

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ SEMPOZYUMU

10-11 ARALIK 2015/ADİYAMAN

Yayına Hazırlayan
Aynur YAVUZ AKENGİN

ANKARA - 2016

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (2015 :Adıyaman)

İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu : bildiriler ; Adıyaman, 10-11 Aralık 2015 /
yay. haz.: Aynur Yavuz Akengin . — Ankara : AKD TYK Atatürk Araştırma
Merkezi, 2016

XXI, 410 s. : res. : fotoğ. : tbl. ; 21 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-16-3281-4

1. ASKERÎ MAHKEMELER – TÜRKİYE – TARİHİ – KONGRELER, VB.

2. TÜRKİYE – TARİHİ – DEVRİM, 1918-1923-KONGRELER, VB.

I. Akengin, Aynur Yavuz, yay.haz. II. Seri

956.1024

347.9561024

İNCELEYEN: Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ

KİTAP SATIŞI:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu:24/6 Kızılay/ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel : 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

- Bildiriler içinde geçen görüş ve bilgilerden bildiri sahipleri sorumludur.
- Bildiriler sunuş sırasına göredir.

ESER ADI : İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu

ISBN : 978-975-16-3281-4

İLESAM : 16.06.Y.0150-496

BASKI SAYISI : 500

BASKI : ÜÇ S Basım Ltd. Şti.
0 312 395 94 45

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Adıyaman Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Talha GÖNÜLLÜIX

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHANXI

SEMPOZYUMA GELEN TELGRAFLAR.....XIX

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

I. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ

Türkiye'deki İstiklâl Mahkemeleri ile İlgili Rus Araştırmacılarının
Akademik Değerlendirmeleri

Doç. Dr. Cavid QASIMOV 1

Cumhuriyetin İlanından Önce Kurulmuş ve İlanından

Sonra Faaliyetlerine Devam Eden İstiklâl Mahkemeleri ile

Günümüz Hukuk Sisteminde Yer Alan Özel Görevli

Mahkemelerin Hukuki Bakış Açısı ile Karşılaştırılması

Öğr. Gör. Ayşegül YILDIZDOĞAN..... 13

Birinci Dönem İstiklâl Mahkemelerinin TBMM'deki Yansımaları

Yrd. Doç. Dr. Salhadin GÖK 49

İstiklâl Mahkemeleri Belgelerinin Kamuoyuna Açılma Sürecinde TBMM Arşivi	
Uzm. Mukaddes ARSLAN	87

II. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Selma YEL

Kara Kemal ve İstiklâl Mahkemeleri	
Yrd. Doç. Dr. Savaş SERTEL - Dr. Öğr. Şahin YEDEK.....	109
Hacim Muhittin Çarıklı Bey ve Elcezire İstiklâl Mahkemesi	
Öğr. Gör. Mesut YAVAŞ.....	123
Muhalefeti Yıldırma Aracı Olarak İstiklâl Mahkemeleri Lütfi Fikri Bey'in Yargılanması Örneği	
Dr. Sadık ERDAŞ.....	171
Bir Lise Öğrencisinin Hatıraları ve Gözlemlerinde İstiklâl Mahkemeleri	
Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR.....	197

III. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa TURAN

Kastamonu İstiklâl Mahkemelerinin Bölgede Güvenlik ve Asayişin Sağlanmasındaki Rolü	
Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK.....	209
Vaiz İbrahim Edhem Efendi'nin İstiklâl Mahkemelerinde Yargılanması ve İdamı	
Doç. Dr. Şaban ORTAK.....	253

IV. OTURUM**Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI**

Şark İstiklâl Mahkemesinde Görülen Bir Dava: “Gazeteciler Davası” Öğrt. Md. Yurdal DEMİREL.....	299
İstiklâl Mahkemelerinde Yargılanan Gazeteciler Dr. Hilmi BENGİ	345
FOTOĞRAFLAR.....	408

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEYEN KURUMLAR

Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma
Merkezi Başkanlığı
Adıyaman Üniversitesi Rektörlüğü

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Nihat BÜYÜKBAŞ
Prof. Dr. Ömer ANAYURT
Prof. Dr. Mehmet CANATAR
Prof. Dr. İsmail COŞKUN
Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU
Prof. Dr. Mustafa Talha GÖNÜLLÜ
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ
Prof. Dr. Seyit TEMİR
Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Ömer TURAN
Prof. Dr. Selma YEL
Doç. Dr. Ünal TAŞKIN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin DİNÇ
Yrd. Doç. Dr. Salhadin GÖK
Yrd. Doç. Dr. Metin KOPAR
Yrd. Doç. Dr. Seydi Vakkas TOPRAK
Hüseyin TOSUN

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Nihat BÜYÜKBAŞ
Prof. Dr. Halil BAL
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Prof. Dr. Mehmet CANATAR
Prof. Dr. İsmail COŞKUN
Prof. Dr. Çağrı ERHAN
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
Prof. Dr. Selami KILIÇ
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ
Prof. Dr. Mehmet TEMEL
Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Ömer TURAN
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Prof. Dr. Selma YEL
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Doç. Dr. Kemal ÇELİK
Doç. Dr. Uğur ÜNAL

SEKRETARYA

Aynur YAVUZ AKENGİN

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ SEMPOZYUMU AÇILIŞ KONUŞMASI

Mustafa Talha GÖNÜLLÜ*

Sayın Valim,

Sayın Belediye Başkanım,

Sayın Atatürk Araştırma Merkezi Başkanım,

Değerli Katılımcılar,

Üniversitemizin Kıymetli Akademik ve İdari Personeli,

Kıymetli Basın Mensupları,

Sevgili Öğrenciler,

İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu münasebetiyle sizleri Adıyaman'ımızda, Üniversitemizde görmekten, ağırlamaktan büyük memnuniyet duyduğumu ifade etmek istiyorum. Hoş geldiniz, sefalar getirdiniz.

Kıymetli Hazirun,

Adıyaman ve Adıyaman Üniversitesi bir bütünün parçaları olarak şehir-akademik camia ilişkisini en iyi şekilde kurmuştur. İstikrar ve huzur şehrinde, üniversitemiz istikrarın, huzurun, akademik çalışmaların, bilimin, sanatın gelişmesinde ve geliştirilmesinde öncülük etmeyi kendine şiar edinmiş bir üniversitedir. Yarını bugünden görerek, ilimizin, ülkemizin ve dünya bilim ve eğitim camiasının gelecekte alacağı şekillenmeyi düşünerek, bunlara göre planlar ve projeler üreterek dinamik, gelişmeye açık bir eğitim camiasında, yuvasında sizleri görmekten bahtiyarım. Sizler, üniversitemizde ve şehrimizde gelişmeye, yeniden

* Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi Rektörü

bir yapılanmaya şahitlik edecek ve umarım gideceğiniz yerlerde Adıyaman'ın ve Adıyaman Üniversitesinin gönüllü bir iyi niyet elçisi olarak bizi yâd edeceksiniz. İfade etmeliyim ki, bizler buraya teşrifinizle sizleri daima iyilikle yâd edeceğiz.

Kıymetli Katılımcılar,

Adıyaman Üniversitesi 2016'da onuncu kuruluş yılını idrak edecek. Bu kısa zaman diliminde on iki fakülte, bir konservatuar, üç yükseköğretim, altı meslek yükseköğretimi, üç enstitü, yirmi bini aşkın ön lisans ve lisans öğrencisi ve altı yüz lisansüstü öğrencisiyle gelecek adına büyük umutlar vaat etmektedir.

Kıymetli Katılımcılar,

Ülkemiz, “Yeni Türkiye” hedefi doğrultusunda geçmiş ve gelecek çizgisinde cesur, emin, geleceğe dair daha iyi ve güzel, müreffeh bir Türkiye hayaline doğru sağlam adımlarla yürümektedir. Bu açıdan ülkemizin tarihinde önemli bir yer tutmuş, uygulamaları, kararları ve sonuçları her zaman için dikkat çekmiş, eleştirilere konu olmuş, sonuçları geleceğimizin şekillenmesinde büyük bir yer tutmuş olan, olağanüstü şartlarda kurulmuş İstiklâl Mahkemelerinin Adıyaman'da, üniversitemizde bir toplantıda konunun uzmanları tarafından tartışılıyor olması bizim ve ülkemiz için büyük hayırlara vesile olacaktır. Ülkemizin demokratik olgunluğa erişmesinin bir nişanesi olarak da kabul edebileceğimiz bugünkü sempozyumun benzer sempozyumlarla desteklenerek, tarihin yeniden ve belgeler ışığında yazılacak olması beni hakikaten heyecanlandırmaktadır. Bu münasebetle, Sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen başta Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan Bey'e, Prof. Dr. Derya Örs Bey'e, kıymetli öğretim elemanlarına, kurum çalışanlarına ve siz değerli katılımcılara teşekkür ederim.

Saygılarımla.

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ SEMPOZYUMU

AÇILIŞ KONUŞMASI

Mehmet Ali BEYHAN*

Sayın Vali Vekili, Sayın Belediye Başkan Vekili, Sayın Rektör Yardımcıları, Değerli Meslektaşlarım, Üniversitenin Değerli Yöneticileri, Muhterem Hanımefendiler, Beyefendiler, Değerli Basın Mensupları, Sevgili Öğrenciler,

İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumuna hoş geldiniz. Sizleri sevgi ve saygıyla selâmlıyorum.

İstiklâl Mahkemeleri, yakın tarihimizin en çok tartışılan konularından birisidir; üzerinden bir asra yakın zaman geçmesine rağmen, Cumhuriyet Tarihi'nin araştırma açısından hala bakir konuları arasında yerini muhafaza etmektedir. Bakir bir konudur çünkü bu mahkemeler üzerine ciddi, önyargısız bir araştırma yapılmamıştır. Mevcut çalışmalar, daha çok hatıra türü kitaplar veya bu hatıralara dayanılarak kaleme alınan eserlerdir.

İstiklâl mahkemeleri pek çok yönüyle tartışılmaktadır; görevlendirilen hâkimlerin kişilikleri, formasyonları, duruşmalar esnasında maznulara karşı hâkimlik mesleğiyle bağdaşmayacak tutum ve davranışları; sivil veya askeri makamların tamamına emir veriyor olabilmeleri; delile ihtiyaç duymadan karar oluşturmaları; tecziye ve terbiye edilmesi gerekenler, muhalif olanlar hakkında delil üretmeleri gibi hususlar, bu mahkemeleri tartışma konusu yapmıştır, yapmaya devam etmektedir.

* Prof. Dr., Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Tarihi olayların bir arka planı vardır; olayı hazırlayan bir süreç ve bu sürece götüren pek çok şart mevcuttur bu planda. Müesseseler de böyledir; bir karara istinaden kurulurlar ve karar alıcıları icbar eden yine şartlardır. Tarih incelemelerinde, günün şartlarını, atmosferini göz önünde bulundurmamak gerekir. Bu şartlar tahlil edilmeden, göz ardı edilerek yapılacak değerlendirme sağlıklı bir netice vermeyecektir. İnceleyici duygusal yaklaşımını, ideolojik kaygılarını da bir tarafa bırakmalıdır. Neticede inceleme yaptığı konu neşredildiğinde, artık kendi dünyasının sınırlarını aşmış ve geniş kitlelere mal olmuş olacaktır. Bir araştırmacı için bu elbette büyük bir sorumluluktur ve tarihçi bu sorumluluk bilinciyle konuşmak ve yazmak zorundadır.

İstiklâl Mahkemeleri hangi şartlarda kurulmuştu? Bu sorunun cevabı esasen İstiklâl Mahkemelerinin anlaşılmasını sağlayacaktır. Zaman 20. yüzyıla evrilirken, Avrupa bir bunalımın eşiğindedir. Zengin topraklar, endüstriyel kaynaklar, bu kıta üzerindeki devletleri kıyasıya bir rekabet içinde savaşa sürüklemiştir. Rekabet alanı coğrafya, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindedir. 1911'de Kuzey Afrika'daki son topraklar işgal edilecek; bir yıl sonra 1912'de Balkan coğrafyasının tamamı elimizden çıkacaktır. Osmanlı Devleti'nin, nasıl girdiğinden ziyade neden/niçin girdiğinin hâlâ tartışıldığı I. Dünya Savaşı öncesinde, toprakları iki buçuk milyon kilometre karedir. Savaşa dâhil edildikten sonra nasıl bir belaya bulaşıldığını, başta devrin yöneticileri olmak üzere kimsenin çok bilmediği bu savaş Osmanlı Devleti'nin sonunu getirdi.

I. Dünya Savaşı'nı geride bırakan milletimiz, sadece geniş bir coğrafyayı kaybetmenin sarsıntısını yaşamadı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla, Anadolu yarımadasının tabii sınırlarına çekilmiş oldu, ama dünyayı savaşa sürükleyen güçler Anadolu'yu da işgale başladılar. İşgal, bu millet için yeniden dirilişin kapılarını araladı. On yıl boyunca savaşan, kıt imkânlarını tüketerek daha da yoksullaşan milletimiz varını yoğunu ortaya koydu. Sınırlarına çekildiği bu toprakları kanı ve canı pahasına savundu. "Millî Mücadele Dönemi" olarak tarihimizde, dünya tarihinde yerini alan bu dönem kolay geçmedi.

Anadolu'nun güneyi savaşın galipleri tarafından işgal edilmiş, batısı İngiltere'nin desteğinde Yunanlıların istilasına uğramıştı. Uzun savaş yıllarının yorgunluğu, bitkinliği, yoksunluk ve yoksulluğu milleti perişan bırakmıştı. İnsan kaybı had safhadaydı; nüfusun büyük bir kısmı savaşlarda tükenmişti. Bu şartlarda; Osmanlı topraklarının elden çıkan bölgelerinden göçlerle beraber son sığınak yeri olan Anadolu için ölüm kalım savaşı verilecek, bu topraklar yurt edinilecekti. Millî Mücadele dönemi ve öncesi, bir milletin yeniden var olma savaşını verdiği bir dönemdir.

16 Mart 1920'de orduları mağlup olmuş devletin başkenti İstanbul işgal edildi. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı üyeleriyle Ankara'da yeni bir meclis, Büyük Millet Meclisi oluşturuldu. 23 Nisan 1920'de Ankara'da faaliyete başlayan Büyük Millet Meclisi'nin çözmesi gereken acil problemler vardı: Birincisi düzenli bir ordunun acilen kurulması gerekiyordu; bunun için eli silah tutan herkes bir değerdi. İkincisi savaş sonrası şartların doğurduğu asayiş problemi idi. Yağma ve eşkıyalık, isyanlar; bîtap düşmüş halkın üzerine bir kâbus gibi çökmüştü. Üçüncüsü, elbette en önemlisi asker firarileri meselesiydi; muhtelif cephelerden firar eden askerler, sağda-solda eşkıyalık yapmakta, asayişi bozmaktaydılar. Anadolu'nun muhtelif bölgelerindeki askeri birliklerden yeni bir ordu kurma çalışmaları başlatıldı. Ordunun teşekkülü sürecinde firarilerden de yararlanılabilmirdi. Yeni ordu her şeyden önce, otorite boşluğunu dolduracak, otoriteyi yeniden tesis edecekti.

Bu şartların getirdiği mecburiyet ile Türkiye Büyük Millet Meclisi kuruluşunun ilk günlerinde, açılışından altı gün sonra, 29 Nisan 1920 tarihinde Hıyanet-i Vatanîye ve aynı yılın 11 Eylülünde de Asker Firarileri Hakkındaki kanunları çıkardı. 14 Maddeden oluşan bu kanunun özü şu idi: Saltanat ve Hilâfet Merkezi İstanbul; Anadolu'nun pek çok bölgesi işgal altındadır. Ülkeyi işgalden kurtarmak için Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Bu meclise karşı yazılı, sözlü, fiili muhalefette bulunan, halkı isyana teşvik eden vatan hainidir.¹ Bu suçu işleyenler idam

1 **İstiklâl Mahkemeleri**, C 1, TBMM Basımevi, Ankara 2015, s. 43.

cezasına çarptırılır. Asker firarileri hakkındaki kanunun birinci maddesinde “Asker firarileri, onlara yardım ve yataklık edenleri yargılamak üzere hâkimleri meclis üyelerinden seçilecek olan İstiklâl Mahkemeleri kurulur” hükmü yer alıyordu. Amaç firarileri önlemek, sarsılan otoriteyi temin etmek ve en önemlisi de yeni ordunun kuruluşunu sağlamaktı. Normal mahkemelerle etkili ve çabuk netice almak hayli zordu. İşte İstiklâl Mahkemeleri bu son kanuna dayanılarak ve bu amaçlarla, böyle bir zarurettten, ihtiyaçtan dolayı kuruldu.

Mahkemelerin görev alanı, ilk kuruldukları sırada asker firarileriyle sınırlı idi. Hükümet, ihtiyaç duydukça meclise teklif götürecekti. Mahkemelerin yetkileri genişti; verdiği kararların temyizi yoktu. Her şeyden önce, yapıları itibariyle mahkeme üyeleri kendilerini kanunlara bağlı hissetmiyor, hatta kanunların üstünde görüyordu. Duruşmalarda avukat savunmaları “cambazlık” olarak görülüyor; avukatlar, “millet hüküm bekliyor, ne söyleyecekseniz söyleyin, uzatmayın” gibi azarlara muhatap olmuşlardır. Nitekim mahkemelerin uygulamalarında, üyelerin sergiledikleri bu davranışlar, hem basına yansımış ve hem de yargılananların veya bir şekilde mahkemelerle yolları kesilmiş olanların anılarında örnekleriyle yer almıştır:

Ankara İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali, haber peşinde koşan genç bir gazeteciyi, Hikmet Şevki’yi; kılık-kıyafet/şapka kanununun henüz çıkmadığı günlerde, şapka giydiği için, mahkemede; “Nedir bu kepezelik, bu şapka da ne oluyor, babanda mı şapka giyerdin, anandan mı şapkalı doğdun” diye azarlayarak tartaklayacak, tekmeleyecektir². Kılıç Ali o sıralar henüz kalpak giymektedir. Aynı Kılıç Ali, şapka kanunu çıktıktan sonra, bu defa başında şapkasıyla; sarık ve fes giyen bir müderrisi, İskilipli Âtîf Efendi’yi idama mahkûm eden kararın altına imza koyacaktır.

2 Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, İstanbul 1979, s. 369.

Ankara İstiklâl Mahkemesine yolu düşenlerden biri de Şevket Süreyya Aydemir'dir. Duruşma esnasında Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya'nın sorularını cevaplarken Aydemir, bir milâdî tarihi, 1923'ü kullandığında; "1923 ne demek, 1923 de ne oluyormuş, babalarımız da bu tarihi mi kullanırdı, bizim tarihimize ne olmuş ki, bunları nereden çıkarıyorsunuz?" gibi sorularla paylanacaktır.³ Unutmamak gerekir ki bu sırada takvim değişikliği ile ilgili kanun henüz çıkmamıştır.

Bir mahkeme düşünün ki, ithamdan öteye geçmeyen suçlamalarla, Millî Mücadele Dönemi'nin önde gelen komutanlarını derdest edebilmekte ve idam ile yargılayabilmektedir. Kâzım Karabekir'in, 15. Kolordu Komutanı sıfatıyla Erzurum Kongresi'nin icra edilmesindeki payı büyüktür. Zira Erzurum'un Millî Mücadele'nin başlangıç yeri olarak seçilmesinde, pek çok hususiyetinin etkisi olmakla beraber, Kâzım Karabekir ve komutanı olduğu 15. Kolordunun bu şehirde olması önemli bir etkidir. Çünkü Kongre'nin güvenliği, düzenli bir askeri güce ve güvenilir bir komutana bağlıydı. Diğer hizmetleri bir yana, Kongre'nin icra edilmesindeki bu hizmeti dahi Kâzım Karabekir'i Millî Mücadele'nin önde gelen diğer bazı komutanları gibi İzmir'de, İstiklâl Mahkemesinde idamla yargılanmaktan kurtaramamıştır. Mahkeme, Karabekir için tavassutta bulunan devrin Başbakanı İnönü'yü bile tevkiif teşebbüsünde bulunmuştur.

Değerli konuklar,

Esasen yakın tarihimizin pek çok konusu, İstiklâl Mahkemeleri gibi tartışmaya açıktır ve tartışılmaktadır. Tarihi şahsiyetler tartışma konusu yapılır; ya hepten kötüdür, yaptıklarının tamamı yanlıştır. Veya her türlü hatadan beridir, kusursuzdur; yaptıklarının hepsi doğrudur. Hiçbir zaman tartışılmaz, tenkit edilemezdir. Eğer tarihe, bir bilgi alanı olmanın ötesinde bir ödev yüklerseniz; daha açık bir ifade ile ideolojinin kavga alanı haline getirirseniz olacağı budur. Ne yazık ki, yakın dönem tarihimiz, ideolojik saplantılarla oluşturulan iki kutuplu bir algı

üzerine inşa edilmiştir.

Hâlbuki tarihi şahsiyetler de insandır; her fâni gibi hata yapabilir, yanılığa düşebilir. Kusurları, beşeri zaafiyetleri vardır; kızarlar, severler, kin güderler, üzüntü duyarlar, saygı ve mutlak itaat beklerler. Onlar da, cesaretleri nispetinde korku ve endişe taşırlar. Bütün bunlar beşerî zaaf-lardır, olabilir, olması gereken budur. Çünkü bu zaafiyetler; insanı in-san yapan, diğer canlılardan ayıran temel öğelerdir. Tarihi şahsiyetleri, her şeyden önce insan olarak değerlendirirsek; tarihi olayları, kurumları devrin şartları çerçevesinde incelersek yaptığımız, ancak o zaman bir bilgi alanı olarak tarih olur, beklenen fayda sağlanır; tarih de görevini yapar. Siyasi olaylar, kurumlar da böyledir; meydana geldikleri ve ku-ruldukları zamanın, zeminin şartları ile beraber değerlendirilmiyorsa elde edilen netice sağlıklı olamaz; yazılanlar, söylenenler hem eksik, hem yanlış olur.

Şahıslar üzerinden kurumlar da hepten mahkûm edilmeye veya tebriye edilmeye çalışılır. Mesela Duyûn-ı Umûmiye konusu tarih ki-taplarında, sadece kurum olarak eleştiriye tabi tutulmaz; bunun üzerin-den Sultan II. Abdülhamid ve devri hedef alınır. Tahta çıkışından bir yıl önce, 1875'te devletin ekonomik iflasını ilan ettiği, Düyûn-ı Umûmiye ile II. Abdülhamid'in, sarsılan iktisadi itibarı iade etme çabası görmez-den gelinir. İstiklâl Mahkemeleri de böyledir; Cumhuriyetin kurucu kadrosu İstiklâl Mahkemeleri çerçevesine hapsedilir. Tartışılması gere-ken bu mahkemelerde görev yapanların verdiği görüntüdür, oluştur-dukları imajdır.

Evet, Sempozyumun konusu İstiklâl Mahkemeleridir, onun için buradayız. Adıyaman Üniversitesi çatısı altında İstiklâl Mahkemele-rini, yakın tarihimizin tartışmalı bir konusunu konuşacağız. İstiklâl Mahkemeleri, zaman itibarıyla sıkıntılı, olağanüstü bir dönemde ku-rulmuş, faaliyette bulunmuşlardır. Kuruluş dönemi itibarıyla de tabii mahkemeler değildir. Dolayısıyla tabii hâkim ilkesine aykırı hâkimler bu mahkemelerde görev yapmıştır. Esasen atanan hâkimlerin pek çoğu hukukçu değildir, hukuk tahsili yoktur.

Üyeleri kahr ekseriyetle, hukuk dışı alanlara mensuptur. Üyeler

arasında hâkim, subay, ilmiye sınıfından müftü, müderris, öğretmen, mühendis, matematikçi, mülkiye amiri; vali, mutasarrıf, kaymakam ve çiftçi gibi farklı meslek mensupları, kısmen de hukukçu vardır. Mahkemelerde görev yapan altmış yedi üye arasında hukukçu sayısı yirmi iki kişiden ibarettir. Hukukçulardan biri doktoralıdır ve profesör olarak da Ankara Hukuk Mektebinde ders vermiştir. Yirmi iki hukukçudan, mahkemelere üye olmadan önce hukuk mesleğini icra edenlerin sayısı dokuzdur; bunların altısı savcı ve hâkim, üçü avukat olarak çalışmıştır.

Değerli Konuklar,

18 Eylül 1920 tarihinde hükümet, on dört bölgede İstiklâl Mahkemesi kurulması teklifini verdi ve İstiklâl Mahkemeleri on dört isim altında kuruldu. Kuruldukları bölgeler itibariyle yargı çevreleri bütün vilayetleri kapsamış, zamanla yetkileri genişletilmiştir. Mahkemeler, bir başkan, üç üyeden oluşuyor, her mahkemenin ayrıca savcısı bulunuyordu. Kararları kesindi, temyizi, ya da bir üst kademesi yoktu. Kararların infazı için devlet güçlerinin tamamı görevlidir. Tereddüt gösterenler, cezaların infazında gecikmeye sebep olanlar aynı mahkemeler tarafından yargılanacaklardır. Asker Firarileri Kanunu'nun 1. Maddesine ek yapılarak mahkemelerin yetkileri genişletildi. Firariler, firarilere yardım ve yataklık edenlere ilave olarak; hiyânet-i vataniye, askeri ve siyasi casusluk suçları da İstiklâl Mahkemeleri'nin yetki alanına dâhil edildi.

İstiklâl Mahkemeleri, zaman olarak kısa bir dönem; 1920-1927 yılları arası aralıklarla faaliyette bulunmuştur. Belki zaman olarak dar ve sınırlı bir alandır. Ama etkileri, sebebiyet verdikleri tartışma bakımından hayli yoğun ve bir o kadar da geniş bir araştırma alanıdır. Bazı üyelerin kişisel karakter yapıları, mahkemelere gölge düşürmüştür. Mahkemelerde görev yapan üyelerin bir kısmı bu mahkemelerce yargılanmış, ceza almışlardır.

Evet, İstiklâl Mahkemeleri konusu, Cumhuriyet Tarihi'nin bakir bir alanıdır. Konu üzerine bir doktora tezi yapılmış ve üzerinden neredeyse yarım asırlık bir zaman geçmiştir. Bir zamanlar, İstiklâl Mahke-

meleri dosyaları üzerinde bir yasak vardı veya kısıtlı bir izinle inceleme imkânı bulunuyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, bu dosyaları tozlu raflardan indirtti. Kurduğu bir ekiple neşir çalışmalarını başlattı. Bu çalışmaların ürünü olarak 2015 yılında ilk beş cilt yayımlandı. 1. Cilt, kanun metinleriyle Büyük Millet Meclisi'ndeki tartışma zaııtlarını içermektedir. Diğer dört cilt ise; El-Cezire, Eskişehir, Isparta ve İstanbul mahkemelerine ait kararlar ve mahkeme tutanaklarını ihtiva etmektedir. Ayrıca Meclis sayfasında, dijital ortamda neşir metinlerine ulaşmak mümkündür.

Atatürk Araştırma Merkezi, Cumhuriyet Devri Tarihi'nin bu tartışmalı konusunu, pek çok araştırmacının, bilim adamının ilgisini çekeceği düşüncesiyle bilimsel bir toplantıda değerlendirmeye karar vermişti. Ancak sempozyum süreci başladıktan sonra görüldü ki, bu bakir konuda söyleyecek sözü, yazılacak satırı olanlar hayli azdır, hatta azın azıdır. Nitekim süreç takvimi alabildiğine ferah tutulmasına ve süreç birkaç defa uzatılmasına rağmen toplamda yirmi dört başvuru oldu. Başvurulardan, bildiri metinlerinin hakemlerce, sempozyumda sunulmaya değer bulunanların sayısı on dört kadardı.

İlk defa bir devlet üniversitesinin çatısı altında, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı öncülüğünde gerçekleştirilecek olan İstiklâl Mahkemeleri gibi üzerinde akademik çalışmaların yok denilecek kadar az olduğu bir konuda yüzlerce başvurunun olması gerekirdi. Zira araştırma alanı/konusu, el değmemiş oranda akademik anlamda zengindir; böyle bir konu, üzerinde söylenecek, yazılacak çok şey olduğunu vadeder. Olması gereken budur, ama akademik dünyamızda tam tersi vakidir; bir konuda ne kadar çok araştırma, neşriyat yapılmış ise o alan/konu akademik dünyamızın ilgisine mazhar olmaktadır. İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu da “bu ilgiye mazhar olmayan konulardan biri” oldu. Ama bu önemli bir adımdır ve “gerçek için atılacak her adım yeni araştırmalara imkân sağlayacaktır”.

SEMPOZYUMA GELEN TELGRAFLAR

10 Aralık 2015

Sayın Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Adıyaman Üniversitesi

İstiklal Mahkemeleri Sempozyumuna yaptığınız davet için teşekkür ediyorum. Tarihimizin bir dönemine ışık tutucu mahiyette olacağına inandığım sempozyumun başarılı geçmesini diliyorum. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivinde bulunan İstiklal Mahkemeleri belgelerinin merak edilen pek çok soruya cevap vereceğini umuyor selam ve sevgilerimi iletiyorum.

İsmail KAHRAMAN

TBMM Başkanı

Aralık 2015

Sayın Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Adıyaman Üniversitesi

Daha önceden belirlenen programım nedeniyle nazik davetinize katılamıyorum. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ve Adıyaman Üniversitesi iş birliğinde düzenlediğiniz İstiklal Mahkemeleri Sempozyumunun başarılı geçmesini diler size ve tüm katılımcılara selam ve saygılarımı sunarım.

Numan KURTULMUŞ

Başbakan Yardımcısı

Sempozyuma Telgraf Gönderen Diğer Devlet Adamı ve Bürokratlar:

Adalet Bakanı, Bekir BOZDAĖ,

evre ve Őehircilik Bakanı, Fatma Güldemet SARI,

Adıyaman Milletvekili, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan Vekili, Ahmet AYDIN,

orum Milletvekili, TBMM İdare Amiri, Salim USLU,

Osmaniye Milletvekili, TBMM Başkanlık Divanı Katip Üyesi, Mücahit DURMUŐOĖLU,

DanıŐtay Başkanı, Zerrin GÜNGÖR,

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri, Seyfullah HACİMÜFTÜOĖLU.

BİLDİRİLER

TÜRKİYE'DEKİ İSTİKLÂL MAHKEMELERİ İLE İLGİLİ RUS ARAŞTIRMACILARININ AKADEMİK DEĞERLENDİRMELERİ

Cavid QASIMOV*

ÖZET

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 29 Nisan 1920 tarihinde çıkarılan 2 numaralı “Hıyaneti Vataniye Kanunu” ile 18 Eylül 1920 tarihinde göreve başlayan İstiklâl Mahkemeleri, Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere 1920-1927 yılları arasında faaliyet göstermiştir. İstiklâl Mahkemelerinin yapmış olduğu icraatlar yalnız Türkiyede’ki tarihçilerin değil, aynı zamanda Rus tarihçilerinin de ilgisini çekmiştir. Bildiride, Türkiye’de Millî Mücadele Dönemi (1920-1923) ve Cumhuriyet Dönemi (1923-1927) olmak üzere görev yapmış İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili Sovyet Rusyası (Sovyetler Birliği) ve günümüz Rusyası’nın tarihçileri tarafından yapılan akademik çalışmaların değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstiklâl Mahkemeleri.

* Doç. Dr., Azerbaycan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Uzman Araştırmacı, cavidqasimli@yahoo.com

GİRİŞ

Günümüzde 1920'lerde Türkiye'de görevde bulunmuş İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu ve yapmış olduğu tüm icraatları ile ilgili olarak tarihçiler, gazeteciler ve politikacılar tarafından çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Birçok araştırmacı Millî Mücadele Dönemi (1920-1923) ve Cumhuriyet Dönemi (1923 - 1927) olmak üzere iki dönem olarak teşekkül etmiş İstiklâl Mahkemelerinin devlet ve toplum için gerekli olduğunu savunurken, diğerleri ise bu mahkemelerin görevi kötüye kullanan anti-demokratik bir kurum olduğunu savunmaktadır. Fakat son yıllarda TBMM tarafından İstiklâl Mahkemelerinin arşivi ile ilgili çok önemli bir projenin hayata geçirilmesi bu konunun önemli ölçüde aydınlanmasına yardımcı olmuştur. TBMM Başkanlığının 11 Mart 2010 tarih ve 3967 sayılı olurlarıyla başlayan proje kapsamında 24 Aralık 2010-06 Eylül 2011 tarihleri arasında İstiklâl Mahkemelerine (Özellikle de, Ankara 1, Eskişehir, Kastamonu, Konya, Isparta, Pozantı, Yozgat, Amasya, El-Cezire, İstanbul, Şark ve Ankara 2) ait dosyaların envanteri çıkarılmış tasnif, elektronik ortama aktarma ve indeks işlemleri yapılmıştır¹. Yapılan çalışmalar sonucunda İstiklâl Mahkemelerine ait çevirileri yapılan belgeler üç ciltte toplanmıştır. ("İstiklâl Mahkemeleri" başlıklı I. cilt 330 sayfadan, "İstanbul İstiklâl Mahkemeleri" başlıklı II. cilt 286 sayfadan, "Elcezire İstiklâl Mahkemesi" başlıklı III. cilt ise 290 sayfadan oluşmaktadır). Şu an da bu proje kapsamında işler devam etmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivinde İstiklâl Mahkemeleriyle ilgili 914 bin 695 sayfa belge ile beraber 158 eski defter bulunmaktadır².

Türkiye'de Millî Mücadele Dönemi (1920-1923) ve Cumhuriyet Dönemi (1923-1927) olmak üzere iki dönem olarak görev yapmış İs-

1 **İstiklâl Mahkemeleri**, Ankara 2015, C I s.3.

2 **İstiklâl Mahkemeleri**, Ankara 2015, C I s.5.

tiklâl Mahkemeleri ile ilgili yalnız Türk araştırmacıları tarafından değil, aynı zamanda Rus araştırmacıları tarafından da önemli çalışmalar yapılmıştır. İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili Rusya'da yapılan çalışmaları üç döneme ayırabiliriz.

I. Dönem: 1920-1940'lı yılları kapsar;

II. Dönem: 1950-80'lı yılları kapsar;

III. Dönem: 1990'lı yıllardan günümüze kadar ki zamanı kapsar.

İstiklâl Mahkemeleri ile İlgili I. Dönem Akademik Çalışmalar

Türkler ve Ruslar tarih boyunca sürekli olarak birbirleri ile mücadele etmişlerdir. Savaşın en önemli sebebi Rusya'nın, coğrafi olarak kuzeyindeki buzlarla kaplı denizler ile güneyinde boğazlara ve Karadeniz'e sahip Osmanlı Devleti arasında sıkışıp kalması, sıcak denizlere çıkışı olmayan bir ülke konumunda olması idi³. XVIII. yüzyılın başlarında tahta çıkan Çar I. Petro'dan itibaren sıcak denizlere inme ve dünya hakimiyetini eline geçirme politikasını prensip edinen Rusya, kendisine yayılma alanı olarak Osmanlı coğrafyasını seçmiştir. Boğazları ele geçirerek Karadeniz'e hâkim olmak isteyen Rusya bu amacını gerçekleştirebilmek için çaba sarf etmiştir⁴. Zaman zaman bu amacını gerçekleştirmeye çok yaklaşan Rusya, karşısında menfaatleri gereğince Osmanlı Devleti'ni destekleyen İngiltere ve Fransa'yı bulmuştur. Rusya, yaklaşık iki asır boyunca bu amacını gerçekleştirememiştir⁵.

Fakat, XX. yüzyılın başlarında Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde önemli ölçüde değişme yaşandı. Türkiye, emperyalistlere

3 Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2009, s. 90.

4 Keleş, a.g.m., s. 91.

5 Keleş, a.g.m., s. 92.

karşı Millî Mücadele'yi gerçekleştirirken, Sovyetler de İtilaf Devletleri'nce desteklenen karşı devrimci güçlerle ve Polonya ile savaşıyordu⁶. Bu yüzden her iki ülke de, ortak düşmanlarla savaştıklarından dolayı birbirlerini doğal müttefik olarak kabul ediyorlardı. Millî Mücadele, Sovyetler Birliği açısından çok önemliydi. Çünkü İngiltere İstanbul'a, Boğazlara, Kafkasya'ya, Afganistan'a ve Irak'la Filistin'e hâkim olarak, Sovyetler Birliği'ni güneyden kuşatmıştı. Ayrıca İngiltere, Batı Anadolu'yu isteklerini rahatlıkla yaptırabileceği bir devlet olan Yunanistan'a vererek, Ege Denizi'ne hâkim olmak ve Doğu Anadolu'da da kendi hâkimiyetinde bir Ermenistan ve Kürdistan kurdurarak, Sovyetleri sıkıştırmak istiyordu⁷.

XX. yüzyılın başlarında Türkiye ile Sovyet Rusya'sı arasında siyasi ilişkilerin kurulması dönemin akademik çalışmaları üzerinde etkili olmuştur. Türkiye'nin İstiklâl Savaşı'nda başarılı olması, Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından gerçekleştirilen reformlar Rus tarihçilerinin ilgi odağı olmuştur. Rus tarihçileri özellikle Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere 1920-1927 yılları arasında faaliyet göstermiş İstiklâl Mahkemeleri'nin icraatlarını araştırmışlardı. Rus tarihçileri tarafından İstiklâl Mahkemelerinin esas araştırma konusu seçilmesinin ana nedenleri:

1. Ekim devriminden sonra Sovyet Rusyası'nda gerçekleştirilmekte olan Proletarya diktatörlüğüne hak kazandırmak,

2. Proletarya diktatörlüğünün Müslüman ülkeler için de zaruri olduğunu kanıtlamak,

6 Özlem Çolak, **Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2010, s.5.

7 Çolak, **a.g.e.**, s.7.

3. İstiklâl Mahkemelerinin birer devrim mahkemesi niteliğinde olmasını kanıtlamak.

Rusya'da yapılan I. dönem akademik çalışmalarda İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili şu konular özellikle irdelenmiştir:

1. İstiklâl Mahkemelerinin kuruluş nedenleri,
2. İstiklâl Mahkemelerinin temel karakteri,
3. İstiklâl Mahkemeleri tarafından verilen cezalar,
4. İstiklâl Mahkemelerinin tespit ettiği suçlar,
5. İstiklâl Mahkemelerinin saptandığı bölgeler,
6. İstiklâl Mahkemeleri'nin üyeleri.

1920-1940'lı yıllarda Sovyet Rusya'sı ve daha sonra Sovyetler Birliği'nde (SSCB) Türkiye ile ilgili yayımlanan eserlerde (kitap, makale vs.) İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir⁸.

1920'li Yıllarda Yayımlanan Eserler

1. M. Pavloviç, Devrimci Türkiye, Moskova 1921.
2. Gurko Krayjin, Türkiye'de Devrim Tarihi 1923.
3. H. Sokolskiy, Modern Türkiye ile İlgili Denemeler, Tiflis 1923.
4. B. Liray, Yeni Türkiye, Moskova 1924.
5. Türkiye ile İlgili Raporlar (Rusya Dışişleri Bakanlığına ait gizli belgeler), 1924.
6. İ. Butaev, Türkiye'nin Sorunu, Moskova 1925.
7. K. Yust, Kemalistler, Edebiyat Dergisi S 9, Moskova 1926.

8 R. Kılâsov, **Türkiye'de Ulusal Kurtuluş ve Bağımsızlık Mücadelesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Yeri ve Önemi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Rusya (Mahaçkale) 2002, s.67.

8. B. Ferdi, Türkiye'deki Durum, Komünist Enternasyoneli Dergisi, Moskova S 9, 1926.
9. V. A. Gurko Kryajin, Yakın Doğu ve Türkiye, Moskova 1925.
10. Y. İrandust, Kemalist Devrimin İtici Gücü, Moskova 1928.
11. A. Melnik, Türkiye Respublikası, Moskova 1927.
12. A. Melnik, Türkiye, Moskova 1929.

1930'lu Yıllarda Yayımlanan Eserler

1. İ. Dorkin, Doğuda Burjuva Devrimleri ile İlgili Denemeler, Moskova 1931.
2. A. F. Müller, Türkiye, Moskova 1937.
3. A. D. Noviçev, Türkiye ile İlgili Denemeler, Moskova 1935.
4. A. M. Şamsutdinov, Türkiye'nin Ulusal Kurtuluş Mücadelesi (1917-1923), Moskova 1966.

1940'lı Yıllarda Yayımlanan Eserler

1. A. F. Müller, Türkiye'nin Kısa Tarihi, Moskova 1948.
2. A. F. Müller, Türkiye'nin Modern Tarihi ile İlgili Denemeler, Moskova- Sankt-Peterburg 1948.

1920-1940'lı yıllarda Sovyet Rusya'sı ve daha sonra Sovyetler Birliği'nde (SSCB) Türkiye ile ilgili makale ve kitap düzeyinde yayımlanan eserlerde Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği'nin siyasi ve ekonomik ilişkileri ile beraber Türkiye'de yapılan reformlara da geniş yer verilmekteydi⁹.

9 Kilasov, a.g.e., s.90.

İstiklâl Mahkemeleri ile İlgili II. Dönem Akademik Çalışmalar

Türkiye, Millî Mücadele yıllarında Batılı devletlere karşı Sovyetler Birliği'yle, Alman-Sovyet birlikteliğine karşı ise İngiltere'yle yakınlaşarak, bazı zamanlarda ise birden fazla büyük devletle iyi ilişkiler kurarak dış politikasını devam ettirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada SSCB ve ABD'nin yer aldığı iki kutuplu bir yönetim söz konusu iken, ABD'nin yer aldığı kutbu, doğal olarak Türkiye kendine yakın hissetmiş ve bu kutupla olan ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Ancak ortada büyük bir problem bulunmaktadır. Türkiye Sovyetler Birliği'nin yer aldığı kutup ile komşudur ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri bulunmaktadır. Öncelikle çözülmesi gereken bu durum, Türkiye'nin tek başına altından kalkabileceği bir sorun değildir. Üstelik bu sorun sadece Türkiye'nin değil, neredeyse Sovyetlere yakın olan her devletin sorunu görünümündedir¹⁰. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında siyasi krizin oluşması akademik çalışmaları da etkilemiştir. Sovyet tarihçileri tarafından Türkiye, emperyalist devletlerin kuklası olarak takdim edilmeye başlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin resmi devlet ideolojisinin akademik çalışmalara yansımaları yayımlanan eserlerin kalitesini azaltmıştır.

1950-80'lı Yıllarda Yayımlanan Eserler:

1. SSCB Dış Politika Belgeleri, Moskova 1957.
2. S. İ. Aralov, Sovyet Diplomatinin Hatıraları, Moskova 1960.
3. H. D. Vdoviçenko, Türkiye'de Millî Burjuvazi, Moskova 1962.
4. T.P. Dadaşev, 1920-1930'lu Yıllarda Türkiye'de Kültür Devrimleri, Moskova 1970.

5. M. A. Gasparyan, S.F. Oreškova, Türkiye Tarihi ile İlgili Denemeler, 1983.

6. R. K. Kilyayev, XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye’de Burjuva Devrimi, 1989.

İstiklâl Mahkemeleri ile İlgili III. Dönem Akademik Çalışmalar

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucunda bağımsız olan Rusya Federasyonu ilk dönemlerde Türkiye ile siyasi-ekonomik ilişkileri yeniden gözden geçirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda Rus tarihçilerinin Türkiye’ye olan ilgisi daha da artmıştır. 1990’lı yıllardan günümüze kadar Rus tarihçileri tarafından ortaya koyulan eserlerde 1920’li yıllarda Türkiye ile Sovyet Rusya’sı arasında kurulan askeri-siyasi ilişkiler üzerinde daha çok durulmuştur¹¹. Rusya Federasyonu’nun çeşitli üniversiteleri tarafından yapılan akademik çalışmalarda Türkiye’nin siyasi sistemi ile ilgili kaynak eserler Rusya’ya aktarılmaya başlanmıştır. Bu dönem çalışmalarında İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili kapsamlı çalışmaların yapılmasına özen gösterilmiştir. Özellikle de Türkiye’de İstiklâl Mahkemeleri konusunda araştırmalar yapmış Uğur Mumcu¹², Mahmut Akyürekli¹³, Tahir’ül-Mevlevi¹⁴, Ahmet Tu-

11 Vefa Kurban, “1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/28 (2014-Bahar/Spring), s. 254.

12 Uğur Mumcu, “İstiklâl Mahkemeleri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Kasım 1992.

13 Mahmut Akyürekli, **Şark İstiklâl Mahkemesi (1925-1927)**, Kitap Yayınevi, 2013.

14 Tahir’ül-Mevlevi, **Matbuat Alemindeki Hayatım - İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Büyüyen Ay Yayınları, 2012.

ran Alkan¹⁵, Ahmet Sureyya Örguevren¹⁶, Ergün Aybars¹⁷, Fahrettin Gün¹⁸ gibi araştırmacıların eserleri temel kaynak olarak kullanılmıştır.

SONUÇ

Türkiye'de Millî Mücadele Dönemi (1920-1923) ve Cumhuriyet Dönemi (1923-1927) olmak üzere iki dönem olarak görev yapmış İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili Sovyet Rusya'sı ve daha sonra Sovyetler Birliği'nde (SSCB) kitap, monografi, deneme ve makale düzeyinde yapılan akademik araştırmalarda ideolojik bakışlar önemli ölçüde etkili olmuştur. Rus akademisyenler Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği ile Türkiye'de Millî Mücadele'nin başlamasını tarihi sürecin bir parçası olarak değerlendirmişlerdir. 1920'li yıllarda Türkiye'de yeni siyasal rejimin kurulması ve rejimi muhafaza etmek amacıyla oluşturulan kurumların (özellikle de İstiklâl Mahkemeleri) önemli olması Rus akademisyenlerinin esas ilgi odağı olmuştur. Fakat İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili kararların ve arşiv belgelerinin çok az kullanılması 1920-1940'lı yılları kapsayan I. dönem akademik çalışmaların ilmi değerini önemli ölçüde azaltmıştır. 1950-80'li yılları kapsayan II. dönem akademik çalışmalarda Rus akademisyenleri önemli ölçüde Türk kaynaklarından yararlanmaya özen göstermişlerdir. Son olarak 1990'lı yıllardan günümüze kadarki zamanı kapsayan III. dönem çalışmalarda İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili araştırmalar yapmış Uğur Mumcu, Mahmut Akyürekli, Ahmet Turan

15 Ahmet Turan Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları**, Ötüken Neşriyat, 2011.

16 Ahmet Sureyya Örguevren, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi**, Temel Yayınları, 2007.

17 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri (1920-1923 / 1923-1927)**, Zeus Kitabevi, 2006.

18 Fahrettin Gün, **Eşref Edib İstiklâl Mahkemelerinde**, Beyan Yayınları, 2002.

Alkan, Ergün Aybars, Ahmet Süreyya Örgėevren, Fahrettin Gün gibi araştırmacıların eserleri ile beraber arşiv belgeleri de kaynak olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

AKYÜREKLİ, Mahmut, **Şark İstiklâl Mahkemesi (1925-1927)**, Kitap Yayınevi, 2013.

ALKAN, Ahmet Turan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları**, Ötüken Neşriyat, 2011.

AYBARS, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri (1920-1923/1923-1927)**, Zeus Kitabevi, 2006.

ÇOLAK, Özlem, **Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2010.

GÜN, Fahrettin, **Eşref Edib İstiklâl Mahkemelerinde**, Beyan Yayınları, 2002.

İstiklâl Mahkemeleri, C I, Ankara 2015.

KELEŞ, Erdoğan, "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2009.

KILASOV, R., **Türkiye'de Ulusal Kurtuluş ve Bağımsızlık Mücadelesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Yeri ve Önemi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mahaçkale 2002.

KURBAN, Vefa, "1950-1960 Yılları Arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/28 (2014-Bahar/Spring).

MUMCU, Uğur, "İstiklâl Mahkemeleri", **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Kasım 1992.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**.

Tahir'ül-Mevlevi, **Matbuat Alemindeki Hayatım-İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Büyüyen Ay Yayınları, 2012.

ÖRGEEVREN, Ahmet Süreyya, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi**, Temel Yayınları, 2007.

**CUMHURİYETİN İLANINDAN ÖNCE KURULMUŞ
VE İLANINDAN SONRA FAALİYETLERİNE DEVAM
EDEN İSTİKLÂL MAHKEMELERİ İLE GÜNÜMÜZ
HUKUK SİSTEMİNDE YER ALAN ÖZEL GÖREVLİ
MAHKEMELERİN HUKUKİ BAKIŞ AÇISI İLE
KARŞILAŞTIRILMASI**

Ayşegül YILDIZDOĞAN*

ÖZET

Özel yetkili mahkeme kavramı toplum tarafından kanıksanmış olsa da vermek istediği anlam gözönünde bulundurulduğunda hukuki terminoloji bakımından doğruluk göstermemektedir. Yetki sözcüğü, bir mahkemenin coğrafi bağlamda hangi sınırlar içerisinde çalışması gerektiğini ifade etmektedir, fakat bu mahkemeleri özel yapan üzerlerine almış oldukları görevdir. Bu sebeple özel görevli mahkemeler demek daha doğru olacaktır. Özel görevli mahkemelerin, milli hukukumuz açısından Cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrası olarak değerlendirilmesi ve İstiklâl Mahkemelerinin de mahiyetleri itibarıyla bu konu kapsamında ele alınmaları gerekmektedir. İstiklâl Mahkemeleri Cumhuriyetin kuruluşundan önce, Millî Mücadele Dönemi'nde I. Meclis tarafından kanunla tatbik edilmiş olan ve Cumhuriyetin kurulmasından sonra da aynı şekilde varlığını devam ettiren mahkemeleridir. 29 Nisan

* Öğretim Görevlisi, Nişantaşı Üniversitesi, aysegulyildizdogan@nisantasi.edu.tr

1920’de çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile alt yapısı hazırlanmış, 11 Eylül 1920 tarihinde çıkarılmış olan 21 numaralı Fırariler Hakkında Kanun ile vücut bulmuştur. Kanunda açıkça mahkemelerin askerlikten firar edenlerle ilgili hükümler vereceği ve bu hükümlerin temyizinin mümkün olmadığı belirlenmiştir. Daha sonra ise çıkarılan yeni kanunlarla görevleri genişletilmiştir. Mahkemelerin sadece kanunda belirtilen hususlarla ilgilenmesi mecburiyeti, bu mahkemeleri özel görevli mahkeme hüviyetine bürümüştür. Fakat hukuki açıdan tartışılması gereken husus, bu mahkemelerin olaylar meydana geldikten sonra kurulmasının hukukun evrensel olarak kabul etmiş olduğu tabii hâkim ilkesinin ihlaline sebep olup olmadığıdır. Aynı zamanda, mevcut mahkemelere verilebilecek olan bu görevlerin neden yeni mahkemeler kurularak yerine getirildiği de ayrıca ele alınması gereken bir başka husustur. Mahkeme üyelerinin Mecliste bulunan mebuslardan olması yasama ve yargının iç içe olduğunun ve bu durumun hâkimin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkeleri açısından da tartışılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ancak yine de tüm bu durumlar değerlendirilirken Millî Mücadele döneminin varlığı ve koşulların ağırlığı gözardı edilmemelidir. Cumhuriyetin ilanından sonra da varlığını devam ettiren bu mahkemeler fiilen devam etmeseler de 1949 yılında hukuki olarak son bulmuştur. Bu tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin 1954 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni kabul etmesi ile birlikte hukukun evrensel ilkelerine uyma zorunluluğu daha da artmış fakat buna rağmen, 1973 yılında, 1961 anayasasına eklenen bir madde ile Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemeler de aynı İstiklâl Mahkemelerinde olduğu gibi belirli suçları hükme bağlayan mahkemeler olarak görev yapmışlardır. Çalışmamızın ana amacı, özel yetkili mahkemelerin ilk örneğini teşkil eden İstiklâl Mahkemeleri’nin, vermiş olduğu kararların, hukukun evrensel ilkelerinden olan tabii hâkim, hâkimin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkelerini ihlal edip etmediği ve günümüzdeki özel görevli mahkemeler ile İstiklâl Mahkemelerinin, mevcut durumun koşulları, bu koşullara bağlı olarak kuruluş ve işleyişi, bu kuruluş ve işleyişteki ortak

ve farklı yönlerinin değerlendirilmesi ile hukuk düzeninin bu mahkemelere karşı olan tutumu hususları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Yetki, Görev, Tabii Hâkim, Tarafsızlık.

COMPARISON BETWEEN THE SPECIALIZED COURTS WHICH IS LOCATED TODAY'S LEGAL SYSTEM AND THE INDEPENDENCE TRIBUNALS WHICH WERE ESTABLISHED BEFORE THE PROCLAMATION OF THE REPUBLIC AND ALSO CONTINUED ITS ACTIVITIES AFTER PROCLAMATION

ABSTRACT

The concept of the “Specially Authorized Court” is accepted by the public; however, in terms of legal terminology, “authorized” word defines the geographical working boundaries of these courts. Therefore, “Specialized Courts” definition would be more accurate. Specialized and Independence Tribunals should be evaluated between the times before the Republican period and after. Independence Tribunals were applied by the First Parliament during the National Struggle before the founding of the republic and they continued to exist even after the republic. Also, with High Treason Law which was issued on April 29, 1920 they prepared infrastructure, then they formalized with the law #21 about the deserters on September 11, 1920. It was clearly stated that the courts would be responsible for the judges about deserters without appeal option and their duties were expanded with new laws. What changes these Independence Tribunals to Specialized courts was the obligation of the concerning with the limited matters which were mentioned in the law. However, what needs to be discussed from the legal point is that did these courts violate the principle of natural judge or not? Besides that, there is another issue that should be addressed which is why tasks were given to these new courts while those existing were able to do. Being a Member of Parliament and court at the same time showed that legislative and judiciary were together and this condition was also not appropriate in terms of independence and impartiality of the judge. Nevertheless, while assessing all of these, National Struggle with difficult conditions should not be ignored. The existence of Independence Tribunals has been legally ended in 1949.

After this date, European Convention on Human Rights was accepted by the Republic of Turkey in 1954 and that increased to comply with the obligations of the universal principles of law. Despite that, in 1973, with an article added to the Constitution of 1961, the State Security Court was established which had the same duties with Independence Court. Purpose of this study is to determine if the judgments of Independence Tribunals, first examples of the “Specially Authorized Courts”, violated the principle of natural judge, Independence and impartiality of the judge or not. This study is also address to the comparison of the condition, mechanism and structure between specialized and independence Tribunals.

Keywords: Law, Authorized, Specialized, Principle of Natural Judge, Impartiality.

GİRİŞ

İnsanın doğasında bulunan birlikte yaşama güdüsü toplumların oluşmasında öncülük etmiştir. Toplumların oluşturulması ile birlikte de insanların birbirleri ile olan ilişkilerinin düzenlenmesi ihtiyacı gündeme gelmiştir. Güçlünün güçsüzü esir almasının önüne geçilmesi, sahip olduğu kudret ve özgürlüğün sınırlandırılması, insanların toplum içinde aradıkları huzur ve güveni bulabilmeleri ancak herkes için geçerli kuralların oluşturulması ile mümkün olabilecektir. Bu kuralların ana başlığını sosyal davranış kuralları, alt başlıklarını ise sırasıyla din kuralları, örf ve adet kuralları, ahlak kuralları, görgü kuralları ve hukuk kuralları oluşturmaktadır.

Hukuk kuralları, insanların uymakla kendilerini zorunlu hissettikleri sosyal davranış kurallarının belki de en önemlisi kabul edilebilir¹. Geçmişten günümüze hukuk kurallarının oluşturulma gayesine baktığımızda aynı temel düşünce kendini göstermektedir. Dönemlere göre değişen bu kuralların ulaşmak istediği ana amaç hiç kuşkusuz toplumsal yaşamı güvence altına almaktır. Bu uğurda oluşturulan hukuk kurallarının görünümleri vardır, bunlar her toplumda uygulanması gereken ilkeleri (örneğin, eşitlik gibi) kapsayan ve “adalet”e ulaşmanın ana hedef olduğu doğal hukuk kuralları ile toplumdan topluma farklılık gösteren ve onların ihtiyaçları doğrultusunda değişen pozitif hukuk kurallarıdır. Hukuk yargılamasının tabii olması gereken evrensel ilkelerden çalışmamız açısından da önem arz edenleri doğal hâkim ilkesi, hâkimin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesi ile hukuki güvenlik ilkesidir². Bu ilkeler ışığında mahkemelerin kuruluşu ve işleyişi düzenlendiği gibi, ilkeler adil yargılamanın gerçekleşebilmesi için de

1 Abdullah Dinçkol, **Hukuka Giriş Hukukun Temel Kavramları**, Der Yayınları, İstanbul, 2008, s.22

2 Süha Tanrıver, “Tabii Hâkim İlkesi ve Medeni Yargı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Ankara, 2013, S 104, s. 15.

büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla ilkelere aykırılıkların bulunması durumunda yargılamada aksaklıkların yaşanması ve adil yargılamanın zedelenmesi muhtemeldir. Yargılamanın sağlıklı yürüyebilmesi için bu ilkelere riayet edilmesi gerekmektedir. Yalnız dikkat edilmesi gereken bir durum vardır ki o da doğal hâkim ilkesi ile kanuni hâkim arasındaki farktır.

Çalışma konumuz olan İstiklâl Mahkemeleri ile günümüz özel görevli mahkemelerinin kuruluş ve işleyişleri hakkında karşılaştırma yaparken de mahkemelerin bu ilkelere ne derece uygunluk gösterdiğini inceleyeceğiz. Her iki mahkemenin de aslında tartışılması günümüzde özellik arz eden bir konumda bulunmasının sebebi, bu ilkelerin ihlal edildiği düşüncesinin ön plana çıkmasıdır. Fakat böyle bir kanıya varırken çok dikkatli olmak ve dönemsel olarak toplumun içinde bulunduğu koşulları da göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Neticede yukarıda açıklamış olduğumuz üzere hukuk kuralları ve hukuk kurallarını uygulayacak olan kurumlar toplumun ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir. En azından sürecin böyle olması gerektiği asıldır.

Bu karşılaştırmayı yaparken usul hukuku açısından da bazı hususlara değinerek, kavramların düzgün kullanılması ve doğru anlamlandırılması gerekliliğine dikkat çekmeye çalıştık. Özellikle usul hukukunun önemli kavramlarından olan görev ve yetki kavramlarının üzerinde durarak çalışmamızı bu temel üzerine inşa ettik. Yetki kavramının daha çok yer bakımından yetkiyi çağrıştırdığı, hukuk açısından da yetkinin bir mahkemenin hangi coğrafi sınırlar dâhilinde kurulacağı ve işleyeceği belirtilmektedir. Özel yetkili mahkeme denilmesi ise, mahkemelere verilen görev ile alakalıdır. Bu sebeple toplum nezdinde özel yetkili olarak bilindiği halde çalışmamızda da özel görevli olarak ifade ettik.

A. Usul Hukuku Açısından Yetki ve Görev Ayrımı

1. Günümüz Mahkemeleri Açısından Görev ve Yetki Hususu

Usul hukuku, ceza usul hukuku ve medeni usul hukuku olmak üzere ikili bir ayırımdan oluşmaktadır. İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili karşılaştırmada bulunacak olduğumuz Özel Görevli Mahkemeler bu mahkemelerin oluşturulması Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) Birinci Dairesinin Ağır Ceza Mahkemelerinin görev alanına giren bir kısım suçta ihtisaslaşmaya gidilmesine ilişkin yapmış olduğu duyuruda belirtilmiştir³. Resmi gazetede yayınlanan bu duyuruda da görüldüğü üzere, “görev alanı” ibaresine vurgu yapılmıştır. Yapılan bu son düzenlemenin CMK mülga m.250⁴ ve Terörle Mücadele Kanunu (TMK) mülga m.10 ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Şu an

3 Bu duyuru 17.02.2015 tarihli 29270 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

4 **MADDE 250.- (1)** Türk Ceza Kanununda yer alan (Değişik : 5918 - 26.6.2009 / m.7) Örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen uyuşturucu ve uyarıcı madde imal ve ticareti suçu veya suçtan kaynaklanan malvarlığı değerini aklama suçu, b) Haksız ekonomik çıkar sağlamak amacıyla kurulmuş bir örgütün faaliyeti çerçevesinde cebir ve tehdit uygulanarak işlenen suçlar, c) İkinci Kitap Dördüncü Kısımın Dört, Beş, Altı ve Yedinci Bölümünde tanımlanan suçlar (305, 318, 319, 323, 324, 325 ve 332 nci maddeler hariç), Dolayısıyla açılan davalar; Adalet Bakanlığının teklifi üzerine Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca yargı çevresi birden çok ili kapsayacak şekilde belirlenecek illerde görevlendirilecek ağır ceza mahkemelerinde görülür.(2) Gelen iş durumu göz önünde bulundularak birinci fıkrada belirtilen suçlara bakmakla görevli olmak üzere, aynı yerde birden fazla ağır ceza mahkemesi kurulmasına, Adalet Bakanlığının teklifi üzerine Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca karar verilir. Bu halde, mahkemeler numaralandırılır. Bu mahkemelerin başkan ve üyeleri adli yargı adalet komisyonunca, bu mahkemelerden başka mahkemelerde veya işlerde görevlendirilemez.(3) Birinci fıkrada belirtilen suçları işleyenler sıfat ve memuriyetleri ne olursa olsun bu Kanunla görevlendirilmiş ağır ceza mahkemelerinde yargılanır. Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay’ın yargılayacağı kişilere ilişkin hükümler ile (...)(**) (...)(*) askeri mahkemelerin görevlerine ilişkin hükümler saklıdır.

ki sistemde mevcut bulunan ihtisaslaşma üzerine oluşturulmuş Ağır Ceza Mahkemelerinden önce Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri bu mahkemelerden önce ise Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) mevcuttu. Ayrıca, sıkıyönetim mahkemeleri ve Yassıada Mahkemeleri de bu kapsamda ele alınabilir.

DGM'lerin kuruluşu 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemele-
rinin Kuruluş ve yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 16.6.1983
tarihinde kabul edilmesi ve 18.6.1983 günlü Resmi Gazete'de yayımlanması ile gerçekleşmiştir. Uzunca bir müddet varlığını devam ettiren DGM'ler işleyişi, görev alanı, bünyesinde barındırdığı hâkimlerin kimlikleri gibi konularda siyasi ve hukuki açıdan pek çok eleştiri almıştır. Öyle ki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde de vermiş olduğu kararlar hakkında yargılamalar yapılmıştır⁵. Tüm bu hususların üzerine önce DGM'lerin ana kaynağı olan Anayasa'nın mülga 143. Maddesi⁶, daha sonra ise 5190 sayılı "Ceza Muhakemeleri Usulü

-
- 5 08.06.1998 tarihli İncal kararı, Ayrıntılı bilgi için bk. Şeref Ünal, "**Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Türk İç Hukukuna Etkileri**", s.74, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anayargi/unal.pdf, (Erişim Tarihi: 01.11.2015), Ayrıca, Ümit Kocasakal, "Özel Yetkili Mahkemelerin Hukuk Sistemimizdeki Yeri", **Özel Yetkili Mahkemeler (CMK m.250)**, Türkiye Barolar Birliği Panel, Ankara, 2010, s.82, AİHM'nin 9 Haziran 1998 tarihli ve 41/1997/825/1031 sayılı karar metni için bk. Osman Doğru, **İnsan Hakları Kararları Derlemesi**, İstanbul 1998, s.395-418; AİHM, 28.10.1998 tarihli Çıraklar kararında da, İncal kararında ileri sürdüğü nedenleri tekrarlamıştır.
- 6 "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Devlet Güvenlik Mahkemesinde bir Başkan, iki asıl ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur. Başkan, bir asıl ve bir yedek üye ile savcı, birinci sınıfa ayrılmış hâkim ve Cumhuriyet savcıları arasından; bir asıl ve bir yedek üye, birinci sınıf askeri hâkimler arasından; savcı yardımcısı ise Cumhuriyet savcıları ve askeri hakimler arasından özel kanunlarında gösterilen usule göre atanır. Devlet Güvenlik Mahkemesi Başkan, üye ve yedek üyeleri ile savcı ve savcı yardımcısı

Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Kaldırılmasına Dair Kanun"un 30.06.2004 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanması ile DGM'ler kaldırılmıştır. Aynı kanunda DGM'lerin yerine Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemelerinin kuruluşu kabul edilmiştir. DGM'ler yerine kurulmuş ve pek çok önemli davada rol almış olan Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri, 6526 sayılı "Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile kaldırılmıştır⁷. Özel Yetkili Mahkemelerin de kaldırılmasıyla, girişte açıklamış olduğumuz HSYK tarafından yayınlanan duyurunun Resmi Gazete'de yayımlanmasıyla Ağır Ceza Mahkemelerinin görev alanına giren bir kısım suçlarda ihtisaslaşmaya gidilmiştir.

CMK m.3'e göre mahkemelerin görevlerini yasa gösterdiği gibi, Anayasa da görev ibaresini tercih etmektedir. Görev "görülen iş" yapılan faaliyeti ifade eder. Sözlük anlamı olarak da bir kimse veya nesnenin yaptığı iş olarak ifade edilmiştir⁸. Yani bizim buradan bir ceza mahkemesinin hangi suçlara bakabileceğini anlamamız gerekmektedir⁹. Bu durumun ceza usulü kitaplarında ceza mahkemelerinin madde (görev) yönünden yetki başlığı adı altında anlatıldığını da es

dört yıl için atanırlar, süresi bitenler yeniden atanabilirler. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kararlarının temyiz mercii Yargıtay'dır. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin işleyişi, görev ve yetkileri ve yargılama usulleri ile ilgili diğer hükümler, kanunda gösterilir. Devlet Güvenlik Mahkemesinin yargı çevresine giren bölgelerde sıkıyönetim ilan edilmesi halinde, bu bölgelerle sınırlı olmak üzere kanunla belirlenen esaslara göre Devlet Güvenlik Mahkemesi Sıkıyönetim Askeri Mahkemesine dönüştürülebilir.", 7.5.2004 gün ve 5170 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun. RG 22.5.2004 No.25469 ile yürürlükten kaldırılmıştır.

7 06.03.2014 tarih ve 28933 (mükerrer) sayılı R.G.

8 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5631f2fcd52363.19995600

9 Nur Centel/Hamide Zafer, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, Ekim 2012, s.500.

geçmememiz gerekir. Bu ifade anlam bakımından da eleştirmiş olduğumuz karışıklığa sebep olmaktadır.

Bu durumu örneklemek gerekirse, özel “yetkili” mahkemelerin kuruluşundan önce mevcut olan DGM’lerin görev alanına, “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa’da belirtilen cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren suçlar” girmektedir¹⁰. Özel “yetkili” mahkemelerin görev alanına ise, Türk Ceza Yasası m.250’de yer alan, 1)örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti suçu, 2)haksız ekonomik çıkar sağlamak amacıyla kurulmuş bir örgütün faaliyeti çerçevesinde cebir ve tehdit uygulanarak işlenen suçlar, 3)(305, 318, 319, 323, 324, 325 ve 332’nci maddeler hariç), İkinci Kitap Dördüncü Kısımın Dört, Beş, Altı ve Yedinci Bölümünde tanımlanan suçlar girmektedir. Görüldüğü üzere hangi suçların özel “yetkili” mahkemelerde yargılanacağı yasada sayma yoluyla belirtilmiştir¹¹. DGM’ler ve Özel “Yetkili” Ağır Ceza Mahkemeleri sonrasında oluşturulmuş bulunan ağır cezaya ilişkin ihtisas mahkemeleri de TCK’nın 318, 319, 323, 324, 325 ve 332’nci maddeleri hariç, örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen uyuşturucu ve uyarıcı madde imal ve ticareti suçu ile 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu’nun (TMK) kapsamına giren suçlar ile görevlendirilmişlerdir.

10 Bu mahkemelerin kuruluşu, yargılama usulleri bakımından ayrıntılı bilgi için bk. Tuğrul Katoğlu, “Devlet Güvenlik Mahkemelerinde Uygulanan Yargılama Usulünün Genel Yargılama Usulünden Farkları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Yılmaz Günel’a Armağan)**, C 49, S 3-4, 1994, s.255.

11 Hamide Zafer, “Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemelerinin Görevine Giren Suçlarda Muhkeme Usulü”, <http://hamidezafer.com/wp-content/uploads/2012/05/21-%C3%96zelYetkiliA%C4%9F%C4%B1rCezaMahkemelerinde-%C3%96zelMuhakemeUsul%C3%BC-PDF.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.11.2015)

“Yetki” kavramına geldiğimizde ise, genel olarak yer bakımından yetki anlaşılmalıdır. Bu da ülkenin mahkemeler arasında coğrafi anlamda yargı çevrelerine bölünmüş olmasına karşılık gelir. Yani her mahkeme bu coğrafi bölünmeye paralel olarak, o alanda yaşanan yargılamayı gerektirecek olaylarla sınırlandırılmıştır. Bunun sebebi de yargılamanın daha hızlı yapılabilmesini sağlamaktır. Bir de ihtisas mahkemeleri bulunmaktadır. Bu mahkemelerin kurulmasının sebebi uzmanlaşmayı sağlamak amacıyla, sadece belirli kişileri ve suçları yargılamaktır. Özel görevli olarak bu sebeple kurulmuşlardır¹². DGM’lerin, onların ardından kurulmuş olan ve CMK mülga m.250’de yer alan özel “görevli” mahkemelerin yerine HSYK’nın Resmi Gazete’de yayınlanmış açıklaması ile mevcut ceza mahkemelerinin belirli dairelerinin belirli suçlarda uzmanlaşması sağlanmak istenmektedir.

Çalışmamızın başlığında değinmiş olduğumuz özel görevli mahkeme ifadesi de yukarıda yapmış olduğumuz açıklamaya dayanmaktadır. Yani İstiklâl Mahkemeleri ve 4 (dört) numaralı dipnotta belirtmiş olduğumuz duyuru ile oluşturulmuş olan mevcut ceza mahkemeleri bakacakları suçlar bakımından bir ayrıma tabi tutulmuşlardır. Fakat yetkili ibaresi bize daha çok yer bakımından bir yetkiyi çağrıştırmaktadır nitekim ceza kanunumuzda da yer bakımından yetki şeklinde değil madde yönünden yetki şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Bu sebeple de bu mahkemeleri özel yetkili değil özel görevli (ihtisas) mahkemeler olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

12 Centel, Zafer, s.523.

2. İstiklâl Mahkemeleri Açısından Görev ve Yetki Hususunun Değerlendirilmesi

a. İstiklâl Mahkemelerinin Kanunileşme Süreci

İstiklâl Mahkemelerinin görev ve yetki açısından değerlendirilebilmesi için öncelikle kanuni temelini ortaya konulması gerekmektedir. İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunun zeminini, Mondros Mütteresinin imzalanması ardından Millî Mücadele döneminin başlaması ve devamında yaşanan gelişmeler oluşturmuştur¹³. Bu gelişmeleri sonraki bölümlerde detayları ile inceleyeceğiz. Çünkü bu gelişmeler İstiklâl Mahkemeleri'nin oluşum biçimini ve asıl eleştirilen noktalarının ana unsurudur. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin karşısında tüm siyasi ve hukuki yetkileri bünyesinde toplamış olan bir kurum meydana gelmiştir. Normal kabul edilen bir parlamenter sistemde olması gereken yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrılmadığı tüm bu kuvvetleri bünyesinde toplayan bir meclis hükümeti sistemini benimsemiştir. Durumun bu şekilde gelişmesinin ana sebebi gücünü koruyabilme, kendini topluma kabul ettirebilme ve tüm otoritenin kendisinde olduğunu göstermektir. Meclisin açılmasından bir hafta sonra 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılmıştır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun çıkarıldığı süreçte, TBMM hem işgal kuvvetlerine karşı milli mücadele verirken aynı zamanda da kendi sınırları içerisinde çıkan ayaklanmaları bastırmakla uğraşmaktaydı¹⁴. İki taraflı bir savunma yapmak zorunda kalması askeri yönden bir za-

13 Ergun Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri** C I-II/1920-1927, İleri Kitabevi, İzmir, 1995, s.5; Ahmet Turan Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları**, Ötüken Kitabevi, İstanbul, 2013, s.20.

14 Aybars, s.25; İrfan Neziroğlu (TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Adına Yayınlayan), **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2015, s.1

fiyetin oluşmasına sebep oluyordu. İçte çıkan ayaklanmaları önleyerek dış cephede kuvvetlenmek için bu kanun çıkarılmıştır. On dört (14) maddeden oluşan bu kanun düşman lehine propaganda yapanları, düşmanla ilişki kuranları ve casusluk yapanların cezalandırılmasını öngörüyordu. Bu durum ilk maddesinde açıkça ifade edilmiştir¹⁵. Bu kanuna göre, suçluların cezalandırılmasında sonraki bölümümüzde ele alacak olduğumuz doğal hâkim prensibine riayet edilmiş, fakat acil hallerde suçlunun yakalandığı yer mahkemesine de yetki tanınmıştır¹⁶. Burada acil halden maksadın olağan üstü hal kapsamında ele alınması gerektiği asıldır. Bu durum yani suçun işlendiği yer bidayet mahkemesinin ya da acil hallerde suçlu addolunan kimsenin yakalandığı yer mahkemesinin yargılamayı yapması olağanüstü hallere uygunluk göstermediği ve beklenen etkiyi yaratmadığı için¹⁷ Hıyanet-i Vataniye Kanunu beklentileri karşılamamıştır. İşlerliğin sağlanabilmesi ancak askerden kaçanların kendilerine askerlik haricinde bir hayat hakkı tanınmadığı algısını kabullenmelerini sağlayacak yaptırımlarla mümkün olabilir düşüncesi meclise hâkim olmuştur.

15 “Makam-ı muallayı hilafet ve saltanatı ve memalik-i mahruse-i şahaneyi yedi ecanipten tahlis ve taarruzat-ı defî maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazam-ın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesian, vatan haini addolunur.” (Yüce hilafet makamı ve saltanatı ve ülkeyi yedi yabancı devlet güçlerinden kurtarmak ve saldırıları önlemek amacıyla yönelik olarak kurulan Büyük Millet Meclisine karşı düşünce veya uygulamalarıyla veya yazdıkları yazılarla muhalefet ve bozgunculuk edenler vatan haini olarak addedilir.)

16 Alkan, s.23; Hıyanet-i Vataniye Kanunu m.4 “Hıyaneti Vataniye maznunlarının mercii muhakemesi ikar cürüm edilen mahaldeki bidayet ceza mahkemesidir. Ahvali müstacele ve fevkalade maznunun derdest edildiği mahal mahkemesi de icrayı muhakeme ve itayı karara salahiyyettardır. (Vatana ihanet zanlılarının yetkili mahkemesi suçun işlendiği yerdeki Ceza mahkemesidir. Olağanüstü ve aceleyi gerektiren durumlarda zanlının yakalandığı yerdeki ceza mahkemesi de yargılama yapmaya ve karar vermeye yetkilidir.)

17 Aybars, s.30.

Bu gelişmeler İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. İstiklâl Mahkemelerinin 11 Eylül 1920 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen yasal prosedürü tamamlanmış dokuz (9) maddeden oluşan 21 sayılı “Firariler Hakkında Kanun” ile kurduğunu ifade etmiştik. Yaklaşık 5 ay sonra Ankara İstiklâl Mahkemesi hariç diğer İstiklâl Mahkemelerinin faaliyetlerine Büyük Millet Meclisinin 17 Şubat 1921 tarihli ve 97 sayılı kararı ile son verilmiştir¹⁸. Mahkemelerin kapatılmasından sonra meydana gelen suçlara Divan-ı Harpler ve Bidayet Mahkemeleri bakmışlar fakat bunlardan gerekli verimin sağlanamaması dolayısıyla, İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulması gündeme gelmiştir. 22 Temmuz 1921 tarihli ve 140 numaralı Meclis kararıyla üç bölgede İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasına karar verilmiştir. İkinci dönem İstiklâl Mahkemelerinin faaliyete geçmesi ile birlikte, görev alanına ilişkin önemli değişiklikler yaşanmıştır. Millî Mücadele Dönemi’nde Yunan ordusunun artık taarruz yapamayacak konuma geldiği açıkça anlaşıldıktan sonra mevcut İstiklâl Mahkemelerinin kaldırılması gündeme gelmiştir ve neticede 31 Temmuz 1922’de çıkarılan “İstiklâl Mahakimi Kanunu” ile firariler hakkındaki kanun ve tadilleri ve İstiklâl Mahkemeleri Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Bununla birlikte İstiklâl Mahakimi Kanunu yeniden düzenlenerek, İstiklâl Mahkemelerinin görev ve yetkileri belirlenmiştir. Kanunda yapılan bu değişiklikten sonra 1 Ağustos 1922 tarihli 274 numaralı Meclis Kararıyla, çıkarılan bu kanuna göre, ikinci kez kurulmuş olan İstiklâl Mahkemelerinin faaliyetlerine son verilmiştir¹⁹. Bundan sonraki süreçte ihtiyaç ve talep üzerine İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş ve sonra kaldırılmışlardır. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonraki süreçte de İstiklâl Mahkemeleri görev yapmışlardır. Bu süreçte

18 Alkan, s.36; Neziroğlu, s.2.

19 Neziroğlu, s.3.

yoğunlaşmış oldukları konularda değişikliklere uğramıştır. Son olarak İstiklâl Mahkemeleri Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabul edilmesi ile birlikte yeniden kurulmuşlar, kısa sürelerle görev yapmışlardır. Takrir-i Sükun Kanunu'nun Farklı tarihlerde altışar aylık uzatmalarla yaklaşık iki yıl görev yapan bu mahkemeler, 7 Mart 1927 tarihinde görev sürelerinin uzatılmaması üzerine kapatılmışlardır²⁰. Takrir-i Sükûn Kanunu 4 Mart 1929 tarihine kadar yürürlükte kalmakla beraber ancak kullanılmamıştır. İstiklâl Mahkemelerine vücut veren İstiklâl Mehakimi Kanunu ise yirmi iki yıl daha yürürlükte kaldıktan sonra 5384 numaralı Kanunla 4 Mayıs 1949 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

b. İstiklâl Mahkemelerinin Görev ve Yetki Yönünden İncelenmesi

aa. Görev Yönünden İncelenmesi

İstiklâl Mahkemelerini görev ve yetki açısından değerlendirmeye geçerse, İstiklâl Mahkemelerinin hangi durumlara bakacağına ilişkin durum yani görev sınırları, yukarıda açıklamış olduğumuz üzere kuruluşuna imkân veren Firariler Hakkında Kanun'un ilk maddesinde *“muvazzaf ve gönüllü ile hizmeti askeriyeye dâhil olup da firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve şevkinde tekâsül gösterenler ve firarileri ihva ve iaşe ile ilbas edenler hakkında mülki ve askeri kavaninde mevcut ahkam ve indelicap diğer güna mukarreratı cezaiyeyi müstakillen hüküm ve tenfiz etmek üzere Büyük Millet Meclisi azalarından mürekkep İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştur.”*²¹ hükmü ile belirtilmiştir. Bu maddeden de anladığımız

20 Neziroğlu, s.5.

21 “Muvazzaf ve gönüllü olarak askerlik hizmetine katılıp da firar edenler ve her ne surette olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firarilerin yakalanmasında ve şevkinde kayıtsızlık gösterenler ve firarileri saklayan ve gjyirenler hakkında mülki ve askeri kanunlar, hükümler ve gerektiğinde diğer benzer cezalarla

üzere, İstiklâl Mahkemelerinin görev alanına askerlik hizmetinden firar edenler, firara sebep olanlar, firari olanların yakalanmaması için çaba sarfedenler, firarileri saklayanlar hakkında uygulanacaktır. Bu durumda bu hususların dışında kalanlar için İstiklâl Mahkemelerinde yargılama yapılamayacaktır. Firarileri ilgilendiren hususlar dışında kalan durumlar için bidayet mahkemeleri ve harp divanları görevli olmaya devam edecektir. Görüldüğü üzere, bu durum İstiklâl Mahkemelerinin bir ihtisas mahkemesi hüviyetinde olduğunun bir göstergesidir²². Fakat bu durum ülkenin Millî Mücadele Dönemi'nde olmasından dolayı zamanla farklılık göstermiş ve görev alanı genişlemiştir. Firariler Hakkındaki Kanun ve Hıyanet-i Vataniye Kanunları ise Millî Mücadele'deki savaş durumunda olağanüstü yetkiler veren dönem kanunlarıydı. İstiklâl Mahkemesi Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kapsamına giren suçlar da İstiklâl Mahkemelerinin görev alanına dâhil edilmiştir. "Devletin iç ve dış güvenliğini tehlikeye atanlar, askerî ve siyasi casusluk, siyasi suikast, asker ailelerine taarruz ve tecavüz, geçici Askerî Ceza Kanunu'nun 1. Maddesine karşılık gelen 2 Mart 1915 tarihli Askerî Ceza Kanunu'nda belirtilen suçlar, rüşvet alan, vurgunculuk yapan sivil ve askerî memurlar ve bunlara yardımcı olanlar, memuriyet yetkilerini kullanarak halka zulüm ve işkencede bulunan sivil ve askerî memurların yargılanacağı belirtilmektedir²³". Ayrıca saltanatın kaldırılmasından sonra bunu kaldıran kanuna TBMM'nin meşruiyetine yayın yoluyla muhalefet etmek de vatana ihanetin kapsamı dâhiline alınmıştır. 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'na göre irtica, isyan, memleketin huzur ve güvenliğini bozmak isteyen hareketler, yayınlar Hükümet tarafından yasaklanacak ve gerekirse İstiklâl Mahkemelerine gönderilecekti. İstiklâl Mahkemeleri görev yaptıkları bölgelerde beyanna-

ilgili kararları hüküm ve tenfiz üzere Büyük Millet Meclisi üyelerinden oluşan İstiklâl Mahkemeleri oluşturulmuştur."

22 Alkan, s. 27.

23 Neziroğlu, s.38.

meler yayımlayarak mahkemelerin görev ve yetkilerini belirtiyorlardı. Bu beyannamelerde “Düşmanla iş birliği yapanları ve askerden firar edenleri yargılamak üzere olağanüstü yetkilere sahip İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştur.” denilerek mahkemelerin görevleri belirtilmiştir.

Sonuç olarak toplamak gerekirse, Cumhuriyet öncesi İstiklâl Mahkemeleri Firariler dışında, vatana ihanet, ayaklanma, casusluk, bozguncu ve aleyhte propaganda, soygunculuk, görevini kötüye kullanmak, halka eziyet ve baskı, asker ailesine saldırı, Tekâlif-i Millîye’den mal kaçırmak, düşman işgalinden yararlanıp kanunsuz hareketlerde bulunmak, düşmana yardım ve iş birliği, düşman ordusuna katılmak gibi suçlara da bakmıştır. Cumhuriyet Dönemi İstiklâl Mahkemeleri ise artık daha çok siyasi nitelikli davalara bakmaya başlamıştır²⁴. Bunlara özellikle, Gazeteciler davası, İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey’in davası, Mustafa Kemal ve Cumhuriyet’e suikast Davası, Şeyh Sait ve arkadaşlarının davası, Yeşil ordu ve Komünist Parti Davası, Şapka Kanunu ve bununla ilgili yapılan yargılamalar örnek olarak verilebilir. Görev alanına giren suçlara baktığımızda, bu mahkemelerin olağanüstü bir süreçte kuruldukları ve meşruiyet kaynağının savaş hali olduğunu görmekteyiz. Yapmış olduğu yargılamalar, incelediği suçlar devletin ve o süreçte işleyen meclisin devamlılığını sağlamaya yöneliktir. Buna aykırı gelen her hareket sert bir şekilde cezalandırılmıştır.

bb. Yetki Yönünden İncelenmesi

Yetki yönünden incelenmesi başlığı altında biz yer bakımından yetki hususunu değerlendireceğiz. Buna göre yer bakımından yetkiye göre, İstiklâl Mahkemelerinin ilk etapta, on dört yerde kurulması teklif edilmiştir. Fakat mahkemelerde karar verecek kişilerin mebus olması ve mahkeme sayısının fazla olması halinde meclisteki mebus sayısında ciddi düşüşlerin meydana gelecek olmasından dolayı yedi yerde kurul-

24 Aybars, s.151.

muştur²⁵. Daha sonra bu sayı sekize çıkmıştır. Bu yerler, Ankara (Yozgat-Çorum), Eskişehir (Bilecik-Kütahya), Konya (Afyonkarahisar), Isparta (Antalya-Denizli-Muğla-Aydın), Sivas (Canik-Amasya-Tokat), Kastamonu (Bolu), Kayseri ve Diyarbakır bölgeleridir²⁶. Daha sonra Meclis'te alınan bir karar ile Kayseri İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına gerek olmadığına karar verilmiştir. Kalan altı mahkemenin yanına Diyarbakir ve Pozantı'da da birer mahkeme kurulması kararı ile sayı sekize çıkmıştır, fakat Diyarbakir İstiklâl Mahkemesi görevine başlayamamıştır²⁷. Bunlar dışında kalan yedi bölge ise, Kayseri, Maraş, Ma'müretülaziz, Bitlis, Refahiye, Erzurum ve Van bölgeleridir. Bu dönemde kurulmuş olan bu mahkemeler, Ankara İstiklâl Mahkemesi hariç olmak üzere, dört ay görev yaptıktan sonra kapatılmışlardır.

İlk etapta belirlenmiş olan yedi mahkeme kendi içerisinde çeşitli bölgeleri kapsamaktadır. Buna göre Yozgat ve Çorum livalarında Firariler Hakkında Kanun'a göre suç teşkil edecek fiilleri işlemiş olması halinde Ankara İstiklâl Mahkemesinin, Eskişehir İstiklâl Mahkemesinin, Afyonkarahisar livasına Konya İstiklâl Mahkemesinin, Antalya-Denizli-Muğla ve Aydın livalarına Isparta İstiklâl Mahkemesinin, Canik-Amasya ve Tokat livalarına Sivas İstiklâl Mahkemesinin, Bolu livasına ise Kastamonu İstiklâl Mahkemesinin yer bakımından yetkili olduğunu görüyoruz.

İlk dönem İstiklâl Mahkemelerinin kapatılmasından sonra, bu mahkemelerin baktıkları suçlara Harp Divanları ve Bidayet Mahkemeleri bakmışlardır. Yukarıda da açıkladığımız üzere bunların gerekli verimi sağlayamaması ve suç oranının artması üzerine İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulması gündeme gelmiştir²⁸. Bu gelişmeler üzerine 22 Temmuz 1921 tarihli 140 numaralı Meclis Kararıyla Konya,

25 Alkan, s.28-29.

26 Aybars, s.45.

27 Neziroğlu, s.3; Aybars, s.47.

28 Alkan, s.38.

Kastamonu, Yozgat ve Samsun olmak üzere, dört bölgede İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına karar verilmiştir²⁹. Samsun İstiklâl Mahkemesi özellikle Pontusçuluk ile ilgili davalara bakmıştır Bu mahkemelerin de ikinci kez kaldırılmalarından sonra yine aynı sebeplerle tekrardan açılmışlardır.

Yetki açısından genel bir değerlendirme yaptığımızda İstiklâl Mahkemeleri sadece buldukları bölgelerde işlenen fiilleri yargılamakla kalmamış kendileri yer bakımından yetkilendirildikleri livalarda işlenen ve kanuni dayanağı olan kanunların kapsamına giren fiilleri yargılamışlardır. Bu durum yer bakımından yetki alanları genişletmiştir. Ayrıca İstiklâl Mahkemeleri kendi bölgelerine ait olmayan suçluları, dosyalarıyla birlikte ait oldukları bölgenin İstiklâl Mahkemesine göndermişlerdir³⁰. Ülkede meydana gelen gelişmelere göre İstiklâl Mahkemeleri suç oranının en çok arttığı bölgelerde kurulmuşlardır ve bu kuruluş aşamasında yer bakımından yapılan değerlendirmeler etkili olmuştur.

B. Hukukun Evrensel İlkeleri Bakımından Değerlendirilmesi

1. Genel Olarak

Evrensel hukuk ilkelerinin ne olduğundan kısaca bahsetmek gerekirse, bu ilkelerin temelinde ulaşmak istediği amaç, etik değer olarak ifade edilen ve hukuku açıklayan teorilerin başlıca üç ana unsurundan³¹ birisi olan “Adalet” kavramıdır³². Yapılan bir hukuki düzenleme

29 Neziroğlu, s.3.

30 Aybars, s.158.

31 Örneğin hukukun Tridimensiyonel Teorisi'ne göre, 1-Hukuk 2-Sosyal Olgu 3-Etik Değer (Adalet) Ayrıntılı bilgi için bk. Dinçkol, s.32.

32 Ahmet Gürbüz, “Evrensel Hukuk Değerleri ve İlkelerinin Somut Hukuk Disiplinleri Bağlamında Detaylandırılması Sorunu”, **Dicle Üniversitesi Hukuk**

adalet boyutunu dışlamışsa bu unsuru yok sayıyorsa, bu düzenlemenin toplum nezdinde inandırıcılığı olmayacaktır. Adaletin sağlanmasında, sosyal yapının da büyük bir önemi vardır. Nitekim hukuk kurallarının oluşturulma amacı toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılamaktır. Toplumun bu ihtiyaçları yukarıda belirttiğimiz ilkeler doğrultusunda karşılandığında “adalet”e de ulaşılma yolunda mesafe kat edilmiş olacaktır. Yaptığımız açıklamaya göre adalete ulaşılması, olması gereken bir kavram ise, bunu hukukun bir görünümü olan Doğal Hukuk’un kapsamına alabiliriz. Bu durumu özetle açıklamak gerekirse, bir ülkede uygulanan yetkili yasa koyucu tarafından konulmuş, ülkeden ülkeye değişiklik gösteren hukuk kurallarını Pozitif (Dogmatik) hukuk olarak ifade ederken, Doğal Hukuk, pozitif hukukun dışında ve onun çok üstünde, evrensel olarak kabul edilen ilkelerden oluşan ve adaleti tam olarak yansıtan bir hukuk görünümü olarak kabul edilmektedir³³.

Hukuk normlarının değerlendirilmesi aşamasında bizim karşımıza çıkan temel sorun bu normların meşruiyeti meselesidir. Buna göre, yapılan bir düzenleme ile yasa koyucu tarafından konulmuş bir hukuk normunun meşruiyet derecesini bize gösterecek olan kavramlar, evrensel hukuk ilkeleridir diyebiliriz³⁴. Bu ilkeler tüm dünyada kabul görmüş ve yukarıda açıklamış olduğumuz doğal hukuk prensibi dâhilinde bulunmaktadır.

Evrensel hukuk ilkeleri olarak başlıca demokrasi, insan hakları, hukuk devleti, eşitlik, özgürlük, toplumsal adalet ve tabii (doğal) hâkim, yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı ilkesi kabul edilebilir. Bu ilkelerin herhangi bir ülkenin pozitif hukuk sistemine nasıl yerleştirildi-

Fakültesi Dergisi, C 15-16, S 22-23-24-25, Diyarbakır 2010-2011, s.2; Dinçkol, s.32.

33 Dinçkol, s.36.

34 Gürbüz, s.3.

ği ve sonrasında bu pozitif hukuk çerçevesinde yasa koyucunun yapmış olduğu kuralların bu ilkelere aykırılık teşkil edip etmediği tartışılmalıdır. Bu ilkelere doğal hâkim ve yarının tarafsızlığı ve bağımsızlığı ilkeleri bizim incelediğimiz konu açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim özellikle İstiklâl Mahkemeleri olağanüstü mahkemeler olmaları dolayısıyla doğal hâkim ilkesine tamamen aykırı uygulamalarda buldukları kuruluş ve işleyişlerinin bu ilkeyle bağdaştırılmasının mümkün olmadığı yönünde pek çok eleştiriye maruz kalmaktadır. Yine aynı şekilde Cumhuriyet döneminde İstiklâl Mahkemelerinden sonra kurulmuş Yassıda Mahkemeleri, Sıkı Yönetim Mahkemeleri, DGM'ler ve Özel Görevli Mahkemeler de bu ilke açısından eleştirilmektedirler³⁵. Şu an mevcut bulunan Ağır Ceza İhtisas Mahkemelerinin de bu ilke kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

İstiklâl Mahkemelerini ve günümüz ağır ceza ihtisas mahkemelelerini doğal hâkim ilkesi kapsamında değerlendirebilmek için öncelikle ilkenin ana hatlarıyla açıklanması gerekmektedir.

2. Doğal (Tabii) Hâkim İlkesi

Doğal hâkim ilkesinin ortaya çıkışı mahkemelerin kuruluş ve işleyişlerini belirlemesi evresidir. Buna göre doğal hâkim, yargılamaya konu olan uyuşmazlığın gerçekleşmesinden önce, yasa koyucu tarafından oluşturulmuş ve usulüne uygun yürürlüğe konulmuş olan kanunlar çerçevesinde görevi, yetkisi ve izleyeceği yargılama usulü belirlenmiş olan mahkemenin hâkimidir³⁶. Bu durumu öngören ilkeye de doğal hâkim ilkesi diyoruz. Bir başka ifadeyle doğal hâkim, yargılamaya konu uyuşmazlıkla işleyiş bakımından hiçbir ilgisi bulunmayan

35 Duygun Yarsuvat, "Olağanüstü Yargılamanın Olağanlaşmış Hali Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri", www.yarsuvat-law.com.tr, (Erişim Tarihi: 04.08.2015).

36 Tanrıver, s.12.

onun meydana gelmesinden önce de mevcut olan mahkemenin hâkimidir³⁷. Bu ilkeye göre sadece mahkemelerin kurulmuş olması yetmez uyumsuzluğu görececek olan hâkimin de önceden o mahkemede görev yapıyor olması gerekmektedir. İlkenin “kanunilik” ve “öncedenlik” olmak üzere iki kriteri bulunmaktadır.

Doğal hâkim ilkesini bir başka yargılama hukuku ilkesi olan kanuni hâkim ilkesi ile karıştırmamak gerekmektedir. Kanuni hâkim ilkesine göre, yargılamayı yapacak olan mahkemenin kuruluşunun ve işleyiş usullerinin kanunla belirlenmiş olması yeterlidir. Bu mahkemelerin ve mahkemede görevli olan hâkimlerin hadisenin yaşanmasından önce ya da sonra görevlendirilmesi bir anlam ifade etmez fakat doğal hâkim ilkesinde öncedenlik ilkeye ruhunu veren kavramdır³⁸. Doğal hâkim ilkesiyle asıl amaçlanan bireylerin hangi mahkemede yargılanacaklarını önceden bilmelerini mümkün kılmak, yargıya olan güveni sağlamak ve yürütmenin yargıya olan müdahalesini olabildiğince önlemektir. Anayasa'nın 37. maddesi³⁹ mahkemelerin düzenleniş biçimiyle ilgili düzenleme getirmektedir ve “*kanuni hâkim güvencesi*”

37 Anayasa Mahkemesinin 20.11.1990 tarihli ve 13/30 sayılı kararına göre doğal hâkim, “suçun işlenmesinden veya çekişmenin doğmasından önce, davayı görececek yargı yerlerinin yasayla belirlenmesi” olarak ifade edilmiştir. Ayrıca Platon'un, Yasalar isimli eserinde yer alan şu ifadeler Doğal Hakim ilkesinin izlerini taşımaktadır; “*bir yıldır ya da daha uzun zamandır görevlerini sürdüren tüm yöneticiler yaz gün dönümünden sonraki ay içinde, yeni yılın başlangıcından bir gün önce bir tapınakta toplanacaklar ve tanrıya yemin ettikten sonra, her yönetim birimi içinden görevinde en iyi olanı ve ertesi yıl yurttaşlar için en sağlıklı ve en doğru kararı vereceği düşünülen bir kişiyi, Tanrı'ya sunar gibi, yargıç olarak önereceklerdir.*”

38 İl Han Özay, “Yargı Güvencesi-Bağımsızlığı ve Anayasa Mahkemesi”, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg8/ilhan.pdf (Erişim Tarihi: 01.11.2015); Tanrıver, s.14.

39 “Hiç kimse kanunen tabî olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tabî olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.”

başlığını taşımaktadır. Bu maddede lafzi olarak kanuni hâkim ifade edilse de cümlenin yapısından da anlayacağımız üzere doğal hâkim ilkesi kastedilmektedir.

Doğal hâkimler olağan mahkemelerin hâkimleridir. Bu sebeple doğal hâkim ilkesinin nihai amacını da olağanüstü mahkemelerin önlenmesi oluşturur⁴⁰. Ayrıca bu ilkenin hukuki güvenlik ilkesi ile yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkeleri ile bağlantılı olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Hukuki güvenlik ilkesi, kişilerin kendilerine uygulanacak olan hukuki prosedürü önceden bilebilmesi ve kendini buna göre ayarlayabilmesini ifade eder. Yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesi ise, hâkimlerin hukukun kendilerine çizmiş olduğu sınırlar çerçevesinde (kanunlar), hiçbir baskı altında kalmadan kendi serbest iradeleriyle karar vermelerini güvence altına alan ilkedir.

Yukarıda yazmış olduğumuz açıklamalar çerçevesinde, doğal hâkim ilkesinin olağan mahkemeler açısından geçerli olduğunu görüyoruz. Olağanüstü mahkemeler açısından ise bu ilkenin uygulanmasında sorunlar meydana gelmekte ve olağanüstü dönem mahkemelerinin en büyük eleştirisi noktasını bu hususlar oluşturmaktadır.

3. İstiklâl Mahkemelerinin Doğal Hâkim İlkesine Göre İncelenmesi

İstiklâl Mahkemelerinin görev alanını ilk etapta asker kaçakları ve kaçaklık ile ilgili hususların oluşturduğunu ifade etmiştik. Ordunun aşırı derecede ihtiyaç duyduğu askeri tamamen kaybetmek yerine, ona ağır cezalar vererek yola gelmesini sağlamak ve daha sonra da birliklerine geri göndermek düşüncesi Mahkemelerin ana prensibini oluşturmaktadır⁴¹. İstiklâl Mahkemelerinin doğal hâkim ilkesi ile

40 Tanrıver, s.16.

41 Aybars, s.143.

olan bağlantısını değerlendirirken bizim ele almamız gereken hususlar, Mahkemelerin kuruluşuna zemin hazırlayan durumlar, olağan-olağanüstü hal, mahkeme üyelerinin sıfatları ve bu üyelerin meşruluğunu sağlayan sebeplerin neler olduğu konularıdır.

Olağan ve Olağanüstü Hal Mahkemeleri konusunu ele aldığımızda; kişiye, somut olaya ve duruma göre değişkenlik gösteren yargı mercileri konumunda bulunan ve belirli olay ve kişilerin yargılamasının gerçekleştirilmesi için, olayın gerçekleşmesinden sonra kurulmuş ya da sonradan görevlendirilmiş mahkemelere biz olağanüstü mahkemeler diyoruz⁴². Olağan mahkemeler ise, kuruluşu ve işleyişi kanunlarla belirlenmiş, olayın meydana gelmesinden önce kurulmuş olan mahkemelerdir. Görüldüğü üzere, olağanüstü mahkemeler olağan mahkemelere nazaran farklılık göstermektedir. Bir başka ifadeyle yaşanan olaydan önce var olan mahkemeler olağan olarak kabul edilirken olaydan sonra ve kişilere özgü olarak kurulmuş olan mahkemeler olağanüstü nitelik taşımaktadır. Kanunla kurulmuş olmak ise, her ikisinin de ortak paydasını oluşturmaktadır. Bu durumda olağanüstü mahkemelerin yukarıda açıklamış olduğumuz doğal hâkim ilkesi ile bağdaşması düşünülemez. Bunun sebebini bünyesinde “kanunilik” kavramını içermesine rağmen “öncedenlik” kavramını barındırması oluşturmaktadır.

İstiklâl Mahkemelerinin kuruluş sürecinde ülkenin içinde bulunmuş olduğu zor koşullar, Mahkemelerin işleyişini etkilemiştir. Doğal hâkim ilkesinin olağanüstü mahkemelerde uygulanmadığını ifade etmiştik. Bu durumda yapmamız gereken İstiklâl Mahkemelerinin olağan mı yoksa olağanüstü mü nitelik taşıdığıdır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından ülkede işgallerin başlaması ile halkın durumu gittikçe kötüleşmiş, padişah ve Osmanlı Devleti'nin kayıtsız

42 Tanrıver, s.22.

hali milli mücadele sürecinin başlamasına sebep olmuş, Misak-ı Milli'nin kabul edilmesinin ardından Büyük Millet Meclisi'nin açılmış, işgal kuvvetleriyle savaş halindeyken iç ayaklanmalar baş göstermiş, düzenli ordu kurulmuş, düzenli ordunun kurulmasıyla asker kaçakları meselesi gündeme gelmiştir⁴³. Meydana gelen bu durumlar sebebiyle İstiklâl Mahkemelerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu durumun normal bir süreç olarak kabul edilmesi mümkün olmadığı gözönünde bulundurulduğunda, İstiklâl Mahkemeleri olağan hukuk sisteminin eksikliği sebebiyle değil (nitekim faaliyetine devam eden harp divanları ve bidayet mahkemeleri mevcut) Ankara'da yeni kurulmuş olan hükümetin otoritesini kabul ettirmek, harpte olan ordunun zafiyete düşmesini önlemek ve asayiş sağlamaya maksadıyla kurulmuşlardır⁴⁴. Bu durumda Cumhuriyet öncesi İstiklâl Mahkemelerini olağanüstü mahkemeler olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Bu nitelendirmenin gerekçesini ise, Cumhuriyet öncesi İstiklâl Mahkemelerinin kuruluş ve işleyişini, görev ve yetki alanını belirleyen kanunların olayların yaşanmasının ardından çıkarılmış olması oluşturur. Ordudan firar edenlerin sayısının günden güne artması ve mevcut (olağan) harp divanlarının ve bidayet mahkemelerinin bunu engellemede yetersiz kalması savaş halinin devam etmesi sebebiyle kararların olabildiğince hızlı alınması gerekliliği olağanüstü yetkilerle donatılmış olan mahkemelerin oluşturmasına sebep olmuştur. Zira bu mahkemelerde temyiz hükümleri işlemiyor, zanlı savunmasını kendisi yapıyor ve cezalar derhal infaz ediliyordu⁴⁵. Zaten 2 Eylül 1920 tarihinde, or-

43 Şimal Efsane Yalçın-Şeyma Yazgı-Utku Saruhan, "İstiklâl Mahkemeleri, Tarihsel süreci, Hukuki İncelemesi", https://www.academia.edu/3614483/%C4%B0stiklal_Mahkemeleri_Tarihsel_ve_Hukuki_%C4%B0ncelemesi, (Erişim Tarihi: 20.10.2015); Aybars, s.6.

44 Alkan, s.31-32; Aybars, s.1.

45 Alkan, s.32; Aybars, s.43.

duda kaçakların önüne geçmek amacıyla, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal tarafından verilen “Seferberlikte firar ceraimini irtikab edenler hakkında” önergede bu hususlar yer almaktadır⁴⁶.

İstiklâl Mahkemelerinin üyeleri konusuna geldiğimizde, bu mahkemelerde görev yapanlar mecliste görev yapan mebuslardır. Kanuni düzenlemesinde üç üyenin görev yapması benimsenmiş daha sonra gerekli hallerde üye sayısının dörde çıkabileceği belirlenmiştir⁴⁷. Mahkeme üyelerinin meclis içerisindeki mebuslardan oluşması durumunun anayasaya aykırılık oluşturması hususu incelendiğinde, vereceğimiz cevap menfi nitelik taşımaktadır. Bu durum Meclisin tabi olduğu anayasaya aykırılık teşkil etmemektedir, çünkü bu sırada meclis hükümeti sisteminin benimsenmiş olması yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarının tamamının yasama organında toplandığını işaret etmektedir⁴⁸. Dolayısıyla yargı kuvvetini elinde bulunduran Meclisin, İstiklâl Mahkemelerinin kendi adına kararlar vermesini yine kendi içerisindeki mebuslar vasıtasıyla yapmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Büyük Millet Meclisi bir ihtilal meclisi olarak ifade edilebilir. Meclis hükümeti sisteminin ilk örneğini bahsetmiş olduğumuz kurucu meclis oluşturmamaktadır, meclisimiz tüm yetkileri bünyesinde toplarken bunun tarihsel süreçteki örneklerini incelemiştir. Buna göre İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili yayınlanan arşiv belgelerine göre, İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunu talep edenler, gerekçelerinde, Fransız İhtilali'nin yaşanması sürecinde oluşturulmuş olağanüstü yetkilere sahip ve 29 Ekim 1793'te resmen “İhtilal Mahkemeleri” adını alan mahkemeler örnek gösterilmiştir⁴⁹. Sonuç olarak İstiklâl Mahkemeleri üyeleri Mil-

46 Aybars, s.38; Neziroğlu, s.1.

47 Alkan, s.32; Aybars, s.41.

48 Kemal Gözler, **Kısa Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2009, s.67; Yalçın, Yazgı, Saruhan, s.101; Alkan, s.32.

49 Aybars, s.42; Yalçın, Yazgı, Saruhan, s.121.

let Meclisinin mebuslarıdır ve bu kişilerin mahkeme üyesi olmasını meşrulaştıran durum Meclisin ihtilalci nitelik taşıyan meclis hükümeti sistemini benimsemiş olmasıdır. Şartların ne denli olağanüstülük taşıdığı, 5 Ağustos 1921 tarihli bir kararla Meclisin tüm yetkilerini Başkumandan vasfıyla Mustafa Kemal Paşa'ya devredilmesinden anlaşılmaktadır. İstiklâl Mahkemelerinin de Meclise değil Mustafa Kemal Paşa'nın zatına bağlanmış olduğunu görüyoruz⁵⁰.

Bu hususun hâkimin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesi yönünden de ele alınması gerekmektedir. Hâkimin bağımsızlığı ve tarafsızlığını öngören ilkenin, hâkimlerin mevcut hukuk kurallarının belirlemiş olduğu sınırlar çerçevesinde hür iradeleriyle, hiçbir tesir altında kalmaksızın uyuşmazlığı çözüme bağlamaları olarak ifade etmiştik. Mevcut olağanüstü durumda İstiklâl Mahkemeleri, yeni kurulmuş olan hükümetin otoritesini kabul ettirmek ve firariler sebebiyle orduda meydana gelebilecek zafiyeti önlemek maksadı ile kurulmuşlardır. Bu durumda bu mahkemelerde görev yapan hâkimlerin (mebuslar) vermiş olduğu kararların bu halin baskısı altında bulunduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyet öncesi İstiklâl Mahkemeleri için genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, kuruluşunu öngören kanunlar dolayısıyla doğal hakim ilkesinin kanunilik prensibini karşılamaktadır fakat olayların yaşanmasından sonra sırf bu olaylara sebep olanları yargılamak maksadıyla kurulmuş olmaları öncedenlik prensibiyle bağdaşmamaktadır.

Cumhuriyet Döneminde kurulmuş olan İstiklâl Mahkemelerinin de doğal hâkim ilkesine uygunluk taşıdığını söylememiz çok zordur. Nitekim "Gazeteciler Davası" olarak bilinen ve konusunu Hint Müslümanlarını temsil ettiğini ifade eden Ağa Han ve Emir Ali'nin İsmet Paşa'ya yazmış olduğu bir mektubun henüz Ankara'ya İsmet Paşa'ya ulaşmadan İstanbul'da bulunan Tanin ve İkdam gazetelerinde yayımlanması (5 Aralık 1923 olarak eserlerde ifade edilmektedir.) oluştur-

maktadır⁵¹. Bu olayın yaşanmasının ardından yürürlükte bulunan İstiklâl Mahkemi Kanunu uyarınca kurulması mümkün olan İstiklâl Mahkemeleri hemen İstanbul'da bu davayı görmek üzere kurulmuştur. Bu örnek davadan da anlayacağımız üzere Cumhuriyet Dönemi İstiklâl Mahkemelerinin kuruluş gayesini de Meclisin otoritesinin sağlanması ve buna aykırı yapılmış olan hiçbir eylemin cezasız bırakılmaması oluşturmaktadır. Dolayısıyla bir olayın meydana gelmesinden sonra olaya ve kişilere göre bir mahkeme (İstanbul İstiklâl Mahkemesi) oluşturulmuştur. Her ne kadar İstiklâl Mahkemi Kanunu uyarınca oluşturulmuş olması dolayısıyla doğal hâkim ilkesinin ana prensiplerinden olan kanunilik prensibini karşılamış olsa da öncedenlik prensibine tamamen aykırıdır.

4. Günümüz Özel Görevli Mahkemelerinin Doğal Hâkim İlkesine Göre İncelenmesi

Şu an ki hukuk sistemimizde yer alan mahkemeleri incelediğimizde ihtisaslaşma hususunun ön plana çıkmış olduğunu görmekteyiz. 17.02.2015 tarihli 29270 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Birinci Dairesinin duyurusuna göre, ağır ceza alanında ihtisaslaşmanın sağlanmasının amaçlandığı ve özel görevli mahkemelerin tekrar kurulmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bu düzenleme uyarınca 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun dört, beş, altı ve yedinci bölümünde tanımlanan suçlar (318, 319, 323, 324, 325 ve 332. maddeler hariç) örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen uyuşturucu ve uyarıcı madde imal ve ticareti suçu ile 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun kapsamına giren suçlar bakımından ihtisaslaşmaya gidileceği bildirilmiştir. İhtisaslaşma sağlanırken doğal hâkim ilkesinin benimseneceği ve kanuni hâkim ilkesine riayet edileceği vurgulanmıştır. Nitekim biz bu ifadeden mevcut kurulu mah-

kemelerin birden fazla dairesinin olması durumunda bu dairelerden birisinin ihtisaslaşacağı ve sadece ilgili konulara bakacağını anlıyoruz. Dolayısıyla bu mahkemeler zaten kurulu oldukları için bünyelerinde yer alan ve görev yapan hâkimlerin yine aynı mahkemede görevlerine devam edecekleri ve dolayısıyla hadiselerin yaşanmasının ardından bir hâkim değişikliği yapılmayarak öncedenlik prensibine uygun davranılacaktır.

Mevcut ihtisas mahkemelerinden önce uygulanan özel görevli mahkemeler ve DGM'lerde ise, doğal hâkim ilkesine uygunluk büyük tartışmalara sebep olmuştur. Bir görüşe göre, DGM'nin suçun meydana gelmesinden sonra kurulmuş ve ilgili suçun faillerini yargılamak için kurulan olağanüstü mahkemelerden olmadığı, aksine bunların ihtisas mahkemesi olduğu vurgulanmıştır⁵². Bir başka görüş yine aynı şekilde bu mahkemelerin olağanüstü mahkemeler olmadığını fakat demokratik kabul edilen bir düzende normal bir mahkeme olarak da kabul edilmelerinin mümkün olmadığı yönündedir⁵³. Görüldüğü üzere DGM'lere biz her ne kadar olağanüstü nitelik taşıyan mahkemeler diyemesek de özel muhakeme usullerine göre işlemiş olmaları hukukun evrensel kabul ettiği ilkelerin ve özellikle adil yargılanma hakkının zedelenmesi ile neticelenmiştir. Yine aynı şekilde DGM'lerin kaldırılmasının ardından özel görevli ağır ceza mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemelerin görev alanına hangi fillerin girdiğini görev başlığı altında değinmiştik. Özel görevli mahkemeler bir nevi DGM'lerin devamı niteliğinde kabul edilmiş ve bunlara da DGM'ler de olduğu gibi özel muhakeme usulleri öngörülmüştür.

Bu başlık altında biz sonuç olarak diyebiliriz ki DGM'ler ve özel görevli mahkemeler olağanüstü nitelikte olan mahkemeler değillerdir,

52 Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Usul Kürsüsü, "Uzmanlık Mahkemeleri", **Ankara Barosu Dergisi**, S 5, 1978, Ankara, s.819.

53 Tuğrul Katoğlu, "Özel Yetkili Mahkemelerde Özel Usuller", **Özel Yetkili Mahkemeler (CMK m.250), Türkiye Barolar Birliği Panel**, Ankara, 2010, s.41.

bu mahkemeleri tartışılır yapan husus özel bir muhakeme usulünün öngörülmüş ve uygulanmış olmasıdır. Mevcut ihtisaslaşmış Ağır Ceza Mahkemeleri ise, doğal hâkim ilkesine uygun olarak kurulmuştur ve işleyişini iş bölümü esas çerçevesinde devam ettirmektedirler. Bu mahkemeler ihtiyaç üzerine ortaya çıkmış olan olağan yargı kurumları olarak kabul edilmelidirler⁵⁴. Zira uzmanlaşma üzerine tahsis edilmiş olan bu mahkemelerin olağanüstü mahkemelerin oluşmasını engelliyici bir işleve sahip olduklarının unutulmaması gerekir.

SONUÇ

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız hususlar açısından genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, İstiklâl Mahkemeleri ile yakın tarihimizde ve günümüzde mevcut olan Ağır Ceza Mahkemelerini karşılaştırma durumu söz konusu olduğunda öncelikle dikkat edilmesi gereken hususun her dönemin kendi şartları içerisinde değerlendirilmesi gerekliliğidir. İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunun gerçekleştiği yıllarda ülkenin içerisinde bulunduğu durumun normal olarak kabul edilebilmesi mümkün değildir. Büyük bir savaş yaşanmaktadır, ülke işgal altındadır ve istiklali kendine amaç edinmiş bir meclis bulunmaktadır. Bu sebeple meclis kendi otoritesini sağlamak adına hukuka uygun olup olmadığını sorgulamaksızın hızlı eylemlerde bulunup bir an önce çözüm üretme çabasındadır. Dolayısıyla savaş alanında gerekli olan en temel unsurun asker olduğu, nüfusun gittikçe azaldığı gibi savlar göz önünde bulundurulduğunda bu açığı kapatmak adına asker kaçaklarına ilişkin düzenleme yapılması zorunluluk halini almıştır. Böylelikle İstiklâl Mahkemelerinin kanuni alt yapısı hazırlanmıştır. İstiklâl Mahkemelerinin görev alanını öncelikle firariler oluşturmuş daha sonra ise bu kapsam açıkladığımız şekilde genişlemiştir. Yetki alanını ise, kaçak sayısının en fazla olduğu ve asayişin en çok bozulduğu, fazla sorun yaşanan yerler oluşturmuştur. Hadiselerin yaşanması-

nın ardından oluşturulmuş olmaları doğal hâkim ilkesinin öncedenlik ilkesine açıkça aykırılık taşımaktadır lakin İstiklâl Mahkemelerinin en büyük ve geçerli meşruiyet kaynağı savaş halinin mevcut olmasıdır. Günümüzde ise DGM'lerin ve Özel Görevli Ağır Ceza Mahkemelerinin ardından kurulmuş bulunan ihtisaslaşmış Ağır Ceza Mahkemeleri vardır. Bu mahkemeler ihtisas mahkemesi niteliği taşıdıkları için doğal hâkim ilkesine bağlılık göstermektedir. DGM'ler ve Özel Görevli Mahkemelerin de doğal hâkim ilkesine uygun oldukları fakat özel muhakeme usullerine tabi olmalarının evrensel ilkeleri ihlal etmeleri ile neticelenmiştir. Hukukun evrensel ilkeleri olarak kabul edilmiş ve dünyada uygulanan hukuk sistemlerini uygulamakla kendilerini yükümlü hissettikleri bu ilkelerin devre dışı bırakılabileceği tek zaman savaş halinin peyda olduğu zamandır. Dünya üzerinde bunun ilk örneğini İstiklâl Mahkemeleri teşkil etmez, İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu için önerge veren mebuslar da dünyadaki örnekleri (özellikle Fransa örneği) inceleyerek ve esinlenerek bunu yapmışlardır.

Görev ve yetki açısından yapmış olduğumuz açıklamalar ışığında, yetki kelimesinin daha çok yer bakımından bir anlamı karşıladığı düşüncesi kapsamında hem İstiklâl Mahkemelerini hem de günümüz ihtisas mahkemelerini, kaldırılmış bulunan DGM ve Özel Görevli Mahkemeleri özel yapan husus üzerlerine aldıkları misyon, inceledikleri suçlardır. Fakat gündelik dilde de çok karşılaştığımız üzere, yetki lendirmek görev vermek manasına da gelmektedir⁵⁵. Bu sebeple yetkili ibaresinin kullanılmasından ziyade görevli ibaresinin kullanılmasının daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

55 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.564dc34a1cdc54.31203918

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

ALKAN, Ahmet Turan, **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları**, Ötüken Kitabevi, İstanbul, 2013.

Ankara Üniversitesi Ceza ve Ceza Usul Kürsüsü Görüşü, "Uzmanlık Mahkemeleri", **Ankara Barosu Dergisi**, S 5, Ankara, 1978.

AYBARS, Ergun, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, C I-II, İleri Kitabevi, İzmir, 1995.

CENTEL, Nur- ZAFER, Hamide, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul Ekim, 2010.

DİNÇKOL, Abdullah, **Hukuka Giriş Hukukun Temel Kavramları**, Der Yayınları, İstanbul, 2008.

DOĞRU, Osman, **İnsan Hakları Kararları Derlemesi**, İstanbul, 1998.

GÖZLER, Kemal, **Kısa Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2009.

GÜRBÜZ, Ahmet, "Evrensel Hukuk Değerleri ve İlkelerinin Somut Hukuk Disiplinleri Bağlamında Detaylandırılması Sorunu", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 15-16, S 22-23-24-25, Diyarbakır 2010-2011.

KATOĞLU, Tuğrul, "Devlet Güvenlik Mahkemelerinde Uygulanan Yargılama Usulünün Genel Yargılama Usulünden Farkları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Yılmaz Günel'a Armağan)**, C 49, S 3-4, Yıl 1994.

KATOĞLU, Tuğrul, "Özel Yetkili Mahkemelerde Özel Usuller", **Özel Yetkili Mahkemeler (CMK m.250), Türkiye Barolar Birliği Panel**, Ankara, 2010.

KOCASAKAL, Ümit, “Özel Yetkili Mahkemelerin Hukuk Sistemimizdeki Yeri”, **Özel Yetkili Mahkemeler (CMK m.250), Türkiye Barolar Birliği Panel**, Ankara, 2010.

NEZİROĞLU, İrfan, (TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Adına Yayınlayan) **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2015.

NEZİROĞLU, İrfan, (TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Adına Yayınlayan), **İstiklâl Mahkemeleri**, C II, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2015.

NEZİROĞLU, İrfan, (TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Adına Yayınlayan), **İstiklâl Mahkemeleri**, C III, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2015.

ÖZAY, İl Han, “Yargı Güvencesi-Bağımsızlığı ve Anayasa Mahkemesi”, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg8/ilhan.pdf (Erişim Tarihi: 01.11.2015).

Platon, **Yasalar** (Çev. Candan Şentuna-Saffet Babür), Kabalıcı Kitabevi, İstanbul, 2007.

TANRIVER, Süha, “Tabii Hâkim İlkesi ve Medeni Yargı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S 104, Ankara, 2013.

ÜNAL, Şeref, “**Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Türk İç Hukukuna Etkileri**”, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anayargi/unal.pdf , (Erişim Tarihi: 01.11.2015).

YALÇIN, Efsane Şimal- YAZGI, Şeyma- SARUHAN, Utku, “İstiklâl Mahkemeleri, Tarihsel süreci, Hukuki İncelemesi”, https://www.academia.edu/3614483/%C4%B0stiklal_Mahkemeleri_Tarihsel_ve_Hukuki_%C4%B0ncelemesi, (Erişim Tarihi: 20.10.2015).

YARSUVAT, Duygun, “Olağanüstü Yargılamanın Olağanlaşmış Hali Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri”, www.yarsuvat-law.com.tr , (Erişim Tarihi: 04.08.2015).

ZAFER, Hamide, “Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemelerinin Görevine Giren Suçlarda Muhakeme Usulü”, <http://hamidezafer.com/wp-content/uploads/2012/05/21-%C3%96zelYetkiliA%C4%9F%C4%B1rCezaMahkemelerinde-%C3%96zelMuhakemeUsul%C3%BC-PDF.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.11.2015).

www.tdk.gov.tr

BİRİNCİ DÖNEM İSTİKLÂL MAHKEMELERİNİN TBMM'DEKİ YANSIMALARI

Salhadin GÖK*

ÖZET

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra başlayıp Millî Mücadele'nin ilk dönemlerinden itibaren Anadolu'da ortaya çıkan organizeli direniş hareketinin karşılaştığı en önemli sorun kendi iradesini kabul ettirmek ve özellikle askeri alanda var olan kısıtlı kaynakları bir araya toplayarak etkili bir mücadele ortaya koymaktır. Büyük Millet Meclisinin toplandığı (23 Nisan 1920) ilk andan itibaren bu durumun sağlanamamasında askeri kaçaklar sorunu önemli bir rol oynayacaktır. Ordudaki firar olaylarının çoğalması ülkenin güvenliğini ve kazanılması gereken bağımsızlık mücadelesini tehlikeye düşürecektir. Ayrıca düzenli ordunun kurulmasını engelleyip ortaya çıkan ayaklanmaların insan kaynağını da teşkil eden bu sorunu çözüme kavuşturmak için içerisinde şiddetli düzenlemeler barındıran Hiyanet-i Vataniye Kanunu (29 Nisan 1920) gibi bir takım hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Var olan adli kurumların eliyle 4-5 ay uygulanan bu kanundan istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Uygulamada ortaya çıkan aksaklıkları çözmek amacı ile diğer mahkemelerin kanuni işleyişine bağlı olmadan, işleri hızlı bir şekilde sonuçlandıracak şekilde Firariler Kanunu (11 Eylül 1920) ile

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, salhadingok@hotmail.com.

olağanüstü yetkilere sahip, İstiklâl Mahkemeleri adı verilen yeni bir yargı organı kurulmuştur. Birinci çalışma döneminde (1920-1923) değişik bölgelerde kurulan bu mahkemelerin sayısı kısa bir sürede 14'ü bulacaktır. Kuruluşundan hemen sonra bu mahkemelerin yetkileri vatana ihanet, soygun, casusluk, ayaklanma gibi her türlü bozguncu hareketi içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bu mahkemeler kuruluş aşamasında ve sonrasında sahip olduğu olağanüstü yetki ve hareket tarzından dolayı bizzat meclis üyeleri tarafından da şiddetle eleştirilecektir.

Ortaya çıkan tüm muhalefet olgusuna rağmen İstiklâl Mahkemeleri, ülke büyük bir tehlikenin eşiğinde iken, iç güvenlikte ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturulup devlet otoritesinin sağlanması ve bunun bir sonucu olarak da Millî Mücadele'nin kazanılmasında önemli bir role sahiptir. TBMM yasama ve yürütme yetkilerinin yanı sıra bu mahkemeler vasıtası ile yargı yetkisini de kullanmak sureti ile verilen bağımsızlık mücadelesinde daha etkili hareket etme imkanı elde edecektir.

Bu çalışmamızda 1920-1923 yılları arasında TBMM'de yapılan görüşmeler incelenmek sureti ile İstiklâl Mahkemelerinin çalışmalarının milletvekilleri arasındaki etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstiklâl Mahkemeleri, Asker Kaçakları, Hukuk, Büyük Millet Meclisi.

THE REFLECTIONS OF THE FIRST PERIOD OF THE INDEPENDENCE TRIBUNALS ON THE TURKISH PARLIAMENT

ABSTRACT

After the signing of the Moudros Armistice Treaty, starting from the early days of the National Struggle, the most important problem faced by the organized resistance movement emerged in Anatolia is to impose its will and, especially in the military field, to put an effective fight gathering the available limited resources together. From the first moment of the Turkish parliament (23 April 1920), draft-dodgers played an important role in failing to meet this problem. The rising of the evasion from army put the security of the country and the independence struggle to be won in danger. In addition, some legal arrangements like Betrayal to the Country Law (29 April 1920) and Jail Breaker Law (11 September 1920) were done to resolve the problem of the prevention of the establishment of the regular army, the revolts which also constituted the human resources. However, these laws, having been applied by the judicial institutions for 4-5 months could not achieve the desired outcome. A new judicial body called Independence Tribunals, with the extraordinary power to conclude quickly, was established on September 11, 1920 in order to solve the failures of the previous laws in practice. The number of such courts established in different regions during the first period (1920-1923) became 14 in a short time. Immediately after the establishment of this court, its power was expanded to include all kinds of revolts and trouble-making activities like treason, robbery and espionage. These courts were strongly criticized by the very members of the parliament because of their extraordinary powers and actions holding both at the establishment stage and afterwards.

Despite all oppositions, Independence Tribunals had an important role in the provision of state authority, in solving the problems arising in

the internal security, and in the victory of the National Struggle while the country was on the brink of great danger. Together with the legislative and executive powers of the Turkish parliament, the judiciary power allowed the Independence Courts to act more effectively during the struggle for national independence.

This paper puts forward the effects of the works of the Independence Tribunals on the parliament members by examining the interviews conducted in the Turkish parliament between the years 1920-1923.

Keywords: Independence Courts, Draft-Dodgers, Law, National Assembly.

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da başlayan mücadele gün gün şekil değiştirip güçlenerek devam edecektir. Büyük Millet Meclisi, kurulduktan sonra İzmir'in işgali ile başlayan silahlı mücadele evresini daha organizeli bir şekilde devam ettirmeye yönelik adımlar atacaktır. Bu yönde ortaya konulan iradenin en önemli safhası da meclis iradesini tüm ülkeye kabul ettirilmesi ve ülkenin yabancı işgalinden kurtarılması için bir gereklilik olan düzenli ordu birliklerinin bir an önce kurulmasının sağlanmasıdır. Bu aşamanın başarı ile tamamlanmasında başvurulmuş en önemli çözüm yollarından birisi de hukuk alanında atılan adımlar olacaktır. Bu alanda düzenlenen kanun ve yapılan uygulamalar ile yasama ve yürütmeden sonra yargı da meclisin denetimi altına alınarak ülkede tek bir denetim mekanizması oluşturulmaya çalışılmıştır. Kurulan bu yeni sistemde özellikle İstiklâl Mahkemeleri önemli bir görev yerine getirecektir. Sınırları belirlenmemiş bu gücün kullanımı özellikle bu düzenlemelerin kabul yeri olan mecliste bile sert tartışmalara sebebiyet verecektir. Ülkede denetim mekanizmaları kurulup tam anlamı ile bir merkezi yönetim sağlanırken bu mahkemelerin meclisteki yansımalarını vermek özellikle hukuk alanında yapılan uygulamaları anlama ve ilk meclisin devlet yönetimi, insan hak ve hürriyetlerine verdiği önemi anlamamız açısından önemlidir.

1- İSTİKLÂL MAHKEMELERİ ORTAYA ÇIKARAN NEDENLER

1. A- Asker Kaçakları Sorunu

Ülke işgal altındadır. Yapılması gereken ülkenin sahip olduğu maddi manevi kaynakları harekete geçirerek güçlü bir ordu kurmaktır. Fakat orduda görev yaptığı yeri bırakarak kaçma olayları artacaktır.

Fırar olaylarının boyutunun günden güne artması ülkenin güvenliğini ve özgürlük mücadelesini tehlikeye düşürecek bir hal almasına yol açacaktır. Aslında bu sorun Millî Mücadele'den önce I. Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren artmış, içerisinde bulunulan şartların da etkisi ile özellikle Mondros Mütarekesinden sonra da önü alınamayacak bir noktaya gelmiştir. Nutuk'ta Mustafa Kemal bu durumu şu şekilde ifade etmektedir. "... Gerçekten de, birçok yerde, bazı ordu erleri, âsilerle çarpışacak yerde, aksine silahlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı ..."¹.

Fırariler Kanunu için hazırlanan Esbabı Mucibe Layihasında bu duruma açık bir şekilde dikkat çekilecektir. Sivas'ta bazı taburlarda savaşacak asker sayısının 80-100'den, 3-4 kişiye kadar gerilediği bilgisi verilecektir. Son dönemde bulunduğu bölgeden başka bir noktaya kaydırılan 100 askerli bir taburdan bir gecede 24'ü silahlı ve 52'si silahsız olmak üzere 76 kişinin, mevcudu 70 olan Tokat süvari bölüğünden 34 askerin silah, cephane ve hayvanları ile fırar ettiği vurgulanacaktır. Cephelere yoğun olarak asker sevk edilmesine rağmen, yaşanan fırar hadiselerinden dolayı cephelede hissedilir oranda artış meydana gelmemesinden şikâyet edilecektir. Örnek olarak da Konya'ya son bir ay içerisinde 8500, yine Karahisar ve Burdur'dan aynı sayıda asker sevk edilmesine rağmen bu sayının cepheye yansımadağı vurgulanmıştır. Bu durumun bir taraftan ordunun eğitim ve düzenine zarar verirken diğer taraftan da cephane ve teçhizatın eksilmesine neden olduğu vurgulanacaktır. Fıradan kaynaklanan olumsuzluklara karşı tedbir alınmaması durumunda düşman karşısında herhangi bir başarının mümkün olamayacağı dile getirilecektir².

1 Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 319.

2 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, İçtima:1, C 4, s. 23; Yine bu yöndeki bilgilere örnek olarak bk. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre:1, İçtima: I, C II, TİB.

Meclis görüşmelerinde askerlerin birliklerini bırakarak kaçmaları farklı nedenlere bağlanacaktır. Var olan kanunlar doğrultusunda verilen cezaların caydırıcı olmaması önemli bir etken olduğu söylenirken³ özellikle başlarındaki subayların yanlış uygulamalarının da buna sebebiyet verdiği vurgulanacaktır. Bazı komutanlarla ilgili yapılan sui-istimler mecliste görüşülürken bu görüş sıklıkla dile getirilecektir⁴.

İstiklâl Mahkemeleri kurulmadan önce asker kaçakları sorunu çözümünün ancak sağlıklı işleyen jandarma teşkilatı ile mümkün olabileceği dile getirilecektir. Bu amaçla bu teşkilatın ıslah edilmesine yönelik çalışmalara ağırlık verilecektir. Savaş sırasında ordunun jandarmadan faydalanıp kadrosundan subay ve asker alması ve mütarekeden sonra da ordunun tasfiye edilmesi esnasında jandarma kurumunun ihmal edilmesi bu kurumdaki aksamaların en önemli nedenlerindedir. Yapılması gereken bir an önce jandarma teşkilatının geliştirilmesi için adımlar atılmasıdır⁵.

Mustafa Kemal, birinci devre dördüncü içtima senesi açış konuşmasında jandarma teşkilatının geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmalarla ilgili bilgi verecektir. “...*Emniyet ve asayîşi dabilîyenin yegâne âmîli olan jandarma sınıfının tanzim ve ıslahı ehemmi umur olduğundan jandarma mekteplerinin tezyidi faaliyetine çalışıldı. Bunun netayicinden olarak Ankara’daki Zabıt Mektebi ile Karakol Kumandanları Mektebinin ve Kayseri ile Giresun’daki efradı cedide ve karakol kumandanları*

Kültür Yay., Ankara, 2015, s. 87.

3 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, İçtima III, C III, TİB. Kültür Yay., Ankara, 2015, s. 1200.

4 Meclis görüşmelerinde çoğu kez orduda asker kaçaklarının artmasının nedeni olarak başlarındaki komutanlarının yanlış uygulamaları gösterilecektir. Bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima I, C. 4, s. 84-89, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, İçtima I, C II, s. 86-89.

5 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, İçtima I, C 2, s. 480- 499.

*sınıflarını havi mekteplerin yetiştirdikleri 30 zabıt ve 270 küçük zabıt ile 950 nefer kıtaata tevzi edildi. Efradı cedide ve karakol kumandanları sınıflarını havi olmak üzere Kars'ta da bir mektep açıldı. Mekteplerde halen tedrisatına devam edilen 800 efradı cedide ile 80 küçük zabitin devrei tahsilîyeleri hitam bulmak üzeredir. Yeni açılan Kars mektebinde de 200 efradı cedide ile 50 küçük zabitin tedrisatına başlanılmıştır...*⁶

Asker firarilerinin önüne geçmede önemli bir faktör olan Jandar-
ma teşkilatının ıslah edilmesi uzun soluklu bir çalışma olduğu için asker kaçakları sorununu çözüme kavuşturmak için Hiyanet-i Vata-
niye⁷, Firariler Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri gibi birtakım antide-
mokratik de olsa kestirme çözümler bulunacaktır.

Firariler hakkında kanun layihasının meclis görüşmelerine bak-
tığımızda milletvekilleri bu kanundan ziyade özellikle suç ceza ilke-
sinde bireyselliği es geçerek aile bireylerine bedel ödettirilecek olması-
na tepki göstereceklerdir. Amasya milletvekili Hamdullah Suphi Bey
“...Deniliyor ki; kaçan askerin emvali müsadere edilecektir. Ailesi tebid
edilecektir. Arkadaşlar, ilahî ve arzî hiçbir kanun tahattur edemiyorum
ki bir mücrimi değil, mücrimi yakalayamadık diye evlatlarını, masum
çocuklarını, karısını öldürsün, kurban etsin. Bu itibarla düşünüyorum;
acaba muhacerete sevk ettiğimiz, tarlasından ineğinden, koyunundan
uzaklaştırdığımız kadınlar veya çocuklar, gittikleri yerde yaşayabilecekler
mi? ... Madam ki kaçan çoktur, madam ki biz birçoğunu yakalamıyo-
ruz... O halde bence gayet zaruridir. Esasen harap olan, esasen en büyük
sefalete düşmüş olan zavallı köylerimizde son kalan evleri yakacağız. Tah-
rip edeceğiz. Onların çocuğunu atacağız, Kadınlarını süreceğiz, öldüre-
ceğiz demektir.”⁸ Bu değerlendirmeler karşısında bir kısım milletvekil-

6 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima 4, C 28, s.3.

7 **Düstur**, C I, Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti, Ankara, Kanun No: 2, s. 4.

8 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima 1, C 4, s. 28.

leri de sonuç alınabilmesi için bunun kaçınılmazlığını savunacaktır. Mentеше milletvekili Doktor Tevfik Rüştü Bey "...Hamdullah Suphi Bey füsunkâr bir eda ile bu kanun karşısında bizi düşündürdü. Ben de dinledim ve gördüm ki, pek güzel bir şiir. Fakat maatteessüf hâdisata tetabuk etmiyor. ...Sonra tebit edilecek ailelere acıdılar. Filhakika günahıdır. Hele bizim memleketimizde acınacak pek çok aile vardır. Fakat hepsinin fevkinde acınacak büyük bir aile vardır. Efendiler o yakıldığı gün hiç birimiz yaşamayacağız, O da milletimizin ailesidir."⁹ derken¹⁰, Cebelibereket mebusu İhsan Bey "...Efendiler, fert yoktur, cemiyet vardır ve millet vardır. Efendiler, bir vücudun, bir varlığın muhafazası için kangren olmuş bir vücudu keser atar.

... Bunların her biri muzır mikrop gibi bizim maksadımızı öldürürler. ...Fena uzuvları öldüreceği ve cephenin gerisinde firarilere, azim ve imanı zaif alçaklara melce bırakmayacağız..."¹¹ şeklinde mukabelede bulunacaktır.

1. B- Asayişsizliğin Artması

İstiklâl Mahkemeleri ile ilk dönemde asker firarileri sorununu çözüme kavuşturmak için yola çıkılmışken hemen sonrasında Millî Mücadeleyi sekteye uğratacak her eylem, milleti huzursuz eden her bir olay mahkemelerin yetki alanı içine alınmıştır. Vatana ihanet, soygun, casusluk, bozgunculuk, ayaklanma gibi her türlü eylemi kapsayacak şekilde yetkileri genişletilmiştir.

Bu mahkemelerin ilk dönemlerinden itibaren asker kaçağı ha-

9 A.g.e., s. 29.

10 Firariler Kanunu ile ilgili yapılan tartışmalar için bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima I, C 3, s. 465; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 4, s. 22-33, 46-57, 84- 89.

11 A.g.e., s.32-33.

diselerinden sonra en fazla uğraştıkları konu asayişin sağlanmasıdır. Örneğin Kastamonu bölgesinde görev yapacak mahkeme bu konu ile alakalı olarak 160 davaya bakmıştır. Bakılan dâvalar içerisinde önemli oranda casusluk, şüpheli şahıs, altın kaçakçılığı ve şekavet gibi konular da önemli bir yer tutacaktır¹². Samsun, Amasya ve Tokat bölgesinde bu mahkemelere ihtiyaç duyulmasının sebebi özellikle Pontus eşkıyalarından kaynaklanan olaylar dolayısıyla olacaktır. İstiklâl Mahkemeleri asayiş konusunun çözüme kavuşturulmasında etkili olacaktır.

Asayiş konusunda yaşanan sorunların çözüme kavuşturulması önemlidir. Çünkü dışarıdan gelen tehlikenin bertaraf edilebilmesi ancak içeride huzurun sağlanması, otoritenin sağlanması ve sahip olunan maddi-manevi kaynakların tam anlamı ile harekete geçirilebilmesi ile mümkün olabilecektir. Zaten bu sayılanlar ancak gerçekleştirilebildikten sonra dışarıdan gelen tehlikeler karşısında etkili bir mücadele ortaya konulabilmiştir. Asayişin sağlanmasında ve var olan kaynakların harekete geçirilmesinde, şiddetli hareket edip adil olmayan kararlara imza atsa da İstiklâl Mahkemeleri önemli roller oynayacaktır.

İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasının diğer bir amacı da ordunun teşkilatlanmasına yardım etmek ve cephe gerisindeki emniyet ve asayiş sağlamaktır.

2. İSTİKLÂL MAHKEMELERİNİN KURULACAĞI BÖLGELER

2. A- Mahkemelerin Kurulması

Kabul edilen Hiyamet-i Vataniye Kanunu, belirli bir süreliğine var olan adli kurumların eli ile yürütülmeye çalışılacak; fakat istenilen

12 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İctima II, C 9, Ankara, s.155; Mustafa Kemal bu tehlikeye "... Her tarafta yabancı subay ve memurlar ile özel ajanlar faaliyet-te" ifadeleri ile dikkat çekecektir. Bk. Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 1.

fayda sağlanamayacaktır. Bu sorunu aşmak amacı ile yeni düzenlemelere gidilerek adliye teşkilatı içerisinde daha önceden var olmayan yeni bir mahkeme kurulma yoluna gidilecektir. Firariler Hakkında Kanun¹³ kabul edilecek ve bunları uygulamak amacı ile İstiklâl Mahkemeleri adı verilen kurumlar oluşturulacaktır¹⁴. 18 Eylül 1920 tarihinde nerede ve kaç tane kurulması gerektiğine dair Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin tezkeresi meclise gelecektir. Tezkerede 7 tanesi acil kalan 7'sinin ise ihtiyaç halinde olmak üzere toplamda 14 bölgede mahkemelerin kurulması istenecektir.¹⁵ Meclis'te yapılan görüşmeler sonunda acil olarak kurulması istenilen yedi bölgede İstiklâl Mahkemesi kurulmasına karar verilmiştir. Bunlar Kastamonu, Eskişehir, Konya, Isparta, Ankara, Kayseri ve Sivas mıntıkasıdır. Daha sonra bu bölgelere El-Cezire cephesi Kumandanlığının artan asker firarilerini gerekçe göstermesi ile Diyarbakır'da kurulacak bir İstiklâl Mahkemesi de eklenecektir¹⁶.

Süreç içerisinde hükümet tarafından var olan bu mahkemelere ek

13 **Ek I.**

14 Halk tarafından farklı isimlerle adlandırıldığı da olmuştur. Kastamonu bölgesinde bu mahkemeye “Üçler Mahkemesi” denmiştir. Bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima II, C 9, s.155.

15 Kastamonu mıntıkası: Kastamonu vilâyeti, Bolu livası, Eskişehir mıntıkası: Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Konya mıntıkası: Konya vilâyeti, Afyon Karahisar sancağı, İsparta mıntıkası: İsparta, Antalya, Denizli, Ankara mıntıkası: Ankara vilâyeti, Yozgat ve Çorum, Muğla, Aydın, Kayseri mıntıkası: Kayseri, Kırşehir, Niğde, Silifke livaları, Sivas mıntıkası: Sivas vilâyeti, Canik, Amasya, Tokat livaları, Maraş mıntıkası: Maraş, Kozan sancakları, Mamuretülâziz mıntıkası: Mamuretülâziz vilâyeti, Diyarbekir mıntıkası: Diyarbekir vilâyeti, Bitlis mıntıkası: Bitlis vilâyeti, Refahiye mıntıkası: Giresun kazası, Gümüşane, Karahisarı Şarki, Erzincan livaları, Erzurum mıntıkası: Giresun kazalarından başka Trabzon vilâyeti, Erzurum vilâyeti ve Bayazıt sancağı, Van mıntıkası: Van vilâyeti (Hakkâri sancağı dahil). Bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima I, C 4, s.193.

16 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima I, C 5, s. 318- 319.

olarak biri merkezi Trabzon, diğeri El-Âziz olmak üzere iki mahkeme daha kurulması ve mahkemelerin kapsadıkları alanların yeniden düzenlenmesi teklifi gelecektir¹⁷. Görüşmelerde gündeme alınması kabul edilecek fakat tekrardan bir daha meclisin gündemine gelmeyecek, kabul görmeyecektir.

Amasya'da Pontus tehlikesinden dolayı bir İstiklâl Mahkemesi kurulmasına dair İcra Vekilleri Riyaseti tezkeresi meclise gelecektir. Görüşmelerin gizli celsede devam etmesine karar verilecektir. Görüşmelerde Dâhiliye Vekili Ali Bey, Samsun, Amasya ve Tokat bölgesinde çok sayıda Pontus eşkıyası olduğu, yakalananların sayısının oldukça arttığı, bu suçluların bir an önce cezalandırılabilmesi için hızlı bir yargılanmaya tabi tutulmaları gerektiğini dile getirecektir¹⁸. Milletvekilleri yakalanmış olan bu suçluları yargılayıp cezalandıracak bir mahkemenin olmadığına yönelik hükümetin gerekçesine tepki göstereceklerdir. İstiklâl Mahkemesi konusunun artık gelişi güzel bir şekilde istismar edildiği, bu mahkemelerin yetkilerinin genişletilip, her türlü suça bakmaya başladıklarından dolayı artık aynileştiği ve bu yüzden de halk ve suçlular nezdinde etkinliklerini kaybettikleri savunulacaktır. Bu yargılanmaların var olan bidayet mahkemelerinin eli ile yapılması ve bunların sayısının artırılması ile hızlı bir şekilde sonuçlandırılabilceği söylenecektir¹⁹.

Tartışmaların boyutu yeni bir mahkemenin kurulmasından çıkacak, İstiklâl Mahkemelerinin devam edip etmemesi üzerinde yoğunlaşacaktır. Görüşmelerde mahkemelerin karşısında yer alan milletvekilleri tarafından dile getirilen genel düşünce mahkemelerin çalışmalarına son verilsin, ileride hükümetçe ihtiyaç duyulursa yeni-

17 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima I, C 7, s. 215- 216.

18 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, İçtima III, C 3, s. 606.

19 **A.g.e.**, s. 608.

den kurulsun olacaktır. Oylamaya gidilecek; mahkemelerin kaldırılmasına yönelik teklif 8 çekimser, 76 kabule karşı 79 oy ile red edilse de ekseriyet konusunda anlaşmazlık ortaya çıktığından dolayı konu çözüme kavuşturulmak üzere Divan Riyasetine havale edilecektir²⁰.

Bayram tatilinin akabinde İstiklâl Mahkemelerine yönelik yeni düzenlemenin kabulünden sonra hükümet Amasya'da bir İstiklâl Mahkemesinin kurulmasını tekrar meclis gündemine getirecektir. Mecliste mahkeme kurulmadan üye seçimi yapılamayacağına yönelik küçük çaplı bir tartışmadan sonra mahkeme kurulup görev yapacak milletvekillerinin seçimine geçilecektir²¹. İlk turda hiçbir üye seçilememiş, daha sonra Adliye Vekili seçimi ile birlikte yapılan ikinci tür seçimlerde Hamdi Bey (Canik) 141 oy alarak seçilmiştir²². İkinci tür oylamada Reis olarak Necati Bey (Saruhan) 87, Müddei Umumi Osman Nuri Bey (Bursa) 91, ve Hamdi Efendi (Diyarbakir) 91, Hakkı Paşa (Niğde) 89 oy alarak üye olarak seçilmişlerdir²³.

Eskişehir-Kütahya Savaşları sonrasında alınan yenilgi İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasını zorunlu kılan nedenleri yeniden güçlü bir şekilde ortaya çıkarmıştır. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa, Yunan saldırısı hakkında meclisi bilgilendirirken askeri nedenlerden dolayı Konya ve Kastamonu'da birer İstiklâl Mahkemesi gönderilmesine yönelik olarak yazılı olmayan bir teklifte bulunacaktır²⁴. Bu talep biraz da askeri alanda yaşananların etkisi ile herhangi bir itirazla karşılaşmadan daha önce Samsun bölgesi için de bir mahkeme kurulmasına yönelik verilen teklifle birleştirilerek kabul edilecektir.

20 Yapılan tartışmalar için bk. **a.g.e.**, s. 606-632, 634-637. Kabul edilen yeni düzenleme için bk. **Ek 2**.

21 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima: 3, C 22, s. 118-120.

22 **A.g.e.**, s. 196.

23 **A.g.e.**, s. 242.

24 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima II, C 11, s. 350.

Tartışma, bu mahkemelerde görev yapacak üyelerin belirlenmesinde yaşanacaktır. Üyeler yapılacak yeni bir seçimle mi, yoksa seçime gitmeden daha önce görev yapmış üyeler arasından hükümetin belirlenmesi ile mi olsun noktasında gerçekleşecektir. Şiddetli tartışmalardan sonra üyeler için yeniden seçim yapılmasına karar verilecektir²⁵.

Yunanlılar kesin yenilgiye uğratıldıktan sonra Lozan görüşmeleri devam ederken İcra Vekilleri Heyeti başkanı olarak Hüseyin Rauf Bey El-Cezire mıntakasında bir İstiklâl Mahkemesi kurulması için teklifte bulunacaktır. Rauf Bey, meclisin bu mahkemeler hakkındaki düşüncesini bilerek ve uzun soluklu tüm detaylarını düşünerek El-Cezire'de bir İstiklâl Mahkemesi kurulması yönünde bir teklif ile geldiklerini söyleyecektir. Özellikle bölge milletvekilleri mahkemelerin, meclisin büyük amaçları doğrultusunda görev yapamadığına kanaat getirip kaldırılmasından sonra hükümet tarafından böyle bir talebin getirilmesine sıcak bakmayacaklardır.

Rauf Bey, yaptığı konuşmada Musul konusunda yaşananlara dikkat çekecek, burasının maden ve toprağından ziyade özellikle doğu bölgesi için çok önemli ve hayati bir konumda olduğunu belirtecektir. Burada gözü olan muhataplarının çok entrikacı, çok desso ve bununla beraber çok âlim bir düşman olduğunu, politikalarında başarılı olamazlarsa son sözü silâhın söyleyeceğini, bunun için de bölgedeki asker miktarının önemli olduğunu vurgulayacaktır. Yapılması gereken bir an önce orduyu hazırlamak, bölgedeki asker sayısını artırmaktır. Çok zor şartlarda bunu sağlamaya çalıştıklarını fakat askerlerin kaçarak özellikle aşiret liderlerine sığınmasının buna engel olduğunu, bu olumsuzlukların önüne geçmek amacı ile âdil bir İstiklâl Mahkemesine ihtiyaçları olduğunu dile getirecektir²⁶.

25 A.g.e., s. 351- 353.

26 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, İçtima III, C 3, s. 1202-1203.

Mecliste yapılan tartışmalarda bölge milletvekilleri bu kanunun hükümetin talebi doğrultusunda sadece asker kaçakları sorunu ile uğraşacak şekilde çıkmasını isterken bir kısım milletvekilleri de bu bölgede kurulacak mahkemenin yetkilerinin sınırlandırılmasına tepki gösterecektir. Saruhan milletvekili Necati Bey “...*takirde İstiklâl Mahkemesinin yalnız askerî mesai ile iştigal etmesi talep olunmaktadır. Efendiler, İstiklâl Mahkemesinin kanunu umum için yapılmıştır. Meclisli Âli yalnız askerlere mahsus olmak üzere kanun yapamaz. Millete ait bir kanundur. Hiç bir ferdin hiç bir kimsenin bu kanunun haricinde kalması imkânı yoktur. Kanunlar umumî olarak çıkar. Asker firarisine sebebiyet verenler emin olunuz mülkiyeden olabilir, kumandan olabilir, vali olabilir. Binaenaleyh İstiklâl Mahkemesinin dairesi şumulü umumî olmalıdır. Onun için askerlere ayırıp tehdit etmek olmaz.*”²⁷ sözleri ile itiraz edecektir. Tartışmaların uzaması üzerine Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım Paşa tekliflerinin tekrar incelenmek üzere geri iade edilmesini isteyecektir²⁸.

Daha sonra mecliste dile getirilen görüşler doğrultusunda Diyarbakır merkez olmak üzere El-Cezire bölgesinde bir İstiklâl Mahkemesi kurulacaktır²⁹. Mahkemede görev yapacak üyeler için seçim yapılacaktır. İstiklâl Mahkemesi üyesi seçimlerinde 204 kişi oy kullanacaktır. 60 çekimsere karşı, 144 kişi oy kullanmıştır. Hacim Bey (Karesi) 114 oy alarak mahkeme reisi olarak seçilmiştir. Halil İbrahim Bey (Antalya) Müddeiumumi olarak 99 oy almıştır. Hoca Nusret Efendi (Erzurum) 131, Hakkı Paşa (Niğde) 126 oy alarak üye olarak seçilmişlerdir. Rıza Namık Bey (Sinop) 86, Halil İbrahim 31 oy alarak seçimi kazanamamışlardır³⁰.

27 A.g.e., s.1205.

28 Daha geniş bilgi için bk. a.g.e., s. 1201-1209.

29 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, C 1-2/1920-1927, İleri Kitabevi, İzmir, s. 136.

30 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima III, C 26, s. 512.

2. B- Mahkemelerde Görev Yapacak Üyelerin Belirlenmesi

İlk İstiklâl Mahkemeleri kurulduktan sonra sıra görev yapacak üyelerin belirlenmesine gelmiştir. Seçimlerin nasıl yapılacağı konusunda iki teklif yapılacaktır. Birincisi ilk etapta kurulan 7 mahkemede görev yapacak 21 üye toptan seçilsin, daha sonra bir iş bölümü yapılsın şeklindedir. İkinci ve pek kabul görmeyen teklif ise her mahkeme için ayrı ayrı seçilsin olacaktır³¹.

Kabul gören birinci görüş doğrultusunda yapılan ve 144 kişinin oy kullandığı ilk tur seçimlerde Saruhan Mebusu Necati Bey 89, Refik Şevket Bey (Saruhan) 80, Hamid Bey (Biga) 76, Tefvik Efendi (Kângırı) 73, Hüsrev Sami Bey (Eskişehir) 73, Muhiddin Baha Bey (Bursa) 73 ile ancak seçilmeleri için gerekli olan oyları alabilmiştir³².

İkinci tür oylamada aday sınırlamasına gidilmesi daha önce aday olup da gerekli oyu alamayan adaylar arasında seçimin yapılması yönündeki teklif reddedilerek seçimler yapılacaktır³³. Yapılan ikinci tur oylamaya 148 milletvekili katılacak fakat namzetlerin hiçbiri seçilmek için gerekli olan katılanların yarısından bir fazlası olan oyu alamayacaktır. Üçüncü tur oylamanın katılanlardan en çok oy alanlara, yani ekseriyeti nisbiyeye göre yapılmasına karar verilecektir³⁴.

Üçüncü tür oylamaya 144 milletvekili katılacak ve ilk turda 14 olan çekimselerlerin sayısı bu turda 67'ye yükselecektir. Sonuçta Rasih Efendi (Antalya) 65, Kılıç Ali Bey (Ayıntap) 58, Osman Nuri Bey (Bursa) 57, Necati Bey (Bursa) 56, Emin Bey (Canik) 55, Tefvik Rüştü Bey (Menteşe) 45, İhsan Bey (Cebelibereket) 45, Hüseyin Bey (Elâziz) 41, Suat Bey (Kastamonu) 41, Hamdi Bey (Biga) 41, Atıf Bey (Bayazıt)

31 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima I, C 4, s. 216- 217.

32 **A.g.e.**, s. 239.

33 Bu yöndeki tartışmalar için bk. **a.g.e.**, s. 239- 241.

34 **A.g.e.**, s. 261- 262.

37, Fikret Bey (Kozan) 37, Zekâi Bey (Adana) 35, Besim Bey (Kastamonu) 34, Hacı Tahir Efendi (İsparta) 31 oy olarak üye olmaya hak kazanacaklardır.

Bu kanuna muhalefet eden milletvekilleri, çekimser kalan milletvekillerinin çokluğunu bu kanuna duyulan muhalefete bağlayarak bunun ölü doğan bir düzenleme olduğunu dile getirmişlerdir. Bu sonuçların milletvekillerinin bu düzenlemeden duydukları pişmanlığın bir göstergesi olduğu, daha yolun başında iken yetkilerinin yeniden düzenlenmesini ya da kaldırılmasını talep edeceklerdir. Dr. Fikret Bey, Hüseyin Bey, Zekai Bey, Dr. Suat Bey, İhsan Bey, Rasih Efendi gibi üyeler bu görevi bu destekle yürütemeyeceklerini belirterek istifa ettiklerini beyan edeceklerdir.

Bu durum yapılan kanuni düzenlemenin arkasında duran milletvekillerinin tepkisini çekecektir. Özellikle tepkilerin odağında Hamdullah Suphi Bey yer alacaktır. Refik Şevket Bey “...*Mustafa Kemal Paşa, Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi, Müdafaa-i Millîye Vekili... Bu kanunu, nutuk irat ederken, ordu ile geçinemeyeceğiz diyen Hamdullah Suphi Beye derim ki; biz geçineceğiz. Köylü ile kentli ile... Bu maksadımızı muhafaza için çalışacağız, gideceğiz, asacağız, asılacağız, hapsedeceğiz... Ve ancak bu suretle muvaffak olacağız efendiler. Muvaffak olmak için de asacağız, keseceğiz, kesileceğiz...*”³⁵.

Tartışmaların şiddetlenmesi üzerine birçok milletvekili yatıştırıcı bir dil kullanacak, görüşmeler tatil edilecektir³⁶.

Daha sonraki görüşmelerde 10’a yakın milletvekilinin bu görevlerinden istifa ettiği söylenecektir. Fakat bu istifalar kabul görmeyecek, görevlerine devam etmeleri meclisçe kabul edilecektir³⁷.

35 A.g.e., s. 280- 281.

36 Daha geniş bilgi için bk. a.g.e., s. 274- 283.

37 A.g.e., s. 373-374.

Daha sonraki tarihlerde boşalan 4 üyelik için seçimler yapılacaktır. Bu seçimlere 86 kişi katılacaktır. Sonuçta Şevki Bey (İçel) 48, Yusuf Ziya Bey (Bitlis) 51, Mustafa Bey (Dersim) 44, Sıtkı Bey (Malatya) 39 oy alarak mahkeme üyeliği için hak kazanacaklardır³⁸.

Mahkemelerin üye sayısının 3 olduğu, karar alınmasında üçüncü kişinin olması zorunluluğunun üyelerin birbirinden ayrılmasını mümkün kılmadığı bunun da uygulamada sıkıntılar meydana getirdiği gerekçesi ile dördüncü bir üyenin bu tür durumlarda geçici olarak görev yapacak şekilde seçilmesi için Adana milletvekili Zekai Bey tarafından kanun teklifi verilmiştir. Bu düzenlemenin meclis tarafından kabul edilmesi ile meclis zorunlu hallerde devreye girecek dördüncü üye uygulamasını kabul etmiştir³⁹.

3. İSTİKLÂL MAHKEMELERİNİN YAPISI VE DENETLEMEYE YÖNELİK ÇABALAR

3. A- Yapısı

Mahkemelerin kuruluşu aşamasında görev yapacak üyelerde hukukçu bir kökene sahip olup olmadığı belirleyici bir kriter olarak aranmamıştır. Zaten seçilen üyelerin geneli hukukçu değildi. Daha çok oylama ile bu işin altından kalkılacağına inanılan isimler seçilmiştir. Meclis tarafından yapılan bu tercih, daha sonra üyelerin kanun ve adli sisteme uygun hareket etmediği şeklinde sorgulamalar yaptığı anda önüne konulacaktır⁴⁰.

Mahkemeler ilk kurulduklarında aldıkları kararlar kesin olup meclisin incelemesine tabi değildi. Adli teşkilatın bünyesinde yer alan

38 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima I, C 6, s. 26.

39 A.g.e., s.79- 81.

40 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima II, C 9, s. 418- 419.

diğer mahkemelerden farklı, geniş yetkilere sahipti. İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Bey bunu “*Meclisi Âlinizin çok şerefli olan eski azalarından mürekkep İstiklâl Mahkemeleri teşkil etti. Adliye bir tarafa durdu, onlar adliye vazifesini gördü*” şeklinde ifade edecektir⁴¹.

Bu da halk ve suçlu kesimler üzerinde etkili olmak amacından da kaynaklanacaktır. İlk etapta asker kaçakları sorununu çözüme kavuşturmak amacı ile kurulmuş olsa da yetkileri ve alanı alabildiğine genişlemiştir. Çalışmalarını engelleyenler ya da kararlarını uygulamada tereddüt gösterenler bu mahkemelerde yargılanabilirdi. Bu mahkemelerin etkisinin fazla olmasında aldığı kararların şiddeti kadar hemen uygulamaya koyması da etkili olacaktır.

Mahkemelerin bu sınırsız yetkiye sahip yapısı milletvekillerinin tepkisini çekecektir. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey “...*Bir kere T.B.M.M.’ye Allah’ın vermediği salâhiyeti kendisinin başkasına verdiği hayretteyim. Yani Cenabı Hak T.B.M.M.’ye hiç kimsenin reyî hudîyle bir kimseyi asmak ve kanaati zatisiyle asmak ve öldürmek için o salâhiyeti peygamberlerine dahi vermemiştir. Fakat T.B.M.M. bunun fevkinde her salâhiyeti vermiştir. Binaenaleyh aslen bâtil olduğunu iddia ederim.*”⁴² diyerek bu durumu eleştirecektir. Bu yapıdan kaynaklanan sorunların çözümünü de ancak “...*kanun hâkimdir... Kanun hâkim olmalı. Şahısların hâkimiyeti payidar olamaz*”⁴³ düsturunun hayata geçirilmesi ile mümkün olabileceğini belirtecektir.

Yapısındaki bu farklılık, farklı zamanlarda farklı amaçlarla da olsa değişik isimler tarafından dile getirilecektir. Büyük Millet Meclisi bütçe görüşmelerinde İstiklâl Mahkemelerinde görev yapan üyeler ile meclisteki üyeler arasında görev olarak bir fark olmadığı ileri sürüle-

41 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima I, C 2, s. 22.

42 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, İçtima III, C 3, s. 609.

43 Aynı yerde.

rek onlara fazladan tahsisat ödenmesine gerek olmadığı savunulacaktır. İzmit milletvekili Sırrı Bey bu duruma itiraz ederek “.....İstiklâl Mahkemesi sizin namınıza ifayı vazife ediyor. Fakat aynı vazifeyi siz yapamazsınız; heyeti umumiye yapamaz. Düşününüz ki, bir heyeti hâkime bir adamın hayatını defaten ifna ediyor ve onun kararının bir hakkı temyizi vesairesi yok... Padişah bile o salâhiyeti hâiz değil ve biz padişahın bile hâiz olmadığı bu salâhiyeti bir millet namına kendisini salâhiyettar kıldığımız bir heyete verdik...”⁴⁴ diyerek bu yapının mahiyetini ortaya koyacaktır. Sahip olduğu bu yapı ve savcılarının olmaması yüzünden Hakkı Hami Bey tarafından bu mahkemeler Rusya’daki Çekalara benzetilecektir⁴⁵.

3. B- Yetkilerini Sınırlamaya Yönelik Gayretler

İlk dönemlerden itibaren adliye mekanizmasının dışında kurulmuş olan bu mahkemelerin sahip olduğu yapı milletvekilleri arasında rahatsızlık meydana getirecek her fırsatta bu yetkileri kısıtlamak, üzerlerinde bir denetim kurmak amacı ile harekete geçirecektir. Muhalif

44 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, İçtima I, C 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.312.

45 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, İçtima III, C 3, s. 609. Aslında bu benzerlik Mustafa Kemal tarafından da dile getirilecektir. Atatürk, Lenin’e yazdığı bir mektupta bu mahkemeleri Bolşevik devrimindeki “*Halk Mahkemeleri*” ne benzetecektir. Ülkesindeki İstiklâl Mahkemelerinin kuvvetler birliği ilkesine dayandığını, bu mahkemelerde yargılanmanın halkın temsilcisi olan milletvekilleri tarafından yapıldığını dile getirerek bu durumun kapitalist sistemden ziyade Sovyet sistemine benzediğini dile getirecektir. “*Memleketin emniyet ve istiklalinin söz konusu olduğu fevkalade halleder, halk temsilcileri adaleti İstiklâl Mahkemeleri vasıtasıyla yerine getirmektedir. Gördüğünüz gibi, o bilinen sınıflı halkın nefretinden korumak için ustaca tezgâhlanmış bir sistemdir o. Bu bakımdan biz, Sovyet sistemine, kapitalist sisteme göre daha yakınlamış vaziyetteyiz*” Bk. Taha Akyol, **Atatürk’ün İhtilal Hukuku**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 122.

milletvekilleri mahkemeler tarafından yapılabilecek hataların meclise mal edileceği, bu hataların oranını en aza indirgemenin yolunun da denetlenebilir olmaktan geçtiği düşüncesindedir. Bu teşebbüsler kimi zaman kabul görecektir kimi zaman da olumlu karşılanmayacaktır⁴⁶.

Milletvekilleri arasında İstiklâl Mahkemelerinde görülen davalar hakkında bilgi sahibi olunmamasının bir tereddüt meydana getirdiği, sağlıklı bir bilgilendirme ile bu olumsuzluğun ortadan kalkacağı ve var olan yanlış anlamaların bu şekilde düzeltilebileceği yönünde bir kanaat vardır. Bu amaçla 15 günde bir meclisin, bu mahkemelerin faaliyetleri hakkında bilgilendirilmesi teklif edilecek, milletvekilleri bunu kabul edecektir⁴⁷. Bu düzenleme kabul edilmesine rağmen daha sonraki görüşmelerde bilgilerin meclise gönderildiği fakat milletvekillerinin bilgilendirilmediği anlaşılmaktadır⁴⁸.

Meclise ait yetkilerin mahkeme eli ile kullanılması milletvekilleri arasında rahatsızlık meydana getirecek ve ilk dönemden itibaren her fırsatta bu dile getirilecektir. Var olan bu rahatsızlık Başkomutanlık Kanunu ile meclise ait tüm yetkilerin Mustafa Kemal tarafından kullanılmaya başlanması ile had safhaya çıkacaktır. Çünkü muhalif milletvekilleri içerisinde bulunan zorlu şartların farkında olduklarını fakat bu durumun istismar edilmesinden rahatsızlık duyduklarını görmekteyiz. “...Öyle maddeler var ki; deminden beri şikâyetle bulunduğunuz İstiklâl Mahkemelerinin salâhiyeti gibi.. Tefsiri gayet şümüllü ve namütenahi... Dünyanın hiç bir yerinde böyle şümüllü, alâstiki maddeler, kelimeler olamaz...”⁴⁹ Muhalif milletvekilleri “... Biz ihtilâl

46 Milletvekilleri tarafından kabul görmeyen teşebbüslere örnek için bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima I, C 4, s. 503-505.

47 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima I, C 7, s. 222.

48 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima II, C 9, s. 418.

49 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, İçtima II, C 2, İçtima 2, s. 577.

*hükümetiyiz. Fakat kanunsuz hareket eden bir Meclis değiliz. ...*⁵⁰ anlayışındadır.

Süreç geçtikçe eleştiriler azalacağı yerde daha artacaktır. “... *Başkumandanlık kanunu yaptık... İstiklâl Mahkemelerine aza intihabı da dahil oluyor. Lâkin salâhiyete de tecavüz edildi. Daima salâhiyet İstiklâl Mahkemesine,... Salâhiyet Başkumandana... Artık fevkalâde zaman idi, memleket felâkete gidiyordu. Bu sözlerin zamanı geçmiştir, bunlar söylenmez. Herhalde herşey kanuna rücu etmeli, herkesin salâhiyeti malum olmalıdır...*

... *Bu zulüm artarsa bu, bizi yıkar. Meseleye vaziyet etmeli, ne kadar zulüm yapılırsa bilinmeli. Bir şahsın zulmünden dolayı bir milletin istinatkâhı olan Büyük Millet Meclisine itimat... Efendim, benim gönderdiğim adam doğrudur... Keza arkadaşımız olduğu halde hepsi ihanet değil. Bunların beceriksizlikleri müdafaa edilemez. Efendiler kimin olursa olsun şüpheli eşhas hakkında... Hükümleri artık nihayet bulmalıdır. Buna meydan vermeyin. Kanuna göre hükmetmeli, mevzuatı kanuniyeye tevfiki hareket etmeli. Herkes demeli ki bu hüküm bir cürme müstenidir...*⁵¹

İstiklâl Mahkemelerine yönelik eleştirilerin kulak arkası edilmesi daha sonraki tarihlerde Feridun Fikri Bey tarafından ikinci dönem mahkemelerine yönelik dile getirildiği gibi ilk dönem mahkemelerin tasfiye edilmesi sürecini başlatacaktır. “... *İstiklâl Mahkemeleri Kanunu, eğer yaşayacaksa, o kanununun medarı hayatı olabilecek bir çark, bir mekanizma içerisine konulsun. Yoksa, efendiler bu derece taziyik ile İstiklâl Mahkemesi Kanunu'nun müşkülâta mâruz kalması ihtimali vardır. (Ne demek istiyorsunuz sesleri) Şunu demek istiyoruz ki, İstiklâl Mahkemesi Kanununun tadili değil, ilgası ihtimali var...*⁵²

50 A.g.e., s. 16.

51 A.g.e., s. 515.

52 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima I, C 4, s. 428.

4. UYGULAMALARDAN DUYULAN RAHATSIZLIKLAR

Muhafiz milletvekilleri İstiklâl Mahkemelerinin asker kaçağı sorununa çözüm bulmak amacı ile kurulduğunu fakat süreç içerisinde hükümetin bütün çalışmalarını bu mahkemeler eliyle yürütecek şekilde yetkilerinin genişletildiği, bunda da Fevzi Paşa'nın meclisin ordu konusundaki hassasiyetini kullanarak sağladığı belirtilecektir. Zamanla mahkemelerin el uzatmadığı durumun kalmadığı, her türlü davaya baktığı, hatta tüm hükümet çalışmalarını ele alarak, meclis adına kararlar vermesini eleştireceklerdir. Çünkü ihtilalin de olağanüstü durumların da bir hukuku olduğu, dünyanın hiçbir yerinde hâkimlerin kendi vicdani kanaatlerine göre yargılama yapamayacağını belirteceklerdir⁵³.

İstiklâl Mahkemelerinin yaptığı çalışmalarda milletvekillerini rahatsız eden en önemli konu işlenen suçların şahsiliğinden çıkartılarak şahsi hürriyetleri çiğneyecek şekilde ailelerinin cezalandırılma yoluna gidilmesidir. Özellikle “*Vesek*” uygulaması ön plana çıkacaktır. Rehin alma olayına verilen isimdir. Askeri firar olaylarında yakınlık derecesine göre akrabalarından bir tanesini cezalandırma yoluna gidilmiştir. Suç işleyen teslim olmazsa sırası ile babası, kardeşleri, amcası, dayısı, amcazadesi, dayızadesi, eniştesi... gibi bir sıralamaya tabi tutulan akrabaları tutuklanacaktır. Rehin alınan bu kimse, silahlı veya silahsız hizmetlerde yani cephe veya cephe gerisinde kendisinden faydalanılacak şekilde cezalandırılma yoluna gidilmiştir. Hem bu uygulama hem de bu hizmetlerde kullanılmayacak kadar yaşlı kimselerin hapsedilerek cezalandırılmış olması tepki çekecektir⁵⁴.

Yine bu anlayışın bir uzantısı olarak ailelerin sürgüne gönderilmesi ve bu uygulamadan en fazla kadınların etkileniyor olması millet-

53 Daha geniş bilgi için bk. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, İçtima II, C II, s. 613- 619.

54 **A.g.e.**, s. 617.

vekillerin bu uygulamalara yönelik tepkisini artıracaktır⁵⁵. Aslında bu yöndeki uygulamalar Firarilere yönelik kanun lâyihası görüşmelerinde dile gelecek ve bu da sert tartışmalara neden olacaktır. Kanun taslağının birinci maddesinde “*Hükümetçe tayin olunan müddet zarfında dehalet etmeyen firari ve bakaya, efradının haneleri tahrip ve emval ve mevaşisi müsadere olunur*” ifadesi meclisi karıştıracak, kanunun çıkmasına destek verem milletvekillerinden bazıları bile bu yöndeki bir uygulamaya tepki gösterecektir.

Suça verilecek cezada suç işleyene yönelik uygulamalar hiç itiraz görmezken, hatta ödetilecek bedelin daha da ağırlaştırılması istenilirken, evlerin yıkılması, aile bireylerine zarar verilmesi uygulaması kabul görmeyecek vatana ihanet olarak değerlendirilecektir. Çorum milletvekili olarak İsmet Bey yaptığı konuşmada bu yöndeki uygulamayı desteklemiştir. “... *Bu fevkalade bir zamanın fevkalade bir ihtiyacı, azami zararlardan milleti kurtaran mukarreratı mevkedir... Ailesini tebit etmek sureti ehveni şerdir efendiler. Bu ailenin tebidî meselesi daha o kadar azim bir zarar değildir. Biz bugün harp cepheleleri gerisindeki milyonlarca ailelerin düşman ayakları altında sürüne sürüne öldüklerini gördüğümüz zaman bu azami felaket karşısında, bu ehveni şerri irtikâp ederek milletin hemen kısmı mühimmininin daha perişan terki diyar etmelerinden daha ehven olduğunu görürsünüz. Sair mesail de aynı tarzı intaç eder. Bundan dolayı Hükümetin maddesinin tayyî taraftarı değilim. Eğer ailelerin tebidinden sarfinazar edilir ve emval ve mevaşisinin müsaderesiyle iktifa edilecek olursa katiiyen bundan mütenebbih olmaz.... Bu madde bu kanunun ruhudur, ilk kademesi bu olmazsa diğer maddelerde adalet yapmak mümkün olmaz...*”⁵⁶

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi bu yöndeki uygulamaları ile en fazla dikkat çeken kurum olacaktır.

55 A.g.e., s. 513-514.

56 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima I, C 4, s. 54.

5. İSTİKLÂL MAHKEMELERİNİN ÇALIŞMALARINA ARA VERİLMESİ

İlk dönemlerden itibaren, hatta mahkemelerin kurulmasından hemen sonra görev yapacak üyelerin belirlenmesi aşamasında bile mecliste bu mahkemelerin görevine son verme yönünde bir irade ortaya çıkmıştır. Bu da bize bu mahkemelerin kurulmasının her ne kadar meclis eli ile olsa da bir türlü içlerine sindiremediklerini göstermesi açısından önemlidir.

Meclis içerisinden bir heyet Koçgiri hadiselerini incelemek amacı ile oluşturulup gönderilecektir. Heyet incelemeleri sonucunda meclisten bazı taleplerde bulunacaktır. Bu talepler arasında özellikle Kastamonu bölgesinde görev yapan İstiklâl Mahkemesinin uygulamalarından kaynaklanan sıkıntılar dile getirilerek bu mahkemelerin kapatılması istenilecektir. Bu olay mahkemelerin çalışmalarına son verme sürecini hızlandıracaktır⁵⁷.

Pontus Meselesinden dolayı Amasya'da yeni bir İstiklâl Mahkemesinin kurulması hükümet tarafından teklif edilecektir. Görüşmelerde bu mahkemelerin kuruluş amacından uzaklaştığı, var olan hukuk sisteminin dışında kurulan bu kurumların hemen hemen her konuda, tavuk hırsızlığına kadar tüm alanlardaki yargılamalara baktığı iddia edilecektir. Bu sürede var olan adliye teşkilatı atıl bir şekilde kalmıştır. Bu durumun dışarıya karşı ülkenin ihtiyaçlarına cevap verecek bir adli sisteme sahip olunmadığı havası verdiği ve bunun da ortaya çıkardığı sakıncalar üzerinde durulacaktır. Yapılması gereken var olan adli sistemin sorunlarını çözerek, işlerlik kazandırmaktır⁵⁸.

Bir kısım milletvekilleri bu düşüncede olmasına rağmen İstiklâl Mahkemelerini ortaya çıkaran nedenlerin henüz ortadan kalkmama-

57 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, İçtima III, C 3, s. 101- 113.

58 A.g.e., s. 609- 610.

sı, bu sorunların çözüm odağı olarak ileri sürülen adli teşkilatın ve idari yapının ıslaha muhtaç bir durumda olmasından dolayı çekimser davranacaklardır. Onlar da ülkeyi zorlayarak, baskı ve sopa ile idare edilemeyeceğini, yapılması gereken şeyin ve gerçek manada demokratik bir idari yapının ancak ülkede yaşayan insanların ruhlarına uygun bir yönetim ile başarılı olabilecekleri kanaatindedirler. Fakat bu geçiş döneminde İstiklâl Mahkemelerine ihtiyaç vardır. Yapılması gereken bu mahkemelerin aksayan yönlerini düzeltmek, sağlıklı çalışmayanların üyelerini değiştirmektir. Bu düşüncede olanların diğer bir kaygısı büyük oranda engellenip, önüne geçilen asker kaçakları sorununun yeniden başlamasıdır⁵⁹.

Bu mahkemelerin aleyhinde bulunan bir kesim ise bu kurumların tamamen ortadan kaldırılmasını istemeyecek, geçici olarak çalışmalarına ara verilmesini, ihtiyaç halinde ihtiyaç duyulan bölgelerde tekrar faaliyete geçirilmelerini talep edeceklerdir⁶⁰.

Görüşmelerde Adliye Bakanı Behçet Bey'in İstiklâl Mahkemelerinin varlığından rahatsız olduğunu belirtecek şekilde konuşması bu kurumların karşısında olanların söylemlerini güçlendirmiştir. "... *İstiklâl Mahkemeleri fevkalâde bir mahkemedir, fevkalâde bir zaman doğurmuştur. Bendeniz de o kanaatteyim ki bizde fevkalâde bir mahkeme vücuda gelmiş, fakat 2 - 3 seneden beri bu devam etmek suretiyle halkın buna istinas ettiğine kanaat ederim. Bendeniz bir adliyecî sıfatıyla olarak buradan arz ederim ki, memlekette daima kanun, daima hükmü cari olan kanunun hükmü hükümandır. O kanun daimi kullanılan kanun hükmünde hüküman olur. Memleketimizde cari olan hükmü kanun olsun. Binaenaleyh gerek Hıyaneti Vataniye ve gerek sairleri daima adliye mahakiminde halledilmesine taraftarım, İstiklâl Mahkemesine taraftar olamam. Fakat İstiklâl Mahkemesinde bir vazife daha vardır ki bunlar*

59 A.g.e., s. 612- 613.

60 A.g.e., s. 613.

gerek zabitanadan ve gerek jandarma zabitanından ve gerek şube reislerinden de derhal tecziye suretiyle yalnız efrada değil, o efrat üzerinde hâkim, nâfuz olanlar üzerinde bir hüküm yürütüyorlar. Bugün her meseleyi mahkemeye verdiğimiz takdirde, bunlar hariçte kalacaktır...”⁶¹.

İstiklâl Mahkemelerine yönelik olarak yeni bir düzenlemenin yapılmasına karar verilecektir. Çünkü ordu ve asayişe yönelik olarak bu mahkemelere ihtiyaç devam etmektedir. Nasıl bir kanuni düzenleme yapılacak sorusuna cevap vermek amacı ile eski Adliye Vekili Refik Şevket Bey'in teklifi ile asayiş ve askerî konularla ilgilenen Dâhiliye, Müdafaa-i Millîye ve Adliye'den ortak geçici bir encümen oluşturularak çalışmasına karar verilecektir⁶². Encümen tarafından mahkemeler için bir kanun tasarısı hazırlanarak meclise sunulup maddeleri üzerinde görüşmelere geçilecektir⁶³. Şiddetli tartışmalar, ekleme ve çıkarmalardan sonra 4, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15'inci maddeler aynen, 5, 6 ve 11'inci maddeler üzerinde değişiklik yapılarak yeni kanun metni katılanların çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Yapılan düzenlemede Hüseyin Avni Bey mahkemelerde avukat bulundurulması hakkını bir madde olarak yazdırmak istemişse de bu kabul görmemiş, bunun tabi bir hak olduğu kabul edilmiştir.⁶⁴ *Hükümetten gelen talep doğrultusunda sadece Ankara'daki İstiklâl Mahkemesi faaliyetlerine devam edecek şekilde diğerlerinin çalışmasına son verilecektir. Ankara İstiklâl Mahkemesinin çalışmaya devam etmesinin nedeni "...müdafaa-i vatanla meşgul olan umum millet her noktasında casusluğa ve ihanete maruz olabilir. Bunlar hakkında casusluk, hıyaneti vataniye müteşebbisleri hakkında müessir ve müstacel takibat yapabilmek içindir..."⁶⁵.*

61 A.g.e., s. 619.

62 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, İçtima III, C 3, s. 634- 637, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima III, C 22, s. 9.

63 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İçtima III, C 22, s. 34- 45, 47, 48- 64.

64 A.g.e., s. 77-96, 97-108.

65 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, İçtima III, C 3, s. 616.

SONUÇ

Savaş ortamında, olağanüstü şartların hüküm sürdüğü bir dönemde, BMM'nin öncülük ettiği Millî Mücadeleyi başarıya ulaştırmasının yolu her şeyden önce emperyalist devletleri ülkeden çıkarmak için gerekli olan güçlü bir ordu meydana getirmek ve içeride iradesine karşı ortaya çıkan her türlü karşı koyma hareketini bertaraf ederek denetim sağlayabilmesi ile mümkün olabilecekti. Bunu başarabilmek için yasama ve yürütmeyi nasıl kendi denetimi altına almışsa tarafsız, temel hak ve hürriyetlerin güvencesi olup hiçbir şekilde adalet terazisinden taviz vermemesi gereken hukuk da denetim altına alınarak bu amaç doğrultusunda kullanılacaktır. BMM var olan adli yapılanmanın dışında, tamamen kendi içerisinde atadığı üyelerle oluşturduğu İstiklâl Mahkemeleri sayesinde giriştiği mücadeleyi başarıya ulaştırmada önemli bir dayanak noktası elde etmiştir.

Olağanüstü şartların kaçınılmaz bir sonucu olarak gayri demokratik ve hukuk kuralları içerisinde açıklanması pek mümkün olmayan bu mahkemelerin çalışma şekli bizzat içerisinden çıktıkları meclis tarafından bile hazzedilmemiştir. Milletvekilleri her fırsatta yapılanları sorgulayacak ve âdete kendi elleri ile doğurup, geliştirdikleri bu yapının zararlarının en aza indirgenmesi için mücadele edeceklerdir. Fakat meclisin iradesi, içerisinde bulunulan şartların etkisi ile ancak bu mahkemelere sınırlama getirebilecek, bu defteri tamamen kapatmaya yönelik bir karar almasına imkân tanımayacaktır.

Ülke idarecileri, ilk dönemden itibaren, bu güç sayesinde toplumu denetim altında tuttukları için yaptıkları çalışmaların başarıya ulaşmasında bu mahkemelerin gücünü kullanacaklardır. Bu kurumlar bu yüzden var oldukları her dönemde idareciler tarafından desteklenmiş ve çalışmaları teşvik edilmiştir. Kabul etmek gerekir ki ilk meclisin sorgulayıcı atmosferi bu mahkemelerin çalışma alanını kısıtlayacaktır. Ülke idarecileri, baskıcı devlet yapısını yıkıp, insan haklarına dayalı

ve halkın kendi iradesine sahip çıktığı bir yapı üzerinde yol aldıkları iddiasında iken yeni değerlerle uyuşmayan bu mahkemelerin yapısını izah etmekte zorlanacaklardır. Zaten bu zorlanmanın etkisi ile ilk çalışma döneminde bu mahkemelere sınırlama getirilmesini kabul etmek zorunda kalacaklardır.

Fakat ikinci seçimlerle muhalefet olgusunun büyük oranda tasfiye edilmesinin de etkisi ile ilk dönemlere nazaran bu mahkemeler cumhuriyet idaresinden sonra daha rahat bir şekilde kurulup, çalışacaktır. Özellikle 1925'ten sonra sahip olduğu bu bağımsız yapısını o kadar ileri bir noktaya götürecektir ki, Meclis adına çalışan ama Meclisçe denetlenemeyen, hatta Meclisin de korktuğu bir güç haline gelecektir.

Evrensel hukuk kuralları ile açıklanması zor olan bu mahkemeler, yapı ve uygulamalarında taşıdıkları tüm sakıncalara rağmen zorlu bir dönemde kendisinden beklenen çalışmaları yerine getirerek, bağımsızlığın elde edilmesi mücadelesinde inkâr edilmeyecek hizmetler ifa etmiştir.

KAYNAKÇA

I – Birincil Kaynaklar

A – Resmi Yayınlar

Düstur, Üçüncü Tertip, C I, Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti, Ankara 1953.

Düstur, Üçüncü Tertip, C 3, Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti, Ankara 1953.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima I, C 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima I, C 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima 1, C 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima I, C 5.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima I, C 6.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima I, C 7.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima II, C 9.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima II, C 11.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima 3, C 22.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima III, C 26.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima 1, C 4.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, İçtima I, C 1, TİB. Kültür Yayınlar, Ankara, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, İçtima I, C II, TİB. Kültür Yay., Ankara, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, İçtima III, C III, TİB. Kültür Yay., Ankara, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre II, İçtima I, C 4, TİB. Kültür Yay., Ankara, 1985.

II – Tetkik Eserler

AKYOL, Taha, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

AYBARS, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri**, C 1-2/1920-1927, İleri Kitabevi, İzmir, 1995.

Ek: I.**FİRARİLER HAKKINDA KANUN⁶⁶**

Kanun No: 21, 11 Eylül 1920

BİRİNCİ MADDE - Muvazzaf ve gönlü ile hizmet-i askeriye-ye dâhil olupta firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve sevkinde tekâsül (kayıtsızlık) gösterenler ve firarileri ihfa (saklayan) ve iâşe ve ilbas edenler (giydiren) hakkında mülki ve askeri kavaninde (kanunlar) mevcut ahkâm ve indelicap (gerektiğinde) diğer gûna (benzer) mukarrerat-ı cezaiyeyi müstakillen hüküm ve tenzif etmek (hükümü uygulamak) üzere Büyük Millet Meclisi âzalarından mürekkep (İstiklâl Mahkemeleri) teşkil olunmuştur.

İKİNCİ MADDE - Bu mahkemeler âzasının adedi (üç) olup Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i ârasiyle intihap ve içlerinden birisi kendileri tarafından reis addolunur.

ÜÇÜNCÜ MADDE - İş bu mahkemelerin adedini ve mıntıkalarını Heyeti Vekilenin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi tâyin eder.

DÖRDÜNCÜ MADDE - İstiklâl Mahkemelerinin kararları kati olup infazına bilûmum kuvayı müsellâhai ve gayri müsallahai devlet (devletin bütün silahlı ve silahsız kuvvetleri) memurdur.

BEŞİNCİ MADDE - İstiklâl Mahkemelerinin evamir ve mukarreratını (emir ve kararlarını) infaz etmeyenler veya infazda taallül (yalan bahane ile işten kaçma) gösterenler işbu mahkemeler tarafından tahtı mahkemeye alınır.

66 **Düstur**, Üçüncü Tertip, C I, s. 61.

ALTINCI MADDE - Her İstiklâl Mahkemesi ketebe ve müstahdemin maaşatı şehri yüz lirayı geçmeyecektir.

YEDİNCİ MADDE - Her İstiklâl Mahkemesi vazifeye mübadreti (işe başlama) anında firari ve bakaya efradının bir müddeti muayyene zarfında (belli bir süre içinde) icabetini (kabul edilme) teminen her türlü vesaiti tebliğiyeye müracaat eder.

SEKİZİNCİ MADDE - İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

DOKUZUNCU MADDE - İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur.

Ek: II.**İSTİKLÂL MAHKEMELERİ KANUNU⁶⁷**

Kanun No: 29, Kabul Tarihi: 31 Temmuz 1922

BİRİNCİ MADDE - İcra Vekilleri Heyetince gösterilecek lüzum ve Büyük Millet Meclisince ekseriyeti mutlaka ile verilecek karar üzerine icap eden mahallerde İstiklâl Mahkemeleri teşkil olunur.

İKİNCİ MADDE - Bu mahkemeler Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlakası ve reyî hafî ile kendi âzası meyanından müntahap bir reis ve iki âza ve bir müddeiumumiden teşekkül eder. Ancak heyeti mahkemeye tari olacak noksanın ikmalini teminen ayrıca bir âza daha intihap olunur.

ÜÇÜNCÜ MADDE - İstiklâl Mahkemelerinin vezaifi bervechi atidir:

A) Muvazzaf ve gönü ile hizmeti askeriyeye dahil olupta firar edenler ve firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve sevkinden tekâsül gösterenler ve firarileri bilihtiyar ihfa ve iaşe ve ilbas edenler hakkında Ceza kanunnamesiyle askeri kavaninde muayyen cezai hüküm ve esbabı muhaffefe ve müşeddede mevcut olduğu taktirde yalnız bu fıkradaki ceraime münhasır olmak üzere tensip edeceği diğer güna mukarreratı ittihaz eylemek;

B) 29 Nisan 1336 (1920) tarihli hıyaneti vataniye kanununun muhtevi olduğu ceraimi.

C) Devletin emniyeti hariciye ve dâhiliyesini ihlal edenler hakkında Ceza kanununun birinci babının birinci ve ikinci fasıllarında muharrer ceraimi;

67 **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 3, s. 108.

D) Askeri ve siyasi casusluk ve suikastı siyasi ve asker ailelerine taarruz ve tecavüz ceraimi;

H) Seferberlikte tedariki vesaiti nakliye komisyonlarının suiistimalât ve müsamahatı hakkında Askeri Ceza Kanununa müzeyyel 12 Şevval 1332 ve 21 Ağustos 1330 tarihli kanuna muvakkatin birinci maddesini muadil 28 rebiülâhir 1332 ve 2 Mart 1331 tarihli kanunda musarrah ceraimi rüyet etmek.

K) İhtilâsta bulunan, rüşvet alan bilumum memurini mülkiye ve askeriyeyi ve bunlara hangi sınıftan olursa olsun iştirak ve vesatât eyliyenleri;

S) Nüfuzu memuriyetinden istifade ederek halka zulüm ve işkencede bulunan memurini mülkiye ve askeriyeyi muhakeme etmek.

DÖRDÜNCÜ MADDE - Büyük Millet Meclisi lüzum gördüğü İstiklâl Mahkemeleri için üçüncü maddede muharrer vezaiften bir kısmının istisnasına karar verebilir.

BEŞİNCİ MADDE - İstiklâl Mahkemelerinin idamdan gayri hükümleri kati olup infazına bilumum kuvvei müsellaha ve gayri müsellahi devlet memurdur. İdam hükümleri, Büyük Millet Meclisince bilumum mesaile tercihan tetkik ve tastik olunduktan sonra infaz olunur. Şu kadar ki müstacel ve müstesna hal ve zamanda idam hükümlerinin dahi Meclisçe tetkik edilmeksizin infazına Meclis kararı ile mezuniyet verilir.

ALTINCI MADDE - İstiklâl Mahkemeleri kararlarına bu mahkemenin müddeiumumisinin hakkı itirazı vardır. Müddeti itiraz yevmi tefhiminin ferdasından itibaren üç gündür ve itirazı vâki Büyük Millet Meclisince katiyen hallolunur.

YEDİNCİ MADDE - İstiklâl Mahkemesi heyetleri her altı ayda bir intihap olunur ve bu müddetin hitamından evvel heyet tamamen

veya kısmen Meclis kararı ile tebdil edilebileceği esbabı teşkilin zevaili faaliyetini dahi tatil olunur.

SEKİZİNCİ MADDE - Müddeiumumiler işbu kanun ahkâmına tevfikân muttali olacakları ceraim hakkında takibatı kanunîyede bulunurlar.

Tevkif ve tahliye kararlarında müddeiumumilerinin mütalaası alınmadıkça tevkif ve tahliye yapılamaz. İstiklâl Mahkemelerinin vasıtai muhabere ve tebliğ ve tebellüğü müddeiumumileridir.

İstiklâl Mahkemelerinin mukarreratının infazı hususunda kuvvei müselleha ve gayrı müsellahaya müddeiumumiler amirdir.

DOKUZUNCU MADDE - İstiklâl Mahkemelerinin evamir ve mukarreratını infaz etmeyenler veya infazda teallül gösterenler müddeiumumilerin talep ve sevki üzerine aynı mahkemeler tarafından tahatı muhakemeye alınırlar.

ONUNCU MADDE - İstiklâl Mahkemeleri, Askeri Ceza Kanunu'nun yedinci faslındaki hukuku emiriyeden maada hukuku şahsiyeye hükmedemezler.

ON BİRİNCİ MADDE - İstiklâl Mehakimi ile mehakimi sair arasında tahaddüs edecek ihtilafı mercii Türkiye Büyük Millet Meclisi Adliye Encümenince bilcümle umura takdimen hallolunur.

ON İKİNCİ MADDE - Her İstiklâl Mahkemesi ketebe ve müstahdem maaşatı asliyesi şehri yüz lirayı geçmeyecektir.

ON ÜÇÜNCÜ MADDE - Her İstiklâl Mahkemesi ayda bir defa Heyeti Umumiyeye hülasai hüküm ve mesai cetveli göndermeye mecburdur.

ON DÖRDÜNCÜ MADDE - Firariler hakkında 11 Eylül 1336 tarihli kanun ile İstiklâl Mahkemeleri kanununun birinci maddesine müzeyyel 26 Eylül 1336 tarihli kanun ve firariler hakkındaki 11 Eylül

1336 tarihli kanunun 2'nci maddesinin muaddil 6 Rebiyülevvel 1339 ve 28 Teşrinisani 1336 tarihli kanun mülğadır.

ON BEŞİNCİ MADDE - İşbu kanun neşrinin ferdasından itibaren meridir.

ONALTINCI MADDE - İşbu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur.

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ BELGELERİNİN KAMUOYUNA AÇILMA SÜRECİNDE TBMM ARŞİVİ

Mukaddes ARSLAN*

ÖZET

İstiklâl Mahkemeleri, Milli Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet'in ilk döneminde, 18 Eylül 1920'de kurulmuştur. İstiklâl Mahkemeleri belgelerinin kamuoyuna açılma sürecinde TBMM, tarihi bir görevi yerine getirmiştir. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı bu çalışmaları koordine etmiştir. Bu konularda Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun görüşü alınmıştır. TBMM Arşivinde 12 İstiklâl Mahkemesi evrakı bulunmaktadır. Bu belgeler TBMM tarafından internet ortamında erişime açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstiklâl Mahkemeleri, İstiklâl Mahkemeleri Belgeleri, TBMM, TBMM Arşivi, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.

* Tarihçi-Eğitimci, mukaddesarlan11@gmail.com

ARCHIVES OF GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY IN THE PROCESS OF OPENING THE DOCUMENTS OF THE INDEPENDENCE TRIBUNALS TO THE PUBLIC DOMAIN

ABSTRACT

Independence tribunals were established during the years of the War of Independence and the initial periods of the Republic on 18 September 1920. The Grand National Assembly of Turkey has fulfilled a historical duty in the process of opening the documents of the independence tribunals to public domain. The Grand National Assembly of Turkey, Department of Library and Archival Services has coordinated those studies. For those subjects, the opinions of Prime Ministry Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History have been taken. 12 documents of independence tribunals are kept by the Archive of the Grand National Assembly of Turkey. Those documents are opened for access via internet.

Keywords: Independence Tribunals, Documents of the Independence Tribunals, Grand National Assembly of Turkey, Archive of the Grand National Assembly of Turkey, The Grand National Assembly of Turkey, Department of Library and Archival Services.

İstiklâl Mahkemeleri, Millî Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet'in ilk döneminde; ayaklanma, yağma, asker kaçakları, casusluk ve yönetime başkaldıranları yargılamak amacıyla, ilk olarak özel bir kanunla 18 Eylül 1920'de kurulmuştur.

1. Dönem İstiklâl Mahkemeleri, 18 Eylül 1920 ile 17 Şubat 1921 tarihleri arasında, 2. Dönem İstiklâl Mahkemeleri, 30 Temmuz 1921'den Ekim-1923'e kadar, 3. ve Son Dönem İstiklâl Mahkemeleri ise 1923-1927 tarihleri arasında çalışmalarına devam etmiştir.

16 maddeden müteşekkil, 249 no'lu İstiklâl Mahkemeleri Kanunu, 31.7.1922'de kabul edilmiştir. İstiklâl Mahkemeleri Kanunu, Madde 1'de: "İcra Vekilleri Heyetince gösterilecek lüzum ve Büyük Millet Meclisince ekseriyeti mutlaka ile verilecek karar üzerine icap eden mahallerde İstiklâl Mahkemeleri teşkil olunur" denmektedir. Madde 16'da ise: "İşbu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur" ibaresi geçmektedir. Mahkeme üyeleri Millet Meclisinden seçilmiştir.

İstiklâl Mahkemeleri belgelerinin kamuoyuna açılma sürecinde TBMM, tarihi bir görevini yerine getirmiştir. Yüz yıla yakın TBMM Arşivinde muhafaza edilen bu belgeler, yakın zamanda araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı bu çalışmalarını yönlendirmiştir. Bu konularda Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun görüşü alınmıştır.

TBMM Arşivinde: Amasya, Ankara-1, Ankara-2, Elcezire, Eskişehir, Isparta, İstanbul, Kastamonu, Konya, Pozantı, Şark ve Yozgat İstiklâl Mahkemeleri belgeleri olmak üzere toplam 12 mahkemenin evrakı bulunmaktadır. Bu belgelerin envanter/döküm çalışmaları tamamlanmıştır.

TBMM Arşivinde bu mahkemelere ait: 874 klasör, 1471 dosya, 158 defter olmak üzere toplam 914 bin 695 sayfa evrak mevcuttur. Evrakın önemli bir kısmı mahkeme karar ve zabıtlarıdır. Bu evrak arasında karar, zimmet, dosya, esas, varide, sadıra, ilam, eşya-yı cürmiye, arz-ı hal, hesap, kasa, aza intihab, muhabere, şifre, talik vd. belgeler bulunmaktadır. Bu belgeler mahkemeler bittikten sonra TBMM'ye teslim edilmiştir.

Bu belgelerin elektronik ortama aktarma, indeks ve tasnifi çalışması, TBMM Başkanlık makamınının 11 Mart 2010 tarih ve 3967 sayılı olurlarıyla başlamıştır. Dosyaların içerik envanteri tespitine yönelik sayım çalışmaları 24 Aralık 2010'da başlamış, 6 Eylül 2011'de tamamlanmıştır. Daha sonra Osmanlı Türkçesi uzmanları seçilerek bir ekip oluşturulmuştur. Arşivde bulunan 12 İstiklâl Mahkemesine ait 26 karar defteri Osmanlıcadan günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Bu çalışma, "İstiklâl Mahkemeleri Tasnif, İndeks ve Elektronik Ortama Aktarma Projesi" haline getirilmiştir. Bu proje TBMM Başkanı Cemil Çiçek'in onayı ile uygulamaya konmuştur. İlk safhada dosya içerikleri açılmadan defter ve klasörlerin envanteri çıkarılmış, evrak sayımı yapılmış ve bu çalışmalar on beş ay sürmüştür.

Bu işlemler sırasında, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne bağlı Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul'da Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığında gerekli inceleme ve araştırmalar yapılmış, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun da uzman görüşü alınmıştır.

Bu proje, 18.09.1920 - 07.03.1927 tarihleri arasında faaliyet gösteren: Ankara-1, Eskişehir, Kastamonu, Konya, Isparta, Pozantı, Yozgat, Amasya, Elcezire, İstanbul, Şark ve Ankara-2 İstiklâl Mahkemeleri belgelerini ihtiva etmektedir. Çalışmaları biten İstanbul ve Elcezire İstiklâl Mahkemeleri evrakı, TBMM Başkanlık Makamınının, 15.02.2014 tarih ve 206949 sayılı oluru ve 09.02.2015 tarih ve 155 sayılı oluru ile hizmete açılmıştır. Diğer mahkemelerle ilgili çalışmalar ise devam etmektedir.

TBMM Arşivinde bu mahkemelere ait 874 klasör, 1471 dosya, 159 defter olmak üzere toplam 914 bin 695 sayfa evrak mevcuttur. İstiklâl Mahkemelerine ait; Esas, Karar, Varide, Sadıra, Zimmet, Şifre, Müsvedde, Dosya, Bordro, Hesap, Mevkuf, Talik, Aza İntihap, Muhabere, Eşya-yı Cürmüye gibi belgelerin bulunduğu 159 kayıt defterleri sınıflandırılmış ve bu defterler 21 bin 13 sahife olarak kayda geçmiştir. Karar defterleri yeni Türk alfabesine aktarılmış, bu çalışma Temmuz 2012’de tamamlanmış, oluşturulan ekiplerle karar defterlerinin çapraz okumaları, kontrolleri yapılmıştır.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkan Yardımcısı Abdulhekim Koçin’in proje koordinatörlüğünde yürütülen çalışmalar sonucunda, belirli bir aşamaya gelinmiştir. Doç. Dr. Abdulhekim Koçin ile yaptığımız söyleşide; kendileri bu konuda TBMM’de yapılan çalışmalardan bahsetmişler, araştırmamızda faydalanmamız üzere gerekli dokümanları bize vermişlerdir.

Bu belgeler TBMM internet ortamında “İstiklâl Mahkemeleri Kataloğu” adı ile erişime ve hizmete açılmıştır. İlgili kısımda mahkeme adı, karar, esas, konu, maznun adı, baba adı, lakabı, memleketi, mesleği, nev-i cürm, karar, karar tarihi gibi alanlar bulunmakta ve bu alanlardan arama yapılabilmektedir. İnternette gerekli yazılım programı TBMM Bilgi İşlem Başkanlığınca yapılmıştır. Belgelerin elektronik ortamda ve basılı hizmete açık olması için gereken TBMM Başkanlık Oluru da alınmıştır.

TBMM tarafından basılan “İstiklâl Mahkemeleri” adlı eserlerle ilgili kısa bilgiler ve içerikleri şu şekildedir:

Birinci Ciltte: İçeriğinde İstiklâl Mahkemelerinin kuruluş amaçları, burada görev yapacak üyeler, mahkemelerin görev alanları ve kuruluş kanunları ile meclis zabıtları bulunmaktadır. Birinci cilt 330 sahifedir. İstiklâl Mahkemeleri eserinin birinci cildinde, eserin sunuş

yazısı TBMM Başkanı Cemil Çiçek, “ön söz” yazısı TBMM Genel Sekreteri Dr. İrfan Neziroğlu, “giriş” kısmı ise Doç. Dr. Abdülhekim Koçin tarafından yazılmıştır. 1. Bölümde: İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili genel bilgiler, kuruluş gerekçeleri, mahkemeler ve görev süreleri, görev alanları, üyelerin seçimi ve biyografileri; 2. Bölümde: İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşuna dayanak teşkil eden kanunlar: Hıyanet-i Vataniye Kanunu, Firariler Hakkında Kanun, İstiklâl Mahakimi Kanunu, Taktiri-i Sükûn Kanunu ve bu kanunların Gerekçe ve Genel Kurul Tutanaklarına yer verilmektedir. Eserin “ekler” bölümünde ise, İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili basın haberlerine yer verilmiştir.

İkinci Ciltte: İstanbul İstiklâl Mahkemesi belgeleri bulunmaktadır. İkinci cilt 286 sahifedir. Üçüncü Ciltte: Elcezire İstiklâl Mahkemesi belgeleri bulunmaktadır. Üçüncü cilt 290 sahifedir. Dördüncü Ciltte: Eskişehir İstiklâl Mahkemesi belgeleri bulunmaktadır. Dördüncü Cilt, 2015 yılında yeni basılmıştır. Bu eserlerde cilt başlıkları, Türkçe ve Osmanlıca yazılmıştır. Beşinci Cilt ise, Isparta İstiklâl Mahkemesi belgelerini içermekte ve yakında baskıya verilecektir.

Diğer Mahkemelerin tasnifi, indeksi ve elektronik ortama aktarılma çalışmaları halen devam etmektedir. Bu çalışmalarda, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı ile işbirliğine gidileceğinden de bahsedilmektedir.

Bu belgelerin ilk üç cildi 17 Nisan 2015’te TBMM Başkanı Cemil Çiçek tarafından basına tanıtılmıştır. Öte yandan “İstiklâl Mahkemeleri-TBMM Başkanı Cemil Çiçek İstiklâl Mahkemeleri çalışmalarını basına açıklıyor-17 Nisan 2015” adı ile TBMM tarafından basılan broşürde ise, yapılan hizmetlerle ilgili bilgiler verilmektedir.

İstiklâl Mahkemeleri belgelerinin kamuoyuna açılma süreci basında da yer almıştır. 5 Aralık 2011 tarihli basın haberinde, “İstiklâl Mahkemesi’nin mühürlü çuvaları açılıyor” denmekte ve haber şu şekilde devam etmektedir: “Cumhuriyetin ilk yıllarında verdiği kararla-

rı tartışmalara yol açan ancak arşivleri TBMM’de gizli tutulduğu için incelenemeyen İstiklâl Mahkemeleri zabıtlarının kamuoyuna açıklanması için adım atıldı. TBMM, İstiklâl Mahkemeleri zabıtlarının mührünü kırdı ve dosyaları incelemeye başladı. Tercüme işini yapmak üzere 8 yeminli mütercim görevlendirildi... Açılan çuvallardan sadece mahkeme dosyaları değil asker botu ve köstekli saat gibi özel eşyaların da çıktığı belirtildi. 874 kutu içinde bulunan 12 mahkemeye ait bin 471 dosya günümüz Türkçesine çevriliyor. Uzman heyetin çalışması için Meclis arşivinde bir oda oluşturuldu.”

18 Nisan 2015 tarihli “İstiklâl Mahkemelerinin belgeleri açıklanıyor” başlığı ile verilen bir gazete haberinde, “Kurulmasının üzerinden geçen 95 yıl sonra, İstiklâl Mahkemelerine ait bazı belgeler kamuoyunun bilgisine sunuldu” denmektedir. 17 Nisan 2015 tarihli bir başka gazete haberinde ise, “Kurulmasının üzerinden geçen 95 yıl sonra, İstiklâl Mahkemeleri’ne ait bazı belgeler gün yüzüne çıkarak, kamuoyunun bilgisine sunuldu... TBMM Başkanı Cemil Çiçek, bugün düzenlediği basın toplantısında İstiklâl Mahkemelerinin, bugüne kadar tasnifi yapılan ve elektronik ortama aktarılan belgelerini açıkladı” denmektedir.

“İstiklâl Mahkemesi kararları kamuoyuyla paylaşılacak” başlığı ile verilen diğer bir basın haberinde de “17 Nisan 2015 - TBMM Başkanı Cemil Çiçek, Mecliste düzenlediği basın toplantısında, İstiklâl Mahkemelerinin çalışmalarının kitaplaştırılmasına ilişkin açıklamalarda bulundu” ifadeleri geçmektedir.

“İstiklâl Mahkemeleri zabıtları açıklanıyor” başlıklı haberde ise: “13 Nisan 2015- Tasnif edilmiş İstiklâl Mahkemesi zabıtları, TBMM Başkanı Cemil Çiçek’in talimatıyla kitap haline getirildi... TBMM bünyesinde hazırlanan ve toplamda on cilt olarak basılan kitaplardan bin tanesi deri ciltli, diğerleri karton kapakla hazırlandı. Kitaplarda mahkeme yargıçlarının fotoğrafları, zabıtları orijinalleri ve yargılananlara ilişkin özel bilgiler yer alıyor. Bir bölümü geçmişte

tarihçilere açılmış olmasına rağmen, önemli kısmı kamuoyuna açık olmayan zabıtlar, 95 yıllık tabuyu sona erdirecek ve ilk kez alenileşmiş olacak” denilmektedir.

Sonuç olarak, İstiklâl Mahkemeleri belgelerinin kamuoyuna açılma sürecinde TBMM Arşivi konusunu bilimsel bir bakış açısıyla inceleyerek değerlendirmeye tabi tuttuk. Biz bu çalışmamızda, konumuz ile ilgili olarak TBMM Arşivi, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Arşivi ve Dokümanları, yetkili makamların sözlü kaynakları, TBMM Tutanak Dergisi, Resmi Gazete Arşivi, bu alanda yazılmış tetkik eserler, dokümanlar, bilgi ve belgelerden faydalanarak konumuzu bu bağlamda birinci elden ana kaynaklardan sunmaya çalıştık.

İstiklâl Mahkemeleri, Millî Mücadele’de ve Cumhuriyet’in ilk döneminde özel bir kanunla 1920’de kurulmuştur. 1927’ye dek çalışmalarını sürdürmüştür. TBMM Arşivinde muhafaza edilen İstiklâl Mahkemeleri belgelerinden, daha önceden özel izin ve onay ile faydalanılmakta idi. TBMM’de son tarihlerde yapılan çalışmalar neticesinde bu belgeler, tüm araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı bu çalışmaları yönlendirmiştir. Bu konularda Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun da uzman görüşü alınmıştır.

Diğer taraftan TBMM Arşivinde 12 mahkeme evrakı mevcuttur. Bu belgelerin elektronik ortama aktarma, indeks ve tasnif çalışması, “İstiklâl Mahkemeleri Tasnif, İndeks ve Elektronik Ortama Aktarma Projesi” haline getirilmiştir. TBMM tarafından “İstiklâl Mahkemeleri” adlı ciltli eserler basılmış, basılan eserler ve çalışmalara muhtevi bir tanıtım filmi ve ilgili proje ve çalışmaların, alanında yetkili kişilerce değerlendirildiği röportajlar, söyleşiler yapılmış, bunların görsel kayıtları kamuoyunun istifadesine sunulmuştur.

İstiklâl Mahkemeleri belgelerinin, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin devlet teşkilatı ve bürokrasisi alanında en yetkili ve saygın kurumu olan TBMM'ye verilmesi ve bu kurumda değerlendirilmesi yerinde ve doğru bir karar olmuştur. Dolayısıyla İstiklâl Mahkemeleri belgelerinin kamuoyuna açılma sürecinde TBMM, tarihi bir görevi yerine getirmiştir.

KAYNAKÇA

TBMM Arşivi.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Arşivi ve Dokümanları.

TBMM Tutanak Dergisi.

Resmi Gazete Arşivi.

Parlamento Dergisi Arşivi.

İstiklâl Mahkemeleri, I-II-III-IV, TBMM Yay., Ankara 2015.

İstiklâl Mahkemeleri, Broşür, TBMM Yay., Ankara 2015.

AYBARS, Ergün, İstiklâl Mahkemeleri, 1920-1923 / 1923-1927, İstanbul 2006.

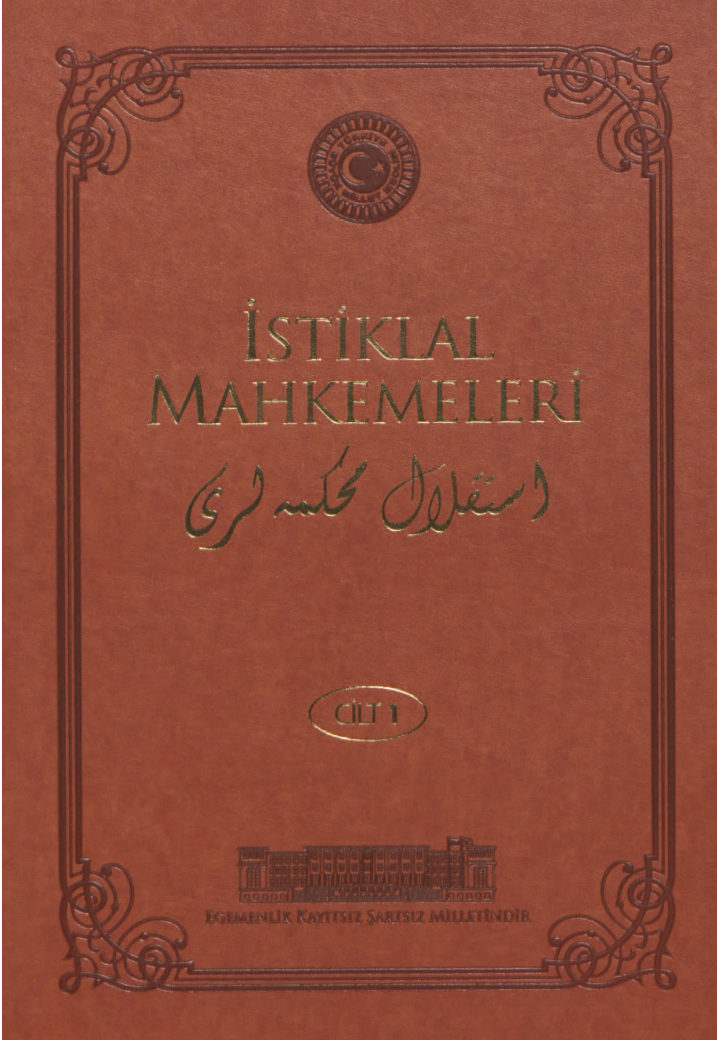
Sözlü kaynak: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Abdulhekim Koçin (Söyleşi-görüşme tarihi: 16.11.2015-Ankara).

<https://www.tbmm.gov.tr>

Basın Haberleri

EKLER

Ek 1:

TBMM tarafından basılan İstiklâl Mahkemeleri Eserleri, 1. Cilt-
kapak.

Ek 2:

TBMM tarafından basılan İstiklâl Mahkemeleri Eserleri, 1. 2. 3. Cilt-kapaklar.

Ek 3:

 TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞI

b) Kurulan mahkemeler ve görev süreleri

MAHKEME ADI	GÖREV BÖLGELERİ	KURULUŞ MEVZUATI	KALDIRILIŞ MEVZUATI
ANKARA İSTİKLAL MAHKEMESİ	ANKARA, ÇORUM, YOZGAD, KIRŞEHİR	18/09/1920 tarihli 45 numaralı Meclis Kararı	Ankara İstiklal Mahkemesi I. Dönemde kapatılmadığı için II. Dönemde de çalışmalarına devam etmiştir.
ESKİŞEHİR İSTİKLAL MAHKEMESİ	ESKİŞEHİR, BİLECİK, KUTAHYA, İZMİR, BURSA	18/09/1920 tarihli 45 numaralı Meclis Kararı	17/02/1921 tarihli 97 numaralı Meclis Kararı
KASTAMONU İSTİKLAL MAHKEMESİ	KASTAMONU, BOLU, ZONGULDAK, ÇANKIRI, SİNOP	18/09/1920 tarihli 45 numaralı Meclis Kararı	17/02/1921 tarihli 97 numaralı Meclis Kararı
KONYA İSTİKLAL MAHKEMESİ	KONYA, AFYON, AKSARAY	18/09/1920 tarihli 45 numaralı Meclis Kararı	17/02/1921 tarihli 97 numaralı Meclis Kararı
SİVAS İSTİKLAL MAHKEMESİ	SİVAS, TOKAT, AMASYA, ORDU, GİRESUN	18/09/1920 tarihli 45 numaralı Meclis Kararı	17/02/1921 tarihli 97 numaralı Meclis Kararı
İSPARTA İSTİKLAL MAHKEMESİ	İSPARTA, BURDUR, ANTALYA, DENİZLİ, MUĞLA, AYDIN	18/09/1920 tarihli 45 numaralı Meclis Kararı	17/02/1921 tarihli 97 numaralı Meclis Kararı
KAYSERİ İSTİKLAL MAHKEMESİ	KAYSERİ, KIRŞEHİR, NİĞDE, SİLİFKE	18/09/1920 tarihli 45 numaralı Meclis Kararı	27 Ekim 1920'de Meclis tekerestyle Kayseri İstiklal Mahkemesinin kurulmasına gerek olmadığı kararlaştırılmıştır.
DİYARBEKİR İSTİKLAL MAHKEMESİ (Mahkeme görevine başlamamıştır)	DİYARBEKİR, MARDİN, SİRT, BİTLİS, VAN, HAKKARİ, GENÇ, MUŞ	09/11/1920 tarihli 68 numaralı Meclis Kararı	17/02/1921 tarihli 97 numaralı Meclis Kararı
POZANTI İSTİKLAL MAHKEMESİ	ADANA, KOZAN, MERSİN, NİĞDE, KAYSERİ	15/11/1920 tarihli 73 numaralı Meclis Kararı	17/02/1921 tarihli 97 numaralı Meclis Kararı

İstiklâl Mahkemeleri, Kurulan mahkemeler ve görev süreleri tablosu -ilk kısım-.

Ek 4:

İSTİKLAL MAHKEMELERİ			
ANKARA İSTİKLAL MAHKEMESİ	ANKARA, KANGIRI	Ankara İstiklal Mahkemesi I. Dönemde kapatılmadığı için II. Dönemde de çalışmalarına devam etmiştir.	31/07/1922 tarih ve 249 sayılı kanun ile 01/08/1922 tarihli 274 numaralı Meclis Kararı
KONYA İSTİKLAL MAHKEMESİ	KONYA, BURDUR, DENİZLİ, İSPARTA, ANTALYA, ADANA, MERSİN	22/07/1921 tarihli 140 numaralı Meclis Kararı	31/07/1922 tarih ve 249 sayılı kanun ile 01/08/1922 tarihli 274 numaralı Meclis Kararı
KASTAMONU İSTİKLAL MAHKEMESİ	KASTAMONU, ÇANKIRI, SİNOB, ÇÖRÜM, BÖLÜ, ADAHAZARLI, İZMİT, ZONGULDAK	22/07/1921 tarihli 140 numaralı Meclis Kararı	31/07/1922 tarih ve 249 sayılı kanun ile 01/08/1922 tarihli 274 numaralı Meclis Kararı
SAMSUN İSTİKLAL MAHKEMESİ	SAMSUN, ORDU, GİRESUN, AMASYA, TOKAD, SİVAS	22/07/1921 tarihli 140 numaralı Meclis Kararı	31/07/1922 tarih ve 249 sayılı kanun ile 01/08/1922 tarihli 274 numaralı Meclis Kararı
YOZGAD İSTİKLAL MAHKEMESİ	YOZGAD, KAYSERİ, KİRŞEHİR, NİĞDE	08/09/1921 Başkumandanlık tezkeresi	31/07/1922 tarih ve 249 sayılı kanun ile 01/08/1922 tarihli 274 numaralı Meclis Kararı
AMASYA İSTİKLAL MAHKEMESİ	AMASYA VE HAVALİSİ	27 Temmuz 1922 tarihli icra vekilleri heyeti tezkeresi	27 Kasım 1922'de Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey Meclis'te bulunduğta beyanata
ELCEZİRE İSTİKLAL MAHKEMESİ	DİYARBEKİR, MARDİN, URFA, SİVEREK, ELAZIG, MALATYA	25/01/1923 tarihli 335 numaralı Meclis Kararı	11.05.1923
İSTANBUL İSTİKLAL MAHKEMESİ	İSTANBUL	08/12/1923 tarihli 50 numaralı Meclis Kararı	30/01/1924 tarihli 69 numaralı Meclis Kararı
ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİ	HAREKAT-I ASKERIYE MINTIKASI	04/03/1925 tarihli 117 numaralı Meclis Kararı	07.03.1927 (Görev süresi uzatılmadığından)
ANKARA İSTİKLAL MAHKEMESİ	HAREKAT-I ASKERIYE MINTIKASI HARİCİNDE KALAN İLLER	04/03/1925 tarihli 117 numaralı Meclis Kararı	07.03.1927 (Görev süresi uzatılmadığından)

İstiklâl Mahkemeleri, kurulan mahkemeler ve görev süreleri tablosu -son kısım-.

Ek 5:

 | TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞI

b) İstiklal Mahkemelerinde görev yapanların alfabetik listesi ve kısa biyografileri

Abdülkadir Kemali Bey (ÖĞÜTCÜ)
Doğum yeri ve tarihi: Osmaniyeli - 1889
Baba ve annesinin adı: Bekir Sıtkı - Emine Dilber
Tahsili ve bildiği yabancı diller: İstanbul Hukuk Mektebi - Az düzey Fransızca, Almanca, Arapça
Mesleği ve yaptığı görevler: Hukukçu - Adliye Nezareti Memurün Sicil Müdürlüğü Kalemî Kâtibi, Erganun, Şebtab ve Mehtab Gazetelerinin sahibi, Siird Bıdayet Mahkemesi Savcı Yardımcısı, Basra İli Merkez Bıdayet Mahkemesi Savcısı, Çanakkale Savaşında Topçu Subayı, Adana Hukuk İşleri Müdürü, Kirmasti (Mustafakemalipaşa) Kaymakamı, Kastamonu Bıdayet Mahkemesi Müdde-i Umumisi (Savcı) - İttihad ve Terakki Cemiyeti Üyesi - I. Dönem Kastamonu Milletvekili - Adliye Vekilleri Müsteşarı, Pozantı İstiklal Mahkemesi Üyesi ve Başkanı
Medeni hâli ve ölüm tarihi: Evli, 3 Çocuk. 26.07.1949

Ahmet Mazhar Bey (AKİFOĞLU)
Doğum yeri ve tarihi: Gebze - 1891
Baba ve annesinin adı: İsmail - Fatma Nahide
Tahsili ve bildiği yabancı diller: İstanbul Hukuk Mektebi
Mesleği ve yaptığı görevler: Maliye, Serbest Ticaret, Gebze Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi - I. Dönem İstanbul Milletvekili - Divan-ı Riyaset Kâtibi
Medeni hâli ve ölüm tarihi: Evli, 1 Çocuk. 06.10.1968

Ahmet Nafiz Bey (ÖZALP)
Doğum yeri ve tarihi: Iğın - 1889
Baba ve annesinin adı: Ahmet - Fatma
Tahsili ve bildiği yabancı diller: Konya Hukuk Mektebi
Mesleği ve yaptığı görevler: Hukukçu - Konya İli Muhasebe Kalemî Kâtibi, Sanayi Mektebi Kâtibi ve Nevşehir İdadisi Resim Öğretmeni, Yıldızeli, Çankırı Bıdayet Mahkemesi Müdde-i Umumisi (Savcısı), Samsun 32. Fırka Adli Müşaviri - I. Dönem Çankırı Milletvekili - Memurün Muhakematî Tedkik Heyeti Reisi, Diyarbakir İstiklal Mahkemesi Üyesi (Seçilmiş ancak görev girmemiştir.)
Medeni hâli ve ölüm tarihi: Evli, 1 Çocuk. 13.11.1955

12

İstiklal Mahkemelerinde görev yapanların biyografilerinden örnek.

Ek 6:

HAKİMİYET-İ MİLLÎYE - 11 Kanunievvel 1339 (11 Aralık 1923) Numara: 690
İstiklal Mahkemesi İstanbul'da

Basın Haberlerinden Örnekler: Hâkimiyet-i Millîye gazetesi, 11 Kanunievvel 1339/11 Aralık 1923.

Ek 7:

AKŞAM - 11 Kanunievvel 1339 (11 Aralık 1923) Numara: 1860
İstiklal Mahkemesi Buğün İstanbul'da Geldi, Mahkeme İstanbul Ahalisine Beynâme Neşredecektir

Basın Haberlerinden Örnekler: Akşam gazetesi, 11 Kanunievvel
1339/11 Aralık 1923.

Ek 8:

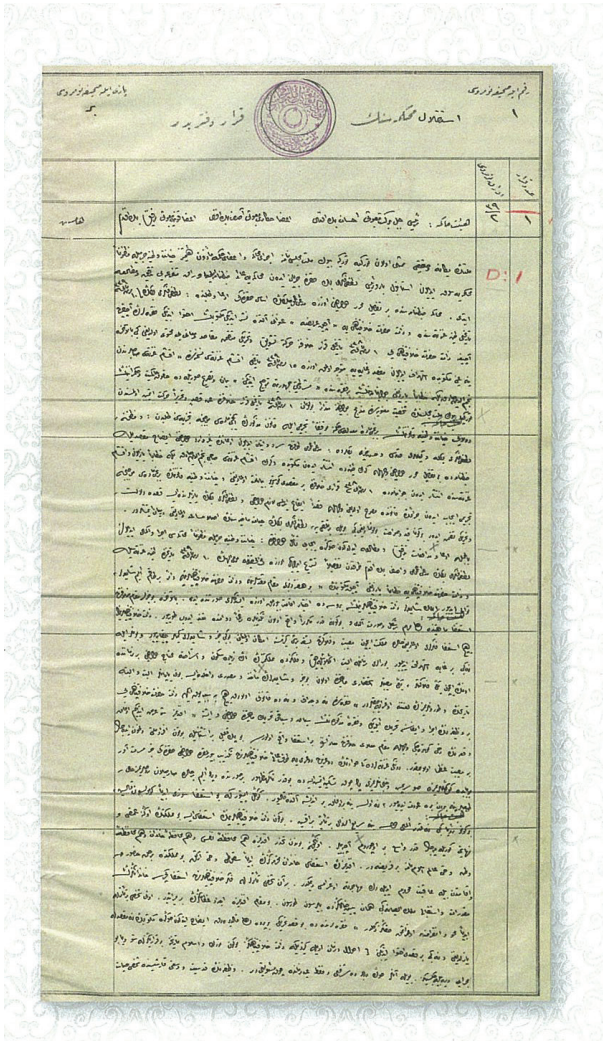
YAKIT - 6 Kanunınsani 1340 (6 Ocak 1924) Numara: 2165
İstiklal Mahkemesi Başgün İbrahim Edhem Efendi'yi Mahakeme Edecek

Ek 9:

MİLLİYET - 13 Şubat 1926 Numara: 3
İstiklal Mahkemeleri Nazarında Türkiye ve İstanbul Matbuatı

Ek 10:

İstanbul İstiklâl Mahkemesi Karar defterinden örnek sahife -Osmanlıca-

Ek 11:

Mahkeme Adı	: İstanbul İstiklal Mahkemesi	Rumuz	: IV-8-B-1
Mahkeme No	: T-8	Karar	: 1-6
Tarih	: 27/12/1339: 05/02/1340	Essas No	: 585

İstanbul İstiklal Mahkemesinin Karar Defteridir

Aded-i Karar : 1
Evrak Numarası : 2
Sene : 39
Heyet-i Hakime : Reis: Cebellibereket Mebusu İhsan Beyefendi, Aza: Hakkari Mebusu Asaf Beyefendi
Aza: Konya Mebusu Refik Beyefendi

Milletin yegane ve hakiki mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisi namına icra-yı mahkeme ve ita-yı hükmü mezuun heyetimiz hüyanet-i vatanıye cürmüyle mazmunun mahkemeye sevk edilen İstanbul Baro Reisi Lütfi Fikri Bey hakkında cereyan eden mahkemeye ait zabıtname ile evrak-ı müteferriyatı tedkik ve mütalaa etti. Mahkeme zabıtnamesinde ber-tafsil muharrer olduğu üzere Müdde-i Umumilğin esas hakkındaki iddia ve talebinde: Lütfi Fikri Bey'in 10 Teşrinisani 339 tarihli Tanin Gazetesi'nde ve Zat-ı Hazret-i Hilafetpenahîye "Aşk aşırı" unvanı altında neşr ettiği mektubun ihtiva ettiği fıkraların açıltaın açığa Zat-ı Hazret-i Hilafetpenahîyi 1 Teşrinisani 338 tarihli karar hilafına harekete teşvik ve tahrikî mutazammın makasadı ve misyanî mahvetti olduğu gibi bi'l-ahire yine aynı mektupta istihdaf edilen maksat ve gayeye müteveccih olmak üzere 15 Teşrinisani 339 tarihli Akşam Gazetesi nüshasında "Akşam Gazetesi sahiplerinden Necmeddin Sadık Bey'e hitaben yazdığı cevabnamesinin bir fıkrasında "Meşrutiyeti cumhuriyete tercih ettiğm" beyan ve tashih suretiyle de hukukî hakimiyet ve hükimraninin Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti-i mas'iyesinde mündemcî bulduğuna mütedair bulunan 1 Teşrinisani 338 tarihli karar hilafında an-kasdn ve tahriren hareket etmiş olmasından dolayı Fıyanet-i Vatanıye Kanunu'nun birinci maddesi-i muaddesi hükmüne tevfiikan tecrimli ile kanun-ı mezkurun ikinci maddesi muhcinde tecziyesini talepten: Ve mazmun Lütfi Fikri Bey vekilleri Kududisi ve Hasan Hayri Beyler de Müdde-i Umumi tarafından serd ve ifşay edilmiş iddianın gayr-varid olduğunu izah maksadıyla zabıname ber-tafsil muharrer olduğu veçhle gerek Tanin idtışar eden mektupta ve gerek Akşam Gazetesi sahibi Necmeddin Sadık Bey'e hitaben yazılan ve Akşam Gazetesi'nde iştirşar eden cevabnamede 1 Teşrinisani 338 karar hilafında bir maksadı gösterir beyanlatılmadığını ve Fıyanet-i Vatanıye Kanunu'nun birinci maddesi muhcinde tecrimli icap eden ceramına musarrah olduğu veçhle kasten ika' edilmesi lazaıı olduğunu ve Lütfi Fikri Bey'in yazılarında esas delalet ve tahrikî tazammun eder bir günâ kayd ve sarahat bulunmadığı gibi böyle bir telâkkiye Lütfi Fikri Bey'in hayat-ı mas'iyesinin asla misâit olmadığı der-mıyan etmişlerdir. BİT-cümle iddia ve müdafâat tedkik ve mütalaa edildikten sonra icabı teczümil olunduktan: Hıyanet-i vatanıye cürmüyle mazmunun mahkemesi icra ve iknal edilmiş Lütfi Fikri Bey'in Müdde-i Umumi Vassı Beyefendi tarafından tafsilen teşrih edildiği üzere İT-hakika mümâyleyin 10 Teşrinisani 339 tarihinde Tanin Gazetesi'yle ve Zat-ı Hazret-i Hilafetpenahîye hitaben yazdığı açık mektubunun "Bir hafızdan beri makam-ı mukaddeslerine ve Zat-ı Hazret-i Hilafetpenahîlerine dair bir takım elim sıyalar tevali ediyör. İle şayklar. Zat-ı Hilafetpenahîlerinin Burusada ihtıyâr-ı ikamet buyurmak üzere istedikleri suretinde idi. BİT-ahire bu kaberler

makam-ı hilafetten istifa mahiyetinde daha mühim bir şekil ve suret aldı ve bugüne kadar mükerremen vâkıd olan telâkilerine müğmen devamında tanzimî edip duruyor. Zat-ı Hilafetpenahîlerinin hiç istifa fikirleri olmadığı halde memleket için müsibet ve felâketleri başka bir şey getirmesine imkan olmayan bu gibi haber ve şayklar kimer çıkıyor ve bunlar ile ne gibi bir gaye istihdaf ediliyor bunları zammında elbet anlaşılabacak ve felek-zede memleketimizin en ziyade sükun ve istirahat muhtaç bulunduğu bir zamanda onun için yeni felâketler, yeni musibetler istihzar mahiyetinde olan bu haber ve şaykların me'az ve müsadır dahilinde ile bunu yaparlardı elbet ve elbette tashih ve torunlarımızın lanetine uğrayacaklardı" fıkrasında ne vıdianı ve ne de kanunî olarak hiç bir sebep yok iken Zat-ı Hazret-i Hilafetpenahîyi bir vazifinin icra ve ifşasına tahrik etydiği ve fıkrâ-ı mezkurenin sıyâk ve sıbâkı tahrik mahiyetinde olduğu ve işte "Efendimiz ş arz ettiğim ufak vakandan dahî göstereceği veçhle makam-ı mualla-yı hilafetten mazallah bir istifa vâkı' olursa bu pek kâfil bir istinşayışa bütün efrad-ı milletli dil-hun edecek bir musibet-i uzma olacaktır. Düinkü gazetelerdeki havadisinden doğrudan doğruya taraf-ı Âli-i Hilafetpenahîlerinden tekliz buyurulmak-ıya olduğu hakkındaki haber meseret-aver bu babda gönüllürlüğimize su serpmiş ve halecanlarımız pek çok teskin etmiş ise de bu kadar nagah-zuhur bir surette ve pek elim bir halde sarulan ruhlarımız hal-i tabiiyete bîrdenbîre avdet edemiyor, ne olsa yine bir ufak endişe altında kalıyor. Cümlü istiyor ki bu istifa sözü ebediyen gömülsün kalsın, bir köfür sıyâ gibi ne kadar elemli olsa yine serüü-zeval bir tesir bırakasın. Bugün Zat-ı Hilafetpenahîlerinin istifası ise bu memleketin önüne umki ve nihayeti görülmeyecek kadar vasi' bir uçurum açılmış. Onun için bundan tahazzür efendimiz hem muhafaza-i nefis ve hem muhafaza-i hane-dan ve hem muhafaza-i vatan ve hatta Alem-i İslam namına bir farızdır. Efendimizin istifası hane-dan-ı muhteremimizin ebediyen sükutu ve hatra artık bu memleketle bir hakke-huzar ve ikametleri bile akabet mahrum edilecek muhaseret uğramas demektir. Bir an şahsi teessürlerle fikr-i hilafetpenahîlerinden istifa geçerse hane-danımızın mukadderat ve istikbalî mülikî-sıyanne gibi kermen pi-yi hayalinde belirsiz dursun. Bu makam Efendimize ecad-ı izamızın bir mirasıdır. Onu şahsi bir teessürle ehkemen mahv ve inkıraz uğratmak hakkımız değildir" Fıkralarında da bu kasd-ı tahrikî bir perde daha kaldırmak izah ettikten sonra mektubun ne maksadı yazıldığı ve ne gibi bir kast ihtiva ettiğini (Ahval ve zaman öyle getirdi ki Zat-ı Hilafetpenahînin bugün Türk ve İslam tarihine bir kararnazda ya veya bu mecray verilecektir. Böyle anlar son derece gericli ve felekt aynı zamanda çok mesuliyetlidir. Vazifinin kudsiyet ve vısat karşısında şahsi hayat

İstanbul İstiklal Mahkemesi Karar defterinden örnek sahife -yeni Türk alfabesi-

Ek 12:

TBMM Arşivinde muhafaza edilen İstiklâl Mahkemeleri belgeleri.

Ek 13:

TBMM Arşivinde muhafaza edilen İstiklâl Mahkemeleri belgelerinin tasnifi, arşive kazandırılması çalışmaları.

KARA KEMAL VE İSTİKLÂL MAHKEMELERİ

Savaş SERTEL*

Şahin YEDEK**

ÖZET

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski yöneticilerinden olan Ahmet Kemal Bey teşkilatta “Küçük Efendi” ve “Kara Kemal” lakabıyla bilinmekteydi. İttihat ve Terakki teşkilatında iki Kemal olduğundan dolayı lakabı Kara Kemal olmuştur. Diğer Kemal ise “Sarı Kemal” olarak bilinen Mustafa Kemal'dir. Teşkilatta Talat Paşa'ya “Büyük Efendi” dendiğinden Kara Kemal'e de “Küçük Efendi” denmiştir. Kara Kemal, İttihat ve Terakki'nin yönetiminde olduğu dönemde kısa bir süre İaşe Nazırı olmuştur. 1926 yılında İzmir'de Atatürk'e yapılan suikast girişiminden dolayı bazı İttihatçılarla beraber Kara Kemal de İstiklâl Mahkemesinde yargılanmış ve gıyaben idam cezasına çarptırılmıştır. İzmir suikastı ile ilgili pek çok kişi tutuklanırken Kara Kemal yargılama öncesinde kayıplara karışmıştır. Yargılaması devam ederken polis tarafından İstanbul'daki evinde sıkıştırılmış şüpheli bir şekilde intihar etmiştir. Ankara İstiklâl Mahkemesinde yapılan yargılamalar Kara Kemal'in ölümünden sonra da devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kara Kemal, Ahmet Kemal Bey, İttihat ve Terakki, Ankara İstiklâl Mahkemesi.

* Yrd. Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, savassertel@mynet.com.

** Okul Müdürü, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, sahinyedek@hotmail.com

GİRİŞ

Kara Kemal İttihat ve Terakki'nin son döneminde öne çıkan şahsiyetlerinden biri olmuştur. Kemal Bey'in İttihat ve Terakki örgütüne ilk katılışı örgüt gizli iken meydana gelmiştir. Kara Kemal II. Meşrutiyet öncesinde posta idaresinde müsevvit (posta müdürünün müsvette yazılarını temize çeken memur) olarak çalışmış¹, II. Meşrutiyetten önce ve sonra İstanbul, Edirne, Serez, Kastamonu ve İzmir posta idarelerinde memurluk yapmıştır. Serez postanesinde çalışırken, kendisi gibi posta memuru olan Talat Bey'le tanışmıştır². Posta memuru olarak çalıştığı için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizliden gizliye ülkeye getirdiği mecmua ve yayınların dağıtımına yardım etmiştir. Yusuf Hikmet Bayur tarafından "Nargileci" olarak da tanımlanan Kara Kemal, nargile içmeyi çok sevdiği için kahvehaneleri sık sık ziyaret etmiş ve kendisi için gelmiş olan dergilerin dağıtımını bu kahvehaneler aracılığıyla sağlamıştır³. Bu sayede, kahvehaneleri ziyaret eden vatandaşlar Kara Kemal'in Avrupa'dan yurda sızdırdığı Türkçe ve Fransızca yazıları okuma fırsatı bulmuşlardır. II. Meşrutiyetten sonra parti faaliyetleri nedeniyle posta idaresine devamsızlığı çoğalan Kemal Bey, hakkında şikâyetler çoğalınca posta nazırı olan Talat Bey tarafından nazırlık Memurin Kalem-i Mümeyyizliğine atanmış ancak Kemal Bey, 1911'de bu görevinden istifa etmiştir⁴.

-
- 1 Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, **Ankara İstiklâl Mahkemesi, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davası'na Ait Resmî Zabıtlar**, Simurg Kitapçılık, İstanbul 2005, s. 546.
 - 2 Talat Paşa ile posta memurluğu döneminde tanışması Kemal Bey'i İttihat ve Terakki hükümetinde bakanlığa kadar yükseltecektir. Osman Selim Kocahanoğlu, **Atatürk'e Kurulan Pusu**, Temel Yay. İstanbul 2005, s.781.
 - 3 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C 3 Kısım 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 868.
 - 4 Kocahanoğlu, **a.g.e.**, 2005, s. 781.

1. Siyasi Faaliyetleri

Kemal Bey, örgütçü kişiliği ve İttihat Terakki Partisi'nin lideri Talat Bey'e bağlılığı nedeniyle, 1912 Kongresinde Talat Bey tarafından partinin en önemli karar ve yürütme organı olan merkezi umumi üyeliğine seçilmiştir⁵. Babiâli baskınında Sirkeci posta idaresini ele geçirip, Osmanlı Hükümeti'nin tüm ülke ve yurtdışı iletişimini kontrol altına almıştır⁶. 1913 Parti Kongresi'nde Talat Beyin istediği kişilerin parti genel merkezine seçilmesi Kara Kemal sayesinde gerçekleşmiştir⁷. Kara Kemal örgütçü kişiliğiyle Teşkilât-ı Mahsusa ve Kafkas İhtilâl Cemiyeti ile ilgili çalışmalar yaparak eksiklikleri gidermeye çalışmış, gönüllü kuvvetlerin oluşturulması sürecine katkıda bulunmuştur⁸.

Kılıç Ali Bey İstanbul'un hala işgal altında olduğu bir dönemde Anadolu'ya geçmeyerek İstanbul'da görev yapan vatanseverlerle görüşme yapmak üzere İstanbul'da buldukları zaman Kara Kemal'in Mesadet hanındaki yazıhanesinde Hamdi Başar ve Yakup Kadri Bey'lerle birlikte bir toplantı yapmış, Kara Kemal, görüşme esnasında, bize, Ankara'da "ikinci gurup" namıyla teşekkül etmiş olan tefrikayı caiz görmeyerek bu tefrikanın izâlesine tavassut edebileceğini, hatta samimi bir anlaşmaya varıldığı takdirde halen maiyetinde mevcut kuvvetiyle o zamanki (Müdafaa-i Hukuk) teşkilâtımıza muzaheret edeceğini, bunun için ehemmiyet verdiği bu maksadını gidip Gazi'ye dahi söyleyeceğini ilave etmiştir⁹. Mustafa Kemal Paşa 16 Ocak 1923'te İzmit'te

5 Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki**, Hürriyet Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1975, s. 246.

6 Tevfik Çavdar, **Talat Paşa**, Dost Kitabevi, Ankara, 1984, s. 254.

7 Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki**, Hürriyet Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1975, s. 241.

8 Arif Cemil, **Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa**, Arma Yayınları, İstanbul, s. 13.

9 Kılıç Ali, **İstiklâl Mahkemeleri Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 28.

gazeteciler görüştüktan sonra ayrı ayrı ve gizli olarak çağrılan İstanbul'daki siyasi kuruluşlardan üç temsilci ile de görüşmüştür¹⁰. Bunlar; Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), (A- RMHC'nin İstanbul şubesini kurmakla görevlendirilmişti), Velid Ebuzziya (1920-22 yıllarında İstanbul'da gizli faaliyette bulunan İstihbarat Teşkilatı Mim-Mim grubunun temsilcisi) ve Kara Kemal (o sırada İttihatçıların lideri) dir. Yakup Kadri'ye göre Mustafa Kemal İstanbul'dan çağrılan bu üç temsilci ile yaptığı görüşmelerde memlekette artık tek bir teşkilat olduğunu onun da ARMHC olduğu, herkesin bunun çatısı altında toplanması gerektiğini dile getirmiştir. Kara Kemal bu sözleri onaylamış, Velid ise surat asarak tepki göstermiştir. Kılıç Ali Bey ise bu görüşmede Kara Kemal'in Mustafa Kemal'den müsaadesi olursa Ankara'ya gelip iş birliği yaparak çalışmak istediğini bildirdiğini, fakat Mustafa Kemal'in Kara Kemal'e İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarında çalışabileceği cevabını verdiğini bildirmiştir¹¹. Kara Kemal'in İstanbul'a dönüşte iş birliği konusunda ilgisiz kaldığı gözlenmiştir. Gazi ayrıca, Kara Kemal'e İttihatçıları son bir kez toplayıp¹², hepsinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında toplanmaya ikna etmesini söylemiştir. Bunun üzerine Kara Kemal 12-13 Nisan 1923'te son İttihat ve Terakki Kongresi'ni İstanbul'da toplatmış, Temmuz 1923'te yapılacak seçimlere katılmama, Mustafa Kemal'in adaylarını destekleme kararı aldırılmıştır. Eski İttihat ve Terakki Partisi üyesi olan Doktor Rusuhi Bey'in Ağustos 1926'da Ankara İstiklâl Mahkemesinde verdiği ifadeye göre Kara Kemal eski ittihatchılardan Cavit Bey'in evinde yapılan bir toplantıda eski İttihat ve Terakki üyelerine hitaben "*Gazi Paşa Hazretlerine söz verdim ve sözümde duracağım. Sizler de katiyen*

10 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 294-295.

11 Kılıç Ali, **a.g.e.**, s.29.

12 Aydemir, **a.g.e.**, s.299.

muhalefet yolunda yürümeyiniz ve müctemain toplanıp da şüpheyi davet etmeyiniz.” demiştir.¹³ Eski ittihatçılardan Nail Bey’in Ankara İstiklâl Mahkemesi’ndeki ifadesine göre TBMM’deki ikinci grup eski ittihatçılardan yararlanmayı düşünmüştür. Bu amaçla Kemal Bey ile birkaç defa irtibat kurmuşlardır. Ancak Kara Kemal bu taleplere olumsuz cevap vermiştir.¹⁴ Kara Kemal Bey sonradan, bir dönem Gazi’nin onayı ve de arkadaşlarının ısrarları sonucu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı desteklemiş, ama siyasetten elini eteğini çekme konusunda da kararını almıştır¹⁵.

2. İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemesinde Yargılanması

1925 Şubatında başlayan Şeyh Said İsyanı sonrasında yapılan mahkemelerde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası görevlilerinden bazılarının ceza alması ve bu arada ünlü İttihatçılardan Kara Vasıf Bey’in

13 Ankara İstiklâl Mahkemesi’nde sorgulanan İttihat ve Terakki’nin mesul kâtiplerinden ve Kara Kemal’in yakın adamlarından Hüsnü Bey, Kara Kemal’in “Artık siyasi işlerle uğraşmayacağız, kendi ticari işlerimize bakacağız.” dediğini söylemiştir. Hüsnü Bey’in ifadesine göre Kara Kemal muhalefetteki Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası ile alakadar olmamıştır. Kara Kemal bu konudaki bir soruya “Biz kendi işimize bakacağız, muhalif fırka ile bir işimiz yoktur.” şeklinde cevap vermiştir. Selma Ilık-Faruk Ilık, **a.g.e.**, s. 202, 373. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi başta olmayı ve yönetmeyi seven Kara Kemal Bey iktidarda olan Cumhuriyet Halk Fırkası’nda Mustafa Kemal’le birlikte yer almak istemiştir. Muhalefette olan Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası’nda siyaset yapmaya sıcak bakmamıştır. Mustafa Kemal’den olur alamayan Kara Kemal Cumhuriyet Halk Fırkası’na giremeyince ticaretle uğraşmayı tercih ederek siyasetten uzak durmuştur.

14 Terakkiperver fırka diğer eski ittihatçıları da partiye katabilme ihtimalinden dolayı büyük şirketleri yöneten, geniş bir çevresi olan güçlü ve gizemli birisi olduğundan dolayı Kara Kemal’i partiye dâhil etmek istemiştir. Yapılan müzakerelerden sonra Kemal Bey partiye katılmamaya karar vermiştir. Selma Ilık-Faruk Ilık, **a.g.e.**, s. 483-484, 620-621.

15 Aziz Üstel, **Star Gazetesi**, 15 Aralık 2011.

“Mustafa Kemal Paşa’yı istiyorsanız Halk Fırkasına gidiniz, Halife’yi istiyorsanız bizim Fırkamıza geliniz” şeklinde propaganda yaptığı için yargılanması, Parti üzerindeki kuşkuları arttırmıştır. Daha sonra da 5 Haziran 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Takrirî Sükun Kanunu’na dayanılarak parti kapatılmıştır. Kurdukları yeni parti de kapatılan İttihatçılar yine ortada kalmışlardır. ”Bu memlekette iktidar yalnız bizim hakkımızdır. Biz ayrıldıktan sonra gelenler işlerini bitirmişlerdir, artık çekilsinler”¹⁶ diyen Komitacı İttihatçılar İkinci Grup liderlerinden Ali Şükrü Bey’in öldürülmesinden sonra artık kendi bildikleri yoldan iktidarı ele geçirmeye karar vermişlerdir. Mustafa Kemal’in suikast yapılarak etkisiz hale getirilmesi fikri oluşmuş, bu fikrin gerçekleşmesinde en etkili ismin de Kara Kemal olduğu iddia edilmiştir.

Mahkemede kendinden en çok söz edilenlerden biri olan Eski İaşe Nazırı Küçük Efendi Kara Kemal’in büyük bir komitacı ve tek başına bir hükümeti devirebilecek zekâ ve kabiliyette olduğu, ayrıca İzmir suikastında adı geçen Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey ise 1908 Meşrutiyetinde suikastlar tertip eden hususi komitenin başında olduğu iddia edilmiştir¹⁷.

7 Mayıs 1926’da Güney ve Batı Anadolu illerine geziye çıkan Mustafa Kemal Paşa, Balıkesir’den İzmir’ e hareket etmek üzere iken İzmir’de kendisine bir suikast hazırlandığı ihbarı yapılmıştır. Suikastçıları kaçırmak için anlaşma yapılan Giritli Şevki adlı bir motorcunun isimlerini verdiği kişiler İzmir’de yakalanarak gözaltına alınmıştır. Haber Ankara’ya ulaşınca İsmet Paşa durumu mahkemeye bildirmiş, mahkeme heyeti Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na mensup milletvekillerinin ve diğer ileri gelenlerin tutuklanmasını, evlerinin aranmasını ve bunların elde edilecek belgelerle birlikte İzmir’e sevk edilmesini kararlaştırmış ve ardından İzmir’ e hareket etmiştir. Yurt dışında bulunan Rauf Orbay ve Adnan Adıvar Bey hariç kapatılan Te-

16 Ahmet Emin Yalman, **Vatan Gazetesi**, 23 Ocak 1961.

17 Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Bateş Yay., İstanbul, 1980, s.53-54.

rakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın liderlerinin tamamı tutuklanarak İzmir'e götürülmüştür. Giritli Şevki'ye de altı bin lira ödül verilmiştir. Duruşmalar başlamadan önce mahkeme tarafından yayımlanan bildiride suikastın İttihatçıların işi olduğu ileri sürülmüş, yıllarca devleti ele geçirmeye çalışan İttihatçıların bunu başaramayınca paravan olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kullandıkları belirtilmiştir¹⁸.

Ankara İstiklâl Mahkemesi heyeti 17 Haziran 1926'da İzmir'e gitmiştir¹⁹. Mahkeme başkanlığını Ali Çetinkaya'nın yaptığı bir heyet 26 Haziran 1926'da çalışmalara başlamıştır²⁰. Yargılamalar iki kısımdan oluşmuştur²¹. 12 Temmuz 1926'da sanıkların savunmaları okunmuş, 13 Temmuz 1926'da da mahkeme kararı açıklanmıştır. Buna göre yakalanmadığından dolayı gıyaben yargılanan Osmanlı Devleti'nin eski İaşe Nazırı Kara Kemal Bey de idama mahkûm edilmiştir²². Ankara İstiklâl Mahkemesinde ayrıca eski ittihatçılar hakkında 2 Ağustos 1926'da başlayan siyasi bir dava açılmıştır²³. Dava'nın savcısı Ali

18 “İstiklâl Mahkemeleri”, **İslam Ansiklopedisi** C 23, TDV, Ankara, 2001, s. 354.

19 Gülten Savaşal Savran, **1926 İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 27.

20 Mahkemenin diğer üyeleri Kılıç Ali, Ali Zırh ve Reşit Galip olurken, savcılık görevini Necip Ali Küçükka yapmıştır. Bundan dolayı mahkeme “Üç Aliler Divanı” olarak da adlandırılmıştır.

21 İlk kısımda İzmir'de yargılamalar yapılmış, ikinci kısımda çalışmalar Ankara'da devam etmiştir. Yargılamaların İzmir kısmı 13 Temmuz 1926'da karara bağlanmış ve diğer duruşmalara Ankara'da devam edilmiştir. Savaşal Savran, **a.g.e.**, s. 41.

22 Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, **a.g.e.**, s. I-II.

23 İzmir'deki yargılamalar sırasında söz isteyen Savcı Necip Ali Bey yargılamalardan elde edilen delillere göre davanın bir boyutunun olduğunu, birincisinin cumhurbaşkanına suikast, ikincisinin ise karışıklıklar çıkararak hükümetin devrilmesini isteyen ve eski ittihatçıların ileri gelenlerinin olduğu “Kara Çete” davası olduğunu söyleyerek ikinci davanın Ankara'da görülmesini istemiştir. Mahkeme bu talebi kabul etmiştir. Buna göre dava İzmir Suikastı ve İttihatçıların olmak üzere iki farklı davaya dönüşmüştür. Savaşal Savran, **a.g.e.**, s. 54-55.

Bey (Küçüka) iddianamesinde Kara Kemal'in diğer bazı ittihatçılarla birlikte Mustafa Kemal'e İzmir gezisi sırasında suikast düzenleyerek ortadan kaldırmayı düşündüğünü belirtmiştir²⁴.

1926 yılında Ankara İstiklâl Mahkemesinde eski ittihatçıların siyasi yargılamalarında savcı İzmir'de Mustafa Kemal'e yapılan suikast girişiminin Şükrü Bey, Dr. Nazım, Kara Kemal, İsmail Canbolat, Ziya Hurşit ve eski Ankara Valisi Abdülkadir tarafından hazırlandığını iddia etmiştir²⁵. Görünürde İzmir suikastı konusunda Kara Kemal'e isnat edilecek bir suç bulunmamaktadır²⁶. Bu konuda yalnızca Kör Ali İhsan Bey adlı bir kişinin ifadesi vardır. Ali İhsan Bey ifadesinde Kara Kemal; Hafız Mehmet ve Ziya Hurşit'in de dâhil olduğu bazı doğu mebusları ile İstanbul'da gizli bir toplantı yapmış, bu toplantıya kendisi alınmayınca bunun bir suikast planı olabileceğinden şüphelendiğini dile getirmiştir²⁷. Bu da şüpheden öteye geçememiştir.

Hükümet, suikast haberinin kamuoyuna duyurulmasından itibaren, Ziya Hurşit, İzmir Mebusu Şükrü ve Sarı Edip Efe'nin ifadelerine dayanarak İzmir suikastı tertipçilerinden olduğunu açıkladığı kaçak olan Kara Kemal'i ihbar edenlere 10 bin liralık bir ödül koymuştur. Mahkeme 26 Haziran 1926'da duruşmalara başlamış, 13 Temmuz 1926'da kararını açıklamıştır. Karara göre kaçak olan Kara Kemal gıyabında²⁸ olmak üzere on beş kişi idama mahkum olmuş ve aynı gün

24 İddianamede Kara Kemal'in Terakki Perver Fırka'nın kurulmasında çok etkili olduğunu ancak partiye katılmadığını partiye katılırsa partinin İttihat ve Terakki'nin bir uzantısı olduğunun bilineceğini yazmıştır. Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, **a.g.e.**, s. 7.

25 Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, **a.g.e.**, s. 437.

26 Ancak aranan Kara Kemal'in bulunamaması ve firar etmiş olması kendisini zan altında bırakmıştır. Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, **a.g.e.**, s. 439.

27 Bu kişiler mecliste ikinci grupta yani muhalefette yer alan kişilerdir. Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, **a.g.e.**, s. 136-137.

28 Aydemir, **a.g.e.**, s.292.

on üç mahkum İzmir’de idam edilmişlerdir²⁹. Emniyet teşkilatı Kara Kemal’i yakalamak için seferber olmuş, İstanbul Emniyeti, İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü arasında adeta Kara Kemal’i yakalama yarışı başlamıştır³⁰. Böylece Kara Kemal’in en fazla itimat ettiği yakını, akrabaları ve işeciler bile gözaltına alınmıştır. Polis Kara Kemal’in en son bir zamanlar İstanbul İaşe Müdürlüğü yapmış Küçük Pazar Maliye Tahakkuk Müdürü Enver Bey (Alpyürek) ile kız kardeşi Vasfiye Hanım’ın Cerrahpaşa Cambaziye Mahallesi’nde, Tatlı Kuyu Sokak’taki 10 numaralı evinde kaldığını öğrenmiştir. “Polis raporlarına göre Millî Kantariye Şirketi araziye memuru Niyazi, İstanbul İthalat Gümrüğü dört numaralı ambar memuru Mazhar Efendi ile birlikte ambar memuru olması dolayısıyla, Kara Kemal’i bir şahsa ait sandığa koyarak ya da gümrük memuru kıyafetine sokarak yabancı vapurlardan biri ile kaçmasına yardım edeceklerdir.”³¹ Fakat Gümrükçü Mazhar’ın ihbarı sonucu polisin bu plandan haberdar olmasıyla Kara Kemal’in kaldığı ev 27 Temmuz 1926 günü sarılınca Kara Kemal saklandığı evin bahçesindeki kümese gizlenmiş, yakalanacağını anlayınca da Gold marka tabancası ile intihar etmiştir³². Kara Kemal’i yakalama başarısı İstanbul polisinin olmuş, on bin lira ödül ise yakalamada yararı dokunmuş polis memurlarına yararlılık ölçüsüne göre dağıtılmıştır³³.

29 “İstiklâl Mahkemeleri”, **İslam Ansiklopedisi**, C 23, TDV, Ankara, 2001, s. 354.

30 Orhan Erinc, **Atatürk’ün Emniyet Müdürü Ekrem Baydar**, Destek Yay. İstanbul 2010, 164-166.

31 Cemal Tepe, “İzmir Suikastı Sanıkları Kara Kemal ve Abdulkadir’in Yakalanmasına Dair Polis Raporları”, **Çağın Polisi Dergisi**, S 140, 13 Ağustos 2013, s.19-20 .

32 Ayşe Hür, “Sarı Paşa, Kara Çete ve Kurt Kanunu”, **Taraf Gazetesi**, 29 Haziran 2008.

33 Tepe, a.g.m., s.22.

1926 yılında İzmir’de Mustafa Kemal Atatürk’e İzmir’de yapılan suikast konusunda Ankara İstiklâl Mahkemesi’nin savcısı olan Necip Ali Küçüka iddianamesinde en büyük fail olarak Kara Kemal’i ön plana çıkarmıştır³⁴. Ancak bu konuda ortaya konmuş somut bir veri bulunmamaktadır. Kemal Bey yargılama esnasında mahkemede olmadığından dolayı ifadesi alınamamıştır. Kemal Bey polis tarafından sıkıştırıldığı evin kümesinde 27 Temmuz 1926’da tabanca ile intihar edince İzmir suikastına dahil konusu kendisiyle birlikte sır olmuştur³⁵. Ancak incelediğimiz kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre oluşan kişisel kanaatimize göre Kemal Bey’i suçlayabilecek tek etken İstiklâl Mahkemesinde yargılanmamak için firar etmiş olmasıdır³⁶. Kara Ke-

34 İddianame şu şekildedir: “Muhterem hâkimler! Taklib-i hükümet maksadiyle Reis-i cumhur hazretlerinin şahsiyetlerine matuf su-i kasd meselesiyle alakadar olup daha vasi ve şamil siyasi faaliyetlerde bulunmaları hasebiyle davalarının rüyeti bizzarure dava-yı esasiyeden tefrik ile esbab-ı maznuniyetleri meyanında mevcut iddanamede bertafsil arz ve izah edilen maznunların müdafatını ve bilcümle safahat-ı mahkemeyi istima ettikten sonra hasıl olan kanaat-ı vicaniye ve kanuniyemi bervech-i zir arzederim. İzmir’deki davada su-i kasd hadisesinin en faal ajanı ve bütün tertibatı meşum bir maharetle idare eden şahsiyetin menfus İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez-i umumisi azasından esbak İaşe Nazırı Kara Kemal Bey olduğunu arz ve izah eylemiştim. Davanın esrariyle alude perdeleri kaldırdıktan ve ne ince noktaları kemal-i vuzuh ile tenvir edildikten sonra kanaat-i vicdaniyemi bir kat daha teyid ve bidayette konulan teşhisin aynı hakikat olduğunu müşahade etmekteyim...” Selma İlikan-Faruk İlikan, **a.g.e.**, s. 687.

35 Kara Kemal’in şüpheli intiharı Cumhuriyet Tarihi’ndeki en karanlık olaylardan birisidir. Olaydan sonra Kara Kemal’in hastaneye getirilen cesedinde pek çok kurşun yarası olduğu iddia edilmiştir. Bu konu halen açıklığa kavuşmamıştır. Biz Kara Kemal’in intiharını gerçekçi bulmuyoruz. Bize göre Polis ölü yakalanması halinde bile ödüllendirileceği için Kemal Bey’in sağ yakalanması için gayret sarf etmemiş ve kümeste saklandığını fark edince hedef gözetmeden ateş etmiştir.

36 İstiklâl Mahkemelerinde yargılanacak kişiler suçlu olsun veya olmasın yargılamaya gitmeden önce aileleriyle vedalaşmıştır. Yani mahkemelerde adil yargılama yapılmadığı konusunda kamuoyunda oluşan ön yargı, Kemal Bey’in eski İtti-

mal'in vefatından sonra Ankara İstiklâl Mahkemesinde devam eden eski ittihatçılarla ilgili yargılamada da Kemal Bey'i suçlayacak başka da herhangi bir somut unsura rastlanmamıştır³⁷.

Ankara İstiklâl Mahkemesi yargılamaları sonunda savcı iddianamesinde Kara Kemal tarafından kurulan vakıfların tasfiyesine karar verilmesini, İktisat Bankası ve şirketlerin tasfiyesi için ise hükümetin karar alması için mahkemeye görüş belirtmiştir. Mahkeme 26 Ağustos 1926'da savcının talebi doğrultusunda vakfın tasfiyesine, şirketlerin ve bankanın tasfiyesi için hükümetin bir çalışma yürütmesi yönünde karar vermiştir³⁸:

hatçı oluşu, esrarlı kişiliği ve pek çok şirketi ve vakfı yönetmesi hasebiyle suçsuz olsa bile idam edilme korkusundan da kaçmış olabileceği göz ardı edilmemelidir. Zaten mahkeme 13 Temmuz 1926 günü verdiği kararda pek çok kişi ile birlikte Kara Kemal de giyaben idama mahkûm olmuştur. Milli Ticaret Şirketi muhasebecisi Hasan Fehmi Bey'in Ankara İstiklâl Mahkemesindeki ifadesine göre Kara Kemal firar etmeden 3-4 gün önce şirketten 7 bin lira almış, bu paranın iki bini eski borcuna mahsuben alındığından Kemal Bey'e nakit olarak 5 bin lira verilmiştir. Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, **a.g.e.**, s. 507.

37 Bu davada Kemal Bey'e muhalefet fırkası olarak kurulan Terakkiperver fırkanın programını yapmak, şirketlerini, bankasını vakıflarını usulüne uygun kurmamak ve işletmemek, İttihat ve Terakki programını gizli toplantılarda ortaya çıkarmak ve dayatmak, hükümet aleyhine gizli toplantılar düzenlemek, eski İttihatçıları bir araya getirerek hükümeti devirmek ve devleti ele geçirmeyi planlamak suçları isnat edilmiştir. Ancak ticari ve vakıf faaliyetlerindeki bazı yanlışlıklar ve usulsüzlükler dışındaki suçlamaların tümü gerçeklerden uzak hayal ürünüdür.

38 Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, **a.g.e.**, s. 703.

SONUÇ

Kara Kemal Bey İzmir Suikastı meselesinden dolayı zanlı olarak aranmış ancak firar etmiştir. Ankara İstiklâl Mahkemesinde yapılan yargılamada gıyabında idama mahkûm edilmiştir. Mahkeme daha sonra eski İttihatçıların yargılandığı bir siyasi mahkeme halini almıştır. Yargılamalar esnasında polis tarafından sıkıştırılan Kemal Bey'in saklandığı evin kümesinde intihar ettiği iddia edilmiştir. Ancak bu konu günümüzde dahi çözülememiş bir tartışma konusudur. Bazı iddialara göre Kemal Bey polis tarafından öldürülmüştür. Cesedinde pek çok kurşun yarası olduğu da söylenmiştir.

Ankara İstiklâl Mahkemesi aldığı kararla Kemal Bey'in kurduğu vakıfları feshetmiş ve hükümetin banka ve şirketleri de feshetmesi için karar almıştır. Kara Kemal'in yerli sanayinin, ticaretin ve milli burjuvazinin oluşması için meydana getirdiği şirketlerin tasfiyesi ile o zamana kadar meydana getirilen ekonomik kazanımlar kaybedilmiştir. Cumhuriyet yönetimi teşkilatçı, esnafı ve ticareti iyi bilen ve tecrübeli bir yönetici olan Kara Kemal'den ve kurduğu ekonomik teşkilattan faydalanamamıştır.

KAYNAKÇA

- ATAY, Falih Rıfki, **Çankaya**, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C 3, Kısım 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- CEMİL, Arif, **Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa**, Arma Yayınları, İstanbul.
- ÇAVDAR, Tefik, **Talat Paşa**, Dost Kitabevi, Ankara, 1984.
- ERİNÇ, Orhan, **Atatürk'ün Emniyet Müdürü Ekrem Baydar**, Destek Yay., İstanbul, 2010.
- ESATLI, Mustafa Ragıp, **İttihat ve Terakki**, Hürriyet Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1975.
- HÜR, Ayşe, “Sarı Paşa, Kara Çete ve Kurt Kanunu”, **Taraf Gazetesi**, 29 Haziran 2008.
- ILIKAN, Selma-ILIKAN, Faruk, **Ankara İstiklâl Mahkemesi, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davası'na Ait Resmî Zabıtlar**, Simurg Kitapçılık, İstanbul 2005.
- Kılıç Ali, **İstiklâl Mahkemeleri Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- KOCAHANLIOĞLU, Osman Selim, **Atatürk'e Kurulan Pusu**, Temel Yay., İstanbul, 2005.
- KOCAHANLIOĞLU, Osman Selim, **Divan-ı Harb-i Örfi Muhakematı Zabıt Ceridesi Tehcir Yargılamaları**, Temel Yay., İstanbul, 2007.

SAVAŞAL SAVRAN, Gülten, **1926 İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.

TEPE, Cemal, “İzmir Suikastı Sanıkları Kara Kemal ve Abdülkadir’in Yakalanmasına Dair Polis Raporları”, **Çağın Polisi Dergisi**, S 140, 13 Ağustos 2013.

“İstiklâl Mahkemeleri ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 23, Ankara, 2001.

ÜSTEL, Aziz, **Star Gazetesi**, 15 Aralık 2011.

YALMAN, Ahmet Emin, **Vatan Gazetesi**, 23 Ocak 1961.

HACİM MUHİTTİN ÇARIKLI BEY VE ELCEZİRE İSTİKLÂL MAHKEMESİ

Mesut YAVAŞ*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'nun içine düştüğü kargaşa ortamı, beraberinde firari askerler sorununu da gündeme getirmiştir. Ülkenin kurtuluşu yolunda önemli kararların alındığı ve adeta ölüm kalım savaşının verildiği bir dönemde onlara hiç olmadığından çok daha fazla ihtiyaç duyulmaktaydı. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşabilmesi için firari askerlerin yeniden arkadaşlarının yanına çekilmesi, ordu saflarına kazandırılması gerekmektedir. Fakat bunun için de firari askerleri caydıracak etkili kanunlara ve bu kanunları uygulayacak mahkemelere ihtiyaç vardı. Nitekim Büyük Millet Meclisi de bu konuda zaman kaybetmeden gerekli yasal düzenlemeleri yapmış ve çıkarılan yeni kanunları uygulamak üzere de İstiklâl Mahkemelerini kurmuştur. Böylece vatanın kurtuluşunu tehlikeye düşürecek seviyeye ulaşan asker kaçaklarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Millî Mücadele'nin birçok cephede sürdürüldüğü bir dönemde İngilizlerin işgalindeki Musul, Misak-ı Millî sınırları içerisinde olması nedeniyle önemini muhafaza etmekteydi. Bundan dolayı gerekirse silah yoluyla kurtarılması öngörülmekteydi. Musul üzerine yapılması planlanan askeri harekâtın omurgasını da Fırat'ın doğusundan İran sınırına kadar olan hatta yer alan Elcezire Cephe-

* Öğretim Görevlisi, Adıyaman Üniversitesi, myavas07@gmail.com.

si oluşturmaktaydı. Askeri harekâtın sıcaklığını koruduğu bir dönemde bu cephenin de asker mevcudu açısından takviye edilmesi gerekmekteydi. Bu konuda cephe komutanının talebini de dikkate alan Büyük Millet Meclisi, yalnızca firari askerler konusunda yargılamalar yapmak üzere bölgede Elcezire İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına karar vermiştir. Üyelerin seçimine müteakip 31 Ocak 1923 tarihinde Ankara'dan ayrılan Hacim Muhittin Bey Başkanlığı'ndaki mahkeme heyeti, 8 Mart 1923'te yargılama yapacakları Diyarbakır'a varmıştır. 9 Mart 1923 tarihinde çalışmalarına başlayan Elcezire İstiklâl Mahkemesi, 14 Mayıs 1923 tarihine kadar yaklaşık olarak 2 ay bölgede görev yapmıştır. Bu süre zarfında sırasıyla Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz ve Malatya olmak üzere toplam 6 merkezde yargılama yapmış ve 90 davayı karara bağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hacim Muhittin Çarıklı, İstiklâl Mahkemeleri, Elcezire Cephesi, Elcezire İstiklâl Mahkemesi, Musul Meselesi.

HACİM MUHİTTİN ÇARIKLI AND ELCEZİRE INDEPENDENCE TRIBUNAL

ABSTRACT

The chaos that Anatolia faced after World War I caused fugitive soldier problem. They were needed so much than ever before in a period that important decisions were taken in the manner of salvation of the country, and there was a fight for survival. Turning fugitive soldiers back to their fellows and rejoining of them to army were needed for succeeding of the War of Independence. But efficient laws to dissuade fugitive soldiers and courts for implementation of laws were needed for that. Indeed, Grand National Assembly immediately passed regulations and founded Independence Tribunals for the implementation of the new laws. In doing so, it was aimed to prevent deserters, which reached risking level for salvation of the nation. In the period of the War of Independence, English-held Mosul kept its importance because of being a part of National Pact. Therefore, it was foreseen that it would be liberated by use of force if necessary. Elcezire Front, located in the line from the east of Euphrates to the borders of Iran, was the backbone of the military operation planned on Mosul. It was necessary to reinforce this troop with personnel in the period of military operation. In this regard, Grand National Assembly considering the demands of front commander decided to found El Cezire Independence Tribunals in the region just for judging of fugitive soldiers. Court committee of Sir Hacim Muhittin leaving from Ankara on 31 January 1923 pursuant to election of the members reached Diyarbakır where they would make judgements on 8 March 1923. Elcezire Independence Court began its works on 9 March 1923, functioned for 2 months till the date of 14 May 1923. In this period, it made judgements mainly in Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, and Malatya (6 centres

in total) and settled 90 cases.

Keywords: Hacim Muhittin Çarıklı, Independence Courts, El Cezire Front, El Cezire Independence Tribunal, Mosul Issue.

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde Anadolu'nun içine düştüğü anarşi ve başıboşluk ortamı adeta Fetret Devri'ni hatırlatmaktaydı ve İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşuna da zemin hazırlamıştı¹. Ülkenin içinde bulunduğu böyle bir ortamda gerek elde kalan toprakları düşman istilasından korumak, gerekse Millî Mücadeleyi başarıya ulaştırmak için önemli bir adım atıldı ve 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi kuruldu. Yeni kurulan bu Meclisi şüphesiz birçok sorun beklemekteydi, fakat firari askerler meselesi bu sorunların en başında gelmekteydi. Çünkü onlar, işgallerin başladığı ve otoritenin sarsıldığı böyle bir dönemde soygun ve yağma yaparak zaten sarsılmış olan otoriteyi iyice hırpalamaktaydılar². Yaşanan bu olaylarda firarilere ceza verilememesi ve Ceza Kanunu'nda bu suçlarla ilgili hükümlerin caydırıcı nitelikte olmayışı da etkili olmaktadır. Kanunda hafif hapis cezalarının öngörülmesi, firarilere cephede ölmektense hapisteye yatmayı daha cazip kılmaktaydı³.

Türkiye Büyük Millet Meclisi de yaşanan bu gelişmeler üzerine kuruluşundan çok kısa bir süre sonra, 29 Nisan 1920 tarihinde, 2 numaralı yasayla "Hıyanet-i Vataniye Kanunu"nu çıkardı. Böylece içeride zaafa uğramış olan güvenliği yeniden tesis etmeyi amaçlamaktaydı. Ancak geçen dört aylık süreye rağmen kanunun beklenen sonucu veremediği görüldü⁴. Çünkü yeni kanunu uygulayacak mahkemeler ku-

- 1 Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de İç İşyanlar, Vatan İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Ankara Kasım 2007, s. 597.
- 2 **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No: 1, Ankara 2015, s. IX.
- 3 Utku Saruhan, vd., "İstiklâl Mahkemeleri: Tarihsel ve Hukuki İncelemesi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Sosyolojisi Dergisi**, Mayıs 2013. s. 10.
- 4 **İstiklâl Mahkemeleri**, s. IX.

rulmadığı gibi gerek bu kanunu, gerekse yürürlükteki kanunları tatbik edecek mevcut mahkemeler de olağanüstü şartlarda ihtiyacı karşılayabilecek durumda değildi. Mahkemelerdeki yargıçlar yetersiz, hukuk mezunlarının sayısı da azdı. Oysa Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'ndan beklenen sonucun alınabilmesi mahkemelerin hızlı yargılama yapmasına ve kararlarını süratle uygulamasına bağlıydı⁵. Nitekim Millî Savunma Bakanı Fevzi (Çakmak) Paşa da olağanüstü ihtiyaçlardan hareketle savaş zamanına ait olmak üzere firariler hakkında bir kanunun kabul edilmesini talep etti. Kendisi asker kaçakları sayısının çokluğunun vatanın kurtuluş ve bağımsızlığını tehlikeye düşürecek seviyeye ulaştığına dikkat çekerek, bu konuda eski kanunun etkili olmadığını ve kötü gidişatın önüne ancak alınacak sert tedbirlerle geçilebileceğini savunmaktaydı⁶. Bunun üzerine Müdafaa-i Millîye Vekâletince (Millî Savunma Bakanlığı'nca) Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'nun caydırıcı bir etkisinin görülmemesinden hareketle "Fırar Ceraimini İrtikab Edenler Hakkında Kanun" tasarısı hazırlanarak, Meclis'e sevk edildi. Kanunun düzenlenmesinde etkili olan Fevzi Paşa Divan-ı Harplerin caydırıcı bir yönünün kalmadığını ifade ederek, böyle bir kanunun hazırlanmasına ihtiyaç duyulduğunu ve yeni mahkemelerin kurulmasının gerekli olduğunu bildirmişti. Meşrutiyet'ten itibaren ülkenin neredeyse tamamen sıkıyönetimle idare edildiğini hatırlatan Fevzi Paşa, firar suçunun cezasının az olmasının ve af kanunlarının yarattığı iyimser havanın da askerin firarında etkili olduğunu savunmuş darp, hapis ve pranga cezalarının firarların engellenmesinde etkili olmadığını dile getirmişti⁷. Yaşanan bu gelişmelerin sonunda 11 Eylül 1920 tarihin-

5 Çelik, a.g.m., s. 597-598.

6 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri, 1920-1923/1923-1927**, Zeus Kitabevi, İzmir 2006, s. 49-50.

7 A. Turan Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri**, Alternatif Üniversite, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 7-8.

de, 21 numaralı “Firariler Hakkında Kanun” kabul edildi. Kanunun ekinde ise İstiklâl Mahkemelerinin kurulması kararına yer verilmişti⁸.

Kanuna göre, kurulacak olan İstiklâl Mahkemeleri firari askerleri yargılayacaktı ve verilecek kararlar için temyiz yolu da kapalı tutulmuştu⁹. Böylece asker kaçaklarının caydırılması, firar vakalarının önlenmesi ve cephe gerisinde asayişin sağlanması amaçlanmaktaydı. Kanun bu haliyle mahkemelerin görev alanını firar olaylarıyla sınırlandırmaktaydı¹⁰. Bir süre sonra hükümet, “Firariler Hakkında Kanun”un uygulanabilmesi için 18 Eylül 1920 tarihinde verdiği bir teklifle 14 yerde İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasını istedi ve aynı gün alınan 45 numaralı Meclis kararıyla da Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu ve Kayseri’de olmak üzere 7 yerde acilen mahkemelerin kurulması kararlaştırıldı. Fakat 27 Ekim 1920’de çıkarılan Meclis tezkeresiyle Kayseri’de bir İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına gerek olmadığına karar verildi. Diğer yandan 9 Kasım 1920 tarihinde çıkarılan 68 numaralı Meclis kararıyla bu mahkemelerin yanı sıra Diyarbakır’da, 15 Kasım 1920’deki 73 numaralı Meclis kararıyla da Pozantı’da birer İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına karar verildi¹¹. Oysa bunların dışında Maraş, Ma’muratülaziz, Bitlis, Refahiye, Erzurum ve Van bölgelerinde de birer İstiklâl Mahkemesi kurulması talep edilmişti. Hükümetin bu konudaki teklifine bakıldığında daha ziyade cephe mıntıklarının geriden takviyesini amaçladığı görülmektedir¹². Bu karardan sonra 26 Eylül 1920 tarihinde çıkarılan 28 numaralı kanunla da İstiklâl Mahkemelerinin yetkileri genişletil-

8 Çelik, a.g.m., s. 597-598.

9 **İstiklâl Mahkemeleri**, s. IX.

10 Alkan, a.g.e., s. 6-8.

11 **İstiklâl Mahkemeleri**, s.IX-X.

12 Alkan, a.g.e., s. 7-8.

di. Mahkemeler kendilerine verilen yeni yetkiyle birlikte askerlikten firar suçunun yanı sıra Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamına giren askeri ve siyasi casusluk suçlarına da bakmakla mükellef kılınmıştı. Nitekim İstiklâl Mahkemeleri görev yaptığı süre zarfında firar olaylarının yanı sıra casusluk, gasp, soygun, bozgunculuk ve iç güvenliği ihlal davalarına da bakmıştır. Bu mahkemelerden farklı olarak Ankara İstiklâl Mahkemesi ise gıyaben Sadrazam Damat Ferit Paşa, Rıza Tevfik, Reşat Halis, Çerkez Ethem davaları ile Mustafa Sağır ve Yeşil Ordu gibi siyasi ağırlıklı davalara da bakmıştır. Fakat geçen süreçte mahkemelerden beklenen sonucun alınamaması üzerine 17 Şubat 1921 tarihinde çıkarılan 97 numaralı Meclis kararıyla Ankara İstiklâl Mahkemesi dışındaki tüm İstiklâl Mahkemeleri kapatılmıştır. Böylece Birinci Dönem İstiklâl Mahkemelerinin görevleri sona ermiştir. Ankara İstiklâl Mahkemesi ise 31 Temmuz 1922 tarihine kadar görevine devam edecektir¹³.

Ankara İstiklâl Mahkemesi dışındaki mahkemelerin kaldırılmasından sonra asker firarileri davalarına yine Ceza Mahkemeleri ve Divan-ı Harpler bakmaya devam etmiştir. Bu da zamanla asker kaçakları sayısının artmasına neden olmuştur. Çünkü bu mahkemeler, İstiklâl Mahkemelerine tanınmış olan yetkilere sahip değildiler¹⁴. Nitekim bir süre sonra firar başta olmak üzere casusluk, gasp ve soygunculüğün yeniden artış gösterdiği ve iç güvenliğin bozulmaya başladığı gerekçesiyle İstiklâl Mahkemelerinin yeniden açıldığı görülmektedir. Meclisin 23 Temmuz 1921 tarihinde aldığı 140 numaralı kararla Konya, Kastamonu ve Samsun'da birer İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur. Sonrasında ise 5 Ağustos 1921 tarihinde çıkarılan 144 numaralı Başkomutanlık Kanunu'yla Meclis yetkilerini Mustafa Kemal Paşa'ya devretmiş ve böylece kurulmuş olan İstiklâl Mahkemeleri de doğrudan kendisine

13 **İstiklâl Mahkemeleri**, s. X.

14 Aybars, **a.g.e.**, s. 87.

bağlanmıştı¹⁵. Bu dönemde Meclisin yetkilerini devralmış olan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle özellikle asker firarileri ile Koçgiri Aşireti ve Yozgat Ayaklanmalarıyla ilgilenmek üzere 8 Eylül 1921 tarihinde Yozgat İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur¹⁶. 31 Temmuz 1922 tarihinde ise 249 numaralı "İstiklâl Mahâkimi Kanunu" kabul edilerek bu mahkemelerin görev ve yetkileri yeniden tespit edilmiştir¹⁷. Bu kanunla İstiklâl Mahkemelerinin yetkileri kısıtlanırken, diğer yandan savcıların yetkilerinin genişletildiği görülmektedir. Savcılar, tutuklama ve karar noktalarında geniş yetkilerle donatılmışlardır. Kanunla ayrıca idam kararlarının Meclis onayından geçmesi zorunlu kılınmıştır¹⁸. Meclis bir gün sonra, 1 Ağustos 1922'de, aldığı 274 numaralı kararla da bu mahkemelerin faaliyetlerine son vermiştir¹⁹. Bunun üzerine İkinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri faaliyetlerini sonlandırmıştır. Bunları Cumhuriyet Dönemi İstiklâl Mahkemeleri izleyecektir. Fakat bu dönemin, Cumhuriyet'in ilanı öncesinde kurulan ve faaliyette bulunan son mahkemesi ise Elcezire İstiklâl Mahkemesi olmuştur.

1. Hacim Muhittin Çarıklı Bey

Hüseyin Hacim Muhittin Çarıklı Bey, Hicri 1298 (Miladi 1881) senesinde Uşak Kasabası'nda dünyaya gelmiştir²⁰. Babası Karamanoğ-

15 **İstiklâl Mahkemeleri**, s. X.

16 Aybars, **a.g.e.**, s. 109.

17 **İstiklâl Mahkemeleri**, s. X..

18 Aybars, **a.g.e.**, s. 109.

19 **İstiklâl Mahkemeleri**, s. X; İstiklâl Mahkemeleri 7 Mart 1927 tarihinden itibaren fiilen görev yapmasalar da 31 Temmuz 1922'de kabul edilen "İstiklâl Mahâkimi Kanunu", 4 Mayıs 1949 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Bk: Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri**, s. 6.

20 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Sicili Ahval Komisyonu Defteri (DH. Said), 144/53; **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (T.İ.T.E.) Arşivi**, Kutu No: 331, Gömlek No: 14; **T.İ.T.E Arşivi**, Kutu No: 330, Gömlek No: 29.

lu ahfadından ve Aydın Livası A'şâr Müdürlüğünden emekli Nevşehirli merhum Ahmet Muhittin Efendi'dir²¹. Annesi ise İzmir'de Camgözoğullarından Hatice Nafia Hanım'dır²².

İlköğrenimini Urla Mekteb-i İbtidâisi'nde tamamlayan Hacim Muhittin Bey Bergama Mekteb-i Rüştiyesi'ne devam etmiş, sonrasında ise İzmir Mekteb-i İdadisi'ne nakil olmuştur²³. 21 Temmuz 1317 (3 Ağustos 1901) tarihinde buradan mezun olarak,²⁴ aynı yıl Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'ye kayıt yaptırmıştır²⁵. 29 Haziran 1320 (12 Temmuz 1904) tarihinde mülkiyeden mezun olan Hacim Muhittin Bey²⁶ sırasıyla Aydın Vilâyeti Maiyyet Memurluğu,²⁷ Denizli Sancağı Maiyyet Memurluğu,²⁸ Saruhan Sancağı Maiyyet Memurluğu,²⁹ Burhaniye Kazası Kaymakamlığı,³⁰ Ayvalık Kazası Kaymakam Vekilliği,³¹ Gönen Kazası Kaymakamlığı,³² Bergama Kazası Kaymakamlığı,³³ Tavas Kazası Kaymakamlığı,³⁴ Çeşme Kazası Kaymakamlığı,³⁵ Aydın

21 **İçişleri Bakanlığı Arşivi (İBA)**, Hüseyin Hacim Bey Dosyası (HHBD), Dosya Sicil No: 437, Belge Sıra No: 32.

22 **T.İ.T.E Arşivi**, Kutu No: 330, Gömlek No: 29.

23 **İBA**, HHBD, Dosya Sicil No: 437, Belge Sıra No: 32.

24 **BOA**, DH. Said. 144/53.

25 **İBA**, HHBD, Dosya Sicil No: 437, Belge Sıra No: 3.

26 **BOA**, DH. Said. 144/53.

27 **İBA**, HHBD, Dosya Sicil No: 437, Belge Sıra No: 3.

28 **BOA**, DH. Said. 144/53.

29 **İBA**, HHBD, Dosya Sicil No: 437, Belge Sıra No: 4-5.

30 **BOA**, İrade-i Dâhiliye (İ.DH.), 28 S 1326, Vesika No: 34.

31 **İBA**, HHBD, Dosya Sicil No: 437, Belge Sıra No: 32.

32 **BOA**, İ.DH. 4 Za 1327, Vesika No: 5.

33 **BOA**, İ.DH. 26 B 1329, Vesika No: 13.

34 **BOA**, İ.DH. 26 S 1330, Vesika No: 34.

35 **BOA**, İ.DH. 18 B 1330, Vesika No: 23.

Vilayeti Polis Müdürlüğü,³⁶ Akhisar Kazası Kaymakamlığı,³⁷ Havran Livası Mutasarrıflığı ve Karesi Sancağı Mutasarrıflığı görevlerinde bulunmuştur³⁸.

Hacim Muhittin Çarıklı Bey'in Millî Mücadele Dönemi'nde de aktif rol aldığı görülmektedir. Kendisi 1 Mart 1335 (1919) tarihinde Karesi Sancağı Mutasarrıflığından azledildikten sonra,³⁹ Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi Başkanlığı'na seçilmiştir⁴⁰. Hacim Muhittin Bey bu dönemde Balıkesir Kuva-yi Millîye Reisliği,⁴¹ Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziye Reisliği,⁴² İkinci Balıkesir Kongresi Başkanlığı,⁴³ Alaşehir ve Üçüncü Balıkesir Kongreleri Başkanlıklarında bulunmuştur⁴⁴. Karesi ve Saruhan ve Havalisi Hareket-i Millîye Reddi İlhak Heyet-i Merkeziyesi Reisliği de yapan Hacim Bey,⁴⁵ Osmanlı Meclis-i Mebusanında IV. dönem Karesi mebusu olarak gö-

36 **BOA**, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi Evrakı (DH. EUM. MH.), 83/16, 11 C 1332; **BOA**, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi Evrakı (DH. EUM. MEM.) 47/46.

37 **BOA**, İ.DH. 26 L 1333, Vesika No: 31.

38 **İBA**, HHBD, Dosya Sicil No: 437, Belge Sıra No: 6-7.

39 **İBA**, HHBD, Dosya Sicil No: 437, Belge Sıra No: 131.

40 Mücteba İlgürel, **Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1999, s. 95.

41 **T.İ.T.E. Arşivi**, Kutu No: 330, Gömlek No: 20.

42 **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi**, Türk İstiklâl Harbi (T.İ.H.) Kutu No: 271, Gömlek No: 75, Belge No: 75-2.

43 Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yi Millîye Dönemi'nde Kuzeybatı Anadolu, 1919-1921**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 142.

44 Mustafa Albayrak, **Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 140, 160.

45 **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yi Millîye Hatıraları (1919-1920)**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s. 33, 82.

rev yapmış⁴⁶ ve Meclis'te oluşturulan “Felah-ı Vatan” grubu içerisinde de yer almıştır⁴⁷. Ayrıca Misak-ı Milli'nin görüşülüp kabul edildiği 17 Şubat 1920 tarihindeki oturuma da katılmıştır⁴⁸. Hüseyin Hacim Muhittin Bey, TBMM'de ise Birinci Dönem Karesi Milletvekili olarak bulunmuştur⁴⁹. 1923-1927 yılları arasındaki İkinci Dönemde⁵⁰ ve 1927-1931 yıllarındaki Üçüncü Dönemde Giresun milletvekili olarak yer almıştır⁵¹. 1931-1935 yıllarını kapsayan Dördüncü Dönemde ise Meclis çalışmalarına Balıkesir milletvekili olarak katılmıştır⁵². 1935-1939 yılları arasındaki Beşinci Dönem çalışmalarına bir kez daha Balıkesir milletvekili olarak katılan Hacim Bey,⁵³ sırasıyla Altıncı,⁵⁴ Yedinci⁵⁵ ve Sekizinci Dönemlerde de Balıkesir milletvekilliği yapmıştır⁵⁶.

46 **T.İ.T.E. Arşivi**, Kutu No: 330, Gömlek No: 31.

47 Tülay Duran, “Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Felah-ı Vatan İttifakı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, XI, S 61, Ekim 1972, s. 13-14, 18-19.

48 **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 4, C I, İçtima Senesi 1, İçtima 11, 17 Şubat 1336 (1920), s.143-146, 151.

49 **TBMM Arşivi**, Devre 1, Sicil No: 251; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM I. Dönem 1919-1923**, III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 595-596.

50 **TBMM Arşivi**, Devre 2, Sicil No: 251; Fahri Çoker-Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem 1923-1927**, III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 349.

51 **TBMM Arşivi**, Devre 3, Sicil No: 251; Fahri Çoker-Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem 1927-1931**, III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 277.

52 **TBMM Arşivi**, Devre 4, Sicil No: 251; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-1935**, II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 86.

53 **TBMM Arşivi**, Devre 5, Sicil No: 41, Kutu: 6; İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM V. Dönem 1935-1939**, II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 83.

54 **TBMM Arşivi**, Devre 6, Sicil No: 45, Kutu No: 7.

55 **TBMM Arşivi**, Devre 7, Sicil No: 84, Kutu No: 7.

56 **TBMM Arşivi**, Devre 8, Sicil No: 251, Defter No: 117, Zarf: 7.

Hacim Muhittin Bey ayrıca Bakanlar Kurulu kararıyla 16 Mayıs 1336 (1920) tarihinde Hüdavendigâr (Bursa) Valiliğine atanmış,⁵⁷ 13 Temmuz 1336 (1920) tarihindeki Bakanlar Kurulu kararıyla da bu görevinden azledilmiştir⁵⁸. O döneme kadar ortaya koyduğu gayretlerinden dolayı yeşil ve kırmızı şeritli İstiklâl madalyasıyla ödüllendirilen Hacim Bey,⁵⁹ 3 Ağustos 1921 tarihinden 31 Temmuz 1922 tarihine kadar Konya İstiklâl Mahkemesi üyesi ve 25 Ocak 1923 tarihinden 10 Ağustos 1923 tarihine kadar da Elcezire İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı yapmıştır. 7 Mart 1925 tarihinde Şark İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı'na seçilen Hacim Muhittin Bey, 12 Mart 1925 tarihinde bu görevinden istifa etmiştir. 16 Kasım 1925 tarihinde bir kez daha Şark İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı'na seçilmiş ve 22 Kasım 1926 tarihine kadar bu görevde kalmıştır⁶⁰. TBMM tarafından Şark İstiklâl Mahkemesindeki çalışmalarından dolayı 3 Kasım 1926 tarihinde diğer mahkeme üyeleriyle birlikte takdirle ödüllendirilen Hacim Muhittin Bey,⁶¹ 1928 yılında Bursa Valiliğinden emekli olmuş ve 5 Aralık 1965 tarihinde İzmir'de vefat etmiştir⁶².

2. Elcezire Bölgesi

Elcezire, Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalan bölgenin yukarı kısmına verilen addır. Yukarı Mezopotamya olarak da isimlendirilen bölge Anadolu, Suriye ve Irak üçgeni arasında kalan verimli arazilere ve stratejik öneme sahiptir. Dicle ve Fırat'ın suları ile beslenen bu bölge

57 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30. 18. 1. 1/1. 1. 9.

58 **BCA**, 30. 18. 1. 1/1. 4. 12.

59 **TBMM Arşivi**, Esas No: 3 C, İstiklâl Madalyaları Defteri, Rumuz: 4-15, Madalya No: 871-2151.

60 **İBA**, HHBD, Dosya Sicil No: 437, Belge Sıra No: 6-7.

61 **BCA**, 030. 10. 195. 339. 4.

62 **Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Arşivi**, Dosya Sicil No: M0005870.

aynı zamanda ticaret yolları arasında bir köprü vazifesi de görmektedir. Eski Yunanlılar ve günümüz Avrupalıları bu bölgeye Mezopotamya adını verirken, Araplar ise bölgeyi Elcezire olarak adlandırmışlardır⁶³.

Cezireti Asür, İklimü Asür de denilen bölge Dicle'nin doğusunda kalan Silvan, Erzen, Siirt, Zap Havzası ve Fırat'ın batısında yer alan Adıyaman bölgesini de içine alır. Musul'u hatta Tikrit'i bu sınırlar içerisine dâhil eden İslâm tarihçilerine de rastlamak mümkündür. Elcezire'nin batısında Suriye, kuzeybatısında Gaziantep, Maraş ve Malatya yer alır. Bölgenin doğusunda Doğu Anadolu Bölgesi, güneyinde ise Irak bulunur. Elcezire, İslam öncesinde ve İslamiyet'in başlarında bu bölgeye yerleşen Arap kabilelerince "Diyarımudar", "Diyarirebia" ve "Diyaribekr" olmak üzere üç tarihi bölgeye ayrılmıştır. Elcezire'nin Diyarımudar kısmında Urfa, Harran, Rakka, Samsat, Re'sül'ayn yer almaktadır. Diyarirebia kısmında ise Musul, Nusaybin, Sincar, Dara, Cizre bulunmaktadır. Diyarbakır, Mardin, Silvan ve Hasankeyf gibi önemli merkezler de bölgenin Diyaribekr kısmını oluşturmaktadır. Bazı İslâm tarihçilerine göre Nuh'un gemisi bu bölgede karaya oturmuştur. İlk şehirleşme bu bölgede yaşanmış, İbrahim Peygamber bu bölgeden Filistin'e gitmiştir. Burası aynı zamanda Münbit Hilal'in de orta kısmını oluşturmaktadır.

Elcezire bölgesi, 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Diyaribekr Beylerbeyliği kurulmuştur. Bunu Musul'da kurulan beylik izlemiştir. Bölge, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise Türkiye, Suriye (Fransız mandasında) ve Irak (İngiliz mandasında) arasında paylaşılmıştır. Buna göre Urfa, Samsat, Harran, Re'sül'ayn (Ceylanpınar), Nusaybin, Mardin, Cizre Diyarbakır, Hasankeyf ve Silvan Türkiye'de

63 Mevlüt Koyuncu, "İlk İslâm Fetihleri Döneminde El-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 10, S 1, 2008, s. 131.

kalmıştır⁶⁴. Musul ise Mondros Mütarekesi sonrasında 11 Kasım 1918 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilmiş, İngilizler Türk birliklerinden 15 Kasım 1918 tarihine kadar Musul'u terk etmelerini istemiştir. Ayrıca Musul vilâyetine bağlı Revandüz, Akra, Zaho, Telafer ve Sincar kazalarının da 30 Kasım 1918 tarihine kadar boşaltılması istenmiştir⁶⁵.

3. İstiklâl Mahkemesinin Kuruluş Arifesinde Elcezire Cephesi'nde Yaşananlar

Elcezire Cephesi Komutanlığı'nın kurulmasına, Bakanlar Kurulu'nun 26 Haziran 1920 tarihli toplantısında karar verilmişti. Buna göre Fırat Nehri'nin batısındaki bölgede Adana Cephesi Komutanlığı oluşturulurken, Fırat'ın doğusundaki bölgede ise Elcezire Cephesi Komutanlığı oluşturulmuştur⁶⁶. Bu cephe komutanlığının sınırları Fırat'ın doğusundan İran sınırına kadar uzanmaktaydı. 13. Kolordu Bölgesi'ni kapsayan sınırlar Musul, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ illerini içine almakta ve 13. Kolordu Karargâhı da cephe karargâhını oluşturmaktaydı⁶⁷.

1920 yılında Elcezire Cephesi'nde zayıf bir tümen bulunmaktaydı⁶⁸. Aynı yılın ortalarından itibaren Batı Anadolu ve Güney Cephe-

64 Ramazan Şeşen, "Cezîre", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C VII, 1993, s. 509-511.

65 Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Kasım 2007, s. 660-661.

66 Mümtaz, Ulusoy, **İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)**, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcın, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006. s. 25.

67 **Türk İstiklâl Harbi**, C IV, Güney Cephesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 174.

68 Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı

lerinde düzenli orduya geçiş konusunda alınan kararlar, şüphesiz bu cepheyi de etkilemişti. Nitekim bu konuda Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Fevzi Paşa tarafından Elcezire Cephesi Komutanlığı ile II. Kolordu Komutanlığına gönderilen yazıda, Büyük Millet Meclisi Başkanlığının 25.12.1920 tarihli emriyle hükümet-i merkeziyenin bilgisi ve izni olmadan kuvvetler toplanmasının (gönüllü birlikler teşkil edilmesinin) yasaklandığı hatırlatılmaktaydı. Aynı yazıda ayrıca merkezi hükümetin bilgisi dâhilinde olarak bu konuda izin verilmesinin düşünüldüğü ifade edilerek, cephenin hangi seviyede ve ne gibi kuvvete ihtiyaç duyduğunun bildirilmesi istenmişti⁶⁹. 1922 yılına gelindiğinde ise El-Cezire Cephesi Komutanlığına Cevat (Çobanlı) Paşa'nın atandığı ve mevcut birliklerin de takviye edildiği görülmektedir. Cevat Paşa sürgün edildiği Malta dönüşü, 9 Şubat 1922 tarihinde, El-Cezire Cephesi Komutanlığını kabul ettiğinde cephe 2. ve 5. Piyade Tümenleri, 1 Süvari Alayı ve bağlı birliklerden oluşmaktaydı ve bir kolordu seviyesine eşitti⁷⁰.

Elcezire Cephesi'nde yaşanan bu gelişmeleri hiç şüphesiz Musul bağlamında değerlendirmekte fayda vardır. Çünkü Mustafa Kemal daha 1920 yılı Mayıs'ında Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmada milli sınırların İskenderun'un güneyinden geçerek Doğuya uzandığını Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ü de ihtiva ettiğini dile getirmişti. Mustafa Kemal'in Batı Cephesi'nde Yunan Ordusu ile muharebeler devam ederken de Musul meselesiyle çok yakından ilgilendiği görülmektedir. Nitekim İngilizlerin 1921 yılı Ocak'ında Er-

Tedbirleri (1921-1923)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XVII, S 49, Mart 2001, s. 56.

69 Ahmet Emin Yaman, **Millî Ordu'dan Düzenli Orduya**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990, s. 399.

70 Nusret Baycan, "Orgeneral Cevat Çobanlı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C VII, S 20, Ankara 1991, s. 371, 387.

bil ve Revandüz arasında bulunan ve Türkleri destekleyen “Sürücü Aşireti”ne saldırması üzerine Mustafa Kemal,⁷¹ 1 Şubat 1922 tarihinde Millî Savunma Bakanlığına gönderdiği yazıda esasen Misak-ı Millî Sınırları içinde kalan Musul ilinin kurtarılması amacıyla Revandüz Bölgesi’ne bir kısım kuvvet gönderilmesi talimatını vermiştir. Mustafa Kemal’in bu talimatı üzerine de Suriye ve Antep bölgelerinde çeşitli görevler almış bulunan Kaymakam Özdemir Bey (Ali Şefik Özdemir) komutasında 1 binbaşı, 6 üsteğmen, 6 teğmen, 6 asteğmen ve 1 subay adayı ile 1 hesap memurundan oluşan bir heyet Musul’u geri almak için görevlendirilmiştir⁷². Dönemin Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa da Elcezire Cephesi Komutanlığına gönderdiği 2 Mart 1922 tarihli şifre telgrafta, Musul vilâyeti dâhilinde faaliyette bulunmak üzere Özdemir Bey’in iki üç güne kadar Ankara’dan hareket edeceğini bildirmiş ve Musul’a taarruz için gerekli hazırlıkların yapılmasını istemiştir. Aynı telgrafta ayrıca teşkilatın tamamlanması ve Şefik Özdemir Bey’e gerekli ödeneğin verilmesi talimatı da verilmiştir. Nitekim Revandüz’e gitmek üzere 9 Mart 1922 tarihinde Ankara’dan ayrılan Şefik Özdemir Bey, 22 Nisan’da Diyarbakır’a gelerek burada Elcezire Cephesi Komutanı Cevat Çobanlı Paşa ile görüşmüştür⁷³. Sonrasında ise aşiretlerden topladığı milisler ile Fransız Ordusu’ndan kaçmış Tunuslu ve Cezayirli erlerle birlikte 22 Haziran 1922 tarihinde Irak’ın kuzeyinde bulunan Revandüz Bölgesi’ne ulaşmıştır⁷⁴. Özdemir Bey, bölgedeki faaliyetleri esnasında sürekli olarak Diyarbakır’daki

71 Semih Yalçın, “Misâk-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, **Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 159.

72 Kemal, a.g.m., s. 670-671.

73 Türkmen, a.g.m., s. 58.

74 Kemal, a.g.m., s. 671.

Elcezire Cephe Komutanlığı ile irtibatta bulunmuştur⁷⁵. 31 Ağustos 1922 tarihinde İngilizlere karşı taarruza geçen Özdemiş Bey, “Derbent Muharebesi”ni kazanarak Musul’la irtibat kurmayı başarmıştır. Bunun üzerine Musul’daki Kürt liderlerden Şeyh Mahmut ile irtibat kuran Özdemiş Bey’e, yeni bir harekâta kadar elde ettiği mevzileri tutması talimatı verilmiştir⁷⁶.

Diğer yandan 28 Eylül 1922 tarihinden itibaren Elcezire Cephesi’nde genel seferberliğe geçilmiş, 29 Eylül 1922’den itibaren de eranın silah altına alınmasına karar verilmiştir⁷⁷. Cephede bu gelişmeler yaşanırken bir yandan da Türkiye, Musul harekâtına resmi bir mahiyet vermekten kaçınmıştır. İngilizlerle ileride yapılacak görüşmeleri de dikkate alarak yaşananların kendileriyle hiçbir ilgisinin olmadığı ve olayların tamamen şahsi ve mahalli teşebbüslerden ibaret olduğu kanaatini uyandırmayı amaçlamıştır. Hatta bu konu Özdemiş Bey’e verilen talimatta da açıkça belirtilmiştir. Bundan dolayı da Fevzi Paşa sık sık Elcezire Cephesi’ne gönderdiği emirlerde bu konu üzerinde durmuş ve özellikle bu hareketin şahsi bir girişim ve savaşım şeklinde yönetilmesini tavsiye etmiştir. Buna rağmen İngiliz istihbaratı Diyarbakır’daki Elcezire Cephe Komutanlığı’nın Özdemiş Bey’in Musul harekâtını desteklediğini ve Özdemiş Bey’in aşiretlere silah ve cephaneye dağıttığını öğrenecek ve İngilizler bu konuda büyük bir endişeye kapılacaktır⁷⁸.

Bu dönemde gerek Mustafa Kemal’in demeçlerinden, gerekse Elcezire Cephesi Komutanlığı ile yapılan telgraf görüşmelerinden Ankara Hükümeti’nin Musul üzerine bir askeri harekât planladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından 7 Eylül 1922 tarihinde Doğu Cephesi ve Elcezire Cephesi Komutan-

75 Türkmen, a.g.m., s. 59.

76 Kemal, a.g.m., s. 671.

77 **Türk İstiklâl Harbi**, C IV, Güney Cephesi, s. 312.

78 Türkmen, a.g.m., s. 59-60.

lıklarına çekilen telgrafta “Musul’un silahla alınacağı” dile getirilmiş, hatta harekât planına dahi yer verilmiştir. Buna göre Elcezire Cephesi birlikleri Dicle’nin iki tarafından Musul istikametinde taarruza geçecektir. Doğu Cephesi’nde ise Van, Hakkari ve Iğdır sınır birliklerinden oluşturulan dağ bataryalarıyla takviye edilen bir piyade tümeni, bir süvari tugayı ve aşiret süvarileri, yerli halkla takviye edilerek Özdemir Bey müfrezesiyle koordineli olarak İmadiye- Süleymaniye hattı üzerinden Musul ve Kerkük’e taarruz edecektir⁷⁹. Bu harekât planına karşılık Elcezire Cephesi Komutanlığından gönderilen cevabi telgrafta ise yaşanan mâli sıkıntıların dile getirildiği ve gerekli takviyelerin yapılmasının istendiği görülmektedir⁸⁰.

Diğer yandan Mustafa Kemal’in 24 Ekim 1922’de *United Press* muhabirinin: “... Petrol arazisini talep edecek misiniz?” şeklindeki sorusuna verdiği cevapta, bir kez daha Musul’un millî sınırlar içerisinde olduğuna vurgu yaptığı görülmektedir. Nitekim kısa bir süre sonra da Elcezire Cephesi birliklerinin 10 Kasım 1922 tarihine kadar Siirt-Diyarbakır-Mardin-Cizre bölgesinde toplanması, Doğu Cephesi’nden gönderilecek kuvvetlerin katılmasıyla da taarruza başlanması emredilmiştir⁸¹. Fakat 25 Aralık 1922 tarihli emirde toplanma bölgesi Şırnak, Cizre ve Midyat olarak değiştirilmiştir. Toplanacak birliklerin sayısı ise 447 subay, 10.000 er, 850 kılıç, 54 ağır makinalı tüfek, 31 otomatik tüfek ve 29 top olarak öngörülmüştür⁸². Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından 23 Aralık 1922 tarihinde El-Cezire Cephesi Komutanlığına gönderilen bir başka şifreli telgrafta ise Lozan Konferansı’nın kesintiye uğraması halinde boğazlara karşı başlayacak askeri harekât ile birlikte aynı anda Musul’a karşı da taarruza başlanacağı bil-

79 Kemal, a.g.m., s. 670-671.

80 Türkmen, a.g.m., s. 65-66.

81 Kemal, a.g.m., s. 671-672.

82 **Türk İstiklâl Harbi**, C IV, Güney Cephesi, s. 312.

dirilmiştir. Birliklerin 10 gün içinde son toplanma bölgelerinde olacak şekilde gerekli hazırlıkların yapılması talimatı verilen telgrafta ayrıca konferansın kesilmesi durumunda Fransızlara karşı Suriye sınırında da gerekli savunma tedbirlerinin alınması istenmiştir⁸³.

Cephede bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal, 2 ve 30 Ocak 1923 tarihlerinde TBMM'de yaptığı konuşmalarda yeniden Musul konusuna değinmiş ve Musul Vilâyetinin Türkiye Devletinin milli sınırları içerisinde olduğunu ve bunu defalarca ilan ettiklerini dile getirmiştir. Ayrıca buraları anavatandan koparıp başkalarına hediye etmenin mümkün olmadığını vurgulayarak, Cemiyet-i Akvâm'ın da bu konuyla hiçbir bağının olmadığını ifade etmiştir⁸⁴. Aslında tüm bu yaşananlar Ankara Hükümetinin daha Lozan görüşmeleri öncesinde Musul'un gerekirse silah yoluyla kurtarılması için İngilizlere yönelik bir karşı harekâtı göze aldığını ortaya koymaktadır⁸⁵. Tüm bu gelişmeler de düzenlenecek harekâtın omurgasını oluşturan Elcezire Cephesini bir o kadar önemli kılmaktadır.

4. Elcezire İstiklâl Mahkemesinin Kuruluşu ve Bölgedeki Faaliyetleri

4. 1. Mahkemenin Kuruluş Müzakereleri

Musul üzerine yapılacak askeri harekâtın gündemde olduğu bir dönemde Elcezire Cephesi de şüphesiz kritik bir öneme sahipti. Çünkü Cephe Komutanı Cevat Paşa'ya olası bir askeri harekât için gerekli hazırlıkları yapması talimatı verilmişti. Fakat alınan tüm tedbirlere rağmen Elcezire bölgesinde askerlikten firar olayları önlenememekteydi⁸⁶. Elcezire Cephesi Komutanlığı da Müdafaa-i Millîye Vekâletinin

83 Türkmen, a.g.m., s. 67-68.

84 Türkmen, a.g.m., s. 70.

85 Yalçın, a.g.m., s. 160.

86 İstiklâl Mahkemeleri, s. X.

den (Millî Savunma Bakanlığından) bölgede bir İstiklâl Mahkemesi kurulmasını talep etti⁸⁷. Bunun üzerine Müdafaa-i Millîye Vekâleti de Cephe Komutanlığının bu talebini Meclis Hükümeti'nin gündemine getirdi. Hükümetin 9 Ocak 1923 tarihinde yapılan toplantısı neticesinde ise merkezi Diyarbakır'da bulunmak, çalışma sahası Elcezire Cephesi mıntıkası olmak ve yalnızca askeri firarilerle ilgili işlemlere bakmak üzere bölgeye bir İstiklâl Mahkemesinin gönderilmesi kararlaştırıldı⁸⁸.

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey de Elcezire Cephesi İstiklâl Mahkemesinin kurulması yönündeki talebi, 20 Ocak 1923 tarihinde Meclis gündemine taşıdı. Rauf Bey konuyla ilgili olarak Meclise sunduğu hükümet tezkeresinde, merkezi Diyarbakır'da olmak üzere kurulmasına ihtiyaç duyulan İstiklâl Mahkemesinin faaliyet alanının Elcezire Cephesi mıntikasını oluşturan Diyarbakır, Bitlis, Elaziz vilâyetleri ile Malatya, Urfa, Mardin, Siverek, Ergani Madeni, Genç, Muş ve Siirt livaları olacağını ve bunun Dâhiliye Vekâletince de uygun görüldüğünü dile getirdi⁸⁹. Aynı gün yapılan ikinci ve üçüncü oturumlar ise gizli celse şeklinde gerçekleştirildi ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, Elcezire Cephesi'nde bir İstiklâl Mahkemesinin kurulmasının gerekliliği hakkında Meclise bilgi verdi. Hüseyin Rauf Bey konuşmasında ilk olarak Misak-ı Millîye ve Musul'un önemine vurgu yapmış ve gerektiğinde buranın kuvvet kullanılarak alınması için her türlü hazırlıkların yapıldığını bildirmiştir. Yapılan tüm hazırlıklara rağmen istenilen verimin elde edilemediğini ve bunun da sebebinin asker olduğunu dile getiren Rauf Bey, dört kez donatılan bir kısım askerin yine de firar ettiğini örnek olarak mebuslara

87 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 26, İçtima 177, Celse 1, 20 Kanun-i sâni 1339 (20 Ocak 1923) s. 434-435.

88 **BCA**, Fon Kodu: 030. 18. 1. 1., Yer No: 6. 43. 18., Tarih: 9-1-1913.

89 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 26, İçtima 177, Celse 1, 20 Kanun-i sâni 1339 (20 Ocak 1923) s. 434-435.

aktarmıştır. Ayrıca Elcezire mıntıkasının askerlerinin firar etmesinden dolayı bu bölgeye Erzurum'dan karın içinde köstebek misali geçen iki aylık bir yolculukla asker sevk edildiğini dile getirmiştir⁹⁰.

Tartışmalar esnasında İcra Vekilleri Heyeti'nin bir diğer üyesi, Müdafaa-i Millîye Vekili Kazım Paşa da söz almıştır. Konuşmasına Elcezire Cephesi Komutanı Cavit Paşa'nın dile getirdiği talepleri mebuslarla paylaşarak başlayan Kazım Paşa, Divân-ı Harplerin yeterli olmadığı ve daha etkili tedbirler düşünülmesi gerektiği konusunda Cavit Paşa'nın kendilerinden talebi olduğunu aktarmıştır. Cephe Komutanı'nın bir diğer talebi ise firar edenlerin yanı sıra firar ettirenleri ve rüşvet alarak onları kaçırınları da yargılayacak tedbirlerin alınması yönünde olmuştur. Hükümetin bu konuya bakışının asker firarları bağlamında olduğunu dile getiren Kazım Paşa bunun yanında sivil, memur ya da jandarma her kim olursa olsun askerleri kaçırtan kişilerin de bu konuyla ilişkili olduğunu bildirmiştir. Kazım Paşa ayrıca bölgeye gidecek olan İstiklâl Mahkemesinin var olan bir isyan sebebiyle asayişini temin için oraya gitmediğine dikkat çekerek, mahkemenin yalnızca askeri meselelere bakmak üzere oraya gideceğini bildirmiştir. Konuyla ilgili olarak söz alan Diyarbakır Mebusu ve Nafia Vekili Feyzi Bey de konuşmasında, konunun Hıyanet-i Vataniye ile ilgili olmadığını dile getirerek mahkemenin yalnızca asker firarileriyle ilgili davalara bakacağını ve bunun dışındaki meselelerle ilgilenmeyeceğini bildirmiştir⁹¹.

Tartışmalar esnasında bölge mebusları da söz almıştır. Nitekim bunlardan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey konuşmasında, o bölgenin bir ferdi olduğunu belirterek İstiklâl Mahkemesine ihtiyaç duyulduğunu dile getirmiştir. Yusuf Ziya Bey konuşmasında firar eden asker-

90 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 1. Dönem, 3. C, 3. İçtima Senesi, C 26, İçtima 177, Celse: 2-3, 20 Kanun-i sâni 1339 (20 Ocak 1923) s. 1200.

91 **A.g.e.**, s. 1206-1207.

lerin ağaların yanına sığındığına dikkat çekerek, bölgedeki ağaların da bu firari askerleri koruduklarını aktarmıştır. Hatta İstiklâl Mahkemesinin o bölgede hükmünü eşit bir şekilde icra ederek o ağaları getirtmesi ve celp etmesi halinde kendisinin İstiklâl Mahkemelerinin hükümlerinin orada geçtiğine, mahkemelerin gerçek icraat yaptıklarına ve faydalı olduklarına inanacağını bildirmiş ve bu konuda Hüseyin Rauf Bey⁹² den teminat istemiştir. Tartışmalar esnasında Siirt Mebusu Kadri Bey de söz almış ve o da İstiklâl Mahkemesinin aşiretler konusunda eşit karar verip veremeyeceğini sormuştur. Çünkü ona göre her kim firar ederse aşiretlere sığınmaktadır ve kararlar aşiretler hakkında uygulanamazsa İstiklâl Mahkemelerinin bölgeye gitmesine de gerek yoktur. Kadri Bey bu görüşünü dile getirdikten sonra ise mahkeme kararlarının aşiretlere iltica etmiş firariler hakkında uygulanması halinde kendisinin kabul oyu vereceğini bildirmiştir. Konuyla ilgili olarak Elaziz Mebusu Hüseyin Bey de söz almış ve Vilâyet-i Şarkkiye mebuslarının tamamı olarak kendilerinin hükümetin fikrine iştirak ettiklerini bildirmiştir. Fakat onun bu görüşüne bazı mebuslar “hayır” sedalarıyla tepki göstermişlerdir⁹². Tartışmalar esnasında kısa bir süre sonra mahkeme başkanı seçilecek olan Hacim Muhittin Bey de söz almış ve Elcezire Cephesi'nin sınırlarının nereleri olduğunu ve nüfuzunu nerelerde kullanacağını sormuştur⁹³. Görüşmeler esnasında Askeri Ceza Kanunu'nun yeterli olup olmadığı konusundan tutunuz da bir tane İstiklâl Mahkemesinin yapacağı işi birkaç tane Divan-ı Harbin de yapabileceğine kadar çeşitli görüşlerin dile getirildiği görülmektedir⁹⁴.

Tartışmalar sonunda Müdafaa-i Millîye Vekili Kazım Paşa, bu konuda Meclisi çok daha iyi aydınlatabilmek gerekçesiyle teklifin yer aldığı evrakı geri çekmeyi ve dosyayı da yeniden incelemeyi teklif etmiştir. Fakat kendisinin bu önerisi dosyayı tetkik etmeden Meclise

92 A.g.e., s. 1204-1209.

93 A.g.e., s. 1207.

94 A.g.e., s. 1200-1206.

getirdiği gerekçesiyle tepkiyle karşılanmıştır. Tüm bu tartışmaların sonunda ise teklifin oylanması ya da hükümetin talebi doğrultusunda geri iadesi konusunda oylamaya gidilmiştir. 173 mebusun katıldığı oylama sonucunda 3 çekimser ve 65 ret oyuna karşılık, 105 oyla dosyanın iki gün sonra görüşülmek üzere hükümete iadesine karar verilmiştir⁹⁵. Konu, 22 Ocak 1923 tarihinde yeniden Meclis gündemine gelmiştir. Müdafaa-i Millîye Vekili Kazım Paşa konuyla ilgili olarak Meclise bilgi vermiş ve kurulacak olan Elcezire İstiklâl Mahkemesinin firari askerlerle ilgili işlemlere bakacağını, bu vazifeyle vasıflandırılmak üzere İstiklâl Mahkemeleri Kanunu'nun 3. maddesinin (a) fıkrasını tamamen (d) ve (k) fıkralarını ise kısmen uygulamakla yetkili olacağını bildirmiştir. Aynı gün müzakereler sonunda yapılan oylamayla da Elcezire Cephesi'nde bir İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına karar verilmiştir⁹⁶.

Buna göre Elcezire İstiklâl Mahkemesi, "İstiklâl Mahkemeleri Kanunu"nun 3. maddesinin (a) fıkrasını tamamen uygulamakla yetkili kılınmıştır. Yani mahkeme muvazzaf ve gönüllü olarak askerlik hizmetine girip de firar edenler, firara sebep olanlar, firarının yakalanması ve sevkinde ihmal gösterenler, firarileri saklayanlar, onları yedirip içirenler ve kıyafet temin edenler hakkında yargılama yapabilecekti. Karar aşamasında ise ceza kanunu ile askeri kanunlarda belirtilmiş olan cezalar ile suçu hafifleten ve ağırlaştırıcı sebepler olduğu takdirde yalnız bu fıkradaki suçlara has olmak üzere uygun göreceği kararları verecekti. Mahkeme ayrıca 3. maddenin (d) bendini de kısmen uygulayabilecekti. Yani askeri ve siyasi casusluk ile suikast, siyasi ve asker ailelerine taarruz ve tecavüz suçlarında da yargılama yapabilecekti. Kısmen uygulayabileceği (k) bendine göre ise ihtilâsta bulunan (zimmetine gizlice para geçiren) ve rüşvet alan bütün mülki ve askeri

95 A.g.e., s. 1209.

96 **Elcezire İstiklâl Mahkemesi**, C 3, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No: 1, Ankara 2015, s. 3.

memurlar ile hangi sınıftan olursa olsun bunlara iştirak ve aracılık edenleri de yargılayabilecekleri⁹⁷.

4. 2. Mahkeme Üyelerinin Seçimi ve Bölgeye İntikalleri:

Elcezire Cephesi İstiklâl Mahkemesinin üye seçimi Meclisin 25 Ocak 1923 tarihli oturumunda gerçekleştirilmiştir. Yapılan oylamada 204 milletvekili hazır bulunmuştur. 60 milletvekilinin çekimser kaldığı oylamada 144 milletvekili oylamaya iştirak etmiştir. Yapılan oylama sonucunda Hacim Muhittin Bey başkanlık için 114 oy almış ve mahkeme başkanlığına seçilmiştir. Erzurum mebusu Hoca Nusret Efendi ise 131 oy alarak mahkeme üyeliğine seçilmiştir. Mahkeme üyeliğine seçilen diğer isim ise 126 oy alan Niğde mebusu Hakkı Paşa olmuştur. Diğer yandan Antalya mebusu Halil İbrahim Bey müddei-umumilik (mahkeme savcılığı) için 99 oy almış ve seçilememiştir. Ayrıca Sinop mebusu Rıza Vamık Bey de üyelik için 86 oyda kalmış ve seçimi kaybetmiştir⁹⁸.

Mahkemenin eksik üyelikleri için 27 Ocak 1923 tarihinde Mecliste ikinci bir seçim yapılmıştır. Fakat öncesinde, bir önceki oylamada mahkeme üyeliğine seçilen Erzurum mebusu Mehmet (Hoca) Nusret Efendi, sağlığının böyle bir görevi yapmaya elvermediğini gerekçe göstererek mahkeme üyeliğinden istifa etmiştir. Aynı gün içinde yapılan oylamada ise 163 milletvekili hazır bulunmuştur. 66 milletvekilinin çekimser kaldığı oylamada, 97 milletvekili oylamaya iştirak etmiştir. Yapılan oylama sonucunda 90 oy alan Antalya mebusu Halil İbrahim Bey, müddei-i umumiliğe (mahkeme savcılığına) seçilmiştir. Diğer adaylardan Sinop mebusu Rıza Vamık Bey 77, İçel mebusu Şevki Bey ise 70 oy aldıkları için mahkeme üyeliklerine seçilememişlerdir. Oy-

97 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, 22. Celse, 83. İçtima, 1. Celse, 31 Temmuz 1338 (1922), s. 78-108.

98 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 26, İçtima 180, Celse 1,3, 25 Kanun-i sâni 1339 (25 Ocak 1923) s. 508.

lama sonunda söz alan Müdafa-i Millîye Vekili Kazım (Özalp) Paşa, mahkemenin Elcezire Cephesi'ne hareket etmiş olması gerektiğini dile getirerek eksik üyelikler için aynı gün içerisinde yeniden oylama yapılmasını istemiştir. Fakat onun bu talebi Meclis üyelerince reddedilmiş ve bir sonraki oylamanın iki gün sonra yapılmasına karar verilmiştir⁹⁹. Elcezire İstiklâl Mahkemesi üyelikleri için üçüncü oylama, 29 Ocak 1923 tarihinde yapılmıştır. Yapılan oylamada 186 milletvekili iştirak etmiştir. Oylama sonucunda İçel mebusu Şevki Bey 109 oy, Sinop mebusu Rıza Vamık Bey de 98 oy alarak mahkeme üyeliklerine seçilmişlerdir. İstiklâl Mahkemesi üyelerinin seçiminin ardından Müdafa-i Millîye Vekili Kazım Paşa söz almış ve mahkemenin bir iki gün içerisinde yola çıkacağını belirtmiştir. Konuşmasında mahkemenin görevinin yalnızca asker firarilerine bakmakla sınırlı olduğuna dikkat çeken Kazım Paşa, cephede bir asker firarisi hakkında Divan-ı Harbin verdiği bir kararı cephe komutanının süratle onaylama ve infaz etme yetkisinin olduğunu hatırlatmıştır. Bölgeye gidecek olan mahkemenin adam asmasına dahi gerek kalmaması temennisinde bulunan Kazım Paşa, mahkemenin cephe komutanından ve oradaki Divan-ı Harblerden çok daha üstün yetkilere sahip olması gerektiğini dile getirmiş ve aksi halde o kadar etkili olamayacağı uyarısında bulunmuştur¹⁰⁰. Diğer yandan bu oylamadan çok kısa bir süre sonra, 3 Şubat 1923 tarihinde, Sinop mebusu Vamık Bey mahkeme üyeliği görevinden istifa etmiştir¹⁰¹. Bunun üzerine 5 Şubat 1923 tarihinde Meclis'te yeni bir oylama yapılmıştır. Oylamaya katılan 194 milletvekilinin 110'unun

99 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 26, İçtima 181, Celse 1-2, 27 Kanun-i sâni 1339 (27 Ocak 1923) s. 6, 30.

100 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 26, İçtima 183, Celse 2-4, 29 Kanun-i sâni 1339 (29 Ocak 1923) s. 37, 58, 65-66.

101 **Elcezire İstiklâl Mahkemesi**, s. 4.

oyunu alan Gaziantep mebusu Yasin Bey, mahkeme üyeliğine seçilmiştir¹⁰². Böylece Elcezire Cephesi'nde görev yapacak olan mahkemenin üye seçimi tamamlanabilmiştir.

Başkanlığını Karesi mebusu Hacim Muhittin Bey'in, savcılığını Antalya mebusu Halil İbrahim Bey'in, üyeliklerini ise Niğde mebusu Hakkı Paşa ile İçel mebusu Şevki Bey ve Gaziantep mebusu Yasin Beylerin yaptığı Elcezire İstiklâl Mahkemesi heyeti görev bölgesine gitmek üzere bir eksikle 31 Ocak 1923 tarihinde trenle Ankara'dan hareket etmiştir. Yasin Bey ise heyetin hareketinden sonra mahkeme üyeliğine seçildiğinden ancak Konya'da heyete dâhil olabilmıştır¹⁰³.

4. 3. Elcezire İstiklâl Mahkemesinin Bölgedeki Faaliyetleri

Mahkeme üyeleri Gaziantep, Urfa ve Siverek yolunu izleyerek 8 Mart 1923 tarihinde yargılama yapacakları Diyarbakır'a varmıştır. Mahkeme burada ilk iş olarak (10 Mart 1923 tarihinde) tüm Mülkiye ve Adliye memurlukları ile Asker Alma Şubelerine 8 maddelik bir tamim (genelge) göndermiştir. Genelgede eşkıyalık ya da diğer suçlar ile zanlı askerlerin dışında kalanların tamimin tebliğ tarihinden itibaren 10 gün içinde bağlı oldukları askerlik şubelerine başvurmaları halinde affedilecekleri, aksi takdirde ise İstiklâl Mahkemesine sevk edilerek haklarında kanunen en ağır cezanın uygulanacağı bildirilmiştir. Mahkeme konunun sıkı takipçisi olmuş ve genelgenin köylere kadar ilanını sağlamıştır. Hatta bunun köylerde tebliğ edildiğine dair köylerin ihtiyar heyetlerinden alınan ilmühaberler (resmi belgeler) ile bunlara

102 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 27, İçtima 187, Celse 4, 5 Şubat 1339 (5 Şubat 1923) s. 187.

103 Turgut Çarıklı, **Babam Hacim Muhittin Çarıklı, Bir Kuva-yi Millîyecinin Yaşam Öyküsü**, Yay. Haz. Y. Hakan Erdem, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005, s. 162.

ait olarak düzenlenen cetveller de Elcezire İstiklâl Mahkemesine sunulmuştur.

Mahkeme tarafından yayımlanan bir diğer genelgede ise firari askerler, firarilerin yakalanmaları ve sevkinde gevşek ve ciddiyetsiz davrananlar, firariyi saklayanlar ve himaye edenler, onlara elbise ve iâşe yardımında bulunanlar, asker ailelerine saldırı ve tecavüzde bulunanlar ile askeri işlere ait konularda evrak üzerinde tahrifat yapanlar hakkındaki yakalama, soruşturma ve yargılama evrakının mahkemeye gönderilmesi istenmiştir. Diğer yandan 12 Mart 1923 tarihinde yayımladığı ek bir genelgeyle askerden firara sebebiyet verenler hakkındaki evrakın da kendilerine gönderilmesini isteyen mahkeme, Cephe Komutanlığı'ndan sorulan bir soru üzerine de asker firarilerinden bakaya ve davete icabet etmeyenlere dair bir yazıyı da 13 Mart günü Elcezire Cephesi Komutanlığı'na göndermiştir¹⁰⁴. Mahkeme ayrıca faaliyetler ve yargılamalar hakkındaki cetveli de her ay TBMM'ye sunmuştur.

Bölgedeki faaliyetlerine devam eden mahkeme, 16 Nisan 1923 tarihinde Meclise gönderdiği şifreli bir yazıda idam hükümlerinin Meclis tarafından onayının uzun zaman aldığından şikâyet ederek, idam kararlarının izin alınmadan uygulanmasını talep etmiştir. Fakat mahkemenin bu talebine olumlu bir cevap verilmemiştir¹⁰⁵. Mahkeme, yargılama alanı çok geniş olduğu için sürekli olarak hareket halinde

104 **Elcezire İstiklâl Mahkemesi**, s. 7.

105 İstiklâl Mahkemeleri Kanunu'nun 5. maddesine göre mahkemenin idam dışındaki hükümleri kesin olup uygulanmasından silahlı ve silahsız bütün devlet güçleri sorumluydu. İdam hükümleri ise Büyük Millet Meclisince, diğer bütün meselelerden önce incelenip onaylandıktan sonra infaz edilirdi. Acil ve önemli durumlarda dahi Meclisin onayı alınmaksızın idamın uygulanmasına yine Meclis kararıyla izin ve yetki verilirdi. Bk.: **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 22, İçtima 83, Celse 1, 31 Temmuz 1338 (1922) s. 78-108.

bulunmak zorunda kalmıştır. Bundan dolayı da sorumluluk sahasında meydana gelebilecek olayların hem tahkikatını hem de yargılamasını aynı anda yapamayacağını değerlendirerek, mahkemenin yetki alanına giren meselelerin ilk incelemelerini ve sorgulamalarını yapmak üzere merkez savcılıklara ve sorgu hâkimliklerine yetki vermiştir. Bunun yanında mahkeme, davanın görüleceği yere gittiğinde sanıkların yargılamasını bizzat kendisi yapmıştır. Fakat Adliye Vekâleti bu uygulamaya tepki göstermiş ve İstiklâl Mahkemeleri Kanunu'nun mahkemeye böyle bir yargı paylaşımı yetkisi vermediğini, yerel adliyelerin verecekleri kararların da kanunen bir kıymetinin olamayacağını bildirmiş ve bu uygulamaya müsaade etmemiştir. Mahkeme de bunun üzerine 5 Mayıs 1923 tarihinde TBMM Başkanlığına gönderdiği yazıda, bu durumda mahkemenin görevlerini yerine getirmesinin imkânsız hale geldiğini bildirmiştir¹⁰⁶.

Elcezire İstiklâl Mahkemesi yargılama süresince kaçaklara oldukça yumuşak davranmıştır. Mahkemenin yumuşak davranmasında zaferin kazanılmış olmasının da büyük etkisi olmuştur. Hatta mahkemenin bu tutumu, Elcezire Cephesi Komutanlığını da tedirgin etmiştir. Komutanlık 10 Mayıs 1923 tarihinde mahkemeye başvurarak, kaçak ve bakayalara ceza verilmemesinden şikâyetçi olmuştur¹⁰⁷. Komutanlık yazısında ayrıca son zamanlarda firarilerin sayısının arttığına dikkat çekilerek, son on gün içinde dört taburlu bir topçu bataryasından 163, keza bir başka birlikten de yine aynı süre zarfında 283 askerin firar ettiği ve bu sayının her geçen gün artmakta olduğu bildirilmiştir. Yazıda bundan dolayı bu durumun devamını engelleyecek tedbirlerin alınmasının bir zaruret olduğu ifade edilerek, gereğinin düşünülmesi talep edilmiştir.

Bunun üzerine Elcezire İstiklâl Mahkemesi üyeleri, Mahkeme

106 **Elcezire İstiklâl Mahkemesi**, s. 8.

107 Aybars, **a.g.e.**, s. 116.

Başkanı Hacim Muhittin Bey'in olmadığı esnada, 11-12 Mayıs 1923 tarihinde Elcezire Cephesi Komutanı Cevat Paşa'ya bir yazı göndermiştir. Yazıda ilk olarak Cephe Komutanlığının dile getirdiği, firarilerden hiçbir ferdin ceza almadığı yönündeki görüşün dikkat çekici olduğu ifade edilmiştir. Mahkemenin faaliyete başladığı tarihten itibaren geçen süre zarfında firari ve bakaya suçundan Urfa'da yargılanan 131 askerin müeccel idama (cezasının infazının aynı suçu yeniden işlemesi halinde uygulanmak üzere ertelenmesi) mahkûm edildiği aktarılmıştır. Aynı kararda bunlardan 311-317 (1895-1896) doğumlu olanların Batı Cephesi emrine, daha aşağı doğumlu olanların da Elcezire Cephesi emrine sevklerinin kararlaştırıldığı bildirilmiştir. Ayrıca Bitlis'te 35, Diyarbakır'da 37, Urfa'da 29 firari ve bakaya askerin de muhakeme edilmek üzere yakalandıkları aktarılmıştır. Mahkeme, Cephe Komutanlığınca dile getirilen firar eden askerlerin en şiddetli şekilde cezalandırılması ve firar olaylarına karşı caydırıcı tedbirlerin alınması yönündeki taleplere karşılık ise topu Meclise atmıştır. Mahkeme üyeleri bu konuda bir örneğe de yer vermiş ve kendisi asker firarisi olduğu halde düzenlediği sahte vesikalarla diğer fertlerin de milli sınırlar dışına firar etmesine yardımcı olmakla suçlanan ve idam cezasına çarptırılan Ermeni asıllı Erzincanlı Mardiros'un idamının dahi Meclis onayından geçmediğinden uygulanamadığını aktarmıştır. Hatta Meclis tatilde olduğu için de idam cezasının infazının mümkün görülmediği ifade edilmiştir. Yazının devamında cezaların seri ve sert bir şekilde uygulanması temelinde kurulmuş olan mahkemenin, firar olaylarını engelleyebilmek için ne gibi tedbirlere başvuracağı konusunda sıkıntıda olduğu dile getirilmiştir. Yazıda bu durumun daha önceden Meclis'e iletildiği ve idam cezalarının uygulanması konusunda yetkinin kendilerine verilmesinin talep edildiği hatırlatılarak, bu konuda kendilerine müspet ya da menfi yönde henüz bir cevabın gelmediği bildirilmiştir. Yazının son bölümünde ise firarilerin cezalandırılması konusunda, değil cephe komutanının fırka komutanının bile mahkemeden daha geniş yetkilere sahip olduğunun görüldüğü ileri

sürülmüştür. Mahkeme üyeleri son olarak ise şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da üzerine düşen görevi yerine getirmekte kusur etmeyeceklerini bildirmiştir¹⁰⁸.

Kurulduğu günden beri gezici olarak faaliyet gösteren Elcezire İstiklâl Mahkemesi Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz ve Malatya olmak üzere toplam 6 merkezde yargılama yapmış ve 90 davayı karara bağlamıştır. Bu davalardan 29'unu 16-26 Mart tarihleri arasında Diyarbakır'da, 11'ini 3-8 Nisan tarihlerinde Mardin'de, 12'sini 16-19 Nisan arasında Urfa'da, 4'ünü 24 Nisan'da Siverek'te, 6'sını 28-29 Nisan tarihlerinde Diyarbakır'da, 15'ini 5-8 Mayıs arasında Elaziz'de ve 12'sini de 12-13 Mayıs tarihlerinde Malatya'da hükme bağlamıştır¹⁰⁹.

4. 4. Elcezire İstiklâl Mahkemesinin Görevinin Sona Ermesi

1923 yılı Mayıs'ına gelindiğinde seçim havasının mahkeme üyelerini de etkilediği görülmektedir. Yapılacak olan yeni seçimlerde adaylıklarını sağlama alma telaşına kapılan üyeler, mahkemedeki görevleriyle çok daha az ilgilenmeye başlamışlardır. Nitekim üyelerden Şevki ve Yasin Beyler seçim çalışmaları için memleketlerine gitmeyi ve bundan dolayı da mahkemenin 1 ay süreyle tatil edilmesini önermiştir. Mahkeme Başkanı Hacim Muhittin Bey'in tüm karşı çıkmalarına rağmen üyeler, 10 Mayıs akşamı aldıkları kararla 14 Mayıs 1923 tarihinden geçerli olmak üzere mahkemenin faaliyetlerine 1 ay süreyle ara vermiştir. Mahkeme üyelerinden Hakkı Paşa her ne kadar bu karara rıza gösterse de tatil kararının Meclise danışılarak oradan gelecek cevaba bırakılması yönünde görüş belirtmiştir¹¹⁰. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Mahkeme Başkanı Hacim Muhittin Bey, mahkemenin tatil

108 Çarıklı, a.g.e., s. 165-167.

109 Elcezire İstiklâl Mahkemesi, s. 8.

110 Çarıklı, a.g.e., s. 163.

olması durumunda firarların artacağını ve Büyük Millet Meclisinin de izni olmadan tatile gidilemeyeceğini bildirmiş ve karara itiraz etmiştir. Fakat gerek üyelerin gerekse mahkeme savcısının oyları sonucu mahkeme bayram tatiline girmiştir¹¹¹. Diğer yandan tatil karar metninde Mahkeme Başkanı Hacim Muhittin Bey ile savcılık görevine vekâlet edecek üyelerden Hakkı Paşa'nın ve kâtiplerin Malatya'da kalmalarına yer verilmiştir¹¹².

Mahkeme Başkanı Hacim Muhittin Bey yaşananlara tepki göstermiş ve mahkeme üyelerince 10 Mayıs gecesi alınan 24 numaralı karar hakkında Elcezire Cephesi Komutanlığına durumu bir yazıyla bildirmiştir. Hacim Bey yazısında son zamanlarda artış gösteren firar olaylarının temelinde (mahkeme üyelerinin ifade ettiği gibi) idam cezasının hemen infazına dair mahkemeye yetki verilmemesinin olmadığını dile getirerek, bunda mahkemenin artık faaliyet göstermeyeceği yönündeki kanaatin etkili olduğunu bildirmiştir. Kendilerine düşen en büyük görevin tatil kararından vazgeçerek mahkemenin faaliyetlerine başlaması olduğunu savunan Hacim Bey, böylece mahkemenin görevini sonlandırdığı ve artık dönmeyeceği yönündeki söylentilerin yalanlanacağını ve cephedeki birlikler üzerindeki etkilerinin de devamının sağlanacağını ifade etmiştir. Bu yazının Cephe Komutanlığına ulaşmasına müteakip, Komutanlığın mahkemenin faaliyetlerini sürdürmesini talep etmesine rağmen mahkeme üyeleri ve savcı kararlarından vazgeçmemiştir¹¹³.

Elcezire İstiklâl Mahkemesinin bu kararı üzerine TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 17 Mayıs 1923 tarihinde Mahkeme Başkanlığına bir telgraf göndermiştir. Mahkemenin göre-

111 Aybars, **a.g.e.**, s. 117.

112 **Elcezire İstiklâl Mahkemesi**, s. 8.

113 Çarıklı, **a.g.e.**, s. 167-169.

vine devam etmesi gerektiğine vurgu yapılan telgrafta, 1 aylık bayram tatilinin sakıncalı olduğu ifade edilerek özellikle Cephe Komutanlığından gelen yazıya dikkat çekilmiş ve bu uzun tatil süresince bölgede önlenemeyecek seviyede asker kaçaklarının artacağı vurgulanmıştır. Bundan dolayı da tatil süresinin kısa tutularak mahkeme çalışmalarının hiçbir sebeple kesintiye uğratılmaması istenmiştir. Oysa Ankara'ya gitmek üzere 14 Mayıs günü yola çıkan Savcı Halil İbrahim Bey ile üyelerden Şevki Bey, Sivas'a vardıklarında Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı kendilerine tebliğ edilmiş olmasına rağmen onlar geri dönmeyeceklerini bildirmiştir. Aynı telgraf, tatil kararının ardından memleketi Halfeti'ye gitmek üzere 12 Mayıs'ta Malatya'dan ayrılan Yasin Bey'e de bildirilmiş ve kendisinden süratle geriye dönmesi istenmiştir. Mahkemenin tatile girmesi ve üyelerinin geri dönmemesi üzerine 24 Mayıs 1923 tarihinde Elcezire İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umûmîliği'ne (Savcılığı'na) bir yazı gönderilmiştir. Yazıda mahkeme heyetini yeniden faaliyete sokmanın imkânsız olduğu ifade edilerek, bu tarihten itibaren firariler ve firara sebebiyet verenler hakkında gerekli olan kanuni takibatın yapılmasına Elcezire Cephesi Komutanlığı'nın yetkilendirildiği bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa 3 Haziran 1923 tarihinde Elcezire İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umûmî Vekili Hakkı Paşa'ya gönderdiği yazıda ise yapılan muhabere neticesinde mahkemenin bir daha faaliyete geçemeyeceğinin anlaşıldığını bildirerek, bundan dolayı mahkemenin elindeki askeri suçlara ait evrakın Divan-ı Harplere verilmek üzere Cephe Komutanlığına gönderilmesini istemiştir¹¹⁴.

Diğer yandan Mahkeme Başkanı Hacim Muhittin Bey 15 Haziran 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, geçen bir aylık süreye rağmen mahkeme üyelerinin henüz dönmediklerini

bildirerek Hakkı Paşa ile kendisinin nasıl bir yol izlemesi gerektiğini sormuştur. Bunun üzerine Mustafa Kemal gönderdiği cevapta, kendi kararıyla hareket eden heyetin artık serbest olduğunu belirtmiştir. Hacim Muhittin Bey'in ısrarla nerede beklemeleri gerektiği konusunda bir görüş talep etmesi üzerine ise Mustafa Kemal Paşa, 20 Haziran tarihli telgrafında, mahkeme üyelerinin hareket tarzının belirlenmesi konusunda yapılacak bir işlemin olmadığını bildirmiştir. Bu cevap üzerine Mahkeme Başkanı Hacim Muhittin Bey, artık resmi statülerinin kalmadığını ve kendilerine de bölgeden ayrılmak düşüğünü anlamış ve 27 Haziran günü Malatya'dan ayrılmıştır¹¹⁵.

Böylece Elcezire İstiklâl Mahkemesinin 9 Mart 1923 tarihinde Diyarbakır'da başlayan görevi, 2 ay gibi kısa bir süre sonunda, 14 Mayıs 1923 tarihinde Malatya'da sona ermiştir¹¹⁶.

5. Elcezire İstiklâl Mahkemesi Karar Defteri'ne Göre Mahkemenin Yargılama Yaptığı Cürümler ve Aldığı Kararlar

5. 1. Mahkeme Karar Defteri'ne Göre Yargılama Yapılan Suçlar:

9 Mart 1923 – 14 Mayıs 1923 tarihleri arasında yaklaşık olarak 2 ay görev yapan ve bu süre zarfında toplam 90 davayı karara bağlayan El-Cezire İstiklâl Mahkemesinin karar defteri incelendiğinde aşağıdaki konularda yargılama yaptığı görülmektedir:¹¹⁷

1) Firar:

* Askerden Firar

* Firar etmek ve dönmemek

115 Çarıklı, **a.g.e.**, s. 170-171.

116 **Elcezire İstiklâl Mahkemesi**, s. 9.

117 **Elcezire İstiklâl Mahkemesi**, s. 13-91.

* Efrâd-ı matlubeden oldukları halde davete adem-i icâbetle (aranılan kişiler oldukları halde çağrıya icabet etmeyerek) bakayada kalmak ve kıtalarından firar etmek

* Firar ve teşhir-i silah (silah çekme)

* Kendisini sevke memur jandarmayı cerh (yaralama) ve silahını alarak firar etmek

* Firarı teshil (kolaylaştırma)

* Talep edilen neferleri ihfa eylemek (saklamak)

* Firarı teshil ve ihfa (firarı kolaylaştırmak ve saklamak)

* Asker firarisini himaye ve ihfa eylemek

* Seyahat varakası (evrakı) olmaksızın hudut dışına firara kalkışmak

* Hudud-ı milli haricine firar etmek

* Sahte belgeler düzenleyerek milli sınırlar dışına firar etmek ve başkalarının da milli sınırlar dışına firarlarını sağlamak

* Mükellefiyet-i askeriye dâhilinde bulunan gayri Müslim Ermeni efrâdı hattın cenubuna geçirmek

* Firarı/Firariyi himaye etmek

* Firara sebebiyet vermek

* Firara sebebiyet vermek ve efrada su-i muamelede (kötü muamelede) bulunmak

* Firarı temin ve kefalet senedini zayi etmek

* Firarı teshil (kolaylaştırmak) ve mecruhiyete (yaralanmaya) sebebiyet vermek

* Sevkiyat efradından rüşvet alarak firara iğmaz (göz yummak)

* Rüşvet vererek firara teşebbüs etmek

2) Firar ve matlub efrattan (aranılan kişilerden) rüşvet alarak derdest etmemek (yakalamamak)

3) Asker firarisini bilerek hizmetinde kullanmak

4) Asker eşini rızasıyla kaçırmak ve iğfal etmek

5) Asker eşini başkası ile nikâhlamak

6) Fi'l-i şenî (kötü fiil/ırza geçme)

7) Kendi yerine bedel-i şahsi ikamesi (kendi yerine bir başkasını askere göndermek)

8) Bedel-i şahsi olarak bulunmak (bir başkasının yerine askerde bulunmak)

10) Rüşvet vermek – Rüşvet almak

11) Vazife-i memuriyetini su-i istimal (memuriyetini/görevini kötüye kullanmak):

* Asker firarilerin hanesinde firarilerle beraber oturmak ve firarileri himaye etmek

* Sevkine memur olduğu efradı askeriyenin birisinden 2 lira rüşvet alarak firarına iğmaz (göz yummak)

* Rüşvet mukabilinde efrâd-ı askeriyeyi serbest bırakmak

* Neferi firar ettirmek

* Takip esnasında rüşvet mukabilinde ve menfaât-i şahsiyesi uğrunda firari ve bakaya efrâdını serbest bırakmak

* Rüşvet almak

* Köylerdeki firarilerden rüşvet almak

* Efrâd-ı askeriyenin rüşvet mukabilinde firarlarını teshil (kolaylaştırmak)

* Firâr-ı bakaya efrâdının derdest (yakalanmasında) ve sevkinde rüşvet alarak efrâd-ı matlubei (aranılan kişileri) terk etmek

* Derdest eyledikleri (tutukladıkları) firari ve bakaya efradı rüşvet mukabilinde bırakmak

* Derdest ettiği efrad-ı matlube-i askeriyeden (tutukladıkları aranan asker kişilerden) para alarak salıvermek

* Derdest olunan efrâd-ı askeriyeyi (yakalanan asker kişileri) salıvermek

* Asker maaşlarını zimmetine geçirmek ve firari efrattan rüşvet alarak ihbar etmemek

* Firari ve bakaya efradın derdestinde ihmal ve tembellik ile firariyi himaye ve maiyetinde istihdam

12) Hilâf-ı hakikat şaadetnâme tanzim ve ita' etmek (gerçeğe aykırı belge düzenlemek ve vermek)

13) Hilâf-ı vâki' beyanat (gerçeğe aykırı beyanatta bulunmak)

14) Hilâf-ı usûl tahkikat yapmak (usule aykırı tahkikat yapmak)

15) Hilâf-ı kanun olarak efrâd-ı askeriyenin kendi yerlerine bedel-i şahsi ikâme etmelerine müsaade eylemek (kanuna aykırı olarak askeri fertlerin kendi yerlerine başkalarını koymalarına müsaade etmek)

16) Sahte vesika tanzimi (sahte belge düzenlemek)

5. 2. Mahkeme Karar Defteri'ne Göre Yargılama Sonucu Verilen Cezalar:

Elcezire İstiklâl Mahkemesinin karar defteri incelendiğinde mahkemenin yargılama sonucu aşağıdaki kararlara hükmettiği görülmektedir:¹¹⁸

1) Berat

2) Maa-l-ihtar af (uyarılarak affı)

- 3) Bir defalık af
- 4) Âdem-i mes'ulliyetlerine (mesuliyetsizliklerine/sorumsuzluklarına)
- 5) Men-i muhakemelerine (kovuşturmaya yer olmadığına)
- 6) Tahliye
- 7) Ba'de't teşhir (halka teşhir edildikten sonra) 20 değnek darp
- 8) Gıyaben jandarma efradı muvacehesinde (jandarmalarla yüzleştğinde) 20 değnek darp
- 9) İdam:
- * Hükmün yerine getirilmesine karar verilenler:
- 1 kişi (seferberlik esnasında firar ve davete âdem-i icâbet ve tecavüz-i mezuniyet cerâimini irtikab etmek)
- 3 kişi (firar etmek, müddet-i muayene ve kanuniyesi zarfında avdet ve müracaat etmemek)
- * Hükmü ertelenenler:
- 1 kişi (ikinci defa firarında idam edilmek üzere Mardin'deki kıtaât-ı muvacehesinde 50 değnek darp ile Garp Cephesi'ne sevk)
- 126 kişi (idam cezasının bir daha firarlarında infaz edilmek üzere teciline ve 310 tevellüde kadar olanların Elcezire Cephesi, 311-317 tevellütlü olanların ise Garp Cephesi Komutanlığı emrine sevk ve i'zamları)
- 10) Meslekten tard (meslekten uzaklaştırma)
- * Silk-i celil-i askeriyeden tard, beş sene müddetle kal'a-bend (askerlik mesleğinden uzaklaştırma, kale içinde yaşamaya mahkûmiyet)
- * Silk-i celil-i askeriyeden tard (askerlik mesleğinden uzaklaştırma) ve iki sene hapis
- * Jandarma mesleğinden tardı ile vazife-i askeriyesini Garp Cephesi'nde ifa eylemek üzere mezkûr cephe kumandanlığı emrine izamı

* Mevkuf kaldığı müddetle iktifa edilerek, jandarma silkinden tard ve Garp Cephesine i'zamı (tutuklu kaldığı süre ile yetinilerek jandarma mesleğinden tard ve Batı Cephesi'ne gönderilmesi)

* 10 sene kürek, rütbe-i askeriyeden ref'i ve müebbeden rütbe-i memuriyetten mahrumiyet (askerlik rütbelerinin kaldırılması, ömür boyu memurluktan mahrumiyet)

11) Kürek:

* 5 Sene kürek

* 10 Sene kürek

* Müebbet kürek: 1 kişi (jandarmaları cerh ve silahını gasp ile firar suçundan)

12) Hapis:

* 1 Hafta hapis

* 15 Gün hapis

* 15 Gün hapis ve 1 ay memuriyetten tard (uzaklaştırma)

* 1 Mah (Ay) hapis

* 2 Mah (Ay) hapis

* 3 Ay hapis

* 5 Mah (Ay) hapis

* 6 Ay hapis

* 6 Mah (Ay) hapis, rütbesinin ref'i (rütbesinin sökülmesi)

* 6 Ay hapis, rütbe ve memuriyetten mahrumiyet

* 1 Yıl hapis: 7 Kişi (1'i kadın olmak üzere)

* 3 Yıl hapis (cezalarını Manisa Hapishanesi'nde çekmeleri)

* Gıyaben hapis (yakalanınca cezasını Manisa Hapishanesi'nde çekmesi)

* Gıyaben 3 Mah (Ay) hapis

* Bidâyet-i tevkifinden (tutukluluğunun başlangıcından) itibaren
1 sene hapis

* İbtidâi tevkifinden (ilk tutukluluğundan) itibaren 6 ay hapis

* Ba'de't teşhir (halka teşhir edildikten sonra) 1 sene hapis

* Gıyaben ba'de't teşhir (halka teşhir edildikten sonra) 1 sene hapis

* Beher (her bir) 125 kuruş için 1 gün olmak üzere hapis

13) Pranga-bend (prangaya vurulma):

* 5 Mah (Ay) müddetle pranga-bend

* 5 Mah (Ay) pranga-bend ve 30 değnek darp

* Ba'de't teşhir (halka teşhir edildikten sonra) 1 sene müddetle pranga-bend

* Gıyaben ba'de't teşhir (halka teşhir edildikten sonra) 1 sene müddetle pranga-bend

14) Kal'a-bend (kale içinde yaşamaya mahkûmiyet):

* 3 Sene müddetle kal'a-bend

* 5 Sene müddetle kal'a-bend, müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet

* Gıyaben 5 sene müddetle kal'a-bend ve müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet

15) Cepheye Sevk: (Elcezire Cephesi Kumandanlığı emrine mahfuzen sevk)

16) Takip edilerek yakalanmalarına (Millî sınırlar dışına firar etmiş efrâd)

17) Ta'yin-i cezasının derdestine ta'liki (cezasının yakalanmasına müteakip belirlenmesi)

18) Kararın tehiri

19) Vefat: 1 kişi (vefatı dolayısıyla hakkındaki hukuk-ı umumiye davasının sükûtu)

SONUÇ

Ülkenin işgal güçlerinden temizlendiği bir dönemde Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer alan Musul unutulmamıştır. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa, gerek Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmalarda gerekse basın aracılığıyla verdiği demeçlerde sürekli olarak Musul'un Misak-ı Millî sınırları içinde yer aldığına vurgu yapmış ve Musul'un anavatanından koparılmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Nitekim İngiliz işgali altında bulunan Musul'un gerekirse silah yoluyla da olsa yeniden kurtarılması için gerekli hazırlıkların yapılması talimatını da vermiştir. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa Elcezire Cephesi Komutanlığına gönderdiği talimatlarda, Musul üzerine yapılacak geniş kapsamlı bir harekât için gerekli hazırlıkların süratle tamamlanmasını istemiştir. Bu gelişmeler ise Elcezire Cephesi'nin önemini bir kat daha arttırmıştır. Bunun üzerine Elcezire Cephesi Komutanı'nın talebi doğrultusunda bölgedeki firar olaylarının önüne geçebilmek ve cephenin asker mevcudunu takviye edebilmek amacıyla yalnızca firari askerlerle ilgili işlemlere bakmak üzere bölgede bir İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur. Elcezire İstiklâl Mahkemesi bölgede iki ay gibi kısa bir süre faaliyet göstermiş ve bu süre zarfında firar başta olmak üzere firariyi himaye, firara sebebiyet vermek, memuriyeti kötüye kullanmak, rüşvet almak, rüşvet vermek, sahte vesika düzenlemek, kendi yerine bir başkasını askere göndermek, bir başkası yerine askerde bulunmak, vb. konularda yargılamalarda bulunmuştur. Yargılamalar sonucunda ise berat kararlarının yanı sıra hapis, kürek, kale-bend, pranga-bend, cepheye sevk, meslekten tard, vd. gibi çeşitli cezalar verilmiştir. Mahkemenin verdiği idam cezaları ise iki kısma ayrılmıştır. Bir kısmı müeccel idam kararı şeklinde ol-

muştur. Yani hüküm bir sonraki firarda icra edilmek üzere ertelenmiş ve askerler de cepheye gönderilmiştir. Hükümün ertelenmeksizin yerine getirilmesine karar verilen dört kişinin idamı ise Meclis onayından geçmediği için infaz edilmemiştir. Elcezire İstiklâl Mahkemesi, Cephe Komutanlığının gönderdiği yazılardan da anlaşıldığı üzere firarların önlenmesi konusunda etkili olamamıştır. Bunun en büyük göstergelerinden birisi ise mahkemenin bölgedeki faaliyetlerinin devam ettiği esnada hâlâ cepheden kaçışların devam etmiş olmasıdır. Bunda mahkemenin idam kararlarının uygulanamamış olmasının yanı sıra verilen cezaların caydırıcı olmayışının da etkisi olmuştur.

KAYNAKÇA

A) Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30. 18. 1. 1/1. 1. 9.

BCA, 30. 18. 1. 1/1. 4. 12.

BCA, 030. 10. 195. 339. 4.

BCA, Tarih: 9-1-1913, Fon Kodu: 030. 18. 1. 1, Yer No: 6. 43. 18.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi Evrakı (DH. EUM. MH.), 11 C 1332, 83/16.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi Evrakı (DH. EUM. MEM.), 47/46.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi Evrakı (DH. EUM. MEM.), 47/46.

BOA, Sicili Ahval Komisyonu Defteri (DH. Said), 144/53.

BOA, İrâde-i Dâhiliye (İ.DH.), 28 S 1326, Vesika No: 34.

BOA, İ.DH., 4 Za 1327, Vesika No: 5.

BOA, İ.DH., 26 B 1329, Vesika No: 13.

BOA, İ.DH., 26 S 1330, Vesika No: 34.

BOA, İ.DH., 18 B 1330, Vesika No: 23.

BOA, İ.DH., 26 L 1333, Vesika No: 31.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), Türk İstiklâl Harbi (T.İ.H.), Kutu No: 271, Gömlek No: 75, Belge No: 75-2.

İçişleri Bakanlığı Arşivi (İBA), Hüseyin Hacim Bey Dosyası (HHBD), Dosya Sicil No: 437.

TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 251.

TBMM Arşivi, Devre 2, Sicil No: 251.

TBMM Arşivi, Devre 3, Sicil No: 251.

TBMM Arşivi, Devre 4, Sicil No: 251.

TBMM Arşivi, Devre 5, Sicil No: 41, Kutu: 6.

TBMM Arşivi, Devre 6, Sicil No: 45, Kutu No: 7.

TBMM Arşivi, Devre 7, Sicil No: 84, Kutu No: 7.

TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 251, Defter No: 117, Zarf: 7.

TBMM Arşivi, Esas No: 3 C, İstiklâl Madalyaları Defteri, Ruzumuz: 4-15, Madalya No: 871-2151.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (T.İ.T.E.), Kutu No: 330, Gömlek No: 20.

T.İ.T.E., Kutu No: 330, Gömlek No: 29.

T.İ.T.E., Kutu No: 330, Gömlek No: 31.

T.İ.T.E., Kutu No: 331, Gömlek No: 14.

Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Arşivi, Dosya Sicil No: M0005870.

B) Meclis Zabıtları

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 4, C I, İçtima Senesi: 1, İçtima: 11, 17 Şubat 1336 (1920) s. 129-151.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1. Dönem, 3. C, 3. İçtima Senesi, C 26, İçtima 177, Celse: 2-3, 20 Kanun-i sâni 1339 (20 Ocak 1923) s. 1199-1218.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 26, İçtima 177, Celse 1, 20 Kanun-i sâni 1339 (20 Ocak 1923) s. 431-436.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 22, İçtima 83, Celse 1, 31 Temmuz 1338 (1922) s. 78-108.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 26, İçtima 180, Celse 1,3, 25 Kanun-i sâni 1339 (25 Ocak 1923) s. 499-510.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 26, İçtima 181, Celse 1-2, 27 Kanun-i sâni 1339 (27 Ocak 1923) s. 1-32.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 26, İçtima 183, Celse 2-4, 29 Kanun-i sâni 1339 (29 Ocak 1923) s. 37-68.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 3. İçtima Senesi, C 27, İçtima 187, Celse 4, 5 Şubat 1339 (5 Şubat 1923) s. 167-188.

C) Kitap ve Makaleler

ALBAYRAK, Mustafa, **Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

ALKAN, Ahmet Turan, **İstiklâl Mahkemeleri**, Alternatif Üniversite, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1993.

AYBARS, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri, 1920-1923/1923-1927**, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yi Millîye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.

BAYCAN, Nusret, "Orgeneral Cevat Çobanlı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C VII, S 20, Ankara 1991, s. 367-389.

ÇARIKLI, Turgut, **Babam Hacim Muhittin Çarıklı, Bir Kuva-yi Millîyecinin Yaşam Öyküsü**, Yay. Haz. Y. Hakan Erdem, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2005.

ÇELİK, Kemal, "Millî Mücadelede İç İsyânlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Ankara Kasım 2007, s. 569-613.

ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM I. Dönem 1919-1923**, III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

-----, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-1935**, II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

ÇOKER, Fahri - ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem 1923-1927**, C III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

-----, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem 1927-1931**, C III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

-----, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-1935**, C II, Ankara 1996.

DURAN, Tülay, “Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Felah-ı Vatan İttifakı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, XI, S 61, Ekim 1972, s. 12-21.

Elcezire İstiklâl Mahkemesi, C 3, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No: 1, Ankara 2015.

GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM V. Dönem 1935-1939**, Ankara 2001.

İLGÜREL, Mücteba, **Millî Mücadele’de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1999.

İstiklâl Mahkemeleri, C 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No: 1, Ankara 2015.

KEMAL, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Kasım 2007, s. 643-691.

KOYUNCU, Mevlüt, “İlk İslâm Fetihleri Döneminde El-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci”, **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, C 10, S 1, s. 131-140.

SARUHAN, Utku - YAZGI Şeyma - YALÇIN, Şimal Efsane, “İstiklâl Mahkemeleri Tarihsel ve Hukuki İncelemesi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Sosyolojisi Dergisi**, Mayıs 2013.

SOFUOĞLU, Adnan, **Kuva-yi Millîye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, 1919-1921**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

ŞEŞEN, Ramazan, “Cezîre”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 1993, C VII, s. 509-511.

Türk İstiklâl Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Özdemir Bey’in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XVII, Mart 2001, S 49, s. 49-81.

ULUSOY, Mümtaz, **İstiklâl Harbi’nde 2’nci Kolordu (1918-1921)**, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcın, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

YALÇIN, Semih, “Misâk-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, **Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 155-173.

YAMAN, Ahmet Emin, **Millî Ordu’dan Düzenli Orduya**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990.

**MUHALEFETİ YILDIRMA ARACI OLARAK
İSTİKLÂL MAHKEMELERİ
LÜTFİ FİKRİ BEY'İN YARGILANMASI ÖRNEĞİ**

Sadık ERDAŞ*

ÖZET

1920 yılı içerisinde çıkartılan üç yasal düzenleme ile Türk siyasal ve hukuk hayatının en tartışmalı özel mahkemelerinden biri olan İstiklâl Mahkemelerine giden yol açılmıştır. İstiklâl Mahkemelerine tartışmalı özelliğini kazandıran asıl düzenlemeler 15 Nisan 1923 ve 25 Şubat 1925 tarihli düzenlemelerle yeni bir “vatan haini” çerçevesinin çizilmiş olmasıdır.

Bu düzenlemelerle kendisine yeni bir istikamet arayan Türkiye'nin inşa etmeye başladığı yeni siyasal sisteme ve toplumsal yapıya muhalif olanlar yasa dili ile “vatan haini” addedilmişlerdir. Dolayısı ile mahkemeler bu ikinci dönem uygulamaları ile sisteme ve modele muhalif olanların yargılanmaları yoluyla onlar ve onların etkili oldukları toplum üzerinde bir yıldırma aracı haline dönüştürülmüşlerdir.

Lütfi Fikri Bey II. Meşrutiyet'ten itibaren hukuk ve siyasi hayatımızın en renkli, basın ve siyasal çevrelerde söz ve yazıları ile en etkili muhaliflerinden biridir. Yürütmüş olduğu Baro başkanlığı gibi etkili hukuki kimliği ve yayımladığı kitapçıklar ile yeni rejime soğuk ve hatta mesafeli durduğunu

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, serdas@hacettepe.edu.tr

görmekteyiz. Bu kişiliğinden dolayıdır ki iki defa İstiklâl Mahkemeleri süzgecinden geçmiş ve baskı altına alınarak bir yıldırma politikasına maruz kalmıştır. Kamuoyu oluşturmada etkinlikleri tartışılmaz olan gazetecilerin ve arkasında İstanbul Barosu gibi hukuki bir platformu barındıran Lütü Fikri Bey'in yargılanması hilafetin kaldırılması karşısında olası bir direnci şimdiden kırmaktan başka bir şey değildir. Özellikle Lütü Fikri Bey'in mahkûmiyetine gerekçe olarak savcılık tarafından sunulan delillerin bir adet kitapçık, dokuz adet gazete ve bir adet zarftan oluşması kararın daha ziyade siyaseten alındığının en güçlü göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Lütü Fikri, İstiklâl Mahkemeleri, Muhalefet, Yıldırma, Yargılama.

GİRİŞ

Cumhuriyet tarihinin en tartışmalı konularından biri olan İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunu iki aşamada değerlendirmek gerekir. İlk uygulama ve yasal düzenlemeler konusunda fazlaca bir itirazın olmadığına görmekteyiz. Ancak “kurtuluş” sürecinde el birliği işbirliği yapan kadro arasında nasıl bir ülkede ve siyasal sistemde yaşanacağı sorunu yeni rejimin daha inşa aşamasında itirazlara neden olmuş bu bağlamda 1923 ve 1925 düzenlemeleri ile İstiklâl Mahkemelerinin tartışılan ikinci dönem uygulamaları başlamıştır. Bu düzenlemelerle İstiklâl Mahkemelerinin muhalif kesim üzerinde bir baskı ve yıldırma aracı haline geldiği, Lütfi Fikri Bey gibi etkili muhaliflerin bu mahkemelerde yargılanmaları yoluna gidilerek aslında muhalif duygu ve düşüncelerin arka plana atılmaya çalışıldığı söylenebilir.

İstiklâl Mahkemelerinin Kuruluş Süreci

Büyük Millet Meclisinin açılmasının hemen ardından baş gösteren isyanlar karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, öncelikli olarak ülke içinde otoriteyi yeniden tesis etmek ve ihtiyaç duyulan güvenliği sağlamak amacıyla 29 Nisan 1336 (1920) tarihinde Hıyânet-i Vataniyye Kanunu'nu kabul etmişti¹. On dört maddeden oluşan bu kanun, saltanat ve hilâfet makamı ile ülkeyi düşman istilâsından kurtarmak üzere kurulmuş bulunan Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine karşı her türlü sözlü, yazılı ve fiilî muhalefette bulunmayı ve halkı isyana teşvik etmeyi vatana ihanet sayıyor, bu suçları işleyenlerin idamla cezalandırılmalarını öngörüyordu.

Ne var ki kısa bir süre içerisinde Hıyânet-i Vataniyye Kanunu'nun uygulamasından istenilen sonucun alınmadığı görülünce daha hızlı

1 **Düstur**, Üçüncü Tertip, C I, s.4-5, Ergun Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, C I-II, (1920-1927), İleri Kitabevi, İzmir 1995, s.28-29.

çalışan, aldığı kararları hemen uygulayan mahkemelerin kurulması ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu amaçla 11 Eylül 1336'da (1920) Firariler Hakkında Kanun kabul edilmiştir².

Dokuz maddeden oluşan bu kanun ile asker kaçakları ve onlara yardım ve yataklık edenleri yargılamak üzere Büyük Millet Meclisi üyelerinden oluşacak "İstiklâl Mahkemelerinin" kurulması öngörülüyordu. Görev alanı asker kaçaklarıyla sınırlandırılmış olan bu mahkemelerin kararları kesin olacak ve infazı ile bütün devlet güçleri görevli olacaktır.

Kanunun kabul edilerek uygulamaya konulması Mecliste muhalefetin tepkisiyle karşılaştı. Muhalif milletvekillerine göre mahkemeler, fazla yetkilerle donatıldığı, ordu işlerine karışabileceği ve bilhassa idam yetkisi verilen mahkemelerin çok sert çalışabileceği noktasında eleştirilmektedir³. Bu tepkilere rağmen hükümet, on dört bölgede İstiklâl Mahkemesi kurulmasını isteyen teklifinin müzakereleri sırasında, Firariler Hakkında Kanun'un zihinlerde yarattığı karışıklığı gidermek için bir ek konularak 26 Eylül 1336 (1920) tarih ve 28 sayılı İstiklâl Mahkemeleri Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun ile⁴ kanunun kapsamı genişletildi. Böylelikle Asker kaçaklarıyla birlikte Hıyânet-i Vataniyye Kanunu kapsamına giren suçlarla askerî ve siyasî casusluk suçlarına İstiklâl Mahkemelerinin bakması kabul edilerek Türk siyasal ve hukuk hayatının en tartışmalı özel mahkemelerine giden yol açılmış oldu.

İstiklâl Mahkemelerinin geniş yetkilerle Meclis denetiminden uzak bir şekilde faaliyetlerini sürdürmeleri meclis içinde ve dışında muhaliflerin ve bazı cephe kumandanlarının tepkisine yol açtı. Bu şartlar altında İstiklâl Mahkemelerinin kuruluş, görev ve yetkilerini

2 **Düstur**, Üçüncü Tertip, C I, s.61; Ergun Aybars, **a.g.e.**, s.41-42.

3 TBMM, **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, Ankara 2015, s.112 vd.

4 **Düstur**, Üçüncü tertip, C I, s.78.

belirleyen 31 Temmuz 1338 (1922) tarih ve 249 sayılı İstiklâl Mehâkimi Kanunu mecliste kabul edildi⁵. On altı maddeden oluşan yeni kanuna göre hükümetin teklifi ve meclisin onayı ile kurulacak İstiklâl Mahkemeleri bir başkan, iki üye ve bir savcıdan oluşacaktı. Mahkemelerin verecekleri cezalar meclisin onayından sonra infaz edilecekti. Bu kanun, 11 Eylül 1921 tarihli Firariler Hakkında Kanun ile eklerini yürürlükten kaldırıyordu.

İstiklâl Mahkemelerinde İkinci Dönem

Millî Mücadele'nin kazanılmasının hemen ardından 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılırken hilâfet makamına dokunulmamıştı. Hiçbir anayasal ve yasal dayanağı bulunmayan bu kurumun mevcudiyeti sırasında niteliğinin ne olduğu, nasıl olacağı konusu bir muhalefet ortaya çıkardığı gibi kaldırılması da bazı muhalefet akımlarının oluşmasına neden oldu. Saltanatın kaldırılmasından Cumhuriyet'in henüz ilân edilmediği bir yıllık dönem içerisinde halifenin devlet başkanı sayılabileceği, kanun ve hükümet kararlarının halife tarafından onaylanması gerektiği ileri sürülmeye başlandı. Bu tür tartışmaların ve Lozan görüşmelerinin geleceğinin ne olacağı konusunda hızla bir anlaşmazlığa doğru gidildiği bir ortamda, Türkiye Büyük Millet Meclisi kendisini feshetme ve seçimleri yenileme kararı aldı. 1920 tarihli Hıyânet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesinde değişiklik yapan 15 Nisan 1339 (1923) tarih ve 334 sayılı Hıyânet-i Vataniye Kanunu'nun Birinci Maddesinin Tâdili Hakkında Kanun'unu⁶ kabul ederek bir gün sonra dağıldı. Yapılan bu 4. değişiklikle "Saltanatın ilgasına ve hukuk-u hâkimiyet ve hükümlerininin gayri kabil-i terk ve tecezzi ve ferag olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük

5 **Düstur**, Üçüncü tertip, C I, s.108-110; Ergun Aybars, **a.g.e.**, s.127-129.

6 **Düstur**, Üçüncü tertip, C IV, s. 81-82; Ergun Aybars, **a.g.e.**, s.137.

Millet Meclisinin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğu na dair 1 Teşrin-i sani 1338 tarihli karar hilafında veya TBMM'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kevlen veya tahriren veya fiilen an kastın muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta bulunan vatan haini” ad-dedilmiştir.

Saltanatın kaldırılması, Lozan antlaşmasının imzalanması ve Halk Fırkası'nın kurulması gibi siyasal gelişmeler merkezinde geliştiğini gördüğümüz yeni bir rejimin inşası süreci şimdiye kadar Milli Mücadele başından beri iş birliği içerisinde olan kadro arasında yol ayrımına zemin hazırladığı gibi bundan sonra nasıl bir ülkede ve siyasal sistemde yaşanacağı konusu da başta gazete sayfaları olmak üzere birçok zeminde tartışılmaya başlandı.

Köşe yazarları, gelişmelerin hilâfetin kaldırılmasına doğru gittiğini ileri süren yazılar kaleme alırken basının hilâfet lehine ve aleyhine başlattığı yazı kampanyasına Meclis içerisinde de katılanlar oldu. Örneğin Rauf Bey (Orbay) gazetelere verdiği bir demeçte⁷ Cumhuriyet'in aceleye getirildiğini, en doğru devlet şeklinin halifenin başkanlığında olabileceğini savunuyordu. Ülkenin siyasal geleceğinin tartışıldığı bu sırada Hint Müslümanları adına Ağa Han ile Emîr Ali'nin İsmet Paşa'ya Londra'dan gönderdikleri bir mektup bazı İstanbul gazetelerinde yayımlandı (5-6 Aralık 1923). Mektupta, özet olarak hilâfet makamının dünya Müslümanları üzerindeki etkisine değinilerek bu makamın Türklere kalmasının Türkiye'ye sağlayacağı faydalar sıralanıyor ve kaldırılmaması isteniyordu. Konuyu 8 Aralık 1923 günü Meclise getiren Başvekil İsmet Paşa bunun bir komplo olduğunu, işin arkasında İngiltere'nin bulunduğunu, mektubu yayımlayanların Hıyânet-i Va-

7 **Tevhid-i Efkar**, 1 Kasım 1923. İstanbul basınında bu çerçevede çıkan yazıların bir değerlendirmesi için bakınız; Tülay Alim Baran, “İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XV, S 44, Temmuz 1999, s. 627-643.

taniyye Kanunu'nun 1. maddesine göre suç işlediklerini ileri sürerek bu vesile ile İstanbul'a bir İstiklâl mahkemesinin gönderilmesini teklif etti.

Görüşmeler esnasında Rauf Bey Meclis olarak hürriyet-i şahsiye, hürriyet-i kelim ve hukuk-u siyasiye mesailinden düşünmek gerektiğine işaret ederek, ifade edilen hıyanet kokusunun memleket üzerinden geçmemesi ve bunun Cumhuriyetimiz ve cumhuriyet tarihi için leke olacak bir hale gelmemesi temennisinde bulunmuştur⁸. Teklif kabul edilerek İstanbul'a gidecek mahkeme heyeti seçildi ve ertesi gün yola çıkarıldı. Böylece İstiklâl Mahkemelerinin ikinci safhası birincisinden çok farklı sebeplerle başlamış oldu.

Dört üye ile bir savcıdan oluşan mahkeme heyeti⁹, İstanbul'da gelişlerinden hemen sonra yayımladığı bildirimde¹⁰ Cumhuriyet'in varlığına ve esaslarına karşı hareket edenlerin şiddetle cezalandırılacağını ve mahkemenin bu amaçla kurulduğunu belirtiyordu. Hüseyin Cahit (Yalçın), Ahmet Emin (Yalman), Velid Ebüzziya ve Eşref Edip (Fergan) gibi ünlü yazarların da dâhil olduğu, "Matbuat Davası" olarak anılan gazetecilerin duruşmasına 15 Aralık'ta başlandı. Savcı gazetecileri, halifeye siyasî güç kazandırmak ve hilâfetin kaldırılması durumunda Müslümanların büyük felâketlerle karşılaşacakları yolundaki propagandalara alet olmakla suçluyor ve Hıyânet-i Vataniyye Kanunu'nun 1. maddesine göre cezalandırılmalarını istiyordu¹¹. Kamuoyunda büyük tartışmalara yol açan dava 2 Ocak 1924'te sonuçlandı. Gazeteciler beraat ettiler ve Ocak ayı sonunda İzmir'de bulunan Mustafa Kemal

8 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C IV, 67. İnikat, İkinci Celse, 13.12.1339, s. 335.

9 Ergun Aybars, **a.g.e.**, s.227.

10 Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s.79 ve Ergun Aybars, **a.g.e.**, s.229.

11 **Ayın Tarihi**, Kanunu Sani 1926.

ile görüştüler¹². Böylece hem kamuoyunun tepkisi yatıştırılmış hem de İstanbul basınından hareketle muhalefete ciddi bir gözdağı verilerek yıldırılmış oldu.

Müzmin Bir Muhalif: Lütfi Fikri Bey

1890'da Mülkiye mektebini bitirdikten sonra Paris'e giderek hukuk eğitimi aldı. İstanbul'a dönüşünde bir süre avukatlık yapan Lütfi Fikri Bey Mizancı Murad'la haberleştiği iddiasıyla tutuklanarak bir yıl hapis yattı¹³. Hapisten çıktıktan sonra sürgün olarak memuriyetle taşraya gönderildi¹⁴. Hamîdâbâd ve Niğde sancaklarında tahrirat müdürlüğünde bulundu ve sonrasında Tortum kaymakamlığına getirildi. Bu görevinde henüz iki yılı tamamlamadan kaçarak Rusya'ya ve (1901) oradan Avrupa'ya geçti. 1904'te Mısır'a gelen Lütfi Fikri Bey'in burada avukatlık yaptığını görmekteyiz.

Lutfi Fikri, II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Mısır'dan İstanbul'a geldi ve Dersim mebusu olarak Meclis-i Mebusan'da görev aldı¹⁵. Avrupa ve yetiştiği Fransız hukukunu çok iyi bilen Lütfi Fikri Mecliste bulunduğu sıralarda özellikle Basın Kanununun oluşumuna büyük ve önemli destekler verdi¹⁶. Lütfi Fikri Bey politikacı ve gazeteci olarak tanındığı kadar hukuk bilgisi ve hukukçu kişiliği ile de tanınmaktadır. Batı sisteminin hukukuna, sosyal ve kültürel hayatının inceliklerine hâkim olması onu avukat olarak görev yaptığı yıllarda başarılı kıl-

12 **BCA**, Fon Kodu :30.10.0.0 Yer No :9.55.1., Tarih :30.1.1924 , Dosya :843.

13 **BOA**, Fon Kodu: BEO, Dosya No: 931 Gömlek No: 69814, Tarih: 05.Za.1314 (Hicri).

14 **BOA**, Fon Kodu: BEO, Dosya No: 976 Gömlek No: 73158, Tarih: 10.S. 1315 (Hicri).

15 Mehmet Reşit, "Meşrutiyet Muhalefetinden Bir Safha Lütfi Fikri'nin Siyasi Mücadeleleri", **Hürriyet**, 2/3 Ekim 1952; Y. Demirel, **a.g.e.**, s.184-191.

16 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 28 Nisan 1325, 69 inikad.

mıştır¹⁷. 1909'da Mülkiye Mektebi'nde ceza hukuku dersleri verdi¹⁸ ve ders notlarını Hukûk-u Ceza¹⁹ ve Mebadî-i ilm-i Hukûk²⁰ başlıklarıyla yayımladı. Şubat 1912'de Dersim'de Kürtler ve Ermeniler arasında yaşanan arazi anlaşmazlığını çözmek amacıyla bölgeye gönderildi²¹. Biryandan da avukatlık yapmış 1920 yılında İstanbul Baro başkanlığına seçilmiş ve bu görevde 5 yıl kalmıştır.

Kuruluşunda yer almasına karşın kısa bir müddet sonra Meşrutiyeti elde eden ve gene Meşrutiyetin yerleşmemesine sebep olarak gördüğü İttihat ve Terakki'ye muhalefet etmeye başladı. Bir parlamenter olarak her fırsatta ve platformda kuvvetler ayrılığı prensibini savunmuştur. Ona göre her insan elindeki kuvvet ve salahiyeti suiistimal etmeye mütemayildir. Bu kuvvet ve salahiyet suiistimal edilmemek için mutlaka başka kuvvet ve salahiyetlerle sınırlı ve mukayyet olmalıdır. Yani hukuki salahiyetler diğer hukuk ve salahiyetlerle sınırlandırılmalıdır²². Lütfi Fikri Bey dinin devlete hâkim olmasından da şikâyet etmektedir. O laikliği benimsemiş ve her zaman batı tipi parlamenter rejimden yana olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tasfiye edilmesi gereğine inanan Lütfi Fikri Bey'e göre bundan sonra üç farklı fırka kurulması uygundu. 1-Muhafazakârlar, 2-Merkezde Mutedil Fırka ve 3- İfratla ileri

17 Suat Güven, **Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Görüşleri ve İki Risalesi**, MÜ Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.26.

18 Mücellitoğlu Ali Çankaya, **Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C 3, Ankara 1968–1969, s.450.

19 Lütfi Fikri, **Hukuk-u Caza**, İstanbul, 1325 (1909).

20 Lütfi Fikri, **Mebadî-i ilm-i Hukûk**, İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan, 1327 (1911).

21 **BOA**, Fon Kodu :DH.SYS. Dosya No :53 Gömlek No :31, Tarih :04.Ra.1330 (Hicri).

22 Lütfi Fikri, **Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvva**, 1922, s.20.

gitmek isteyeceklerin kuracağı Ahrar Fırkası yani sol cenah²³. Bu düşüncesi dolayısıyla ki, 1910'da kurulan Mutedil Hürriyetperverân Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı ve bu hareketin gerçek önderi oldu²⁴. Başyazarlığını yaptığı Tanzimat, Tazminat, Islahat, Tesirat, Matbuat, Teşkilat, Mern ve İfham gibi sürekli isim değiştiren birçok gazete çıkardı. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın da kurucularından biri ve partinin matbuattaki en gür sesiydi²⁵. 1915'te gittiği İsviçre'den ancak Mondros Mütarekesi'nden sonra döndü.

Ali Rıza Paşa kabinesinin yaptırdığı seçimlerde aday olmadığı halde İstanbul müntehib-i sanileri tarafından mebus olarak seçilmesine rağmen Sabah gazetesinde yazdığı makale ile seçime teşekkür etmekle beraber İstanbul mebusluğundan istifa etmiştir²⁶.

Necmettin Sadak'ın ifadesiyle “yeni ve mühim bir hadise olduğu gün derhal bir makale yazan, hadise daha ziyade ehemmiyet kazanırsa bir risale neşreden” Lütfi Fikri Bey bu yeni dönemde de siyasal gündem çerçevesinde yazmalarını sürdürdü. Türk düşünce hayatında ve dönemin yazarları arasında en fazla etki bırakan çalışmaları “Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mes’ûliyyet ve Tefrik-i Kuvâ Mesâ’ili”²⁷

23 Lütfi Fikri, **Selanik'te Bir Konferans**, İstanbul Ahmet İhsan Matbaası, 1326 (1910), s.44-45.

24 Bu konuda bakınız, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul 1984, s. 214-217.

25 Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s.72 vd.

26 Mehmet Reşit, a.g.m., s.188-189 ve **BOA**, Fon Kodu: ŞD. Dosya No: 854 Gömlek No :15, Tarih :14.Ra.1341 (Hicri).

27 Lütfi Fikri, **Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mes’ûliyyet ve Tefrik-i Kuvâ Mesâ’ili**, İstanbul, 1338 (1922). Ayrıca bu risalenin yarattığı tartışmalar için bakınız, Mehmet Özden, “Saltanat Kaldırılmadan Önce Rejim Tartışmaları: Lütfi Fikri Beyin “Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesaili” (1922) Başlıklı Risalesi ve Polemikler”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi** - Journal of Faculty of Letters, C 29, S 1 (Haziran-June 2012), s.231-246.

ile “Meşrutiyet ve Cumhuriyet”²⁸ başlıklı risaleleridir.

İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında bir diyalog kurup aralarını bulmak amacıyla Müsâlemet İttifakı adıyla bir dernek kurdu²⁹ ancak bu teşebbüsten bir sonuç çıkmadı. TBMM'nin Nisan 1923'te yaptığı daha sonra kendisinin de yargılanacağı “Hıyânet-i Vataniyye Kanunu'nun Birinci Maddesinin Tâdili Hakkında Kanun” teklifinin verilmesi üzerine Tevhid-i Efkâr'da “Mebusan-ı Kirama Açık Mektup” başlıklı bir yazı yayınlayarak³⁰ bu kanunun tatbikat ve fiiliyatta bir “fikir cürmü” haline geleceği, ihtilal halinde olan bir memleketin hummadan ateşler içinde sayıklayan bir hasta halinde olduğu dolayısıyla onun sözünün, imzasının ve yaptıklarının bir itibarı olmayacağını vurgulamış ve fakat bu ihtilal halinde ısrar ediliyorsa seçimlerin yapılmaması gereğine dikkat çekmiştir³¹. Saltanatın ve hilâfetin kaldırılmasına karşıydı. Nitekim 10 Kasım 1923 tarihli Tanin'de yayımlanan bir yazısında Halifeye istifa etmemesini telkin etmeye çalıştı.

Baro Başkanlığını da yürüttüğü bu sıralarda 11 Aralık 1923 günü İstanbul İstiklâl Mahkemesi Savcılığının talimatı üzerine sorgu için davet edildi ve ifadesi alındıktan sonra serbest bırakıldı³². 13 Aralık

28 Lütfi Fikri, **Meşrutiyet ve Cumhuriyet**, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1339 (1923). Yine bu risale etrafında Mehmet Özden, “Cumhuriyet'in İlanı Arifesinde Meşrutî ve Cumhuri Rejimler Üzerine Bir Polemik: Lütfi Fikri Beyin Meşrutiyet ve Cumhuriyet Risâlesi (1923)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi** CTAD Yıl 6, S 12 (Güz 2010), s. 153–181.

29 Tarık Zafer Tunaya, “Muhalefet Tarihinin Heyecanlı Siması: Lütfi Fikri Bey”, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, Arba Yayınları İstanbul 1988, s. 187-194.

30 **Tevhi-i Efkâr** 15 Nisan 1923; Y. Demirel, **Lütfi Fikri Beyin Günlüğü**, s. 153-158.

31 **Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü**, “Daima Muhalefet”, Yayına Hazırlayan; Yücel Demirel, ARMA Yayınları, İstanbul 1991, s. 153-158.

32 Murat Kurt, **Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Mücadelesi Yahut Tek Başına Muhalefet**, Şehir Yayınları, İstanbul 2008, s. 221.

1923'te İstanbul kumandanı Şükrü Naili Paşa, Vali Ali Haydar Bey, Polis Müdürü Saadettin Bey ve İstiklâl Mahkemeler üyelerinin yapmış oldukları toplantı sonrasında Tanin gazetesi yayın müdürü Baha Bey, İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey ve Halifenin yaveri Ekrem Bey gözaltına alındı. 15 Aralıkta yapılan sorgulama sonrasında Baha Bey serbest bırakılırken Ekrem Bey ve Lütfi Fikri Bey savcının emriyle tutuklanmıştır. Ekrem Bey yapılan sorgulamasının ardından 8 Ocakta tahliye edilirken³³ Lütfi Fikri Beyin duruşması 19 Aralık 1923'te başlamıştır.

Savcı iddianamesinde iki noktaya dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki; 15 Kasım 1923 tarihli Akşam gazetesinde Lütfi Fikri beyin Necmeddin Sadak'a verdiği cevapta milli egemenliğin mutlaka cumhuriyet yönetimi ile eş anlamlı olmadığını, meşrutiyeti cumhuriyete tercih ettiğini, hükümet-i cismaniyesiz hilafeti yaşatmanın imkânsızlığını açıkça ileri sürdüğünü, ikinci olarak da Tanin gazetesinin 10 Kasım 1923 tarihli sayısında "Huzur-u Hazret-i Hilafetpenahiye" başlıklı yazısında "ahval ve zaman öyle gösterdi ki, zat-ı hazret-i hilafetpenahiniz bu gün Türk ve İslam tarihine bir kararınızla şu veya bu mecrayı verebileceksiniz." dedikten sonra "ölüm tehlikesi olsa bile Hanedanın ebediyen sükût etmemesi için Halife hazretlerine sebat ve metanet tavsiye ettiği" ve bu yazılarının 1 Kasım 1922 tarihli karara ve buna bağlı olan Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1.maddesine aykırı olduğundan bu gerekçe ile tutuklu bulunduğunu belirterek ilgili gazete nüshalarını mahkeme başkanlığına davanın delilleri bağlamında verdi³⁴.

33 Makam-ı Hilafet Yaveri Yüzbaşı Ekrem Bey'in sorgulaması ve tahliyesi için bakınız: **TBMM İstiklâl Mahkemeleri Arşivi**, Klasör; 003, Dosya; 006, Gömlek; 1, s. 1-17.

34 Ergun Aybars, **a.g.e.**, s.240; Ayrıca Lütfi Fikri Beyin yargılanması için **TBMM, İstiklâl Mahkemeleri**, C 2; **İstanbul İstiklâl Mahkemesi, Baro Reisi Lütfi Fikri Bey Hakkında Zabıtname**, Ankara 2015, s.49-121.

Lütfi Fikri Bey mahkeme başkanı ile olan konuşmalarında da Hilafetin kesinlikle Türklerde kalması gerektiğini zira Türkiye'nin bu gün yararlanmamakla birlikte dünya üzerinde Halife sayesinde etkin bir yeri olduğunu ileri sürerek görüşlerinde bir değişiklik olmadığını dile getirdi. Hilafetin Türkiye'den gitmesiyle Türkiye'nin önemsiz bir devlet durumuna düşeceğini Azerbaycan'dan farkı kalmayacağını, Cumhuriyet kuralım derken Hilafetin feda edilmesinin yanlış olacağını belirtti³⁵.

20 Aralık duruşmasına Lütfi Fikri Bey'in yazıları tek tek ve cümle cümle irdelenmesi ve bu çerçevede soruların cevaplanması ile başlandı ve iddianamenin dinlenmesine geçildi. İstanbul İstiklâl Mahkemesi savcısı Akşam ve Tanin gazetelerinde yayınlanan hilafetle ilgili yazıların Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesi gereği suç teşkil ettiğini, yazarın bu yazılarıyla meşrutiyeti cumhuriyetten üstün tuttuğunu, millî egemenliğin kesinlikle cumhuriyette olamayacağını yazdığını belirtti. Savcı meşrutiyet rejiminin saltanatın geri gelmesini gerektirdiğini, dolayısıyla Lütfi Fikri Bey'in millî egemenliğin Meclisten alınarak bir kişiye verilmesini istediğini ileri sürdü. Lütfi Fikri Bey'in bu fikirleri ve yazıları dolayısıyla 1 Kasım 1922 tarihli Meclis kararına karşı mükerreren yayında bulunduğu için Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. Maddesi ile suçlanmasını ve 2. Madde gereği cezalandırılmasını talep etti.

23 Aralıkta beraat eden gazetecilerle görüşen Lütfi Fikri suçsuz olduğunu İstiklâl Mahkemesi adaletine güvendiğini ve beraat edeceğini umduğunu söyledi³⁶. Ertesi gün yapılan savunmada Lütfi Fikri Bey'in avukatı Kuddusi Bey müvekkilinin geride bıraktığı hayatının dikkate alınması durumunda onun vatan haini olamayacağının görü-

35 **Tanin**, 20 Aralık 1923.

36 Ergun Aybars, **a.g.e.**, s.241.

leceğini, iddiaların maddi delillere dayandırılmadığını belirtti. Diğer avukat Hayri Bey ise Lütfi Fikri Bey'in yazılarını yayımlayan gazete sorumlularının yargılanmadığını dolayısı ile müvekkilinin aynı durumda olması gerektiğinin, vatan hainliğinde bulunmanın kanuna göre kasıtlı işlenmesi gereken suç olmasına rağmen müvekkili hakkında savcının iddianamesinde bile kasıtlı yayında bulunulduğu görüşüne yer verilmediğini belirtti.

Lütfi Fikri Bey, savcının duygulara hitap ettiğini fakat delillere dayanmadığının altını çizerek başladığı savunmasında Türkiye'nin dünya medeni milletleriyle ilişkisi olması dolayısıyla batı düşüncesinden uzak kalamayacağını Avrupa basın yasalarından örnekler vererek yazılarının suç sayılmayacağını, Hiyanet-i Vatanîye Kanunu'nun geniş biçimde yorumlanmasının birçok kimseyi zor duruma sokabileceğini hatırlattı. Refet Paşa'nın bir yıl önce İstanbul'a geldiği zaman cumhuriyet rejimini çok sert bir dille eleştirdiğini kendi yazılarının bu eleştiriler karşısında hiç sayılacağını, meşrutiyet ve cumhuriyet rejimleri arasında millî egemenlik yönünden büyük bir ayrılık bulunmadığını anlattı³⁷.

27 Aralıkta açıklanan kararda, "milletin yegâne ve hakiki mümessili olan TBMM namına icrayı muhakeme ve ifayı hükme mezun İstanbul İstiklâl Mahkemesi, savcının iddialarındaki hususları göz önüne alarak sanığın Tanin ve Akşam gazetelerinde yayınlanan ve davaya konu olan yazıları ile 1 Kasım 1922 tarihli "Saltanatın kaldırılması" ile ilgili karara aykırı yayında bulunduğu için Hiyaneti Vatanîye Kanunu gereğince yargılanan Lütfi Fikri Bey'in bu yazılarıyla Halifeyi direnmeye kışkırttığı ve Meclisin manevi şahsiyetine hakaret ettiği sabit bulunmuş ancak bu suçun kasıtlı işlenmediği dikkate alınarak oy çokluğu ile suçlu bulunduğu, bölücü ve yıkıcı yayında bulunduğu

37 **Tanin**, 25 Aralık 1923, s.1-2; **Ayın Tarihi**, C 2, No;4, s.160-171.

dan dolayı adı geçen Kanunun 3. Maddesi gereğince beş sene küreğe mahkûm edilmesine karar vermiştir³⁸.

Aslında kamuoyu oluşturmada etkinlikleri tartışılmaz olan gazetecilerin ve arkasında İstanbul Barosu gibi hukuki bir platformu barındıran Lütfi Fikri Bey'in yargılanması hilafetin kaldırılması karşısında olası bir direnci şimdiden kırmaktan başka bir şey değildir. Özellikle Lütfi Fikri Bey'in mahkûmiyetine gerekçe olarak savcılık tarafından sunulan delillerin bir adet kitapçık, dokuz adet gazete ve bir adet zarftan oluşması kararın daha ziyade siyaseten alındığının en güçlü göstergesidir.

Nitekim mahkeme üyelerinden Asaf Bey³⁹ Lütfi Fikri Bey tarafından neşredilen ve davaya konu olan yazılarında Halifeye istifa etmemesi çağrısının “fıkr-i zati ve kanaat-i şahsiyesine göre bir tavsiyeden ve Necmettin Sadak ile giriştiği polemik yazılarını da “mübahese ve münazara-i ilmiyeden ve fikir ve içtihad-ı şahsisini ifade ve beyandan” ibaret olduğu, oysa Hiyaneti Vataniye Kanunu'nun 1. Maddesi ile tarif ve tasrih ve 2. ve 3. Maddelerinde dereceleri sıralanan vatana ihanet suçunun işlendiğine yönelik vicdani bir kanaat temin edemediği gerekçesiyle beraati yönünde oy kullandığını da belirtmek gerekir⁴⁰.

Lütfi Fikri Bey hakkında verilen bu hüküm önceleri başkanı bulunduğu İstanbul Barosu tarafından temyiz edilmek istenmiş ve bu çerçevede Reis-i sani Saadettin Ferit Bey tarafından kaleme alınan

38 TBMM, **İstiklâl Mahkemeleri C 2, İstanbul İstiklâl Mahkemesi Zabıtları**, Ankara 2015, s.15-17.

39 Asaf Süleyman Doras, İstanbul Hukuk Mektebi mezunu. Reddi İlhak Cemiyeti kurucusu ve İzmir'e Doğru gazetesi sahibi. 2. dönem Saruhan, 3. dönem ara seçimlerde ve 4. dönem İzmir milletvekili.

40 TBMM, **İstiklâl Mahkemeleri, C 2, İstanbul İstiklâl Mahkemesi Zabıtları**, aynı yer.

Lütfi Fikri Beyin affi istirhamına dair bir telgraf 14 Ocak 1924'te TBMM'ce İstida Encümenine havale edilmiş⁴¹ bunun kanunlar çerçevesinde mümkün olmadığı anlaşılınca avukatları aracılığı ile TBMM'ye verilen bir dilekçe ile affi talep edilmiştir. Meclis Başkanlığına hitaben yazılan bu dilekçe ile “Müddabih cürmümün vukuunda mahkeme-i nizamiyenin salahiyeti takarrür etmiş ve bendeniz için iki derece-i mehakimden geçmek bir hakkı müktesep halini almış iken iki ay sonra teşekkül eden İstiklâl Mahkemesine tevdiim ahkâmı kanuniyeye ve üssü adalete münafi olduğu gibi neşriyattan dolayı gazete müdürü mesullerinin fail-i asli ve makale sahiplerini fail-i müşterek olması icabı kanuni olmasına rağmen yalnız acizlerinin mahkûmiyeti ilmen ve kanunen gayri kabil-i izahıdır. Diğer taraftan hakkımdaki davada bütün iddialar ve müdafaalar münhasıran meşrutiyet ve cumhuriyet meselelerine müteallik olduğu halde mahkeme müdafaası dinlenmemiş bir husustan yani arizadan dolayı kulunuzu mahkûm etmiştir. Kararın ittifakla olmaması da bütün bu maruzatımı müeyyittir. Meclis-i aliniz bir mercii am olup her nevi şikayati kabule ve haksızlıkları ıslaha salahiyettar olduğundan lütfen hakkımda marulanz şeraitle hüküm ve kararın ref'i ile icrayı adalet buyurulmasını tazarru ve istirham eylerim⁴².” verilen hükmün kaldırılması istenmiştir. Bunun üzerine Adliye Encümenliği tarafından Meclis Başkanlığına sunulan bir mazbata, “Cumhuriyetimiz kanunlarını tatbik hususunda azim ve şiddeti haiz olmakla beraber icabında asar-ı şefkat ve ref'et de ibraz edebileceğinden ve Lütfi Fikri Bey'in hayatı maziyesi de bu şefkat ve ref'eti izhara layık görüldüğünden adı geçenin talebi üzerine mahkûmiyet-i müphemî mebhüsiyesiyle netayîç-i hukuku berveçh-i ati tanzim edilen layiha-i kanuniyenin müstacelen kabul buyurulması temennisi ile keyfiyet heyeti umumiyeye arz olunmuştur⁴³.

41 Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 82 dipnot, 31.

42 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 2. Dönem, C 5, 99. Birleşim, s. 689-690.

43 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 2. Dönem, C 5, 99. Birleşim, s. 688.

Mecliste yoğun tartışmalar sırasında ikinci bir telgraf dilekçe örneğinin de okunduğu görülmektedir. Burada da “ 20 Kanunusani tarihli telgrafın muhteviyatını tekrar istirham ve şayet Meclis-i Alinin o tarzda bir karar ittihazı usulüne muvafık görülmezse ve ancak cezanın affı ve hukuk-u memnuanın iadesi suretiyle adalet icraası tercih buyrulursa olvechile muamele ittihazını istida eylerim” denilmektedir⁴⁴. Nihayetinde bu başvuru üzerine Şubat 1924'te TBMM tarafından çıkarılan özel bir kanunla affedildi ve yasakları kaldırıldı⁴⁵.

Sahip olduğu muhalif kimliği nedeniyle iktidar ve İstiklâl Mahkemeleriyle yıldızı barışmayan Lütfi Fikri Bey'e yönelik bir başka yıldırma girişimi 1924 yılı içerisinde Muhamat Kanunu çerçevesinde yapıldığı görülmektedir. 3 Nisan 1924 yılında çıkartılan Muhamat Kanunu ile Avukatlık mesleğiyle bağdaşmayan kişilerin tasfiyesi amacıyla kanunun geçici bir maddesine göre kurulan ‘Tefrik Meclisi’, o tarihte İstanbul Barosunu “münfesi” saymış, baronun tüm evrakına el koymuş ve kayıtlı 960 üyenin 482'sini Barodan ve avukatlık mesleğinden çıkarmıştır⁴⁶. Ancak İstanbul Barosunun bu olaya sert tepki göstermesi üzerine Adalet Bakanlığı, Baronun yetkilerini aynen kabul etmek zorunda kalmıştır. Tefrik Meclisinin kararının Baroya bildirilmesi üzerine Cumhuriyet döneminin ilk Baro Genel Kurulu, 28 Ağustos 1924 Perşembe günü tasfiye edilen avukatların da katılımıyla toplanmış ve sert tartışmalardan sonra Lütfi Fikri Bey yeniden başkanlığa seçilerek Cumhuriyet döneminin ilk Baro Başkanı olmuştur.

44 **A.g.e.**, s. 699. Ayrıca Lütfi Fikri Bey'in affı ile ilgili meclis tartışmalarının aktarıldığı 15 Şubat 1340 (1924) tarihli Tanin gazetesinde yer alan haberin latin harflerine aktarımı için bakınız: Nevin Yurdusever Ateş, “Lütfi Fikri Bey'in Affı”, **Toplumsal Tarih**, C 9, S 53, Mayıs 1998, s.31-32.

45 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 9.51.10., Tarih :12.2.1924, Dosya :710.

46 Bu konuda bakınız: Umut Karabulut, “Muhâmât Kanunu: Türkiye’de Avukatlık Kurumunun Düzenlenmesi ve İstanbul Barosunda Yaşanan Tasfiyeler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies**, XIII/27 (2013-Güz), s.79-104.

Lütfi Fikri Bey'in tekrar baro başkanlığına seçilmesi Ankara'yı fena halde kızdırmış olmalı ki, Mustafa Kemal Atatürk 05 Kasım 1925 günü "Cumhuriyetin kendi hukukçularını yetiştirme" iddiası ile kurulan Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin açılışında yaptığı konuşmasında; "Cumhuriyet ilan olunduktan sonra vukua gelen feci bir hadiseyi de nazarı intihabınız önünde canlandırmak isterim. En büyük mamuremizin bu memlekette belki Avrupa'da tahsil etmiş yüksek mütehasıslardan mürekkep baro heyeti alenen hilafetçi olduğunu ilan eden ve ilan etmekle iftihar duyan birisini seçip kendisine reis intihab etmiştir. Bu hadise köhne hukuk erbabının cumhuriyet zihniyetine karşı deruni ve hakiki olan vaziyet ve temayülünü ifadeye kâfi değil midir? Bütün bu hadisat erbabı inkılâbın en büyük fakat en sinsi hasmı canı, çürümüş hukuk ve onun bi derman müntesipleri olduğunu gösterir." sözleriyle eleştirmiştir⁴⁷.

Tarikat-ı Salahiye Davası ve Lütfi Fikri Bey'in Yargılanması

Lütfi Fikri Bey'in ikinci kez İstiklâl Mahkemesi önüne çıkması 1925 yaz aylarında olmuştur. Şeyh Sait isyanını soruşturan Şark İstiklâl Mahkemesi soruşturma esnasında "Tarikat-ı Salahiye" adlı gizli bir örgütün varlığına tesadüf etmiş ve bu nedenle soruşturma başlatılmıştı.

Bu bağlamda tutuklananlar arasında üç önemli isim dikkat çekmektedir. Tarihçi Ahmet Refik Bey, Aksekili Ahmet Hamdi Efendi ve İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey. Ünlü tarihçi ve tarihi sevdiren adam olarak da değerlendirilen Ahmet Refik Bey savunmasında Cemiyetle ilişkisini kesinlikle reddetmiş, Kiraz Hamdi Paşa'nın kendisine kurucu üyelik önerdiğini fakat bu isteği geri çevirdiğini belirtmiştir⁴⁸. Cemiyete mücadele-i milliye aleyhinde olduğu için girmedi-

47 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, s.251.

48 Tarık Zafer Tunaya, "Türk Devrimine Karşı İdeolojik Bir Muhalefet Girişimi:

ğini duygusal bir konuşma ile açıklamış ve beraat etmiştir⁴⁹. Aksekili Hamdi Hoca'da Cemiyetten habersiz olduğunu söylemiş ve o da beraat etmiştir⁵⁰.

Daha önce de İstanbul İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanan hilafetçi ve meşrutiyetçi olmak gibi muhalif kimliği ve söylemleri nedeniyle bu davaya dahil edildiğini ve bir kez daha hukuki baskı altına alınarak yıldırılmaya çalışıldığını düşündüğümüz Lütfi Fikri Bey evi arandıktan sonra kefaletle serbest bırakıldı ise de Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti üyesi olmakla suçlanan diğer şahıslarla beraber yargılanmak üzere 23 Haziranda Ankara'ya gönderilmiştir⁵¹. İlk duruşmasında evinde yapılan aramalarda el konulan hatıratı⁵² ve ağabeyi Münici Fikri Bey ve yeğeni Feridun Fikri Bey'in mektupları okunmuş⁵³ ve bu özel yazışmaları ertesi günün gazetelerinde yayınlanarak adeta bir karalama kampanyası başlatılmıştır. Zira Feridun Fikri Bey'e babasından gelen mektuplara bakılırsa Lütfi Fikri Bey İttihatçılıkla ve Ali Kemal ve Cahit Beyler gibi memlekete kötülük etmekle suçlanmakta ve bazı aile sorunları dile getirirken de ağır bir dil kullanmaktadır⁵⁴.

'Tarikat-ı Salahiyye Cemiyeti' ve Eylemleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, XXXVIII/3-4, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan, Özel Sayı II, s.257-265.

49 **Cumhuriyet** 13 Temmuz ve 11 Ağustos 1925, s.2; Muzaffer Gökman, **Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay**, İş Bankası, İstanbul 1978 s.124-126.

50 **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1925, s.2.

51 **Hâkimiyet-i Millîye**, 24 Haziran 1925.

52 Söz konusu hatırat, **Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü**, 'Daima Muhalefet', Yayına Hazırlayan; Yücel Demirel, ARMA Yayınları, İstanbul 1991" künyesi ile yayımlanmıştır. Günlüğü yayına hazırlayan Demirel bunu Tarık Zafer Tunaya'nın arşivinde bulunan bir dosyadan aldığını kaydeder. Muhtemelen bu "fotokopi" metin İstiklâl Mahkemesinin el koyduğu Meclis arşivinde olması gerektiğini düşündüğüm ana kaynaktan çoğaltılmış olabilir.

53 Ergun Aybars, **a.g.e.**, 380.

54 Aynı yer.

Lütfi Fikri Bey 13 Mart 1923 tarihli hatıralarında TBMM’de yer alan ikinci gruba olan düşünce ve ilişkilerini anlatmakta, savaş bitinceye kadar herkesin Kuvayı Millîye’ye bağlı olmasına rağmen bu gün bu birliğin eskisi kadar güçlü olmadığını, Mustafa Kemal Paşanın özellikle 1 Kasım 1922 kararından sonra gücünü yitirmeye başladığını, balonunun bu karardan sonra delindiğini, muhaliflerin fırsat beklediğini, İttihatçılarla birleşmesi halinde de bu durumun M.Kemal’in sonunu getireceğini ileri sürmekte ve Mustafa Kemal’e muhalif olanlarla birleşmenin kendisi için yararlı olacağını düşünüyordu⁵⁵.

14 Mart tarihli günlüğünde ise Mecliste yer alan muhalif ikinci gruba hazırlayıp gönderdiği ve “Meşrutiyet Fırkası” adını verdiği bir parti programından söz etmektedir. Grubun bunu kabul etmemesi halinde kendisinin bir parti kurabileceğini belirterek Anadolu’da süren ihtilalin barış döneminde İttihatçılarla çekişeceği öngörüsünde bulunuyor ve bundan yararlanmasını bilen üçüncü bir partinin iktidarı ele geçirebileceğini ifade ediyordu⁵⁶. 27 Temmuz’da Lütfi Fikri Bey’in sorgusu yapıldı. Savunmasında kendisinin bu örgütle ilgisi olmadığını, hatıratının sadece görüşlerini yansıttığını bunun da yayınlanmadığı sürece suç sayılamayacağını ileri sürdü⁵⁷.

Lütfi Fikri Beyin mahkeme safhalarını gazetelerden takip eden Mustafa Kemal 15 Ağustos 1925 günü İstiklâl Mahkemesi başkanına gönderdiği bir yazı ile Lütfi Fikri Bey’in şimdiye kadar izlenen politikalarına ve kendisine karşı olmasının hakkında bir iddia sürülmesi için yeterli olamayacağını, başka bir suç ile tutuklu değilse mahkemenin müsamahasını istedi⁵⁸.

55 **Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü, ‘Daima Muhalefet’**, Yayına Hazırlayan; Yücel Demirel, ARMA Yayınları, İstanbul 1991, s.139-141.

56 **A.g.e.**, s.141-142.

57 **Hakimiyet-i Millîye**, 27-30 Temmuz 1925.

58 **Hakimiyet-i Millîye**, 16 Ağustos 1925; **Atatürkün Tamim Telgraf ve Beyan-nameleri**, 1964, s.524.

Mahkeme 15 Ağustos tarihli karar açıklamasında “Tarikat-ı Salahiye” adlı gizli bir örgütün varlığına hükmederek bu örgütün “halkın dini duygularını istismar ve dini politikaya alet ettiğini”⁵⁹ ve yargılananlardan çoğunu suçu sabit görülerek cezalandırıldığını açıklamıştır. Lütfi Fikri Bey’in örgütle ilişkisi olmadığını ancak ele geçen mektuplarında suç unsuru bulunması dolayısı ile yargılanması gerekirken Cumhurbaşkanının mahkemeye gönderdiği yazı ile hukuk-u şahsiyeleriyle ilgili olan dava için feragat ettiğini bildirmiş olduklarından be-
raatına karar vermiştir.

SONUÇ

Tarık Zafer Tunaya’nın ifadesi ile acı bir muhakeme sonunda be-
raat ettiği zaman eski Lütfi Fikri Bey’den eser kalmamıştır⁶⁰.

Böylece İstiklâl Mahkemelerinin muhaliflere yönelik yıldırma politikaları ve yargılamaları Lütfi Fikri Bey örneğinde başarılı olacak ve Türk siyasal hayatının müzmin muhalifi ve hukuk adamı düşünce dünyamızdan ve siyasal hayatımızdan çıkarılacaktır. Her ne kadar 1926 yılına kadar Baro Başkanlığı görevini sürdürse de artık herhangi bir yerde yazmadığını ve siyasal tartışma ve polemiklerde yer almadığını görmekteyiz. Bu bağlamda Lütfi Fikri Bey örneğinde muhalefeti yıldırma politikasının amacına ulaştığını söylemek mümkündür. Lütfi Fikri Bey 7 Ekim 1934’te uzun yıllardır uğraştığı kanser hastalığı tedavisi için gittiği Paris’te öldü ve Pere-Lachaise Mezarlığı’na defnedildi. Kemikleri on sekiz yıl sonra İstanbul’a getirilerek Edirnekapı Mezarlığı’nda kendi yaptırdığı kabrine annesiyle babasının yanına gömüldü.

59 Bu ibareler Şeyh Sait İsyanı sonrasında Hiyaneti Vatanîye Kanunu’na yapılmış eklemelerdendir. Bakınız, Hiyanet-i Vatanîyye Kanununu 1.maddesinin Tadili Hakkındaki 15 Nisan 1339 tarihli kanuna müzeyyel Kanun, 25 Şubat 1341 Kanun No;556.

60 Tarık Zafer Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, s.194.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, Fon Kodu :30..10.0.0 Yer No :9.55..1., Tarih :30/1/1924, Dosya :843.

BOA, Fon Kodu: BEO, Dosya No: 931 Gömlek No: 69814, Tarih: 05.Za.1314 (Hicrî).

BOA, Fon Kodu: BEO, Dosya No: 976 Gömlek No: 73158, Tarih: 10.S. 1315 (Hicrî).

BOA, Fon Kodu: DH. SYS. Dosya No: 53 Gömlek No: 31, Tarih: 04.Ra.1330 (Hicrî).

BOA, Fon Kodu: ŞD. Dosya No: 854 Gömlek No: 15, Tarih: 14.Ra.1341 (Hicrî).

TBMM İstiklâl Mahkemeleri Arşivi, Klasör;003, Dosya;006, Gömlek;1 sayfa 1-17.

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi, Kanunu Sani 1926.

Başbakanlık Neşriyat Müdürlüğü, **Düştur**, Üçüncü Tertip, C I.

Başbakanlık Neşriyat Müdürlüğü, **Düştur**, Üçüncü Tertip, C IV.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 28 Nisan 1325.

TBMM, Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, C V.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C IV.

TBMM, İstiklâl Mahkemeleri C I - II, İstanbul İstiklâl Mahkemesi Zabıtları.

Gazeteler

Cumhuriyet, 13 Temmuz 1925.

Cumhuriyet, 19 Temmuz 1925.

Cumhuriyet, 11 Ağustos 1925.

Hâkimiyet-i Millîye, 24 Haziran 1925.

Hakimiyet-i Millîye, 27, 28, 29 ve 30 Temmuz 1925.

Hâkimiyet-i Millîye, 16 Ağustos 1925.

Tanin, 20 Aralık 1923.

Tanin, 25 Aralık 1923.

Tevhid-i Efkar, 1 Kasım 1923.

Kitap ve Makaleler

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989.

ATEŞ, Nevin Yurdusever, "Lütfi Fikri Bey'in Affı", **Toplumsal Tarih**, C 9, S 53, Mayıs 1998, s.31-32.

AYBARS, Ergun, **İstiklâl Mahkemeleri**, C I-II, (1920-1927), İleri Kitabevi, İzmir 1995, s. 627-643.

BARAN, Tülay Alim, "İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XV, S 44, Temmuz 1999, s. 627-643."

BİRİNCİ, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

DEMİREL, Yücel (Yayına Hazırlayan), **Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü**, 'Daima Muhalefet', Arma Yayınları, İstanbul 1991.

GÖKMAN, Muzaffer, **Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1978.

GÜVEN, Suat, **Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Görüşleri ve İki Risalesi**, MÜ Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.

KARABULUT, Umut, "Muhâmât Kanunu: Türkiye'de Avukatlık Kurumunun Düzenlenmesi ve İstanbul Barosunda Yaşanan Tasfiyeler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal of Modern Turkish History Studies**, XIII/27 (2013-Güz), s.79-104.

KURT, Murat, **Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Mücadelesi Yahut Tek Başına Muhalefet**, Şehir Yayınları, İstanbul 2008.

Lütfi Fikri, **Hukuk-u Caza**, İstanbul, 1325 (1909).

Lütfi Fikri, **Selanik'te Bir Konferans**, İstanbul Ahmet İhsan Matbaası, 1326 (1910).

Lütfi Fikri, **Mebadî-i ilm-i Hukûk**, İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan, 1327 (1911).

Lütfi Fikri, **Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mes'ûliyyet ve Tefrîk-i Kuvâ Mesâ'ili**, İstanbul, 1338 (1922).

Lütfi Fikri, **Meşrutiyet ve Cumhuriyet**, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1339 (1923).

Mücellitoğlu Ali Çankaya, **Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C 3, Ankara 1968–1969.

ÖZDEN, Mehmet, "Saltanat Kaldırılmadan Önce Rejim Tartışmaları: Lütfi Fikri Beyin "Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrîk-i Kuvva Mesaili" (1922) Başlıklı Risalesi ve Polemikler", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi - Journal of Faculty of Letters** C 29, S 1 (Haziran 2012), s.231-246

ÖZDEN, Mehmet, “Cumhuriyet’in İlânı Arifesinde Meşrutî ve Cumhuriyet Üzerine Bir Polemik: Lütfi Fikri Beyin Meşrutiyet ve Cumhuriyet Risâlesi (1923)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi** Yıl 6, S 12 (Güz 2010), s. 153–181.

REŞİT, Mehmet, “Meşrutiyet Muhalefetinden Bir Safha Lütfi Fikri'nin Siyasi Mücadeleleri”, **Hürriyet**, 2/3 Ekim 1952.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.

TUNAYA, Tarık Zafer, “Muhalefet Tarihinin Heyecanlı Siması: Lütfi Fikri Bey”, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, Arba Yayınları İstanbul 1988.

TUNAYA, Tarık Zafer, “Türk Devrimine Karşı İdeolojik Bir Muhalefet Girişimi: ‘Tarikat-ı Salahiyye Cemiyeti’ ve Eylemleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, XXXVIII/3-4, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan, Özel Sayı II, s.257-265.

BİR LİSE ÖĞRENCİSİNİN HATIRALARI VE GÖZLEMLERİNDE İSTİKLÂL MAHKEMELERİ

Sebahattin ŞİMŞİR*

ÖZET

İstiklâl Savaşı'nın o karışık ortamında asayiş ve sükuneti sağlamak için Ankara Hükümeti bir dizi tedbir almak zorunda kalmıştır. Dönemin bir kurtuluş mücadelesi verildiği bir dönem göz önüne alınınca, Ankara'da bürokrasinin bir çok alanında olduğu gibi Meclis işlerinin görülmesinde de elemana ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu dönemde okur yazar olan herkesle ihtiyaçlar giderilmeye çalışılmıştır. Yani, günümüzün tabiri ile öğrenciler de yarım gün olacak şekilde istihdam edilmişlerdir. Bu öğrencilerden biri de Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'dur. O da derslerinden sonra meclis çatısı altında göreve gelmiş, istiklal mahkemelerinde de katiplik vazifesi görmüştür. Bu döneme ait hatıralarını kaleme aldığı gibi, daha sonra muhtelif mahfillerde konuşma ve yazıları ile de o günleri ve yaşadıklarını bize aktarmıştır. Biz Velidedeoğlu'nun yazdıklarından yola çıkarak bir lise öğrencisinin bakış açısı ile İstiklâl Mahkemelerini değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Lise, Öğrenci, Ankara, İstiklâl Mahkemeleri.

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sebahattinsimsir@gmail.com

THE INDEPENDENCE TRIBUNALS IN MEMORIES AND OBSERVATION OF A HIGH SCHOOL STUDENT

ABSTRACT

In the Turkish Independence War's exigency atmosphere the Ankara Government was obliged to take some precautions for maintaining public order. Considering the extraordinary circumstances of the period, there was an urgent need for personnel to work in the Assembly like other places of bureaucracy in Ankara. Thus, everybody who was literate was asked for office at that period. Even students. One of those students was Hıfzı Veldet Velidedeoğlu. He served his out of school time at the Assembly, did typing at the Independence Tribunals. He later wrote his memories and let us know those days with his various speeches and articles. We, based on Velidedeoğlu's stuff, will try to assess the Independence Tribunals from a high-school student's perspective.

Keywords: High-School, Student, Ankara, The Independence Tribunals.

GİRİŞ

Bildiride Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun¹ hatıraları ışığında İstiklâl Mahkemeleri değerlendirilecektir. İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra ivedilikle yeni bir meclisin açılması gerekmiştir. Bunun neticesinde de Ankara'da bir meclisin açılmasına karar verilmiş ve okur yazar gençlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun önünün açılmasını sağlamıştır.

Meclis'e Müracaat ve Göreve Başlaması

Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açıldığı yıl Hıfzı Veldet 11. sınıf öğrencisidir. Ankara Darülmualiminin mektebinde tabiat bilgisi öğretmenini olan amca oğlu Halil Şerafettin henüz sınavlar devam ederken tahminen 20 veya 21 Nisan'da okuduğu okula gelerek kendisine "Hıfzı! Biz öğretmenler, yeni açılacak Millî Mecliste memur ve zabıt kâtabi olarak bütün tatil boyunca çalışacağız. Mustafa Kemal Paşa öyle istemiş. Meclis Başkâtibi, Recep Bey isminde bir Erkân-ı Harp zabiti. Bu zat bizi çağırdı, "yazısı iyi ve imlası düzgün, şayanı itimat kimseler tanıyorsanız getiriniz. Daha memura ihtiyacımız var"

1 24 Ağustos 1904 tarihinde İstanbul'da doğmuş olup, ilk ve orta öğrenimini Çorum ve Yozgat'ta, lise öğrenimini ise Ankara, Konya ve Trabzon'da bitirmiştir. 1928 yılında Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş, 1929 yılında hukuk doktorası yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. İsviçre'de Neuchatel Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, Almanya'da Berlin Hukuk Fakültesi'nde iki yıl öğrenim görmüş sonra tekrar Neuchatel'e dönerek doktora sınavını verip "hukuk doktoru" unvanını almıştır. Daha sonra Roma'ya giderek, Roma Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku Yüksek İhtisas Okuluna devam etmiştir. Memlekete döndükten sonra 31 Mart 1934 tarihinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Doçentliğine atanmış, 1942'de Profesör, 1948'de ise Ordinaryüslüğe yükseltilmiştir. Bilimsel yayınları dışında fikri eserleri ve hatıraları da kitaplaşmış, yurt içi, yurt dışı sempozyum ve konferanslar yanında 1942 yılından 1983 yılına kadar Cumhuriyet gazetesinde köşe yazısı yazmıştır. 24 Şubat 1992 tarihinde vefat etmiştir.

dedi. “*Senin yazın güzeldir, bakalım beğenecekler mi? Haydi gidelim*” diye kolumdan tuttu² demiştir.

Hıfzı bu işe sevinmekle birlikte “*Benim yaşım daha küçük diye Kuva-yı Millîyeye bile almadılar. Memur alırlar mı?*” diye duraksayınca, Şerafettin Ağabeyi “*Şimdi fevkalade bir durum bulunduğunu, benim (Hıfzı'nın) Sultani Mekteb'inin on birinci sınıf talebesi olduğumu, memurluk için yaşa bakılmayacağını*” ifade etmiştir. Bu kez Hıfzı liseyi bırakmak istemediğini söyleyince de, Şerafettin Ağabeyi; “*Esasen ben de muallimlik mesleğini bırakacak değilim. Tatil bitince mektebe döneceğim. O zaman sen de istifa edersin*” şeklinde açıklama yapması üzerine, iş kafasına yatmıştır³.

Hıfzı'nın teklifi kabul etmesi üzerine Meclis'e birlikte gitmişlerdir. Başkâtip odasında olmadığı için, evrak müdür muavini Ankaralı Tevfik Bey'in odasına girmişler ve durumu anlatmışlardır. Tevfik Bey kendisini imla ve hüsn-ü hattan imtihan etmiş ve sonuçtan çok memnun olduğunu söylemiştir. Recep Bey odasına dönünce Tevfik Bey yazdırdığı kağıtları ona götürmüş, kısa bir süre sonra Recep Bey tarafından odaya çağırılmış ve “*Aferin küçük, çok okunaklı ve güzel yazın var*”⁴ dedikten sonra “*imtihanı kazandığını*” ve “*mübeyyiz*”⁵ tayin edildiğini bildirmiştir. Ayrıca, 23 Nisan günü sabahı orada hazır olmasını da istemiştir⁶.

Okuluna gelip, müdür muavinine durumu anlattığında muavin ona, pek inanmamıştır. Hıfzı'yı kırmamak için, Meclis Başkâtipliğinden “*resmi bir yazı*” getirmedikçe idarenin kendisine her

2 Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, İstanbul, 1971.

3 Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s.47.

4 Çetinkaya, Hikmet, **Çağının Tanığı Üç Yazar H. V. Velidedeoğlu, Muzaffer Özgü, Samim Kocagöz**, İstanbul, 1991, s. 26.

5 Müsveddeleri temize çeken.

6 Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 49.

gün sabahtan akşama kadar okul binası dışında kalmak üzere izin veremeyeceğini söylemiştir. Hıfzı bunun üzerine Şerafettin Ağabeyine giderek durumu anlatmış, birlikte meclise giderek Evrak müdür muavini Tevfik Bey'e durumu anlatmışlardır. Tevfik Bey de, beyaz bir kağıt alarak, “*An karib küşad olunacak Meclis-i Milli’de evrak mübeyyizi olarak ifayı vazife edeceğimi, resmi tayin mualememin, Meclis açıldıktan sonra tekemmül ettirilip ayrıca iş’ar olunacağını*” eliyle yazıp, Recep Bey’e imzalatarak bir zarfta kendisine vermiştir⁷.

Okuldan izin işini bu şekilde hallettikten sonra, meclisin ilk heyeti tahririyesinde yer almıştır. Burada kendisi dışında memur olarak görev alanlar arasında Cevat Duru, Musa Kazım Tolon, Mahir İz, İhsan Kaftangil, Nihat Dinçmen, Halil Ülgen ve İbrahim Sıtkı⁸ da vardır.

Hıfzı ilk Meclisteki görevini şu şekilde ifade etmektedir; müsveddeleri temize çekmek. Müsveddeleri kavanin müdürü Hamit Bey, ya da evrak ve tahrirat müdür muavini Tevfik Bey kaleme alır, Başkâtip Recep Bey gerekli gördüğü yerleri düzeltir, ben de temize çekerdim. Temize çekilmiş yazılar eğer Meclis Başkanı tarafından imzalanacaksa, bir dosya içinde başkâtip veya muavini ya da kavanin müdürü tarafından Reis Paşa’ya götürülüp imza ettirildikten sonra yine bana gelir, ben de onları Tevfik Bey’den öğrendiğim yöntem uyarınca “sadırâ” (gitti) defterine kaydedip numaralayıp, yerlerine gönderilmek üzere “Evrak tevzi memuru”na verirdim⁹.

Ekim ayı gelip okullar açılınca Hıfzı, Başkâtip Recep Bey’e giderek, öğrenimini tamamlamak için meclisten ayrılacağını bildirince, Recep Bey, “Aferin, seni takdir ettim. Madem ki lisenin bitmesine iki yıl var, git bitir. O zaman gelersen seni yine meclise alırım” demiştir.¹⁰

7 Velidedeoğlu, a.g.e., s. 51.

8 Velidedeoğlu, a.g.e., s. 52.

9 Velidedeoğlu, a.g.e., s. 56-7.

10 Velidedeoğlu, a.g.e., 109.

Hıfzı'nın Meclise tekrar dönüşü ise liseyi bitirdikten sonra olmuştur. Daha önce Mecliste ilk amiri olan ve meclise girerken yazı ve imla sınavını yapmış olan Evrak ve Tahrirat Kalemi Müdür muavini Tevfik Beye yeniden meclise girmek için geldiğini söyleyince, o; “tam zamanında geldiniz, bizim kalemde bir Divan-ı Riyaset memurluğu münhal, gelin sizi yeni müdüre tanıtayım”¹¹ demiştir. Evrak ve Tahrirat Müdürlüğüne Necmettin Sahir (Sılan) atanmıştır. Tevfik Bey Hıfzı'yı kendisine götürüp, Meclise dönme arzusunu söyleyince, “sizin methinizi bütün arkadaşlardan duydum. Hay hay. Hemen bir istida yazın, Kâtib-i Umumi Beye verelim” demiştir. Dilekçeyi yazıp, Recep Beyin odasına gitmişlerdir. Recep Bey de kendisini görünce pek memnun olmuştur¹². Böylece ikinci defa meclis memurluğu başlamıştır.

İstiklâl Mahkemeleri

Hıfzı, bir gün Mecliste pek gözükmeyen Müdafaa-i Millîye Vekili Fevzi Paşa'nın kürsüye çıktığını görünce merakla dinlemeye başlamıştır. Paşa kürsüde, memlekette firar ve bakaya olaylarının pek çoğaldığından, rakamlar vererek söz ediyor, silahıyla ya da silahsız olarak kaçıp birliklerini boş bırakanların bu tehlikeli davranışlarının önüne geçmek için İcra Vekilleri heyetince bir yasa tasarısı hazırlanarak Meclise gönderildiğini, bunda askerlikten kaçanların ailelerinin sürgün edileceğinin ve bütün mallarının müsadere olunacağını öngörüldüğünü, asker kaçaklığı durumunun önüne ancak bu yolla geçilebileceğini söylemiştir. Bu tasarı Meclisin ilgili komisyonlarından geçtikten sonra Meclis Genel Kuruluna gelmiştir. Orada günlerce süren çok sert ve uzun tartışmalara konu olmuştur. Çünkü, komisyon

11 Velidedeoğlu, a.g.e., 174.

12 Velidedeoğlu, a.g.e., s. 175.

bu tasarıya gerektiği kadar İstiklâl Mahkemesi kurulmasına ilişkin bir madde eklemiştir.

Hıfzı Mecliste görüşülen tasarinın adı “İstiklâl Mahkemeleri Kanun Layihası” olmayıp, “Firariler Hakkındaki Kanun Layihası” dedikten sonra, tasarı hakkında söz alan bazı mebuslar olarak Tefvik Rüştü (Aras), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Abdülkadir Kemali, Mahmut Celal (Bayar), İsmail (Eker), Mustafa Necati ve Refik Şevket (İnce)¹³ isimlerini zikretmektedir.

Hıfzı’ya göre, Hamdullah Suphi Bey’den gayrısı bu tasarıyı bütün güçleri ile savunmuştur. Hitabeti kuvvetli olduğundan kendisini dinleten Hamdullah Suphi konuşurken, bir milletvekilinin, “Hamdullah Bey, Hamdullah Bey, memleket şiir ile hissiyatla idare edilemez. Hakikatlere bakınız” diyerek tepki koyması da dikkat çekmiştir. Sonuçta üç gün süren tartışmalar sonucu yasa kabul edilmiştir. Yine ona göre tam bir “ihtilal meclisi” olan meclisten mebuslar arasından seçilecek üçer üye ile İstiklâl Mahkemeleri kurulacaktır.

Hükümet adına konuşan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Bey, bu mahkemelerin ivedilikle yedi yerde kurulmasını istemiştir. Kimi mebuslar bunu çok bulup, yalnız düşman ile savaşılacak cephelerin gerisinde kurulmasını istemişlerdir. Bunun tartışılması da birkaç gün sürmüş ve en sonunda gerektiğinde yerleri değiştirilmek üzere yedi yerde kurulması kararlaştırılmıştır.

Ardından üye seçimine geçilmiş, salt çoğunluk ile seçilmesi gerektiğinden genelde salt çoğunluk sağlanamamış, ilk gün sadece Muhittin Baha, Mustafa Necati ve Refik Şevket seçilmişlerdir. Seçim işi bir hafta, on gün sürmüştür. İşte bu hava içinde ilk gün seçilen Muhittin Baha, Mustafa Necati ve Refik Şevket Beyler ateşli müdahalelerde bulunarak, Meclise; “Bizler ilk seçimde seçildik, memleketin içine gider vazifemizi yaparız” diye adeta meclise meydan okumuşlar-

13 Velidedeoğlu, a.g.e., s. 221-2.

dır.¹⁴ Sonuçta, izafi çoğunluk ile en çok oy alan onbeş kişinin seçilmiş sayılması Meclis tarafından da kabul edilmiş ve seçim işi tamamlanmıştır.

Hıfzı Veldet'in İstiklâl Mahkemesindeki Görevi

1925 yılı Mart ayının başlarında Türkiye Büyük Millet Meclisi Katibi Umumisi Veysel Adil Bey, Hıfzı'yı odasına çağırarak; "İstiklâl Mahkemesinden memur istiyorlar. Buradaki vazifene ilaveten Muzaffer ile ikiniz orada da çalışacaksınız. Maaşınızı buradan alacaksınız; ayrıca oradaki çalışmanız için her ay elli lira maktu ücret verilecek" demiştir. Anlaşılacağı gibi bu, muvafakat arama veya teklif olmayıp bir emirdir.

Hıfzı görüşmenin ertesi günü itibarı ile İstiklâl Mahkemesindeki zabıt katipliği görevine başlamış, duruşma olduğu günler orada çalışmış, olmayınca meclisteki işine dönmüştür.

Hıfzı, zaman zaman tatsızlıklarla da karşılaşmıştır. Her ne kadar yazı kurulundaki arkadaşları ile uyumlu da olsa, Başkatip Şükrü Bey ile arası pek iyi olmamıştır. Yine mahkemenin kararı üzerine idamlar yapılırken sırası ile memurlar görevlendirilmekte ve sabahleyin Ankara Savcısı ve doktor ile birlikte gitmektedirler. Başkatip sıranın kendisine geldiğini, ertesi günkü eşkiya idamında bulunmamı söylediği zaman, o (Hıfzı) benim aslî görevim meclis memurluğu olduğunu, burada ek görevle çalıştığımı, bu nedenle idamlarda hazır bulunmak için gitmeyeceğini bildirmiştir.

Şükrü Bey de "emir emirdir" diyerek ileri geri konuşunca, mahkemenin savcısı Necip Ali Beye giden Hıfzı, istifasını sunmuştur. Sebebi sorup öğrenen Necip Ali Bey, başkatibi çağırarak; "Hıfzı Beyi hiç-

14 Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 223-4.

bir idam işine göndermeyiniz. Onun yerine her zaman Muzaffer Beyi gönderiniz” şeklinde emir vermiştir¹⁵.

İzmir suikasti sonrası Ankara İstiklâl Mahkemesinin İzmir’e gittiği sırada Hıfzı’nın Ankara Hukuk Fakültesi’ndeki imtihanları devam ettiğinden yine istifa etmek istemiştir. Ancak işindeki ciddiyeti bunu yine engellemiştir. Zira, Savcı Necip Ali Bey kendisini “nöbetçi memur”luk görevi ile Ankara’da bırakmış ve TBMM tarafından mahkemenin kaldırılmasına kadar yani 1 Mart 1927 tarihine kadar istiklâl Mahkemelerindeki memuriyetini de devam ettirmiştir.

İstiklâl Mahkemelerinin Önemi

Hıfzı’ya göre, İstiklâl Mahkemeleri Millî Mücadele tarihinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve ordudan sonra en önemli kuruluşudur. Çünkü, bu mahkemeler ilk biçimleri ile hem yasama hem yargı hem de birçok konularda yürütme yetkisine sahip bir kuruluştur. Mübalağasız olarak, bunlardan her biri, kendi başına bir “Büyük Millet Meclisi”, kendi başına bir diktatördü. Devletin silahlı veya silahsız bütün makamlarına emir vermek, bu emirleri yerine getirenleri hemen yakalayıp yargılama yetkisine sahiptir. Verdikleri idam kararları kesin olup Meclisin onayı gerekmeksizin hemen yerine getirilmektedir¹⁶.

İstiklâl Mahkemelerinin Sonu

Millî Mücadele yıllarında cephelerin yıkılmasını ve Anadolu’nun içinden çökmesini bu İstiklâl Mahkemelerinin şiddetli icraatı önlemiştir. Bunda şüphesiz hiç kuşku yoktur. Cumhuriyet’in ilanından sonra da rejim düşmanlarına karşı bu mahkemeler görev yapmıştır¹⁷.

15 Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 227-8.

16 Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 230-1.

17 Velidedeoğlu, H. V., **Anıların İzinde**, C I, İstanbul, 1977, s. 156.

Yukarıda ifade ettiğimiz hususlar göz önüne alınınca, TBMM kendi yarattığı bu tedhiş mahkemelerinden kendisi korkmaya başlamıştır. Meclis her ne kadar yetkilerini kısıtlamayı planlasa da, Cumhurbaşkanı'nın da müdahalesi ile 1927 Mart'ında Ankara İstiklâl Mahkemesi lağvedilmiştir.

Hıfzı, Ankara İstiklâl Mahkemesinin kapatılması ile tekrar meclisteki görevine dönerken kendisine verilen belgede şu satırlar yer almıştır;

“Ankara İstiklâl Mahkemesinin teşekkülü üzerine vazifenin ehemmiyeti, Mahkeme daire-i kazasının vüsati nazar-ı itibare alınarak maiyet memurlarının daha değerli zevattan olmasına itina edilmiş ve bu meyanda, bidayet-i küşadından beri Türkiye Büyük Millet Meclisinin muhtelif şubatında ifayı vazife eden Hıfzı Bey de, 1 Mayıs 1341 tarihinde Meclisteki vazifeyi asliyesine ilaveten beşbin kuruş ücreti maktua ile zabıt katibi olarak alınmıştı. Hüsn-ü hizmeti görüldüğünden dolayı 1 Mart 1926 tarihinden itibaren tamamıyla mahkememiz kadrosuna ithal edilerek dörtbin kuruş maaşı asli ile mümeyyiz tayin olunmuş ve mahkemenin hitamı müddetine kadar da işbu vazife kemale-i dikkat ve sıdk-u istikamette çalışmış ve mesaisi hey'etimizce şayanı takdir görülmüş olduğunu mübeyyin işbu mazbata ile kılındı. 6 Mart 1927.

Reis Afyon Mebusu	Aza Gaziantep Mebusu	Aza Rize Mebusu
Ali	Ali	Ali”

SONUÇ

Sonuç olarak, İstiklâl Mahkemelerinden birinin çalışma yöntemine de yakinen tanık olan Hıfzı, aynı dönemde bir Hukuk Fakültesi öğrencisi olması hasebi ile de yorumlamalarda bulunmuştur. Ona göre, mahkemedeki işler hukuk ilkelerine hiç uymamaktadır. İnsan hak ve özgürlüklerinin garantisi gibi ilkeler bu mahkemelerde söz konusu değildir. Çünkü bu mahkeme bir adliye mahkemesi değil, bir ihtilal mahkemesi, bir siyasi mahkemedir¹⁸.

18 Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 155-6.

KAYNAKÇA

ÇETİNKAYA, Hikmet, **Çağının Tanığı Üç Yazar H. V. Velidedeoğlu, Muzaffer Özgü, Samim Kocagöz**, İstanbul, 1991.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Millî Mücadele Anıları**, İstanbul, 1983.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Bir Lise Öğrencisinin Millî Mücadele Anıları**, İstanbul, 1971.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis**, İstanbul, 1990.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Anıların İzinde**, C I, İstanbul, 1997.

KASTAMONU İSTİKLÂL MAHKEMELERİNİN BÖLGEDE GÜVENLİK VE ASAYİŞİN SAĞLANMASINDAKİ ROLÜ

Rahmi ÇİÇEK*

ÖZET

Bu bildirinin konusunu Milli Mücadele döneminde Kastamonu yöresinde asayiş ve güvenliğinin sağlanmasında önemli bir rol üstlenen I. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi(Ekim 1920-Şubat 1921) ile II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi(Ağustos 1921-Ağustos1922) oluşturmaktadır. Mahkemelerin oluşumları, üyeleri, faaliyetleri gibi temel konular şu ana kadar tarih araştırmacıları tarafından yapılan araştırmalar dışında Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyelerinin özgeçmişleri, yöredeki faaliyetleri, halkla olan diyalogları ve yörenin asayiş ve güvenliği için gösterdikleri faaliyetler üzerinde durulmaktadır. İstiklâl Mahkemeleri öncesi genel güvenlik durumu ile mahkemelerin kurulmasından sonra oluşan güven ortamında mahkemelerin rolü değerlendirilmektedir. Asayişle ilgili temel sorunlar, Kastamonu Havalisi Komutanlığının ATASE arşivinde yer alan belgeler ışığında ortaya konulmuştur. İstiklâl Mahkemelerinin bölgede asayişin sağlanması konusunda gösterdikleri faaliyetler ve yargılamalarla ilgili olarak TBMM verileri ile yörede yayın faaliyetini sürdüren Açığsöz gazetesi yansıyan haberler dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kastamonu, İstiklâl Mahkemeleri, Millî Mücadele.

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, rahmicicek65@yahoo.com

THE ROLE OF INDEPENDENCE TRIBUNALS OF KASTAMONU IN ENSURING SAFETY AND SECURITY IN THE REGION

ABSTRACT

The aim of this paper is to explain the role the first (from October 1920 to February 1921) and second (from August 1921 to August 1922) Independence Tribunals of Kastamonu played role in ensuring safety and security in the region of Kastamonu. With this in mind, first of all, how these courts were set up, activities of the courts in the region of Kastamonu for ensuring security, biographies of members of the courts and dialog of the member of the courts with the people of region will be explained. Secondly, security situation of the region of Kastamonu before and after the courts will also be described. Thirdly, main issues regarding public order will be explained in the light of the paper.

The results of this paper are based on documents of the commander of the region of Kastamonu taken archive of Turkish general staff (ATASE). Besides this, documents of The Grand National Assembly of Turkey and news based on newspapers, namely *Açıksöz*, is also used to illuminate role of these courts in the region.

Keywords: Kastamonu, Independence Tribunals, National Struggle.

GİRİŞ

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Anadolu topraklarında en önemli sorunlardan biri güvenliğin sağlanması sorunu olmuştur. Devletin otoritesini kaybetmesiyle birlikte oluşan otorite buhranı, Millî Mücadele döneminin de temel problemlerinden birisidir. Ankara'da TBMM'nin açılmasından sonra oluşan Ankara Hükümeti asayiş probleminin çözümü ile ilgili olarak birçok tedbir almaya yönelmiştir. Konumuz açısından bu tedbirlerden birisi de hiç kuşkusuz İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasına gidecek olan, ülkede asayişin sağlanması ve asker kaçaklarıyla, casusluk faaliyetlerinin önüne geçilmesini sağlayacak olan Hıyanet-i Vatan Kanunu'nun çıkartılmasıdır. 29 Nisan 1920 tarihinde çıkartılan kanunun uygulanmasında istenilen sonuçları elde edemeyen hükümet¹, Eylül 1920 tarihinde İstiklâl Mahkemelerinin oluşumunu sağlayacak adımları atmak zorunda kalmıştır. 11 Eylül 1920 tarihinde Firariler Hakkında Kanun'u kabul ederek, 26 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen İstiklâl Mahkemeleri Kanunu'nun yasal dayanaklarını oluşturdu. Hem Hıyanet-i Vatan Kanunu hem de Firariler Kanunu'nun uygulayıcısı olacak olan İstiklâl Mahkemeleri bu kanunla birlikte kurulmuş oldu. Sekiz bölgede kurulan İstiklâl Mahkemeleri olağanüstü yetkilere sahip mahkemeler olup, üyeleri TBMM tarafından seçilen ve TBMM üyesi olan kişilerden oluşturulmuştur. Ankara, Eskişehir, Isparta, Diyarbakır, Konya, Pozantı, Sivas ve Kastamonu bölgesini kapsayan mahkemelerle Millî Mücadele döneminin I. Dönem İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş oldu². Bu mahkemeler varlıklarını 17 Şubat 1921 tarihine kadar sürdürdüler. TBMM kararıyla bu tarihte kaldırıldılar.

1 Cevdet Küçük, "İstiklâl Mahkemeleri", **TDVİA**, C. XXIII, s. 350.

2 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 75-140.

II. Dönem İstiklâl Mahkemeleri aynı gerekçelerle 24 Temmuz 1921 tarihinde asker kaçaklarının faaliyette bulunduğu bölgelerde asayiş ve güvenliğin tehlikede olduğu dikkate alınarak yeniden kuruldu. Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat bölgesinde kurulan mahkemeler, iç güvenlik için tehdit oluşturan başta asker kaçakları olmak üzere casusluk, isyan ve gasp gibi eylemlerin sık sık gerçekleştiği bölgelerde kurulmuştur.³ II. Dönem İstiklâl Mahkemeleri çalışmalarını Temmuz 1922 yılı sonuna kadar sürdürmüşlerdir⁴.

Millî Mücadele döneminde faaliyet gösteren İstiklâl Mahkemelerinin temel dayanaklarını, bu dönemde çıkartılan üç kanun oluşturmaktadır. Bunlar sırasıyla “Hiyanet-ı Vataniye Kanunu”⁵, “Firariler Kanunu”⁶ ve “İstiklâl Mehakimi Kanunu”⁷dur. I. ve II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri de bu söz konusu kanunlara dayanılarak kurulmuş ve çalışmalarını bu kanunlar çerçevesinde gerçekleştirmiştir.

I. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeleri TBMM tarafından belirlendikten sonra 12 Ekim 1920 tarihinde bölgede çalışmalarına başlamıştır⁸. Bu dönemde mahkemede üye olarak görev yapan

3 Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.140-1948.

4 I. ve II. Dönem İstiklâl Mahkemelerinin görev süreleriyle ilgili çizelge için bk. Ergün Aybars, **a.g.e.**, s. 211. Bu çizelgede her iki dönemde kurulan İstiklâl Mahkemeleriyle, bu mahkemelerin göreve başlama-bitiş tarihleri ve verdikleri kararlarla ilgili istatistikî bilgiler yer almaktadır.

5 İstiklâl Mahkemeleriyle ilgili kanunların çıkarılışı ve TBMM’de yapılan tartışmalar ve kanun metinleri için bk. **İstiklâl Mahkemeleri, (Kanun, Gereğe ve Genel Kurul Tutanakları)**, C I, s.43-111.

6 **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, s. 112-162.

7 **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, s. 163-237.

8 Eyüp Akman, **Açıksöz Gazetesine Göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri**, Gazi Kitapevi, Ankara 2005, s.2-3.

TBMM üyeleri Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey, Mentеше Mebusu Tevfik Rüştü Bey, Kozan Mebusu Dr. Fikret Bey, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Mardin Mebusu Necip Beyler seçilerek görev yapmışlardır⁹. Mahkeme çalışmalarını 17 Şubat 1921 tarihine kadar devam ettirmiş ve mahkeme üyeleri 2 Mart 1921 tarihinde Kastamonu'da ayrılmışlardır.

II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri faaliyetine 12 Ağustos 1921 yılında Çankırı'da yayınladıkları bir beyanname ile başlamışlardır¹⁰. Dört kişilik heyetten oluşan mahkemede bu süreçte mahkeme başkanı olarak Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey, üyeler Çankırı Mebusu Neşet Bey, Canik Mebusu Hamdi Bey ve Trabzon Mebusu Hamdi Bey ile daha sonra İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey görev yapmışlardır. Heyet 2 Ağustos 1922 tarihine kadar görev yaparak 15 Ağustosta Kastamonu'dan ayrılmıştır.

Kastamonu İstiklâl Mahkemelerinde Görev Yapan Mebuslar

I. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesinde görev yapan beş TBMM üyesi hakkında, TBMM başkanlığınca yayınlanan “İstiklâl Mahkemeleri” adlı kitapta üçünün özgeçmişleri yer alırken iki üyenin özgeçmişlerine yer verilmemiştir. Kitapta yer alan milletvekillerinden ilki I. Dönem Saruhan Milletvekili Refik Şevket İnce'dir.

9 Mustafa Safran, “Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu**, Kastamonu 1988, s.117.

10 Rahmi Çiçek, “Mustafa Necati Bey'in Kastamonu İstiklâl Mahkemesinin Faaliyeti İle ilgili TBMM ve Mustafa Kemal'e Gönderdiği Raporlar”, **Mustafa Necati Sempozyumu**, Kastamonu 1991, s.36-37; Mustafa Eski, **Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları**, Ankara 1990, s.35-36.

Refik Şevket İnce¹¹

Refik Şevket İnce 1885 yılında Midilli Adasında Polihinit şehrinde doğmuştur. İlk ve orta öğretimini Eşme İptidai Mektebinde ve İzmir İdadisinde tamamlamıştır. 1911 yılında Selanik Hukuk Mektebinden mezun olan İnce, Beylerbeyi İhtiyat Zabıt Mektebini bitirerek 1912 yılında Balkan Savaşlarına yedek subay olarak katıldı. Selçuk tren istasyonunda geçirdiği bir kazada sol kolu sakatlanınca askerden terhis edildi. I. Dünya Savaşında 135. Alay İlaş Subayı ve 21. Kolordu Adli Müşaviri olarak hizmet verdi. Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine Millî Mücadeleye katıldı. I. TBMM'ye Saruhan milletvekili olarak seçilen İnce, I. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi başkanlığı, Dâhiliye vekilliği vekâleti ve Adliye Vekilliği görevlerinde bulundu. 1931, 1935 ve 1939 seçimlerinde Manisa milletvekili seçilen İnce, 1945 yılında Demokrat Parti kurucuları arasında yer aldı. 1950 yılında Manisa milletvekili olan İnce, Millî Savunma Bakanlığı, Devlet Bakanlığı ve Demokrat Parti Grup Başkanlığı görevlerini yürüttü. 24 Nisan 1955 yılında İstanbul'da vefat etti.

Tevfik Rüştü Aras¹²

1883 yılında Çanakkale'de doğdu. Beyrut Tıp Mektebinden mezun olduktan sonra İzmir, Selanik ve İstanbul'da çeşitli görevlerde bulundu. Bu süre içerisinde İttihat ve Terakki Partisi'ne katıldı. Partinin İzmir şubesi umumi kâtipliğini yaptı. Selanik'te bulunduğu sırada Mustafa Kemal'le tanışarak arkadaş oldu. 1918 yılında Meclis-i Ali-i Sıhhi üyesi seçildi. Bu arada İzmir'in önde gelen ailelerinden Evliyazade ailesinin mensuplarından Evliyazade Hacı Mehmet Efendinin kızı ve dönemin gazete yazarlarından Makbule Hanımla

11 **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, s.45.

12 **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, s.50.

evlendi. 1920 yılında TBMM I. Dönem Mentеше milletvekili seçildi. İlk dönemde kısa bir süre Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliğinde bulundu. Daha sonra Moskova'ya giden Ali Fuat Cebesoy heyetine katıldı ve Moskova elçisi oldu. 1920 sonlarında Türkiye Komünist Fırkası kurucuları arasında yer aldı. 1939 yılına kadar İzmir milletvekili olarak görev yaptı. 4 Mart 1925 tarihinde III. İsmet İnönü hükümetinde Dışişleri Bakanı oldu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar bu görevi yürüttü. 1939 yılında Londra Büyükelçiliğine atandı ve üç buçuk yıl İngiltere'de kaldı. 1943 yılında emekli oldu. II. Dünya Savaşı'nın sonlarında Tan gazetesinde dış politika konularında yazılar yazdı. Demokrat Parti'nin kuruluşunu destekledi. 1952-1959 tarihlerinde Türkiye İş Bankası Yönetim Kurulu Başkanlığı yaptı. 5 Ocak 1972 yılında İstanbul'da vefat etti.

Yusuf Ziya Koçoğlu¹³

Koçzade Hacı Ömer Suat Ağa'nın oğlu olarak 1882 yılında Bitlis'te doğdu. Bitlis Sultanisinden mezun olduktan sonra ticaretle uğraştı. Bir süre Maarif Müdürlüğünde kâtiplik yaptıktan sonra siyasete girdi "Kürt Teali Cemiyetinde" çalıştı. I. TBMM'ye Bitlis milletvekili olarak seçildikten sonra 16 Ağustos 1920 tarihinde meclis çalışmalarına katıldı. 25 Kasım 1920 tarihinde Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçildi. TBMM'de ikinci grupta yer aldı, Lozan Barış Konferansında Musul'un terkine şiddetle karşı çıktı. 1924 yılında Hakkari bölgesinde ortaya çıkan Nesturî ayaklanmasına karıştı. 1925 yılında Şeyh Sait ve Seyit Abdülkadir ile anlaşarak "Kürt İstiklâl Komitesi" (Azadi) örgütünün çalışmalarına katıldı. Şeyh Sait ayaklanmasına katılma suçundan 14 Nisan 1925 tarihinde idam edildi.

13 **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, s. 52; Suat Akgül, **Musul Sorunu ve Nasturi Ayaklanması**, Berikan Yayınları, Ankara 2004, s.105-122.

Fikret Onuralp¹⁴

TBMM tarafından çıkartılan İstiklâl Mahkemeleri kitabının İstiklâl Mahkemesi üyeleri arasında yer almayan Fikret Onuralp, 1887 yılında İstanbul'da doğmuştur. İstanbul'da Mülkiye Tıbbiye mezunu olan Fikret Bey, Sağlık müfettişliği ve serbest tıp hekimi olarak çalıştıktan sonra I. Dönem TBMM'ye Kozan milletvekili olarak katılmıştır. Kısa süre Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliği yapan Fikret Bey, II. Dönem Ertuğrul ve III. Dönem Bilecik milletvekilliği görevlerinde bulunmuştur. 1927 yılında Osmanîye milletvekili ve Denizcilik Bakanı İhsan Beyle birlikte adı yolsuzluk soruşturmasına konu olmuş ve her iki milletvekilinin dokunulmazlığı kaldırılarak Yüce Divan'da yargılaması yapılmıştır. Bu yolsuzluk davasından 2 yıl 4 ay hapis cezası alan Fikret Bey 30 Ekim 1946 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Mehmet Necip Güven¹⁵

TBMM tarafından çıkartılan İstiklâl Mahkemeleri kitabının İstiklâl Mahkemesi üyeleri arasında yer almayan Mehmet Necip Güven, 1876 yılında Mardin'de doğmuştur. Özel hocalardan aldığı derslerle yetişen Necip Bey, Mardin Ziraat Bankası şube müdürlüğü görevinde bulunmuştur. I. Dönem TBMM'ye Mardin milletvekili olarak katılan Necip Bey Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçilmiştir. II. Dönem TBMM'ye Mardin Milletvekili olarak da katılan Necip Bey TBMM Kavanin-i Maliye Encümeni Başkanlığı görevini üstlenmiştir. 10 Ocak 1960 tarihinde vefat etmiştir.

I. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesinde görev yapan bu üyelerin her halükarda hukukçu kimlikleri ön palana çıkmaktadır. Mahkeme başkanı olan Refik Şevket İnce'nin hukuk eğitimi almış

14 **TBMM Albümü**, tbmm.gov.tr 29 Ekim 2012.

15 **TBMM Albümü**, tbmm.gov.tr 29 Ekim 2012.

bir kişi olarak duruşmaların yürütülmesinde etkin olacağı aşikârdır. Diğer üyelerin her ne kadar hukukçu kimliği olmasa bile idari tecrübe ve aldıkları eğitimle mahkemelerin mevcut mevzuat doğrultusunda yürütülmesini sağladıkları düşünülebilir. Ne yazık ki Kastamonu İstiklâl Mahkemesinde görev yapanlardan biri yine aynı tür bir mahkeme tarafından idam edilmiş bir diğeri de Yüce Divan'da yargılanarak cezalandırılmıştır. Bu durum dönemin siyasi karmaşasının bir ürünü olarak değerlendirilmelidir.

II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesinde görev yapan beş mahkeme üyesinin tamamının isimleri ve özgeçmişleri TBMM tarafından çıkartılan "İstiklâl Mahkemeleri" adlı kitapta yer almaktadır.

Mustafa Necati Uğural¹⁶

1894 yılında İzmir'de doğan Mustafa Necati Bey, Darendeli Halit Bey'in oğludur. İzmir İdadisini bitirdikten sonra İstanbul'da öğrenimini 1914 yılında tamamlamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de avukatlık, eğitimcilik ve gazetecilik yaptı. 1915 yılında arkadaşları Hüseyin Vasıf Çınar'la birlikte Özel Şark İdadisi adlı bir okul kurdu ve bu okulda müdürlük ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Kısa bir süre Aydın-Kasaba Demiryolunda hukuk müşavirliği yapan Mustafa Necati Bey, savaştan sonra İtilaf Devletlerince işine son verilen demiryolu işçilerinin haklarını savunmak için çalışmalar yaptı. İzmir Türk Ocağının aktif üyesi olan ve spor çalışmalarını yürüten Mustafa Necati Altay Spor Kulübünün kurucuları arasında yer aldı. İzmir'in işgali üzerine İstanbul'a gelerek İçişleri Bakanlığı tarafından Balıkesir'e görevlendirildi. Burada bulunduğu yedi aylık dönemde Hüseyin Vasıf

16 **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, s.42; Fuat Özer, "Mustafa Necati Bey", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi**, C VIII, S 13, Mayıs 2005, s. 165-188; Melahat Beydoğan, "Mustafa Necati'nin Hayatı ve Kişiliği", **Mustafa Necati Sempozyumu**, Kastamonu 1991, s.20-26.

Çınar ve Mehmet Esat Çınar'la birlikte "İzmir'e Doğru" gazetesini çıkardı. Balıkesir İdman Yurdu'nun kuruluşunu gerçekleştirdi. 29 Nisan 1920'de Saruhan milletvekili seçilerek TBMM'ye katıldı. I. Dönem Sivas İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak görev yapan Mustafa Necati, II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Başkanlığını yürüttü. Kısa süre Amasya İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı da yapan Mustafa Necati, Millî Mücadele sırasında bu görevleri nedeniyle Ankara dışında kaldı. II. Dönem TBMM'ye İzmir milletvekili olarak katılan Mustafa Necati Bey sırasıyla İmar ve İskan Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve Millî Eğitimi Bakanlığı görevlerinde bulundu. 20 Aralık 1925'ten 1 Ocak 1929 yılına kadar yürüttüğü Millî Eğitim Bakanlığı sırasında Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin temellerini attı. 1 Ocak 1929 tarihinde Ankara'da vefat ettiğinde bu görevini yürütmekteydi.

Mahmut Esat Bozkurt¹⁷

1892 yılında İzmir'e bağlı Kuşadası'nda doğmuştur. Babası Hacı Mahmutzade İzzetli Hasan Bey, annesi Hatice Mekiye Hanım'dır. Bu aile Hacı Mahmutoğulları lakabıyla anılmaktadır. Dedeleri, beş kardeş olarak Mora'dan gelmişlerdir. Mora'nın Menekşe kasabasından İzmir'e geldikleri için İzmir'de kalanlara Menekşelizadeler denilmiştir. Bu nedenle Menekşelioğlu soyadını almışlardır. Mahmut Esat Beyin eşi Hatice Feheda Hanım bu ailedendir. Mahmut Esat Bey İzmir İdadisinde okuduktan sonra II. Abdülhamit yönetimine karşı mücadeleye katılan dayısı Ubeydullah Efendi ile birlikte İstanbul'a gitmiştir. 1911 yılında İstanbul Hukuk Mektebinden mezun olan Mahmut Esat Bey, İsviçre'de Lozan ve Freiburg Üniversitelerinde eğitim gördü. Kapitulasyonlar konusunda doktora yapan Mahmut Esat, İzmir'in işgali üze-

17 **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, s.40; Cihan Yamakoğlu, **M. Esat Bozkurt**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.2-9.

rine bölgeye dönerek Kuvayı Millîye hareketine katıldı. I.ve II. Dönem TBMM'ye İzmir mebusu olarak katılan Mahmut Esat, 12 Temmuz 1922'den 4 Ağustos 1923 yılına kadar İktisat Vekilliği yaptı. 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlık komisyonunda yer aldı. Fethi Okyar Hükümetinde Adli Vekili olan Mahmut Esat, 1925 yılında açılan Ankara Hukuk Mektebinin açılışında etkin rol üstlendi. İsmet İnönü Hükümetlerinde de Adliye Vekilliği görevini üstlenen Esat Bey, Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Kabotaj Kanunu, Türk Borçlar Kanunu, Türk Ticaret Kanunu, Türk Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu gibi birçok temel kanunun çıkmasında katkılarda bulundu. Bakanlığı döneminde kazanılan "Bozkurt-Lotus Davası" nedeniyle Atatürk tarafından soyadı kanunuyla birlikte "Bozkurt" soyadını aldı. 21 Aralık 1943 yılında vefat etti.

Ahmet Hamdi Yalman¹⁸

1877 yılında Ordu ili Ünye kazasında doğdu. Darül Muallimin-i Aliye (İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu) mezunudur. Çorum İdadisi öğretmenliği, Beyrut İdadisi 2. Müdürlüğü, Türkçe, Coğrafya ve Tarım dersleri öğretmenlikleri yaptı. Trablusşam İdadisi Müdür Vekilliği, Diyabakır İdadisi Müdürlüğü, Antep Ticaret Mektebi Müdürlüğü, Adana Sultanisi ve Bursa Vilayeti Maarif Müdürlüklerinde bulundu. Milli Mücadele döneminde Samsun Müdafaa Hukuk Cemiyeti Kuruculuğu ve Başkanlığı görevlerinde bulundu. I. Dönem TBMM'de Canik mebusu olan Hamdi Bey, II-VIII. Dönemlerde Ordu Milletvekili olarak görev yaptı. I. Dönem Milletvekilliği sırasında Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyesi olan Hamdi Bey, ayrıca Layiha Encümeni Reisliği görevinde bulundu. 6 Mayıs 1959 yılında vefat etti.

18 **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, s. 38; TBMM Albümü, tbmm.gov.tr 29 Ekim 2012.

Ahmet Hamdi Ülkümen¹⁹

1888 yılında Serez’de doğdu. Babası Kolağası Mazhar Bey, annesi Hayriyet Şerif Hanım’dır. İlk ve ortaöğretimini Trabzon’da tamamladı. Bir süre Selanik’te bulundu, bu sırada Zekeriya Sertel’le “Hayat ve Şebab” adlı kitabını yazdı. 1911 yılında Selanik’te yayınlanan “Yeni Felsefe” dergisinin kurucuları arasında yer aldı. “Turan” ve “Türk İli” gazetelerinin sorumlu müdürlüklerini yaptı. 1912 yılında Balkan Savaşına katıldı. I. Dünya Savaşı öncesinde Paris’te Sorbonne Üniversitesinde hukuk öğrenimi gördü. Zekeriya Setel’le birlikte “Türk Talebe Yurdunu” kurarak Paris’teki Türk öğrencileri örgütlediler. I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul’a döndü. Savaş sonrasında “Yeni Gün” gazetesinde Osmanlı topraklarının işgalini eleştiren ve Millî Mücadeleyi destekleyen yazılar yazdı. Bu yazılardan dolayı hakkında tutuklama kararı çıkınca Anadolu’ya geçti. Yazılarına “Anadolu’da Yenigün” gazetesinde devam etti. I. TBMM 9 Ocak 1921 yılında Trabzon milletvekili olarak seçildi. Hukukçu kimliği nedeniyle II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyesi oldu. VI. Dönemin sonuna kadar milletvekilliği görevini yürüttü. Tevhit-i Tedrisat Kanunu’nun çıkarılmasında aktif olarak görev yaptı. 23 Şubat 1969’da vefat etti. Cumhuriyet gazetesinin ortakları arasında yer alan Hamdi Bey, Uşak ve İstanbul’da kurulan “İnkılap Liselerinin” kurucularındandır.

Neşet Akkor²⁰

1889 yılında Antalya’nın Akseki ilçesinde doğan Neşet Bey, Mülkiye ve Hukuk Mektebi mezunudur. Mezuniyet sonrasında Ma-

19 **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, s.37; TBMM Albümü, tbmm.gov.tr 29 Ekim 2012; Güngör Görmüş, **Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Ülkümen**, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006.

20 **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, s.43; TBMM Albümü, tbmm.gov.tr 29 Ekim 2012.

liye Nezareti Genel Veznesi Mez Kalemî Katipliği, Kıymetli Evrak ve Nakit Kalemî Katipliği, Suriye Vilayeti Maiyet Memurluğu, İzmir ve Edirne Vilayetleri Maiyet Memurlukları, Milas ve Enez Kaymakam Vekilliği, Gelibolu Göçmen İskan Memurluğu, Ahlat Kaymakamlığı, Adliye Vekaleti İhsaiyyet Müdürlüğü ve Mezahip Müdür Vekilliği görevlerinde bulunmuştur. I. TBMM'ye Çankırı milletvekili seçilen Neşet Bey, II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliği yapmıştır. VIII. Dönemde ise Aydın milletvekilliği yapmıştır. 23 Kasım 1923 tarihinde vefat etmiştir.

II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesinde görev yapanların biri eğitimci diğerleri ise hukuk eğitimi almış kişilerden oluşturulmuştur. Bu durum II. Dönemde mahkeme sayısının azlığı ile de ilgilidir. Her iki dönemde de mahkeme üyelerinin hukukçu kimliği ön plana alınmasına rağmen II. Dönemde bunun sağlandığı dikkati çekmektedir.

Kastamonu Yöresinin Güvenlik ve Asayiş Sorunları

30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Kastamonu ve yöresinde bütün Osmanlı topraklarında yaşandığı gibi bir güvensizlik ortamı oluştu. Bu ortamın oluşmasında etkin olan faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür²¹;

1- Merkezi hükümet otoritesinin ortadan kalması ile genel güvenliğin sağlanmasında alınacak tedbirler konusunda yerel yöneticilerin kayıtsızlığı.

2- İtilaf Devletlerinin Ateşkes Antlaşması hükümlerine bağlı olarak ya da aykırı olarak Anadolu'nun çeşitli mıntıklarına asker ya da askeri müfettişler göndermeye başlaması.

21 Nurettin Peker, **İstiklâl Savaşı-Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu Havalisi**, Gün Basımevi, İstanbul 1955, s.14-24.

3- Osmanlı azınlıklarının özellikle de Rum ve Ermeni azınlığın taşkınlıkları ve toprak taleplerinin ortaya çıkması.

4- Uzun yılları içerisinde alan savaş koşullarında asker kaçağı konumuna gelen bir takım grupların yöresel çeteler oluşturarak köy basma, adam kaçıрма, yol kesme gibi eylemlerde bulunmaları.

5- Anadolu'da Millî Mücadele hareketinin oluşumuyla birlikte iki merkezli bir yönetim algısının yaratmış olduğu kararsızlıklar.

Bu genel durumdan Kastamonu ve çevresi de önemli ölçüde etkilenmiştir. Bunların dışında yörenin kendine özgü koşulları güven ortamını olumsuz etkileyen temel faktörlerden biri olmuştur. Anadolu'da millî örgütlenmenin başlamasıyla birlikte Kastamonu yöresi, önce İstanbul Hükümeti ile Millî Hareket arasında gerçekleşen çekişmeye sahne olmuştur²². Millî Mücadele örgütlerinin bölgede hâkim olmasıyla birlikte bölge Ankara merkezli hükümetin dünyaya açılan kapısı konumuna gelmişti²³. Bu durum bir taraftan bölgedeki millî hükümet örgütlenmesinin güçlenmesi zaruretini oluştururken, diğer taraftan denize açık konumu ve Ankara Hükümeti'nin insan ve askeri malzeme ikmal üstü konumuna gelmesi nedeniyle özel bölge özelliği kazanmış ve sık sık Karadeniz'de İtilaf Devletleri donanması tarafından sahil muntıkası tehdit edilmiştir²⁴. Bölgenin batısında yer alan Zonguldak ve çevresi ise Fransız kuvvetleri tarafından ekonomik

22 Rahmi Çiçek, **Millî Mücadele'de Kastamonu**, AÜ. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1991, s.54-65.

23 Rahmi Çiçek, "Ankara Hükümeti'nin Dünya'ya Açılan Kapısı İnebolu-Ankara Yolu", **Atatürk Yolu, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, C V, S 20 Ankara 1997, s.399-414.

24 Rahmi Çiçek, "Sakarya Savaşı Öncesi Karadeniz'de Yunan Ablukası ve İnebolu Bombardımanı", **Atatürk Yolu, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, C III, S 10, Ankara 1992, s.169-180.

çıklarlar nedeniyle Fransız askerlerinin kontrolü altında tutulmuştur²⁵. TBMM'nin açılmasından sonra ortaya çıkan iç isyanlar bölge sınırına kadar yaklaşmış zaman zaman bölgeyi tehdit eder konuma gelmiştir²⁶. Yine bölgede 1921 sonrasında Batı Cephesinde savaşların başlamasıyla birlikte cepheden kaçan askerler için bir sığınak konumuna dönüşmüştür. Bu durum bölgede uzun süreden beri faaliyet gösteren çetelerin gücünü attırmış Ankara Hükümetini bölgenin güvenliği noktasında farklı önlemler almaya itmiştir.

Yörede güvenliğin ve asayişin sağlanması amacıyla 1919- 1923 döneminde şu birimler oluşturulmuştur:

1-Jandarma Teşkilatı; Eylül 1920 yılında bölgede jandarmanın gücünü etkin kılmak amacıyla “Seyyar Jandarma Müfrezeleri” oluşturulmuştur. Bu müfrezeler atlı olup, yerel jandarma gücünden farklı yetkilerle donatılmıştır²⁷. Bu jandarma müfrezelerinin bölgedeki en önemli görevlerinden biri asker kaçaklarının takibi ile eşkiyanın etkisiz hale gerilmesi idi²⁸.

2-Polis Teşkilatı; 17 Eylül 1919 tarihinden itibaren Heyet-i Temsiliye'nin kontrolüne giren polis teşkilatı şehir ve kasaba merkezlerinde güvenliğin sağlanması, şüpheli kişilerin takibi ile kaçakçılık ve benzeri suçların önlenmesinde yeniden yapılandırılmıştır. Kıyı bölgesindeki kazalarda başta tütün kaçaklığı olmak üzere insan ve eşya kaçaklığının önlenmesinde aktif hale getirilmiştir²⁹.

25 Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.44-90.

26 Safranbolu Vakası hakkında bk. Nurettin Peker, **a.g.e.**, s.178-186.

27 **TBMM ZC**, C IV, s.121 14.IX.1920 tarihli oturum.

28 **ATASE Arşivi**, KL. 1292, D.13, F.2-2 ve **ATASE Arşivi**, KL.1292, D.13, F.2-11, 12,13-17.

29 **ATASE Arşivi**, KL. 1292, D.15, F. 7-5, 12-6.

3-Askerlik Şubeleri; Millî Müdafaa Vekâletine bağlı olarak görev yapan bu birimler yörede 1920 sonrasında yeniden yapılandırılarak kadroları güçlendirilmiştir. Görev alanlarına askerî temini dışında bölgeden silah ve cephane sevkinin idaresi de dâhil edilmiştir³⁰.

4-Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı; Ankara'da bulunan 20. Kolorduya bağlı "14. Fırka" tarafından yönetilen bölge 30 Eylül 1920 tarihinde "Kastamonu ve Bolu Havalisi Komutanlığı" adı altında yeniden yapılandırılarak Batı Karadeniz'in tamamı bu komutanlığa bağlandı ve başına da 12 Kasım 1920 tarihinde Muhittin Paşa getirildi³¹. Kadro yapısı güçlendirilen birlik özellikle cephane sevkinde etkin olan kıyı bölgesindeki başta İnebolu limanı olmak üzere küçük limanların güvenliğini sağlamak için yeniden örgütlendi ve 13 kıyı güvenliği merkezi oluşturdu³². Ayrıca komutanlık cephane sevkinde önemli bir yere sahip olan İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Ankara yolunun yapımı ve işleyişini düzenlemek amacıyla "Umur-ı Nafia Vekâleti Emrinde Yol İnşa Taburu kurdu³³.

5-Kastamonu Askeri Polis Teşkilatı; Kastamonu, İstanbul'dan Anadolu'ya geçişler için Ankara Hükümeti tarafından bir üst olarak düzenlendiğinde, bölge için en önemli konulardan biri casusluk faaliyetleri ile istenmeyen kişilerin Ankara'ya ulaşmasında, istihbarat faaliyeti yürütecek bir örgütün kurulması olmuştur. Bu amaçla oluşturulan ve kısaca "A.P." adıyla anılan örgüt, İnebolu'dan başlamak üzere bütün yol güzergâhındaki mevkilerde örgütlenmiştir. Örgüt, bölgeye gelen ve bölgeden ayrılan kişiler hakkında bilgi toplamakta bunları

30 Rahmi Çiçek, **a.g.t.**, s.150-152.

31 **ATASE Arşivi**, KL. 601, D.17, F.31.

32 Bunlar; Çaycuma, Ereğli, Sinop, Bartın Amasra, İnebolu Mevki komutanlıkları şeklindedir. **ATASE Arşivi**, KL. 954, D.11, F.1.

33 **ATASE Arşivi**, KL. 953, D.9, F.31 Komutanlığın diğer askeri faaliyetleri konusunda bk. Rahmi Çiçek **a.g.t.**, s.152-160.

Ankara merkeze bildirmektedir. Şüpheli şahısları takibe almakta, casusluktan şüphelendiklerini İstiklâl Mahkemelerine sevk etmektedir³⁴.

Yukarıda belirtilen güvenlik yapılanmasıyla bölgede asker kaçaklarının yakalanması, çetecilik faaliyetlerinin ortadan kaldırılması, kıyı güvenliğinin sağlanması ve casusluk faaliyetlerinin önlenmesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu güvenlik önlemlerinin kuşkusuz en önemli ayağını adalet mekanizması oluşturacaktır. Normal adli sistem içerisinde yakalananların cezalandırılması uzun bir süreci içerdiğinden, suçun önlenmesi ve caydırıcılığın sağlanması için hızlı işleyen bir hukuk mekanizmasına ihtiyaç duyulmuştur. O nedenle bölgede her iki İstiklâl Mahkemesi döneminde de bu mahkemeler yürürlüğünü sürdürmüştür.

Kastamonu İstiklâl Mahkemelerinin Bölge Güvenliğindeki Rolü

I. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi bölgedeki çalışmalarına, TBMM’de alınan karar doğrultusunda azalışa seçilen Tevfik Rüştü, Refik Şevket ve Fikret Beylerden³⁵ oluşan heyetin 10 Ekim

34 Askeri Polis Teşkilatlarının yapısı için bk. Hamit Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992; Kastamonu Askeri Polis teşkilatının çalışmalarıyla ilgili olarak bk. Rahmi Çiçek, **a.g.t.**, s.160-176; Ayrıca bölgedeki istihbarat faaliyetleriyle ilgili olarak bk. Mesut Aydın, **Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul’da Kurulan Gruplar ve Faaliyetleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992; Bülent Çukurova, **Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları**, Ardıç Yayınları, Ankara 1994; Kastamonu Askeri Polis Teşkilatının kamuoyunu bilgilendirmek için yayınladığı beyannameler için bk. Rahmi Çiçek, “Kastamonu Askeri Polis Teşkilatı’na Ait İki Beyanname”, **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, S 38, Ankara 1995, s.66-72.

35 Dahiliye Vekaletinden, 9 Ekim 1920 tarihinde Kastamonu Valiliğine gönderilen yazıda, söz konusu üyelerin seçilmediği belirtilmektedir. Nurettin Peker,

1920 tarihinde Ankara'dan hareketle 12 Ekim tarihinde Çankırı'ya ulaşmasıyla başlamıştır. Mahkemenin yetki alanı içerisinde Çankırı, Zonguldak, Bolu, Sinop Sancakları ile Kastamonu Vilayeti yer almaktadır³⁶. Çankırı'da bir süre faaliyette bulunan mahkeme burada ilk beyannamesini yayınlamıştır. Bu beyannamede asker kaçaklarının teslimi vurgusu yer almaktadır³⁷. Çankırı'da bir süre faaliyette bulunan mahkeme üyeleri Kastamonu'ya gelerek, o zamanlarda Gençler Kulübü olarak hizmet veren binada çalışmalarına başlamıştır³⁸. Heyetin Kastamonu'ya geliş tarihi 2 Kasım 1920 olmalıdır³⁹. Kastamonu'ya heyetin gelişinden bir süre sonra Tevfik Rüştü Bey Moskova'ya gidecek elçilik heyetine seçildiği için bu görevden ayrılmıştır⁴⁰. Tevfik Rüştü'den boşalan üyeliğe Bitlis mebusu Yusuf Ziya ve Mardin mebusu Necip Beyler 20 Kasım 1920 tarihinde seçilerek 22 Kasım tarihinde Kastamonu'da göreve başlamışlardır⁴¹. Böylece I. Dönem Kastamonu

a.g.e., s.225; **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A.III-10-a-2, D.43, F.46-8.

36 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A.III-10-a-2, D.43, F.46-8.

37 **Açıksöz Gazetesi**, 8 Teşrin-i sani 1920.

38 Kastamonu'da mahkeme salonu olarak önce Vilayet Meclis-i Umumi salonu düşünülmüşse de bu düşünceden vazgeçilmiştir. **Açıksöz Gazetesi**, 18 Teşrin-i evvel 1920.

39 Peker'e göre, heyet 19 Ekim tarihinde Kastamonu'ya gelmiştir. Aybars ise; heyetin 2 Kasım tarihinde Çankırı'dan ayrıldığını yazmaktadır. **Açıksöz Gazetesi** 8 Kasım tarihli nüshasında heyetin Cumartesi geldiğinden bahisle 6 Kasım tarihini vermekte, bunu Hüsnü Açıksözçü, **İstiklâl Harbinde Kastamonu**, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu 1933, s.107'de desteklemektedir. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**'ndeki A-III-10-a-2, D.43, F.46-51 numaradaki vesikada heyetin 1 Kasım tarihinde Çankırı'dan ayrıldığı belirtilmektedir. Bu nedenle 2 Kasım tarihi daha uygun görülmüştür.

40 **Açıksöz Gazetesi**, 18 Teşrin-i sani 1920 tarihli nüshasında Tevfik Rüştü'nün görevden ayrıldığını belirtmektedir. Açıksözçü ise Tevfik Rüştü'nün Kastamonu'da 15 gün görev yaptığını belirtmektedir. Hüsnü Açıksözçü, a.g.e., s. 107.

41 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A-III-10-a-2, D.43, F.46.

İstiklâl Mahkemesi Refik Şevket Beyin başkanlığında dört kişilik bir heyet olarak çalışmaya başlamıştır.

Yeni üyelerin Kastamonu'ya gelişiyle yeniden başlayan mahkeme çalışmaları, Çankırı'da yayınlanmış olan asker kaçaklarının 15 gün içerisinde teslimini ön gören bildirinin süresinin bitiminden itibaren, teslim olan kaçakların önemli bir kısmını hiçbir işlem yapmadan silahlaltına alınmasını sağlamıştır. Verilen sürenin bitiminden itibaren faaliyetlerine başlayan mahkeme, firar, firar ve ahz-u garb, firariyi himaye, firar ve katl, firara sebebiyet, firar sirkat, firar şekavet, firar teshil, firarı teşvik, firar ve vazife-i su-i istimal, firara yataklık gibi suçlardan, 144 kişiyi cezalandırmıştır. Mahkemenin faaliyete başladığı tarihten önce asker kaçağı olarak yakalanan ve askeri hapisnede bulunan 1080 kişi ise mahkeme kararı ile tahliye edilerek birliklerine gönderilmiştir⁴². Böylece uzun zamandan beri bölgede rahatsızlığa neden olan asker kaçakları sorununda önemli bir adım atılmıştır.

I. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri göreve başladığı 16 Ekim 1920 tarihinden 17 Şubat 1921 tarihine kadar dört beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamelerden ikisi Açıksöz gazetesinde tam metin olarak yer almıştır⁴³. Ayrıca halkı İstiklâl Mahkemeleri hakkında bilgilendirmek amacıyla mahkeme üyeleriyle Açıksöz gazetesi iki mülakat yapmıştır. Bu mülakatlarda mahkeme üyesinin adı zikredilmeden yapılan mülakat metni gazetede yayınlanmıştır⁴⁴.

42 **ATASE Arşivi**, KL.952, D.5, F.1-30. Yargılanan asker kişilerle ilgili olarak Kastamonu Askeri Tevkifhanesinde bir defter tutulmuştur. Söz konusu defterde İstiklâl Mahkemesinde ve diğer mahkemelerde yargılananlar isim olarak yazılmıştır. Burada yer alan isimlerin karşısında suçları ve aldıkları cezalar belirtilmektedir. Defterin dökümü için bakınız: **Ek:1**

43 **Açıksöz Gazetesi**, 3 Şubat 1921 ve 21 Şubat 1921. Ayrıca bu iki beyanname metni için bk. Eyüp Akman, **a.g.e.**, s.91-93,94-5. Nurettin Peker, **a.g.e.**, s. 296-297, 303-305.

44 **Açıksöz Gazetesi**, 22 Teşrin-i sani 1920 tarihli mülakatta İstiklâl Mahkemelerine niye ihtiyaç duyulduğu, İstiklâl Mahkemeleriyle Divan-ı Harp arasındaki bağ ile asker firarileriyle ilgili sorunlar üzerinde durulmaktadır. Ayrıca mülak

Bölgede sükûnun sağlanmasında önemli katkılarda bulunan İstiklâl Mahkemeleri görev süresi içerisinde çeşitli suçlardan birçok insanı yargılamıştır. Bu dönemde askeri hapishanede, asker kişi olarak 1120 kişi tevkif ve mahkûm olarak bulunmuş, bunlardan 1080 tanesi İstiklâl Mahkemesi kararıyla tahliye edilerek birliklerine gönderilmiş, 40 kişi ceza almış, ceza alan kişilerden 12 kişiyle ilgili kararı İstiklâl Mahkemesi vermiştir. Yine askeri cezaevinden 5 Şubat 1921 yılına kadar İstiklâl Mahkemesine sevk edilen 25 kişiden 11'i hakkında mahkemece idam kararı verilmiştir⁴⁵.

Asker şahıslar dışında mahkeme tarafından yapılan tüm yargılamalar dönemin Kastamonu'da yayınlanan Açıksöz gazetesinde haber olarak yer almaktadır. Bu haberlere göre; 6 idam cezası verilmiştir. Bunlardan üçü asker firari suçu ve eşkıyalık yapma suçlarını birlikte işledikleri için biri eşkıyalık ve soygunculuk suçundan, biri vatana ihanet, düşmana hizmet, biri de ücret karşılığı düşmana casusluk yapma suçundan cezalandırılmıştır⁴⁶. Hem askeri şahıslarla ilgili hem de

katın sonunda İstiklâl Mahkemelerinin yetki alanına giren suçlar şu şekilde sıralanmaktadır:

1-Her ne suretle olursa olsun rüşvet vesair guna irtikap,

2-Şekavet,

3-Emval-i emriyye-i devleti sırkat veya emvali menfaat-i şahsiyesi uğrunda istimal,

4-İstiklâl Mahkemeleri hakkında aleyhtarlık,

5-Düşman devletlerle temas,

6-İsyan ve şekavet erbabına muavenet.

24 Kanun-ı sani 1921 tarihli mülakatta ise; Asker kaçaklarıyla ilgili olarak yayınlanan ikinci beyannamenin yayınlanma nedeni ve asker kaçaklarına yapılan muamelelerle ilgili bilgilendirmelere yer verilmektedir.

45 Kastamonu İstiklâl Mahkemesinin kuruluşundan 5 Şubat 1921 tarihine kadar askeri cezaevinde bulunan kişilerin listesi ve bunlar hakkında verilen kararlar için bk. Rahmi Çiçek, **a.g.t.**, s. Ek-25-26.

46 Eyüp Akman, **a.g.e.**, s.4-5.

sivil şahıslarla ilgili idam kararları tellallar, gazeteler vasıtasıyla yörede duyurulmuştur. Diğer cezalar mümkün olduğunca gazetelerde yer alarak TBMM Hükümetinin bölgedeki otoritesinin sağlanması ve suçun caydırıcılığı sağlanmaya çalışılmıştır.

TBMM'nin 17 Şubat 1921 tarihli kararıyla⁴⁷ çalışmalarına son verilen Kastamonu İstiklâl Mahkemesi gerekli evrakların düzenlenmesi ve mevcut dosyaların tamamlanmasının ve ilgili mahkemelere devrinin sağlanmasından sonra görevini 2 Mart 1921 tarihinde tamamlayarak, mahkeme heyeti Kastamonu'dan ayrılmıştır⁴⁸. Mahkeme heyetinin görev yaptığı 4 ay 10 gün içerisinde bölgede faaliyet gösteren pek çok çete ve eşkıyayı yakalayıp hızlı bir yargılama sürecinden sonra cezalandırması halkın sempatisini kazanmasına neden olmuştur. Bu nedenle heyetin çalışmalarının sona ermesinden sonra hem TBMM'ye hem de yörede yayınlanmakta olan Açıksöz gazetesine çekilen telgraflarda İstiklâl Mahkemelerinin tekrar kurulması istekleri dile getirilmiştir⁴⁹.

II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Batı Cephesindeki askeri gelişmelere bağlı olarak oluşturulmuştur. Batı Cephesinde Yunan ordusunun Eskişehir ve Kütahya'yı ele geçirerek Ankara'ya yaklaşması üzerine, 23 Temmuz 1921'de Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa ordunun sağ ve sol kanatlarının güvenliğini sağlamak ve firarları önlemek üzere Kastamonu ve Konya'da tekrar İstiklâl Mahkemesi kurulmasını teklif etmişti. Meclis bu teklif üzerine 31 Temmuz 1921 tarihinde Samsun, Kastamonu, Konya ve Yozgat'ta İstiklâl Mahkemesi kurulması kararını verdi⁵⁰.

47 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, KL. 622, D.18, F.53.

48 **Açıksöz Gazetesi**, 3 Mart 1921.

49 "İstiklâl Mahkemelerinin İadesi İçin Mazbata" **Açıksöz Gazetesi**, 7 Mart 1921, **Açıksöz Gazetesi**, 28 Şubat 1921.

50 **İstiklâl Mahkemeleri**, C I, s.11.

Kanunun çıkartılmasından sonra Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliklerine yapılan seçimlerle Saruhan milletvekili Mustafa Necati, Çankırı milletvekili Neşet Nazım, Canik milletvekili Hamdi ve Trabzon milletvekili Hamdi Beyler seçildiler. Mahkeme heyeti 10 Ağustos 1921 yılında Ankara'dan hareketinden önce görev alanında bulunan Kastamonu, Bolu, Sinop, Çankırı ve Zonguldak'a telgrafla bir talimatname göndermiştir⁵¹. On dört maddeden oluşan talimatnamede asker firarilerine 15 günlük bir süre verilmekte ve bu süre içerisinde askerlik şubelerine teslim olanların yargılanmayacakları ifadesine yer verilmektedir. Ayrıca mahkeme "Tekâlif-i Millîye" emirlerine karşı gelenlerin şiddetle cezalandırılacağını belirterek talimatname hükümlerinin bütün mülki ve idari amirlerle en ücra köylere ulaştırılması istenmektedir.

Ankara'dan hareket eden mahkeme heyeti 12 Ağustos tarihinde geldiği Çankırı'da ilk yargı kararını da burada verdi. Bu karar "Tekâlif-i Millîye" emirlerine muhalefet etmekle ilgiliydi⁵². 19 Ağustos'ta⁵³ Kastamonu'ya gelen mahkeme heyeti on beş gün burada çalıştıktan sonra 2 Eylül tarihinde İnebolu'ya hareket ederek burada soygunculuk

51 **Açıksöz Gazetesi**, 13 Ağustos 1921.

52 "Mahkemenin İlk Cezası" başlığını taşıyan haber de şu şekilde devam etmektedir;

Kengri'de bulunan Kastamonu ve havalisi İstiklâl Mahkemesi ilk cezasını verdi. Büyük Millet Meclisinin gayesi aleyhine işaatda bulunan Kangiri'de mukim zahire tüccarlarından Tombuloğlu Kelman'ın bugün icra kılınan mahkemesinde fiil-i mezkure cerahimi sabit olduğundan Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'nun üçüncü maddesine tevfikan merkurun on beş sene müddetle küreğe vazına. Cezasını Erzurum'da ifasına müttefikan ve merkur lehinde Ankara'ya iltimas mektubu yazan Lütfi Bey'in bu iltiması komşuluk hissine tebaan vuku bulduğu anlaşılmasına mebni mumaileyhin dahi ceza-i nakdi ile mahkûmiyetine karar verildiği berayı tamim tebliğ olunur. **Açıksöz Gazetesi**, 14 Ağustos 1921.

53 **ATASE Arşivi**, KL.1305, D.13, F.13 "Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Faaliyet-te" başlığı altındaki belge.

suçundan tutuklu bulunan Kel Rauf ve çetesini yargılamıştır. Mahkeme heyetinden Neşet ve Hamdi Beyler 8 Eylül tarihinde, Necati Beyle Benizade Hamdi Bey ise 9 Eylül tarihinde Kastamonu'ya gelerek 11 Eylül'den itibaren burada tekrar faaliyete başlamışlardır⁵⁴.

Mahkeme, asker kaçakları ile yakından ilgilenerek, kaçakların sıkı takibe alınmasını sağladı. Ayrıca askere gideceklerle ilgili olarak askerlik şubeleri vasıtasıyla bunların iâşe ve ihtiyaçlarının karşılanması konularında sıkı bir denetim uyguladı. Eşraf, aydın ve subaylardan oluşan bir heyet vasıtasıyla cepheye gidenlere niçin savaşmaları gerektiği anlatıldı. Cepheden kaçmanın çare olmadığı, kaçanların mutlaka cezalandırılacağı düşüncesi bölgede yerleştirilmeye çalışıldı⁵⁵.

Mahkemenin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de "Tekalif-i Millîye" emirlerinin yerine getirilmesini sağlamaktı. Bu konu ile ilgili olarak yayınlanan beynamede şunlar yer almaktadır⁵⁶:

"Eslîhasını Saklayan Vatan Hainidir

Tekalif-i Millîye komisyonunun beyannamesinde bildirildiği veçhile toplanan silahlar vilayet merkezinin cesametiyle gayr-ı mütenasihdir. Hain düşmanı ana toprağımızdan atmak için kat'i ve canlı bir mücadeleye girdiğimiz böyle bir zamanda bir neferi teslih edecek esliha ve cephaneyi mu'attal bir halde köşelerde bırakmak vatana en büyük hıyanettir. Komisyon beş gün daha mühlet veriyor. Katiyetle ümit ediyoruz ki geçen sefer bu hususta tekasül gösterenler meselenin ehemmiyeti ve kutsiyetini idrakte hemen silahlarını getireceklerdir. Beyanname ber vech-i zirdir:

Beyanname

1-Kastamonu İstiklâl Mahkeme-i Aliyesi icra-yı vezaif ve faaliyete dünden itibaren mübaşeret buyurmuşlardır.

54 **Açıksöz Gazetesi**, 11 Eylül 1921 "İstiklâl Mahkemesi Heyet-i Muhteremesinin Avdeti".

55 Nurettin Peker, **a.g.e.**, s.363.

56 **Açıksöz Gazetesi**, 20 Ağustos 1921.

2-Tekâlif-i Millîye Komisyonu tarafından eslihanın derç ve cem'i hakkında verilen müddet 14 Ağustos 337 tarihinde inkıza edildiği halde vilayet merkezinin cesametiyle gayr-ı mütenasip denecek derecede az miktarda esliha derç olunabilmiştir.

3-Muayyen bazı yerlerde el'an eslihanın teslim edilmeyerek saklandığı haber alındı, son defa yalnız merkez için bu günden itibaren 24 Ağustos 337 Çarşamba alaturka saat on ikiye kadar beş gün daha mühlet verildi.

4-İşbu müddetin hitamında her kim olursa olsun esliha-i memnu'asını saklayanlar tahrirat ve ihbarat neticesinde tebeyyün edildiği takdirde doğruca İstiklâl Mahkeme-i Aliyesine tevdi olunacaklardır.

5-Esliha saklayanları haber verenlere mükâfat verileceği ilan olunur”

Mahkeme sadece silah ve cephane konusunda değil Tekalif-i Millîye emirleri içerisinde yer alan diğer konularla ilgili olarak da bazı tedbirler aldı. Emirlerle aykırı olarak halkın elindeki vasıta, giyecek ve yiyecek maddelerini alan görevlilere karşı sert tedbirlere başvurulmuştur. Bu amaçla 10 Ekim 1921'de Açıksöz gazetesinde yayınlanan üç maddelik beyanname ile Tekalif-i Millîye emirlerine aykırı davranan görevliler uyarılmaktadır⁵⁷.

Mahkemenin, bölgede faaliyet gösteren birçok çetenin yakalanarak cezalandırılmasıyla bölgenin eşkiya faaliyetlerinden temizlenmesinde etkin olduğu görülür. Çete faaliyetlerinin yoğun olduğu yerlerde yakalanan çete mensuplarının, yargılanması ile ilgili olarak 9 Mart 1922 tarihli Açıksöz gazetesinde şu bilgilere yer verilmektedir⁵⁸:

“Beş Şakinin İdamı

57 Metnin çevirisi için bk. Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.152.

58 **Açıksöz Gazetesi**, 9 Mart 1922.

Dün İstiklâl Mahkemesinde cereyan eden mühim muhakemelerden sonra Safranbolu havalisinde icra-yı hasabet eden Kambur Kadı çetesinin muhakemesine başlandı. Ve gece saat ikiye kadar devam eden muhakeme neticesinde altı kişiden mürekkep olan Kambur Kadı çetesinden beşinin vicahen ve birinin gıyaben idamına hükmedilmiştir. Heyet-i hâkime Saruhan Mebusu Necati, Trabzon Mebusu Hamdi, Canik Mebusu Hamdi Beyefendilerden terkip ediyordu.

Cephe-i harpten müteaddid defalar firar ederek teşkil ettikleri çete ile müctemian ve müsellahan dağlarda kırlarda gezerek rast geldikleri yolcuları soymak ve hane basmak zulm ve işkence eylemek ve asker ailelerini dağa kaldırmak vesair ile müttehim olan Safranbolu'nun Karapınar karyesinden Hagfir oğullarından Tahir oğlu Salih Koca, Çakal oğlu Efe Hasan, Afşa karyesinden Kethüda oğullarından Emin oğlu Emin, Yağcağan karyesinden Abdullah oğullarından Hasan oğlu Şaban ve Arıncak karyesinden Kısa Recep oğullarından Ali oğlu Kul İsmail ve Kamil'in teşkil ettikleri çetenin yapmış olduğu habasit ve meanet dolayısıyla Safranbolu'nun civar köylerinden ekserisi davacı olarak mahkemeye gelmiştir.

Şekiz on tane de yataklık yapan kadın vardı. Şahitler ve mudiler dinlendi. Yalnız o civarda 37 evi basarak eşyasını garat eden bu çete hakkında köylülerin ekserisi ayrı ayrı vakalar hikâye ettiler.

Maznunlar ise “İftiradır efendim, yalandır”dan başka hiçbir müdafaada bulunmadılar. Bu pek mühim ve heyecanlı muhakeme bir buçuğa kadar devam etti. Reis son müdafaalarını söylemelerini beyan etti. Maznunlar katiiyen bu işlerde müdhaldar olmadıklarını söylediler. Beraatlarını talep ettiler.

Hitam-ı muhakeme tefhim olunarak heyet müzakere salonuna geçti.

Badel müzakere heyet mahkeme salonuna geldi ve makam-ı riyasetten, müteaddid defalar cepheden firar ederek bikes ve biçare köylüle-

rin önüne geçen ve bütün paralarını gasp eyleyen, evlere taarruz ederek amme-i müsliminin istirahatini selb eden, düşman sinesine sokmak için eline verilen silahı kardeş katline boşaltan bu çete efradından beşinin hakkında vicahen ve Kamil'in hakkında giyaben ve müttefiken idamına karar verildiği tebliğ olunarak ve yataklık olarak maznun olan kadınların ve ihtiyarların yattıkları müddet kâfi görülerek tahliyelerine karar verildiği tebliğ olunur.

Reis bu kararı tebliğ ederken yataklara hitaben “Memleketin asayiş ve sükûnetini ihlal edenlerin akıbeti hep böyle olacaktır. Memleketlerinize gidiniz. Mukaddes davamızın zaferle tetedvücü için çalışınız” dedi. Reisin gür ve kuvvetli sesi mahkeme salonunda bulunan yüzlerce samiin üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Mahkemeyi terk ederken herkes adaletin bu tecellisinden memnun olarak ayrılıyor ve mahkeme heyetine candan dualar ediyorlardı.

Hük-m-i idam, bu sabah mahkumlardan üçünün Nasrullah Köprüsü başında ve ikisinin de Saman Pazarı'nda salben idamları suretiyle infaz olunmuş ve halkın hemen kısm-ı ekserisi, ez cümle Safranbolu ve havalisi halkı bu muzur çetenin ber-dar olduğunu görmekten pek memnun kalmıştır

Gazetemiz erbab-ı şekavet ve tecavüze bu vakanın bir ders-i ibret olmasını temenni eder.”

Mahkeme görev yaptığı süre içerisinde yakalanmış olan birçok çete mensubunu yargılayıp mahkum ederek bölgenin çetelerden temizlenmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Mahkeme tarafından yargılanan ve gazete haberlerine yansıyan bazı çete mensupları şunlardır: Çerkeş Viranşehir Nahiyesi Bayındır karyesinden Ahmet oğlu Hüseyin ve Aşkınlar karyesinden Madanoğullarından İbrahim Osman⁵⁹; Kel Rauf

59 Açıksöz Gazetesi, 1 Eylül 1921.

Çetesi mensupları⁶⁰; Taşköprü Germeç karyesinden Ahmet b. İbrahim çetesi⁶¹; Şaki Numan çetesi⁶²; Cin Mehmet çetesi⁶³ gibi yörede askerden kaçarak çeteleşmiş birçok şakinin cezalandırıldığı haberleri Açığsöz gazetesinde yer almaktadır.

1 Aralık 1921 tarihinden itibaren mahkemenin yetki alanı içerisinde Çorum livası da dâhil edilmiştir. Bu nedenle yerinde yargılamaları gerçekleştirmek için mahkeme heyeti bölgede sıklıkla seyahat etmek zorunda kalmıştır. 22 Eylül'de Bolu'ya, 20 Ekim'de Düzce'ye, 29 Ekim'de Adapazarı'na, 31 Ekim'de İzmit'e giden mahkeme heyeti 21 Kasım'da tekrar Bolu'ya gelen heyet üyelerinden Necati Bey, 29 Kasım'da Koçhisar'da Hamdi ve Neşet Beyler de Karaviran'da çalışmalarda bulunduktan sonra 1 Aralık'ta Kastamonu'ya dönmüşlerdir. Bu süre içerisinde 22 Eylül- 1 Aralık tarihlerinde Kastamonu'da kalan Hamdi Bey bir kâtiple birlikte buradaki işlerin yürütülmesini sağlamıştır⁶⁴.

21 Aralık 1921 tarihinde mahkeme başkanı Mustafa Necati Bey'in Ankara'ya gidişi ve Hamdi Bey'in ise 27 Aralık'ta İnebolu'da bulunması nedeniyle bir süre çalışmayan mahkeme Hamdi Beyin dönüşüyle birlikte çalışmalarını sürdürmüştür. Mahkeme başkanı Mustafa Necati Bey ise 6 Şubat 1922 tarihinde Ankara'dan Kastamonu'ya dönmüştür. 1 Ağustos 1922 yılına kadar çalışmalarını sürdüren mahkeme Açığsöz gazetesinde haberlerine göre; Kastamonu'da 44, İnebolu'da 12, Safranbolu'da 3, Daday'da 18, Araç'ta 9, Tosya'da 20, Taşköprü'de 34, Cide'de 5, Sinop'ta 2, Boyabat'ta 29, Ayancık'ta 7, Çankırı'da 77, Çerkeş'te 6, Ilgaz'da 14, Bolu'da 9, Gerede'de 10, Düzce'de 2, Gök-

60 Açığsöz Gazetesi, 8 Eylül 1921.

61 Açığsöz Gazetesi, 18 Eylül 1921.

62 Açığsöz Gazetesi, 29 Teşrin-i evvel 1921.

63 Açığsöz Gazetesi, 8 Şubat 1922.

64 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III-10-a-2, D.43, F.154-1.

nük'te 1, Zonguldak'ta 1 ve çeşitli yerlerde 23 olmak üzere toplam 234 davayı karara bağlamıştır⁶⁵.

Ergün Aybars'a göre mahkemeye 9016 kişi çıkarılmış, bunlardan 648'i berat, 5'i idam, 3'ü giyaben idam, 69'u kürek ve kalebent, 7477'si ise muhtelif cezalara çarptırılmıştır⁶⁶. 22 Ocak 1922 tarihli Açığsöz gazetesinin bir haberine göre; Kastamonu merkez hapisanesinde 328 mahkûm, 444 tutuklu bulunuyordu. Bu tutuklulardan 300 kadarı İstiklâl Mahkemesi yetki alanı içerisine giren suçlardan tutuklu idiler⁶⁷.

İstiklâl Mahkemeleri Kanunu'nun 1 Ağustos 1922 tarihinde kaldırılmasıyla birlikte 2 Ağustos tarihinde faaliyetlerine son veren Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeleri, 15 Ağustos tarihine kadar gerekli tasnif ve devir işlemlerini tamamladıktan sonra 24 Ağustos öncesinde Kastamonu'dan ayrılmışlardır⁶⁸.

İstiklâl Mahkemesi üyeleri Kastamonu'da görev yaptıkları süre içerisinde çok sevilen kişiler oldular. Özellikle mahkeme başkanı Mustafa Necati Bey, gerek Açığsöz gazetesine yazdığı yazılar, gerekse önemli tören ve anma günlerinde yaptığı konuşmalarla halkın sevgisini kazandı. Bu sevginin bir simgesi olarak 2 Mayıs 1922'de Mustafa Necati Bey, Kastamonu'nun fahri hemşerisi ilan edilmiştir⁶⁹. Mustafa Necati Bey önemini anlatan pek çok konferans ve mülakat ve beyan-

65 **Açığsöz Gazetesi**, 14,21,29,31 Ağustos 1921; 1, 8, 17, 20 Eylül 1921; 5, 11, 23, 25, 31 Teşrin-i evvel 1921; 10, 21, 29 Teşrin-i sani 1921, 1, 4, 6, 7, 8, 22 Kanun-u evvel 1921; 14, 21 Kanun-u sani 1922; 2, 6, 7, 9, 15, 26 Şubat 1922; 2, 7,8,11, 14,15 Mart 1922; 2 Nisan 1922; 10 Mayıs 1922; 18, 20, 22, 24 Haziran 1922, 30 Temmuz 1922.

66 Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.153-154

67 **Açığsöz Gazetesi**, 22 Kanun-u sani 1922.

68 **Açığsöz Gazetesi**, 24 Ağustos 1922.

69 **Açığsöz Gazetesi**, 2 Ağustos 1922; söz konusu hemşerinin beratının altında şehrin ileri gelenlerinden 56'sının imzası bulunmaktadır.

larda bulunmuştur⁷⁰. Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki mahkeme dışında gösterdiği faaliyetler konusunda Mustafa Eski tarafından bir çalışmada onun Açığsöz gazetesi, kamu kuruluşları, Kastamonu'da kurulan dernekler ve Kastamonu'nun çeşitli ilçelerinde halka hitaben yaptığı konuşmalar bir bütün halinde değerlendirilmiştir⁷¹. Tüm bunların dışında Mustafa Necati Bey'in Maarif Vekili olduğu dönem içerisinde Kastamonu'da yaşadığı olayları kaleme aldığı yazıları 1925-26 yılları arasında çeşitli dergilerde gazetelerde yayımlanmıştır⁷².

Mustafa Necati Bey II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri Başkanı sıfatıyla TBMM başkanı Mustafa Kemal'e gönderdiği raporlarda bölgede asayişin sağlanması için İstiklâl Mahkemeleri dışında alınması gereken tedbir konusunda bir takım öneriler ortaya koymaktadır. Mustafa Necati Bey'in bölgenin güvenliği açısından ortaya koyduğu öneriler şu şekilde sıralanmaktadır;

1-Jandarma gücü yerine askeri güçlerin kullanılması.

2-Asker firarlarının arkasında yatan temel sebebin bölgede faaliyet gösteren çok sayıdaki çetelere olan güven. Bu nedenle askerden kaçmayı alışkanlık haline getirmiş kişilerin bu çetelerle olan iletişimlerinin kesilmesi için bölgedeki çetelerin ortadan kaldırılması.

3-Bölgede görev yapan devlet görevlilerinin güvenli kişilerden seçilmesi

4-Şekavetten yargılananların idamlarının bölgede duyurulmasının kısa süreli bir korku yaratmasına karşılık uzun sürede bunun etkisinin azalması.

70 "İstiklâl Mahkemesi Reisi Necati Beyle Mülakat", **Açığsöz Gazetesi**, 12 Şubat 1922.

71 Mustafa Eski, **a.g.e.**, s.69-139.

72 Mustafa Eski tarafından bu makaleler toplanarak yeni harflerle yayımlanmıştır.

5-Halkta uzun süreli savaş nedeniyle oluşan bıkkınlığın yarattığı psikoloji ile İstanbul Hükümeti'nin söylemlerine inanma eğiliminin olduğu, bu nedenle halkın aydınlatılması gerektiği⁷³.

6-Bölge üzerinden casusluk yapmak üzere Anadolu'ya geçenlerin tespit edilmesinde hassasiyetlerin artırılması.

7-Casusluk faaliyetlerinin önlenmesi için kıyıda bulunan giriş iskelelerinin güvenliğinden sorumlu kişilerin doğrudan doğruya İstiklâl Mahkemesi emrine verilmesinin sağlanması⁷⁴.

Mustafa Necati İstiklâl Mahkemesi başkanı olarak bölgenin güvenliğinin sağlanmasında karşılaştığı kendi gözlem ve düşüncelerini TBMM başkanı ile paylaşarak Kastamonu ve havalisinin güvenlik ve asayişinin sağlanmasının önemini vurgulamıştır.

SONUÇ

Millî Mücadele yıllarında Batı Karadeniz Bölgesinin önemli bir kısmını içerisine alan Kastamonu vilayeti, Karadeniz kıyısının uzunluğu nedeniyle denizden gelebilecek düşman saldırılarına açık konumla dikkati çekmektedir. Arazi koşullarının dağlık olması içeride eşkıya, çete ve asker kaçakları için doğal bir alan oluşturmuştur. Kıyı güvenliğinin sağlanamaması nedeniyle başta tütün kaçakçılığı olmak üzere bölge kaçakçılık faaliyetlerine açık hale gelmişti. Benzer şekilde bölgeye yönelik olarak 1918 sonrasında ortaya çıkan azınlık talepleri

73 Mustafa Necati Bey'in Nasrullah Meydanındaki Konuşması, İnebolu Konuşması, Kastamonu Sultanisindeki Konferansı, Taşköprü Konuşması, İzmir'in İşgalinin Üçüncü Yılında Yaptığı Konuşma, Sakarya Savaşı Sonrası Yaptığı Konuşma, Muallimler Cemiyetindeki Konuşması ve Gençler Kulübündeki Konuşması halkın aydınlatılması noktasında onun İstiklâl Mahkemesi Başkanı olarak katkılarını göstermektedir. Mustafa Eski, **a.g.e.**, 112-139.

74 Rahmi Çiçek, **Mustafa Necati Sempozyumu**, s. 39-41.

de arttığında, bölgede güvenliğin sağlanması merkezi otoritenin kaybolmasıyla birlikte imkânsız hale gelmiştir.

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya ayak basmasıyla oluşan Millî Mücadele hareketi için İstanbul'a Karadeniz üzerinden yakınlığı nedeniyle Millî kuvvetlerle İstanbul hükümeti arasında çekişmeye sahne olan bölge, Ankara'da TBMM'nin kurulması sonrasında önemli bir geçiş noktası haline dönüştü. Ankara Hükümeti'ni Batı Anadolu ve güneyden çevreleyen düşman işgalleri nedeniyle Kastamonu, hükümetin Karadeniz üzerinden dünyaya açılan penceresi konumuna geldi. Diğer taraftan Batı Cephesinde 1921 tarihinden itibaren başlayan askeri hareketlilik nedeniyle bölge bir taraftan asker kaçakları için saklanma mekânına dönerken diğer yandan Batı Cephesinin askeri açıdan insan ve cephane desteğinin sağlandığı ikmal merkezi konumuna dönüştü. Bu nedenle Ankara hükümeti 1920 yılından itibaren İnebolu-Kastamonu- Ankara yolunun güvenliğini sağlamak ve yolu kullanarak Anadolu'ya geçen insan ve malzemelerin güvenli bir şekilde sevkini gerçekleştirmek için bölgede olağanüstü bir örgütlenmeye gitti. Bu örgütlenmenin bir bölümünü yol yapımı ve güvenliği oluştururken, diğer yanını ise istihbarat örgütlenmesi oluşturdu. Yol güvenliği için oluşturulan askeri tedbir ve istihbarat güvenliği desteklemek amacıyla bölge Millî Mücadele döneminde kurulan olağanüstü mahkemeler olarak nitelendirilen İstiklâl Mahkemelerinin yetki alanı içerisine alındı.

Bölgede kurulan I. ve II. dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri, bölgenin güvenliğinin sağlanmasında caydırıcı bir rol üstlenmiştir. Bu mahkemeler, İnönü Savaşları ve Sakarya Savaşı sırasında ortaya çıkan asker kaçakları cezalandırma ve Sakarya Savaşı öncesi çıkartılan "Tekâlif-i Millîye" emirlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır. Ayrıca bölge üzerinden Anadolu'ya sızmaya çalışan İstanbul Hükümeti'nin bozguncu takımı ile İtilaf Devletleri adına casus-

luk faaliyetleri yürütenlerin yakalanması ve cezalandırılması da etkili olmuştur. Bölgede I. Dünya Savaşı'ndan itibaren asker kaçaklarının oluşturduğu çetelerin yakalanarak cezalandırılmasıyla yol kesme, köy basma gibi eylemlerin önüne geçilmiştir.

Kısaca Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri, bir taraftan dayandıkları Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Firariler Hakkında Kanun'un kendilerine olağanüstü yetkileri kullanarak suçun işlenmesinde caydırıcı bir rol üstlenmişlerdir. Diğer yandan mahkeme üyelerinin bir nasihat heyeti gibi hareket ederek bölge insanının Milli Mücadele'ye katılmasında ve ikna edilmesinde etkin olmuşlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- ATASE Arşivi, KL. 1292, D.13, F.2-2
ATASE Arşivi, KL.1292, D.13, F.2-11, 12,13-17
ATASE Arşivi, KL. 1292, D.15, F. 7-5, 12-6
ATASE Arşivi, KL. 601, D.17, F.31
ATASE Arşivi, KL. 954, D.11, F.1
ATASE Arşivi, KL.952, D.5, F.1-30
ATASE Arşivi, KL. 953, D.9, F.31
ATASE Arşivi, KL.1305, D.13, F.13
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-III-10-a-2, D.43, F.46-51
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III-10-a-2, D.43, F.46-8
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III-10-a-2, D.43, F.46-8
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-III-10-a-2,D.43, F.46
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, KL. 622, D.18, F.53
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III-10-a-2, D.43, F.154-1

Gazeteler

- Açıksöz Gazetesi, 8 Teşrin-i sani 1920.
Açıksöz Gazetesi, 18 Teşrin-i evvel 1920.
Açıksöz Gazetesi, 3, 21 Şubat 1921.
Açıksöz Gazetesi, 3, 7 Mart 1921.
Açıksöz Gazetesi, 28 Şubat 1921.
Açıksöz Gazetesi, 13,14, 20 Ağustos 1921.

- Açıksöz Gazetesi**, 14, 21, 29, 31 Ağustos 1921.
Açıksöz Gazetesi, 1, 8, 11, 17, 18, 20 Eylül 1921.
Açıksöz Gazetesi, 5, 11, 23, 25, 29, 31 Teşrin-i evvel 1921.
Açıksöz Gazetesi, 10, 21, 29 Teşrin-i sani 1921.
Açıksöz Gazetesi; 1, 4, 6, 7, 8, 22 Kanun-ı evvel 1921.
Açıksöz Gazetesi, 14, 21, 22 Kanun-ı sani 1922.
Açıksöz Gazetesi, 2, 6, 8, 9, 12, 14, 15, 26 Şubat 1922.
Açıksöz Gazetesi, 2, 7, 8, 9, 11, 14,15 Mart 1922.
Açıksöz Gazetesi, 2 Nisan 1922.
Açıksöz Gazetesi, 10 Mayıs 1922.
Açıksöz Gazetesi, 18, 20, 22, 24 Haziran 1922.
Açıksöz Gazetesi, 30 Temmuz 1922.
Açıksöz Gazetesi, 24 Ağustos 1922.
Açıksöz Gazetesi, 2 Ağustos 1922.

Basılı Eserler ve Tezler

AÇIKSÖZÇÜ, Hüsnü, **İstiklâl Harbinde Kastamonu**, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu 1933.

AKGÜL, Suat, **Musul Sorunu ve Nasturi Ayaklanması**, Berikan Yayınları, Ankara 2004.

AKMAN, Eyüp, **Açıksöz Gazetesine Göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri**, Gazi Kitapevi, Ankara 2005.

AYBARS, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.

AYDIN, Mesut, **Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gruplar ve Faaliyetleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

BEYDOĞAN, Melahat; “Mustafa Necati’nin Hayatı ve Kişiliği”, **Mustafa Necati Sempozyumu**, Kastamonu 1991, s.20-26.

ÇİÇEK, Rahmi, “Mustafa Necati Bey’in Kastamonu İstiklâl Mahkemesinin Faaliyeti ile İlgili TBMM ve Mustafa Kemal’e Gönderdiği Raporlar”, **Mustafa Necati Sempozyumu**, Kastamonu 1991, s.36-44.

ÇİÇEK, Rahmi, **Millî Mücadele’de Kastamonu**, AÜ. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1991.

ÇİÇEK, Rahmi, “Ankara Hükümeti’nin Dünya’ya Açılan Kapısı İnebolu-Ankara Yolu”, **Atatürk Yolu, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, C V, S 20 Ankara 1997, s.399-414.

ÇİÇEK, Rahmi, “Sakarya Savaşı Öncesi Karadeniz’de Yunan Ablukası ve İnebolu Bombardımanı”, **Atatürk Yolu, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, C III, S 10 Ankara 1992, s.169-180.

ÇİÇEK, Rahmi; “Kastamonu Askeri Polis Teşkilatı’na Ait İki Beyanname”, **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, S 38, Ankara 1995, s.66-72.

ÇUKUROVA, Bülent, **Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları**, Ardıç Yayınları, Ankara 1994.

ESKİ, Mustafa, **Mustafa Necati Bey’in Kastamonu’daki Çalışmaları**, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, Ankara 1990.

GÖRMÜŞ, Güngör, **Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Ülkümen**, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006.

İstiklâl Mahkemeleri, (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanaqları), C I, TBMM Yayınları Ankara 2015.

KÜÇÜK, Cevdet, “İstiklâl Mahkemeleri”, **TDVİA**, C XXIII, İstanbul 2001, s.349-353.

PEHLİVANLI, Hamit, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.

PEKER, Nurettin, **İstiklâl Savaşı-Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu Havalisi**, Gün Basımevi, İstanbul 1955.

ÖZER, Fuat, “Mustafa Necati Bey”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi**, C VIII, S 13, Mayıs 2005, s.165-188.

SAFRAN, Mustafa, “Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu**, Kastamonu 1988, s.116-120.

SARIKOYUNCU, Ali, **Millî Mücadele’de Zonguldak ve Havalisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

TBMM Albümü, tbmm.gov.tr 29 Ekim 2012.

TBMM Albümü, tbmm.gov.tr 29 Ekim 2012.

YAMAĞOĞLU, Cihan, **M. Esat Bozkurt**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Ek

**Şimdiye Kadar Tevkifhane 'ye Vürud Eden ve Mahkûm Olan
ve Tahliye Edilen Zabitanın Defteri**

Esami	Mahkeme	Suç	Tarih
İhtiyat Hesap Memuru Hüseyin Kadri Efendi	İstinaf Mahkemesi	Evrak-ı nakdiyeden Bir mah hapis	22 Kanun-ı evvel 36
Edirne Merkez İnzibat Zabiti Mülazım-ı sani Hasan Tahsin Efendi Mamuret'ül-Aziz 314	İstiklâl Mahkemesi	İstanbul'da milletimiz aleyhinde İngilizlere casusluk ettiği sabit olduğundan idamına karar verilmiş ve hüküm infaz edilmiştir.	10 Kanun-ı sani 37
Usura Müfettişliği şubesinde Topçu Mülazım-ı evvel İsmail Hakkı Efendi Erenköy 310	İstiklâl Mahkemesi	Harekât-ı Millîye aleyhinde bulundu- ğu delail elde edil- mediğinden merke- ze gönderilmiştir.	15 Kanun-ı sani 37
Mülga Kafkas Fırkası Alay 30 Tabur 31 Zabıt Vekili Hacı Ömer Efendi Tiflis 314	İstiklâl Mahkemesi	Bir su-i maksatla Anadolu'ya geçti- ğine kanaat hasıl olmakla beraber namuskârlığı anla- şıldığından beratına	13 Kanun-ı sani 37
Sabık Aydın Fırkası Süvari Bölüğüne mensup Çaycuma Müfrezeye Ku- mandanı İhtiyat Mülazım-ı sani Mehmet Besim Efendi	İstiklâl Mahkemesi	—	—
Sahra Topçu Mülazım-ı evvel Mahmud Efendi Şam 311	İstiklâl Mahkemesi	İstiklâl Mahkemesince beratına	22 Kanun-ı sani 37
Alay 40 Ağırılık Kolordu K. İhtiyat Mülazım-ı sani Raşit Efendi İskilip 302	İstiklâl Mahkemesi	Harekât-ı Millîye aleyhinde kıtaatdan hareket etmiş olan bade-ma zabitlikte istihdamının meni	27 Kanun-ı sani 37

Tevkifhane-yi Askeri Müdür Muavini Mülazım-ı evvel Hasan Efendi Boyabat 94	İstiklâl Mahkemesi	On gün hapis	16 Kanun-ı sani 37
Eyüp Sultan İnzibat Zabiti Sahra Topçu Mülazım-ı sani Mehmet Arif Üsküdar 314	İstiklâl Mahkemesi	İstiklâl Mahkemesince beratına	16 Kanun-ı sani 37
Mülga K. 25 Nakliye Taburu Kıdemli Yüzbaşı Hamdi Efendi Bağdat 96	Merkez	Tahliye	1 Şubat 37
K. 2Fırka 20 Alay 61/261 M.den Mülazım-ı evvel Mehmet Efendi 312	Merkez	Dersaadet'e iade	18 Şubat 37
Kadıköy Ahz-ı Asker Şubesi Hesap Memuru Muavini Ahmet Berati Efendi	Merkez	Dersaadet'e iade	18 Şubat 37
Kıdemli Yüzbaşı Said Efendi Dersaadet	Merkez	Dersaadet'e iade	18 Şubat 37
Mülga 7. Kol. Alay 20/1 T.8 Mülazım-ı sani Hasbi Efendi Van 312	Merkez	Tahliye	20 Şubat 37
İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi Müdürü sani Yaveri Mehmed Halit Efendi Dersaadet 310	Merkez	Tahliye	10 Şubat 37
İnebolu Polis Müdüriyetinde Süvari İhtiyat Zabiti Abdrrahim Efendi 310	İstiklâl Mahkemesi	Casusluk Beratına	2 Şubat 37

Nakliye Tabur 3 K. Kıdemli Yüzbaşı Ali Rıza Efendi Aziziye	Merkez	Vazife-i su-i istimal Bir mah hapis	13 Şubat 37
İta-i kalemiyeden Katip Besarif Efendi Üsküdar 306	İstiklâl Mahkemesi	Altı mah hapis	13 Şubat 37
Tabip Kıdemli Yüzbaşı Kazım Ruhi Efendi İzmit	Merkez	Tahliye	17 Şubat 37
Beşinci Kolordu Binbaşı Mehmet Mazhumi Efendi	İstiklâl Mahkemesi	Bir sene hapis	17 Şubat 37
Alay 157 Kumandanı Binbaşı Ömer Şevki Efendi Sivas 1290	Merkez	Tahliye	27 Kanun-ı sani 37
Alay 157 Tabur 31 Kumandanı Binbaşı Nazım Efendi	Merkez	Tahliye	27 Kanun-ı sani 37
İkinci Kuvva-yi Milliye Mülazım-ı sanisi	Merkez	Merkez Kumandanlığınca tahliyesinde Ankara'ya hareket emri verilmiştir.	16 Kanun-ı sani 37
Merkez Kumandanlığı İhtiyat Zabiti Topçu Mülazım-ı evvel Kemal Efendi Kastamonu 310	İstiklâl Mahkemesi	On beş gün hapis	8 Kanun-ı sani 37
Mülazım-ı sani İzzet Efendi Kerkük	İstiklâl Mahkemesi	Maksad-ı mahsusayla Anadolu'ya geçtiğine kanaat nasıl olmadığından beratına	13 Kanun-ı sani 37
Bir numaralı Aşar-ı Nakliye Menzil Kumandanı Yüzbaşı Süleyman Sırrı Kastamonu	Merkez	Beş gün hapsine	7 Kanun-ı sani 37

Sahra Topçu Mülazım-ı evvel Naci Efendi 310	İstiklâl Mahkemesi	Casusluk Beratına	17 Şubat 37
Şimendifer Mülazım-ı sani Fevzi Efendi	İstiklâl Mahkemesi	Hıyaneti Vatanîye Beratına	16 Kanun-ı sani 37
Piyade Mülazım-ı sani Kemal Efendi b. Hüseyin Kastamonu 97	Merkez	Casusluk Hizmetten tard	20 Kanun-ı sani 37
Şimendifer İhtiyat Zabiti Selahaeddin Efendi	İstiklâl Mahkemesi	Beratına	20 Kanun-ı sani 37
Birinci Efrad Divan-ı Harp Azası Kıdemli Yüzbaşı Mevlut Efendi 99	Merkez	Ba-kumandani Tahliye	1 Şubat 37
Alay 27 Süvari Mülazım-ı sani Faik Efendi 303	Merkez	Polis Müdüriyetine teslim	20 Kanun-ı sani 37
Kıdemli Yüzbaşı Hasan Ali Efendi Bağdat 95	Merkez	Kumandanlık Tahliye	1 Şubat 37
Mürettep Alay 2 Tabur 21 Mülazım-ı sani Mehmed Şükrü Efendi	İstiklâl Mahkemesi	Hıyanet-i vatanîye Beratına	12 Şubat 37
Mülga 8 K.Yaveri Mülazım-ı sani Nuri Tevfik Efendi Kilis 315	Merkez	Kumandanlık Tahliye	1 Şubat 37
Harbiye Nezareti Levazımât Dairesi Dördüncü İnşaat Şubesi Mehmet Hikmet Efendi Dersaadet 290	Merkez	Dersaadet'e iade	18 Şubat 37
İhtiyat Mülazım-ı sani Kamil Efendi Dersaadet 302	Merkez	Dersaadet'e iade	18 Şubat 37

Ağır Topçu Yüzbaşı Mu- harrem Efendi	Merkez	Dersaadet'e iade	5 Mart 37
Alay 6/2 K.3 Mülazım-ı evvel Mehmed Kadir Efendi İzmit 98	Merkez	Dersaadet'e iade	5 Mart 37
Alay 186 Hesap Memuru Mustafa Efendi Edirne 90	Merkez	Dersaadet'e iade	5 Mart 37
İhtiyat Zabıt vekili Rüşü Efendi 313	Merkez	Dersaadet'e iade	5 Mart 37
İhtiyat Mülazım-ı sani Aziz Efendi 312	Merkez	Dersaadet'e iade	5 Mart 37
Mülga 2. Kol. Karargâh iaşe zabiti Mülazım-ı evvel Mehmed Ali Efendi	Merkez	Tahliye	20 Şubat 37
Alay 10 Sahra Topçu Mülazım Burhaneddin Efendi Edirne	Merkez	Tahliye	20 Şubat 37
K.2 A.15 Tabur 3 K. 10 İhtiyat Mülazım-ı sani Rükneddin Efendi Çankırı	Merkez	Tahliye	7 Mart 37
Jandarma Mülazım-ı sani Mehmed Saadeddin Filibe 303	Merkez	Merkez Kumandan- lığına teslim	7 Mart 37
Mülga Dicle Grubu Alay 7/6 K. 10 İhtiyat Mül- azım-ı sani Fehmi Efendi Yanya	Merkez	Merkez Kumandan- lığına teslim	7 Mart 37
Alay 23/2 K. Yüzbaşı Ali Rıza Efendi	Merkez	Tahliye	9 Mart 37
Mülazım-ı sani Mehmed Mergubi Efendi Sinop 315	Merkez	Tahliye	9 Mart 37

Mülga Silah Grubu Kumandanı Binbaşı Nuri Efendi Der-aliye	Merkez	Tahliye	9 Mart 37
Mülazım-1 sani Ahmed Sıdkı Efendi 310	Merkez	Tahliye	23 Mart 37
Zabit Vekili Hulusi Efendi Tosya 313	Merkez	Tahliye	23 Mart 37
Kastamonu Ahz-1 Asker Şubesi Resisi Binbaşı Hüseyin Rıza Efendi	Merkez	Tahliye	23 Mart 37
İhtiyat Mülazım-1 sani Cevdet Efendi Dersaadet 310	Merkez	Tahliye	23 Mart 37
K.1 Nakliye Erzak Kolundan Mülazım-1 evvel Şükrü Efendi	Merkez	Tahliye	23 Mart 37
Mülazım-1 sani Muamelat Dairesinde Ali Ulvi Efendi Ankara 97	Merkez	Tahliye	20 Şubat 37
Muamelat Dairesinden Mülazım-1 evvel Mehmed Bahri Efendi Harput 310	Merkez	Tahliye	20 Şubat 37
Muamelat Dairesi emrinde Yüzbaşı Muharrem Efendi Harput 300	Merkez	Tahliye	20 Şubat 37
Taşköprü Şubesi Muamelat Memuru Kıdemli Yüzbaşı Muhsin Efendi Kastamonu 96	İstiklâl Mahkemesi	Rüşvet Tahliye	10 Şubat 37

Mülazım-ı sani Mehmet Şükrü Efendi 311	Merkez	Dersaadet'e iade	2 Mart 37
P Teşkilat Memurluğunda İhtiyat Zabiti Mülazım-ı sani Talat Efendi	Merkez	Tahliye	5 Mart 37
Kıdemli Yüzbaşı Mehmed Said Efendi Dersaadet 97	Merkez	Tahliye	5 Mart 37
Seyyar Üçüncü Topçu Tabur K. Binbaşı Mehmed Emin Efendi Dersaadet 91	Merkez	Tahliye	5 Mart 37
Bahriye Yüzbaşı Ragıp Efendi 95	Merkez	Tahliye	3 Mart 37
İhtiyat Mülazım-ı sani Kazım Efendi Osmaniye 313	Merkez	Tahliye	3 Mart 37
Hesap Memuru Mehmed Hakkı Efendi Taşköprü 306	Merkez	Tahliye	3 Mart 37
Boyabat Ahz-ı Asker Şubesi Reisi Binbaşı Mehmed Nureddin Efendi Trablusgarb 87	Merkez	Tahliye	3 Mart 37

ATASE Arşivi, KL.952, D.5, F.1-34-40.

VAİZ İBRAHİM EDHEM EFENDİ'NİN İSTİKLÂL MAHKEMELERİNDE YARGILANMASI VE İDAMI

Şaban ORTAK*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında İstanbul basınının takındığı tavır TBMM Hükümetini rahatsız etmiştir. İnkılap niteliğindeki her önemli olayda, İstanbul basınında destekleyen yayınlar olduğu gibi aleyhte tutum takınanlar da olmaktadır. Hilafet tartışmaları esnasında Emir Ali ve Ağa Han'ın Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdikleri mektubun İstanbul'da bazı gazetelerde yayınlanması sonrasında TBMM İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi görevlendirme gereğini duymuştur. Kararı veren İstanbul İstiklâl Mahkemesi heyeti, Reis İhsan Bey (Cebelibereket), Aza Cevdet Bey (Kütahya), Aza Refik Bey (Konya), Müdde-i Umumi (Savcı) Vasıf Bey (Saruhan)'den oluşmaktaydı. Bu mahkemenin baktığı davalar içerisinde genç bir vaizin konuşma ve eserinin içeriği dolayısıyla hapis cezasına çarptırılması da bulunmaktadır.

Ankaralı Hacı Dedezade Hasan oğlu İbrahim Edhem “Devletin emniyeti dahiliyesini ihlal ile kavanîn ve nizâmât-ı devlete halkı adem-i itâata sevk” cürmünden dolayı İstanbul İstiklâl Mahkemesine sevk edilmiştir. Suçlamalara sebep olan “İslamiyet'te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür” isimli bir risale yazması, Ayasofya ve Fatih Camilerinde konuşmalar yapmasıdır. Bu vaazlarda; kadınların örtünmeleri ve içki konularından bahseden İbrahim

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, sortak@aku.edu.tr

Edhem Efendi'nin, kadınların yükseltilmesi için açılan İnas Mekteplerinde bazı kız çocuklarının hamile kaldıkları şeklinde ifadelerle halkın zihnini bulandırdığı iddia edilmiştir. Kadınların tiyatro sanatçılarının giyim tarzlarıyla dışarıda gezmelerini eleştirmiştir.

Risalesini Karagöz, Yeni Mecmua ve Resimli Gazete gibi dergilerin bazı yazarlarının “dinsizlik telkin eden” yazılarına cevaben millet ve memlekete hizmet ve din ve vicdanının gereği olarak yazdığını, vaazlarını da bu amaçla gerçekleştirdiğini belirten İbrahim Edhem Efendi, bu faaliyetlerinde TBMM'nin meşruluğuna ve aldığı kararlara karşı gelmek gibi bir amacının olmadığını söylemiştir. Yaptığı yayınla ve konuşmalarla ahlaksızlığa karşı yasal düzenlemeler yapılmasına dikkat çekmek istediğini belirten İbrahim Edhem Efendi; kendisinin mürteci olmadığını, vatanını seven, maarif ve teceddüd yanlısı olduğunu, halkı ifsada değil irşada çalıştığını anlatmıştır.

Yargılama sonucunda; “milletin hürmet ettiği muhterem kisvenin bahşettiği manevi nüfuz ve kudreti suistimal ile halkı yanlış yollara sevk eden” İbrahim Edhem Efendi'nin suça uyan Ceza Kanunu'nun 66. maddesi gereğince 1 yıl hapis cezası ile cezalandırılmasına karar verilmiştir (7 Ocak 1923).

Son iki yüzyılın ve özellikle de II. Meşrutiyet sonrasının toplumsal hayatı ile ilgili en önemli tartışmalardan birisi “modernleşmek- batılılaşmak, taklitçilik, dini ve milli değerlerinden uzaklaşmak” kavramları etrafında şekillenmiştir. İbrahim Edhem Efendi'nin eseri, konuşmaları ve yargılanması sırasındaki sorgusunda bu tartışmanın örnekleri fazlasıyla yer almaktadır. Bildiride TBMM Arşivinde yer alan belgeler ve diğer kaynaklardan da yararlanılarak bu dava ayrıntılı bir şekilde ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul İstiklâl Mahkemesi, Ankaralı İbrahim Edhem Efendi, “İslamiyette Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür”, İnas Mektebi.

**PREACHER İBRAHİM EDHEM EFENDİ'S
TRIAL AND EXACUTION IN THE INDEPENDENCE
TRIBUNALS**

ABSTRACT

The attitude of Istanbul press during the foundation phase of Republic of Turkey annoyed the administration of TBMM (Grand National Assembly of Turkey) in every single reform, there were always many publications against the reform and there were some supporter publications also. After some newspapers in Istanbul had published the letter written by Emir Ali and Ağa Han and sent to the Prime Minister İsmet Pasha, TBMM decided that they should have charged an Independence Tribunal in Istanbul. The committee of this tribunal was composed of Ihsan Bey (Cebelibereket), Cevdet Bey (Kütahya), Refik Bey (Konya) and Attorney General Vasıf Bey (Saruhan).

A case in which a young preacher was sentenced due to his speeches and works is in the cases handled by this Independence Tribunal. Ibrahim Edhem, from Ankara and son of Hacı Dedezade Hasan, was brought into Independence Tribunal due to “endaming the internal affairs of government and encouraging people to violate the laws”. One of his works, “Morality in Islam and Veiling for Women”, and his speeches in Aghia Sophia and Fatih Mosques caused charges. In these speeches, he talked about the dressing way of women and consuming liquors. He claimed that rumors about getting pregnant of some girls in “Inas Schools”, which had been established in order to enhance women in society, misled the public. He criticized the women in community with the dressing way of actresses.

He asserted that he wrote his works to answer some writers in Karagöz, Yeni Mecmua and Resimli Gazete infixing irreligiousness and in order to serve the nation and the homeland, and for the religion and his conscience. He also claimed that he made his speeches for the same purposes and he

didn't mean the objection against the legitimacy and the decisions of the parliament (TBMM). Ibrahim Edhem Efendi pointed out that authorities should take some legislative measures against immorality. He said that he was not a reactionist, on the contrary, he was a supporter of education and renewal, and a patriotic person. He tried to lead people to the true path, not to subversion.

In the conclusion of his trial, the committee decided to sentence Ibrahim Edhem Efendi with one year imprisonment according to the 66th article of Turkish Criminal Law and they resolved him as "He misled people with using the venerable guise for which people have great respect." (January 7th, 1923)

One of the most important debates about the social life of last two centuries and especially after the second constitutionalist period consists of "becoming westernized, modernized and steering away from religious and national values". There are more than sufficient examples of this debate in works, speeches and interrogation of Ibrahim Edhem Efendi. In the paper, this trial will be discussed deeply with the documents of archive of TBMM and also using other sources.

Keywords: Independence Tribunal in Istanbul, Ibrahim Edhem Efendi, "Morality in Islam and Velling for Women", "Inas Schools".

GİRİŞ

İstiklâl Mahkemeleri, Kurtuluş Savaşı ve inkılaplar döneminin önemli kurumlarından birisidir. İlk olarak 11 Eylül 1920 tarihinde BMM'de kabul edilen 21 sayılı "Firariler Hakkında Kanun"un birinci maddesi ile; firar edenler, bunlara yardım ve yataklık edenlerle firarilerin yakalanması ve sevk işlemlerinde yasal emirleri yerine getirmeyenlerin yargılanması için "İstiklâl Mahkemeleri" kurulması kararlaştırılmıştır. BMM tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilecek üçer kişiden oluşacak İstiklâl Mahkemelerinin görev bölgeleri Heyet-i Vekile'nin teklifi ve BMM'ce belirlenecek ve kararları kesin olup bütün görevliler tarafından infazı zorunludur¹. Başlangıçta sadece firariler için kurulmuş olan İstiklâl Mahkemelerinin görev alanı 26 Eylül 1920 tarihli ve 28 Sayılı "İstiklâl Mahkemeleri Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun" ile genişletilerek; vatanın kurtuluşu ve tam bağımsızlık için çalışan BMM'nin amaç ve faaliyetlerine fiili, yazılı ve sözlü olarak karşı gelmek, düşmana yardım, casusluk yapanlar ve 29 Nisan 1920'de kabul edilmiş olan Hıyanet-i Vatanîye Kanunu kapsamındaki suçlar da eklenmiştir². Daha sonra Saltanatın kaldırılması, Hilafetin kaldırılması kararlarına karşı gelmek, Şeyh Said İsyanı'ndan sonra dini siyasete alet etmek ve Takriri Sükun Kanunu'nun kapsamına giren "*irtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlâlê bâis bilumum teşkilat ve tabrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyat*" gibi suçlar da İstiklâl Mahkemelerinin görev alanına eklenmiştir³.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında alınan bazı kararlar ve yapılan inkılaplar İstanbul basınında gerekli desteği bulmak bir yana bazen Hükümete karşı bir tavır alınmasına yol açmıştır. Bunun

1 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Dönem I, C 4, s. 84-89.

2 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: I, C 4, s. 361-373.

3 **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 3, s. 108; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 4, s. 81; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 6, s. 107; Üçüncü Tertip, C 6, s. 144.

farkında olan Mustafa Kemal; 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te İstanbul'da yayınlanan gazetelerin temsilcilerini (Vakit, Tevhid-i Efkâr, İleri, Tanin, İkdâm, Akşam ve İleri) toplamış ve onlara Kurtuluş Savaşı sürecini, Lozan görüşmeleri, seçimler, saltanatın kaldırılması ve benzeri konulardaki düşüncelerini anlatmıştı⁴. İlerleyen süreçte özellikle de Ankara'nın başkent olması, Cumhuriyetin ilanı ve Halifeliğin kaldırılacağına dair belirtiler İstanbul basınının tepkisini daha da arttırmıştır. Ayrıca Cumhuriyetin ilanı süreciyle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa ile Millî Mücadele'nin diğer liderlerinden Kâzım Karabekir, Rauf Bey ve Refet Paşa arasında yaşanan görüş ayrılıkları İstanbul basınına yansımış ve muhalif havayı daha da güçlendirmiştir⁵. Bardağı taşıran damla ise; İngilizlerin hakimiyetindeki Müslümanlar arasında etkin olan Emir Ali ve Ağa Han'ın «hilafetin muhafazası» isteğini içeren mektuplarının muhatapları olan Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya ulaşmadan İstanbul'da yayınlanan Tanin, İkdâm ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanması olmuştur (5-6 Aralık 1923)⁶. Buna karşılık Hükümet yanlısı basından Hakimiyet-i Millîye'de Ağa Han'ın Halifenin yayınladığı Cihat Çağrısı'na karşı tutum takınarak Hint Müslümanlarının İngiltere'ye bağlı kalmaları yönündeki çabalar hatırlatılmaktaydı. Diğer taraftan mektubun yayınlanması olayında İngiltere'nin parmağı olduğu düşüncesi yaygın bir kanaat olarak işlenmekteydi⁷.

4 Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK. Yay., Ankara, 1996, s. 41-87.

5 Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1994, s. 559-567; Murat Çulcu, **Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası**, Kastaş Yay., İstanbul, 1992, s.28-101.

6 Ali Satan, **Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması**, Ufuk Yay., İstanbul, 2013, s. 182, 225-230.

7 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927)**, C 1-2, İleri Kitabevi Yay., İzmir, 1995, s. 225-226.

Gelişmelerin seyri bu aşamaya geldiğinde ve özellikle de işin içinde yabancı parmağının olduğu kanaati, konunun TBMM'ye taşınmasına neden olmuştur. Başvekil İsmet Paşa (Edirne) Meclisin 8 Aralık 1923 tarihli ikinci oturumunda Hükümet adına gizli celse önerisinde bulunmuştur. Oturumu yöneten Meclis Başkanı Ali Fethi Bey, dinleyici locasında oturanların dışarı çıkarılmasını istemiş ve İsmet Paşa'dan toplantının gizli yapılmasına dair isteğin nedenini sormuştur. İsmet Paşa; Türkiye Devleti'nin temel esaslarından olan 1 Kasım (saltanatın kaldırılması) kararı aleyhine gelişmeler yaşandığını belirterek konu ile ilgili gizli toplantıda açıklama yapmak istediğini anlatmıştır. Yapılan oylamada toplantının gizli yapılması kararlaştırılmıştır. Gizli oturuma geçildiğinde söz alan İsmet Paşa, İstanbul'da iki gazetede yayınlanan mektuptaki isteklerin saltanatın kaldırılması kararına aykırı olduğunu ve dünya çapında bir propagandanın sonucu olarak "Türkiye üzerinde, vazife-i idariye, vazife-i siyasiye, vazife-i dünyeviye vermek" istenildiğini vurgulamıştır. Londra'dan Emir Ali ve Ağa Han imzalarıyla kendisine ve Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben iki mektup yazılmış olduğunu anlatan İsmet Paşa; Cumhurbaşkanı yazılan mektubun henüz ulaşmadığını, kendisine yazılan mektubun 4 Aralık'ta kendisine ulaştığını ve tercüme edilmek üzere verildiğini ve daha Türkçesi kendisine ulaşmadan İstanbul'da iki gazetede yayınlandığını kaydetmiştir. Mektupların basına sızdırılmasıyla ilgili yapılan tahkikattan bir sonuç alınamadığını açıklayan İsmet Paşa, Emir Ali ve Ağa Han'ın Londra'da İngiliz Hükümeti'nin ve Kraliyetin en yakın adamları ve sadık vatandaşları olduğunu vurgulamıştır. Olayın içinde bir tertibat olduğu şüphesinin güçlü olduğunu anlatan İsmet Paşa, yaşananların Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda 15 Nisan 1923 tarihli değişiklikle getirilen "saltanatın kaldırılması kararının aksine TBMM'nin meşruiyeti aleyhine isyan, sözle veya yazıyla karşı gelmek" hükmü kapsamına girdiğinden dolayı vatana ihanet olarak

değerlendirilmesi gerektiğini izah etmiştir. İngilizlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahale amacıyla Rodos'ta bastırılan propaganda broşürlerinin dağıtıldığını ve Kürt ileri gelenler ve diğer muhaliflere telkinlerde bulduklarını anlatan İsmet Paşa, bu tür faaliyetlere karşı İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesinin gönderilmesini ve olaya el koymasını önermiştir. Rauf (Orbay), Ekrem, Yusuf Akçura, Süleyman Sırrı Bey vs. milletvekillerinin destekleyici konuşmalarından sonra İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi gönderilmesi kabul edilmiştir (TBMM Karar No: 50)⁸. Bu mahkemenin yetkileriyle ilgili bazı iddialar üzerine, Antalya Mebusu Râsih Bey'in teklifi üzerine TBMM'nin aldığı 52 sayılı kararla, İstiklâl Mahkemesi Kanunu'nda sayılan bütün yetkilerle yetkilendirilmiştir (13 Aralık 1923)⁹.

Daha sonra açık celseye geçilmiş ve mahkeme üyelikleri için seçim yapılmıştır. Yapılan oylamada; Cebelibereket Mebusu İhsan Bey mahkeme başkanlığına, Saruhan Mebusu Vasıf Bey müdde-i umumiliğe (savcılık), Konya Mebusu Refik Bey, Hakkâri Mebusu Âsaf Bey ve Kütahya Mebusu Cevdet Bey mahkeme üyeliklerine seçilmişlerdir (8 Aralık 1923)¹⁰. Mahkeme daha Ankara'da iken verdiği kararla; İkdâm, Tanin, Tevhid-i Efkâr gazetelerinin yetkililerinin gözüaltına alınması talimatını vermiş ve 9 Aralık'ta İstanbul'a gelerek sorgulamalara başlamıştır. Bu arada Mahkeme Başkanı İhsan Bey imzası ile bir beyanname yayınlanmıştır. Millî davanın muvaffakiyetine engel olmak isteyenlere karşı TBMM'ce çıkarılan İstiklâl Mahkemeleri Kanunu'na dayanarak, son zamanlarda bazı tahrikler ve fesat çıkarılması üzeri-

8 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C 4, Türkiye İşbankası Yay., Ankara, 1985, s.314-328; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: II, C 4, s.128; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 5, s. 463.

9 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: II, C 4, s.309,329; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 5, s. 501.

10 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: II, C 4, s.121.

ne Meclisin bu mahkemeyi görevlendirdiği belirtilen beyannamede yüzbinlerce Türk'ün kanı pahasına elde edilen Cumhuriyete karşı yürütülen faaliyetlerin şiddetle cezalandırılacağı ve İstanbul halkının sükun ve refahının temin edileceği vurgulanmıştır¹¹.

İstanbul İstiklâl Mahkemesi; gazeteciler davası, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast davası, Dedezâde İbrahim Edhem Efendi'nin davası gibi davalara bakmıştır. Yargılamalar sonucunda Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey'in 5 yıl kürek cezası ve İbrahim Edhem Efendi'nin 1 yıl hapis cezasına çarptırılması dışında ağır bir ceza vermemiş olması ve asil kuruluş sebebi olan gazetecilerin beraat etmesi, mahkemenin gereksiz yere kurulduğu tartışmalarına neden olmuştur¹². Şunu da unutmamak gerekir ki, ağır cezalar vermemiş olması gereksiz yere kurulduğu sonucunu vermez, bilakis gerektiğinde inkılaplara karşı hareketlerin üzerine gidileceği ve gözdağı vermek şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır. Zaten inkılaplar konusunda daha sonraki süreçte İstanbul basınından bu tür tepkilerin gelmemiş olması bu yorumu haklı çıkarmaktadır.

1) Hafız İbrahim Edhem Efendi'nin Hayatı ve Eseri

Hafız İbrahim Edhem Efendi'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle hayatı ile ilgili bilgiler, yargılama sırasında verdiği bilgilerden derlenmiştir. Buna göre; Ankaralı Gençoğullarından Dedezâde Hüseyin Efendi'nin oğlu olan Hafız İbrahim Efendi 1903 yılında Ankara'da doğmuştur. 22 Aralık 1923 tarihinde İstanbul Bidayet Mahkemesinde yapılan sorgulamayla

11 **İstanbul İstiklâl Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)**, C 2, TBMM Yay., Ankara, 2015, s.4-8.

12 **İstanbul İstiklâl Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)**, C 2, s.4-8; Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.234-249.

ilgili tutanakta İbrahim Edhem Efendi'yle ilgili olarak; orta boylu, kara saç ve kaşlı, küçük alınlı, ela gözlü, çekme burunlu, buğday benizli, 20 yaşında... bilgiler verilmektedir. Bu sorgulama sırasında hüviyetiyle ilgili soruya verdiği cevaptan; babasının adının Hacı Hüseyin, annesinin adının Fatıma, Ankara'nın Mevcud (Mucbut ?) Mahallesi'nden olup Nur-ı Osmaniye Medresesi'nde 6 nolu odada ikamet eden talebe-i ulümdan ve bekar birisi olduğu bilgilerini öğrenmekteyiz¹³.

İstiklâl Mahkemesindeki yargılama sırasında; Ankara Sultaniyesi'nde dokuzuncu sınıfa kadar öğrenim gördüğünü belirten İbrahim Edhem Efendi, ayrıca Hesap, Hendese, Tarih, Coğrafya, Kozmografya dersleri aldığını, yabancı dil olarak Almanca, Farsça ve Arapça bildiğini ifade etmiştir. Sultani tahsilini yarım bırakan İbrahim Edhem Efendi, Ankara'da Sultan Alaaddin Camii Hatibi Hafız Mustafa, Ankaralı Müderris Kemaleddin, Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendilerin derslerine dinleyici olarak katılmıştır. Yani yaklaşık olarak 3-4 yıl dini ilimleri tahsil ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır.

Dağıstanlı Şeyh Şerafeddin Efendi'yi Bursa'da ziyaret ederek onun ilminden istifade eden İbrahim Edhem Efendi, ilmi yeterliliği ile onun takdirini kazanmış ve onun teşvikiyle vaaz vermek üzere Halep, Şam, Diyarbakır, Urfa, Malatya, Maraş ve son olarak da İzmir'e gitmiştir. Her tarafta olduğu gibi İzmir'deki vaazlarına halkın rağbet göstermesi nedeniyle vaazlarını risale halinde bastırmaya karar vermiştir. Risalesinin bir formasını İzmir'de bastırmışsa da pahalı olması nedeniyle eserini bastırmak üzere 1923 yılı sonbaharında İstanbul'a gelmiştir¹⁴.

13 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 64, 82. **İstanbul İstiklâl Mahkemesi**, C II (s. 24-25) baba adı Hasan olarak geçmekte ve bugünkü harflerle çevirisinde de bu şekilde verilmekle birlikte Mahkeme dosyasındaki diğer Hüseyin olarak kaydedilmektedir.

14 **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 82; İstanbul

Bildirinin ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde anlatılacağı üzere; İstanbul'da Fatih, Ayasofya ve Yeni Cami'deki vaazları ve Matbaa-ı Osmaniye'de bastırıldığı «Hayat-ı Beşer, İslamiyet'te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür» Risalesi nedeniyle 15 Kasım 1923 tarihinde ifadeye çağrılan İbrahim Edhem Efendi, 3 Aralık'ta Bidayet Mahkemesi Mustantıklığı'nda (Sorgu Hakimliği) sorgulanmıştır. 22 Aralık 1923'te işlediği iddia edilen suçların Hıyanet-i Vatan Kanunu kapsamına girdiği kararı ile İstinaf Mahkemesince dosyası İstanbul İstiklâl Mahkemesine gönderilen İbrahim Edhem Efendi, Savcı Vasıf Bey'in sorgulamasından sonra bu mahkemece 30 Aralık 1923 tarihinde verilen kararla tutuklanmıştır. İstanbul İstiklâl Mahkemesindeki ilk duruşma, 6 Ocak 1924 Pazar günü eskiden Meclis-i Mebusan Binası olarak kullanılan Fındıklı Sarayı'nda yapılmış ve karar bir sonraki güne bırakılmıştır. 7 Ocak 1924 Pazartesi günü İstanbul İstiklâl Mahkemesinde ikinci duruşması yapılan davada İbrahim Edhem Efendi, 1 yıl hapis cezasına çarptırılarak hapishaneye gönderilmiştir.

13 Şubat 1924 tarihinde çıkarılan kanunla affedilen İbrahim Edhem Efendi, 43 günlük bir hapisten sonra tahliye edilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra çeşitli maksatlarla (kendisine göre ticaret ve ziyaret, savcının iddiasına göre irticai faaliyet ve isyana teşvik) İzmir, Konya, Adana, Mersin, Antep, Besni, Elazığ, Malatya, Diyarbakır ve son olarak Urfa'ya giden İbrahim Edhem Efendi ihbar üzerine tutuklandıktan sonra kefaletle serbest bırakılmışsa da kısa bir süre sonra tekrar tutuklanacaktır.

4-5 Temmuz 1925 tarihlerinde Urfa'da Mahkeme Binası olarak kullanılan İdadi (Lise) binasında yargılanan İbrahim Edhem Bey'e isyana teşvik, tahrik ve fiilen iştirak suçlarından dolayı idam cezası

verilmiş ve bu hüküm Urfa Hükümet Konağı önünde 7 Temmuz'da asılarak infaz edilmiştir.

İbrahim Edhem Efendi vaazlarında işlediği konuları içeren ve yazar olarak "Hulefâ-yı Sünusiye'den Ankaralı Hacı Dedezaade İbrahim Edhem" unvanıyla "Hayat-ı Beşer: İslamiyet'te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür" isimli bir risale kaleme almış ve bir kısmını İzmir'de bastırmıştır. Burada eserin tamamını bastırmanın pahalı olacağı düşüncesiyle İstanbul'a gelen İbrahim Edhem Efendi eserini "Matbaa-ı Osmaniye"de 1923 yılında bastırmıştır. 59 sayfadan oluşan risalede; toplumun dini yaşantısında meydana gelen olumsuz değişiklikler, içki yasağının sert bir şekilde uygulanması (buna dair 567 imza ile İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'ye sunulan bir mazbatada yer almaktadır), kadınların eğitimi ve örtünmesi, şapka, dans vesaire konular vaaz üslubu ile anlatılmıştır.

2) İbrahim Edhem Efendi'nin İstinaf ve Bidayet Mahkemesinde Sorgulanması

İbrahim Efendi'nin kitabını dağıtması ve va'azları nedeniyle hakkında adli çalışma başlatıldığı ve izlenmesi için polis memurlarından oluşan bir ekip görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bununla ilgili ilk belge 13 Kasım 1923 tarihli ve ikisi taharrî (arama, araştırma) memuru ve biri taharrî memur namzedi üç polis tarafından hazırlanan "Zabit Varakası"dır. Bu varakada; Sünusi tarikatı halifelerinden Ankaralı Hafız İbrahim Efendi 13 Kasım 1923 tarihinde ikinci namazından sonraki va'azı sırasında kadınların süslenme ve örtünmelerinden bahsederken «kadınlarımızın yükseltilmesi için açılan İnas (kız) Mekteplerinde hadd-i kemâle (ergenlik) gelmiş kızlardan onaltısının hamile kaldığından bahis ve tab' ettirmiş olduğu kitaplarda İstanbul Valisi'nin müsaade vermemesine rağmen tevzi' ettiğini ve va'az esnasında

ulemaya ve genç fikirlere ta'rîz (saldırı) eylediği" kaydedilmektedir¹⁵.

Hazırlanan bu zabıt varakası ve İbrahim Edhem Efendi tarafından bastırılan risalenin bir nüshası, İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Şubesi'nce hazırlanan ve "İstanbul Valisi namına" imzalanan müzekkire ile "İstanbul İstinaf Müddei-i Umumîliği"ne gönderilmiştir (15 Kasım 1923). Bu müzekkirede; Ankara eski Müftüsü'nün oğlu ve Sünusi Tarikatı halifelerinden olup Beyazıt Medresesi talebelerinden Dağıstanlı Cemal Efendi'nin yanında ikamet eden Ankaralı Hacı Dedezâde Hafız İbrahim Efendi'nin Fatih ve Ayasofya Camilerinde "tesettür ve müskirat (ıçki)" meselelerinden bahsederken kadınların yükseltilmesi için açılan İnas Mekteplerinde hadd-i kemâle (ergenlik) ermiş kızlardan 16'sının hamile kaldığını söyleyerek halkın zihnini bulandırdığı kaydedilmektedir. İbrahim Efendi'nin bastırıldığı "İslamiyette Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür" isimli risalesinde yer alan ve suç unsuru görülen hususlar şu şekilde sıralanmaktadır¹⁶:

- "İmam" lafzını kötü bir şekilde tanıtan İstanbul'daki bir dergide Sebülürreşad dergisine hitaben "... Biz dinsizler ekseriyeti teşkil ediyoruz. Aleyhimizde fazla söyler ve yazarsanız bir gün gelir matbaanı(zı) parçalarız" ifadesinin yer alması,

- Buna cevaben İbrahim Edhem Efendi'nin "Böyle bir cemiyet Anadolu'da olsa derhal hâk ile yeksan edilir" ifadesini kullanması ve böylece Anadolu'da dini taassubun devam ettiğini İstanbul'da ise mübalât (aldırış etmeme) halinin bulunduğunu anlatarak Anadolu ve İstanbul halkını birbirine düşürecek şekilde kıyaslama yapması (17. sayfada),

- 18. sayfada isteyerek şapka giymenin eleştirilirken "Bizde çansız, borusuz, kilisesiz, havrasız, İncil'siz, Tevrat'sız, İsa'sız, Musa'sız herif-

15 **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 63.

16 **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 62.

ler şimdi daha şapka giymezken, camiye veda etmiş, Kur'an ve Ezân-ı Muhammedî'den uzaklaşmış (dilde sözle bir itikat kalmış, ya onlar şapka giyerse ne olur?) ifadesiyle insanlarımızın başka toplumlara benzemesinin eleştirilmesi,

- “Çok memleketlerde bütün halk (Muhterem Meclis ahvâli görmüyor mu? Biz kadınlarımızı tiyatro artistleri gibi meydanda gezdirmek istemiyoruz)” şeklinde heyecanlı ifadeler kullanarak halkı Meclis ve Hükümet aleyhine teşvik etmesi,

- 23. sayfada “İzmir’de halkın yüzde yetmişi mutaassıp ve şiddetle muhafazakâr buldukları ve bu kesimin, İslam’ın ahlâkından nasibini alamayanların yaptıklarına karşı şiddetli ve sürekli nefret hisleri besledikleri ve uygun bir zamanda serbest yaşayan kesimden intikam alacağı” şeklindeki yorum yapılması,

- 24. sayfada; İzmir halkı tarafından dini hayatın gidişatıyla ilgili yasal düzenleme yapılması isteklerini içeren Millî Meclise sunulmak üzere bir mahzar hazırlandığı ve diğer vilayetlerde de bu yönde hazırlıkların olduğu belirtilerek bazı gizli tertibatın yapıldığının ima edilmesi,

- 27. sayfada; “neslimizin palabıyıklı delikanlıları sağlam kanlarını bozmadılar” imasından sonra asrî yiğitlerin çıkardığı kanuna ec-dadımın ervahından (ruhlarından) sordum ki, buna inkıyad (uymak) var mı?, Asla dedi” ifadesiyle halkı mevcut kanunlara itaatsizliğe teşvik etmek,

- 28. sayfada; “Ben kadınlığın dostuyum, fakat dediğim tarzda olur ise...Ulu neslimin şiarına aykırı giden dünyalığı yıkmak için ne lazımsa yapmak isterim” şeklinde tahrik edici ifade kullanılması,

- 40. sayfada eğitim öğretim hayatının eleştirilmesi,

- 47. sayfada “Hayat-ı ictimaiyemizi Şer’a ve âdaba muvafık bir

şekilde tesviye etmek hususunda vatanın imanlı insanları, mütefekkirleri mütthittirler...” ifadesine yer verilmesi,

- 59. sayfada “isyankâr zümrelere karşı artık harp hali ile muamele ederek ıslâh-ı âlem yolunda.....” ifadesiyle tehdit ve isyan fikirlerinin neşredilmesi,

- Ayrıca matbaada bastırılan bu risalenin izin alınmaksızın va'az sonrasında cemaate dağıtılması.

Polis Müdüriyetinin hazırladığı dosya İstanbul Birinci İstinaf Mahkemesine ulaştıktan sonra bu mahkeme, 26 Kasım'da İbrahim Edhem Efendi'ye Celbname göndermiştir. Zanlının kimlik bilgileri kısmında «Bayezit Medresesi'nde talebe-i ulumdan Dağıstanlı Hacı Efendi'nin nezdinde mukîm Ankaralı Hacı Dedezade Hafız İbrahim Edhem Efendi” yazan Celbname; 3 Aralık 1923 Pazartesi günü saat birde Birinci İstinaf Dairesinde hazır bulunması gerektiği belirtilmekte ve gelmediği takdirde gıyabında hüküm verileceği uyarısı yapılmaktadır¹⁷.

Yukarıda özetlendiği üzere; hükümet şekline karşı isyan mahiyetinde ve halkı hükümet aleyhine teşvik edecek şekilde neşriyatta bulunduğu iddiasıyla suçlanan Hafız İbrahim Edhem Efendi'nin Dersaadet Birinci İstintak Dairesince sorgulanmıştır. Bu sorgulama sırasında sorulara verdiği cevaplar şu şekilde özetlenebilir¹⁸:

- Yazdığı risaleyi bastırmak üzere Ekim ayında İstanbul'a gelmiş, İsmail Hakkı Hazretlerinin Dergâhı'nda emanet bulunan kitaplarını almak üzere bir haftalığına Bursa'ya gidip dönmüştür.

- Amaç baskı masrafları karşılığında bu risaleyi halka dağıtarak din ve millete hizmet etmektir. 5.000 adet 150 liraya bastırılmıştır.

17 **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 80.

18 **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 64-78.

Bunun 50 lirası matbaaya ödenmiş, 100 lirası ödenmemiştir. Risaleler İstanbul ve İzmir’de dağıtılacaktır.

- Muntazam bir tahsile sahip değildir. Vaazlarında dinin emirlerini güncel olaylar çerçevesinde asrî sözlerle anlatmaya çalışmaktadır.

- İnas Mekteplerinde on altı kızın hamile kalmış olduğunu cemaatten birisi söylediği için vaaz esnasında aklına geldiğinde “kadınların yükselmesi için açılan İnas Mekteplerinde kızların hamile kalması şayân-ı kabul müdür?” şeklinde bahsedilmiştir. Mektep veya isim belirtilmeden duyulan dile getirilmiştir. İbrahim Edhem Efendi kendisine bu hususu söyleyen kişinin ismini savcıya söylememiştir.

- İlim öğrenmek erkek ve kız her çocuk için dinin bir emridir. Erkek ve kız çocukları ergenliğe kadar birlikte eğitim alabilirler.

- Maarifin lüzumunu idrak edemeyenlere böyle yakışıksız olayları (kızların hamile kalması) duysalar bile itibar etmemelerini söylemek için vaazda bahsedilmiştir.

- Diğer risalelerin herhangi bir makamdan müsaade alınmaksızın bastırıldığını gören İbrahim Edhem Efendi, risale bastırmak için müsaade almak gerekmediğini anlamış kendi risalesini müsaade almaksızın 200 adet bastırıp dağıtmıştır.

- İstanbul’da Dağıstanlı Hüseyin ve Vaiz Seyyid Tahir Efendi ile ulemadan bazı kişilerle temas etmiş olup, sivil halktan ve basından kimse ile teması yoktur.

- İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi’nin evini imam kıyafeti giymiş birisinin soymasını haber yapan Karagöz Mecmuası, İmamlara güvenilmeyeceği şeklinde imamlar hakkında olumsuz ifadeler kullanmıştır. İmamlar dışında da sarık saranlar varken bir sınıf insanı karalayan bu ifadelerden rahatsız olduğu için risalede ve vaazlarda cevap verilmiştir.

- Dergilerden birisinde (Resimli Gazete veya Yeni Mecmua’dan

hangisi olduğunu hatırlamıyor) Sebilürreşad Mecmuası'na hitaben “biz dinsizler.....” şeklinde bir ibareyi yayınlanmasından ve buna yardımcı olan bazı gazetelerin moda hükmüne girmiş olan Lâ-dinîliği iftiharla yazıyor olmalarını doğru bulmadığı için yine risalede ve vaazlarda cevap vermeye çalışmıştır.

- İstanbul'un yerli halkı ve yabancısının çoğunluğu muhafazakârdır. Anadolu halkının da İstanbul halkı gibi çoğunluğu değil tamamı muhafazakârdır. Risalede böyle yazmak Anadolu ile İstanbul halkı arasında gerginlik çıkarmaz. “Böyle bir cemiyet Anadolu'da olsa.....” ifadesinin hedefi yukarıda bahsedilen yazının yazarı ve cemiyet kelimesinden kastedilen basındır.

- Şapka ile yazıdan maksat, şapka giymek için propaganda yapan Karagöz (Dergisi)'dür. Başka kimse hedef alınmamıştır. Karagöz yazılarında kayıtsız ve şartsız Hristiyan ahlâk ve âdetlerini kabul etmeye dair fikirleri savunmaktadır. Biz ise millî âdet ve ananelerimizden ayrılmamayı savunuyoruz. Bu yazı Karagöz'ün okuyucularını uyarmak için kaleme alınmıştır.

- Kadınların eşlerine karşı süslenmelerinde dinen bir sakınca yoktur. Medenileşmiş ve irfan sahibi kişilerin başkalarının yanında süslenmesinde olumsuz bir durum olmaz, ancak bizim gibi büyük bir kısmı cehalet içinde olan toplumlarda kadınların süslü bir şekilde ve serbestçe dolaşmaları doğru değildir. Bunun için Muhterem Meclisin kadınların örtünmelerine dair tedbirler alması, moda ve süslenme konusunda sınırlama getirmesi gerektiğine inanıldığı için risalede bir bölüm yazılmıştır. Meclis halkın ruhu ve vekili olduğu için bu husus dolayısıyla halkın Meclise karşı herhangi olumsuz bir hareketi olmaz. “Meclis bunu görmüyor mu?” ibaresinden maksat bu tür gazete ve dergiler için tedbir almasını duyurmaktır.

- Halkın yüzde yetmişi muhafazakârdır ifadesi azdır, yüzde dok-

san demek gerekirdi. Muhafazakârlıktan maksat, beyaz fesli, yeşil sarıklı, uzun misvaklı, süpürge sakallı, sarı mestli, kırmızı pabuçlu, asalı kaba sofular değildir. Dinin emri olup kanunen de yürürlükte olan Cuma tatili, içki yasağı gibi doğru olan emirlere hassasiyetle uyanlardır. Çoğunluk olan muhafazakârların azınlık olan serbest hareket edenlerden intikam alacakları ifadesiyle, Meclisin de yapacağı yasal düzenlemelerden sonra dine aykırı hareketlerde bulunamayacak ve bulunanlara da sükut edilmeyecektir denilmek istenilmiştir.

- “Neslimizin palabıyıklı delikanlıları kanlarını bozmadılar” ifadesiyle atalarımız gibi bu neslin de dini ve milli geleneklerden ayrılmasıdır.

- “Asrı yiğitler” ifadesiyle halkı dini içtimai bakımdan bozmaya çalışan basın kastedilmiştir. Çünkü bazı gazete ve dergiler yenilik ve çağdaşlık görüntüsü altında halkı milli ananelerinden uzaklaştırmaya çalışıyorlar. “Kanun” kelimesiyle meşrû’ ve ma’kûl gidişatını şaşırmış olan insanların takip ettiği prensip” ifade edilmek istenilmiştir. Zaten efkarı umumiyyede mevcut kanunlara tam bir teslimiyet vardır.

- “Allah için abdest almamış, Kur’an okumamış” diye bahsedilenler, açıkça lâ-diniliği savunarak Hristiyanlık adetlerine meyleden kişilerdir. “Dünyalığı yıkmak”tan kasıt, kalemlle cihat ederek, ömrümün sonuna kadar milli ahlakı bozmaya çalışanlarla mücadele etmektir.

- Mevcut eğitim sisteminde irfan, ahlâk ve namus açısından sağlam olan kısmın taraftarı ve savunucusu olmak gerekir. Belirli ölçüler içerisinde kadınlardan öğretmen, dışçı, doktor ve sanat erbabı yetiştirilmeli ve kadınlar da erkekler gibi çalışma hayatına katılmalıdırlar. Ayet ve hadislerden de anlaşılacağı üzere ip eğiren kadının yaptığı iş cephede asker savaşması gibi kıymetlidir. Kadınlar ilim ve sanat alanlarında namus dairesinde çalışmalıdırlar. Ahlâk ve namuslarını korumaya muktedir oldukları için kızların yüksek okullarda erkek öğretmenlerden ders almalarında hiçbir sakınca yoktur.

- Hükümet millettir, millet hükümettir. Milletin her ferdinin eğitim-öğretimle ilgili görüşlerini açıklama hakkı vardır. Risalede yazılanlar da yazarın görüşleridir. Hiçbir şekilde Hükümete ta'rizde bulunmak amaçlanmamıştır. Eğitimden amaç ahlâkı düzeltmek olduğu için risale, dini ve siyasi nitelikli olmaktan ziyade ahlâkla ilgilidir. Risalenin yazılmasından amaç, Hükümeti tenkit değil, genel ahlâkı düzeltmektir.

- "Hayat-ı içtimaiyemizi şer'a, âdâba muvafık bir şekilde tesviye etmek hususunda vatanın imanlı insanları, mütefekkirleri müttehidirdirler" ifadesindeki imanlı insanlardan maksat, sarsılmaz ve yıkılmaz bir azim ve imana sahip vekillerdir, mebuslardır. Müttehit (birlik) olan bu mütefekkirler millet ve memleket için bütün güçleriyle çalışmaktadırlar. Millete hizmet için yazılmış olan risalenin, yanlış anlaşılacak halkı kendisi için çalışan Hükümetine isyana sevk etmesi mümkün değildir.

- Risalede bahsedilen doğru yoldan ayrılmış ve yanlışla sapmış olan isyankâr zümrelere karşı harp hâli ile muamele ve âlemin ıslahı için çalışmak ifadesindeki, harp kelimesi kalemle mücadele etmektir. Risale ve makaleler yazarak, yanlış yolda olanları uyarmak onların ıslahını sağlamak asıl amaçtır.

- Vaaz niteliğinde bir kitap olan risaleyi bastırmak konusunda kimseye danışılmamıştır. İzmir'de Şeref Matbaası'nda bir forması bastırılmış ve çok pahalı olduğu için devam edilmemiş ve İstanbul'da bastırmaya karar verilmiştir. Osmaniye Matbaası'nda dört forma bir arada bastırılmıştır. İzmir'de iken birinci formadan 3.000 adet bastırılmış, dört yüz kadarı baskı masrafı karşılığı olarak matbaaya bırakılmış kalanı ise kütüphanelere dağıtılmıştır.

- Osmaniye Matbaası ile yazılı bir sözleşme yapılmamıştır. Dört formadan oluşan risaleden 5.000 adedinin 150 liraya basılması için sözlü anlaşma yapılmıştır. Önce 20 lira ve daha sonra 30 lira, yani toplamda elli lira ödeme yapılmış ve yüz lira borç kalmıştır.

- Baskı masrafı için 50-60 lira ayrılmışken kalan miktar İzmir halkı tarafından tedarik edilmiştir. Günlük yemek ve yatmak için iki-üç lira tutan masraf yapmamak için dostların evlerinde misafir olunmuştur.

- “Okudum, aynen ifademdir, tasdiken imza ederim” ibaresi yazılarak imza edilmiştir. Zaten her sayfanın altına da imza atılmıştır.

Bidayet Mahkemesi Mustantıklığı'nda yapılan bu sorgulamadan sonra İbrahim Edhem Efendi'nin evrakı Müddei-i Umumiliğe sevk edilmiştir. Bu işlem sırasında yine Mustantıklık tarafından hazırlanan “Kararname” de; sorgulama sırasında Valiliğin yasaklamasına rağmen izin almaksızın risale bastırıldığını ikrar eden zanlı İbrahim Edhem Efendi “Asrî yiğitlerin çıkardığı kanunu ecdadımın ervahından (ruhlarından) sordum ki, buna inkıyad (uymak) reva mı? Asla dedi” cümlesi Hükümet şekline karşı isyan ve halkı Hükümet aleyhine teşvik olarak değerlendirilmiştir. Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'nun birinci maddesi kapsamına giren bu fiille ilgili olarak tahkikat icrası Müstantıklığın yetkisi dışında olduğu için İbrahim Efendi'nin dosyası yetkili mercie gönderilmek üzere Bidayet Müddei-i Umumiliğine havale edilmiştir. Müddei-i Umumi de dosyayı ve tutuklu olarak İbrahim Edhem Efendi'yi yetkili merci olan İstanbul İstiklâl Mahkemesine sevk etmiştir (22 Aralık 1923)¹⁹.

3) İbrahim Edhem Efendi'nin İstanbul İstiklâl Mahkemesinde Yargılanması

Yapılan hazırlık sorgulaması neticesinde zanlıya yöneltilen suçlama hıyanet-i vataniye mahiyetinde ve Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'nun birinci maddesinde belirtilen fiillerden olduğundan dolayı Mustantıklığı (Sorgu Hakimliği) görev alanının dışında olduğuna karar ve-

19 TBMM Arşivi, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 78-79.

rilmiş ve dosya İstanbul İstiklâl Mahkemesi Müddei-i Umumiliğine (Savcılık) gönderilmiş ve İbrahim Edhem Efendi de tutuklu olarak İstiklâl Mahkemesine sevk edilmiştir (22 Aralık 1923)²⁰.

İstiklâl Mahkemesi Müddei-i Umumiliği'nde (Savcılık) yapılan sorgulama sonucunda; Ankaralı Hacı Dedezâde İbrahim Edhem Efendi'nin "Hayat-ı Beşer, İslamiyette Ahlak ve Kadınlarda Tesettür" ismiyle yayınladığı kitapta "*halkı kavanin-i hâzıraya muhalefete ve yek-diğerleriyle mücadeleğe teşvik ve tahriki tazammun eden birçok fıkara-tı derç ettiği ve 23 Kasım 1923 tarihinde camide verdiği vaazda aynı tahrikatı muhtevi sözler*" söylediği kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla Savcı devletin emniyet-i dahiliyesini ihlal eden ve Ceza Kanunu'nun 66.maddesi ikinci zeyli hükümlerine tamamen muhalif olan böyle bir harekete cesaret etmesinden dolayı zanlının yargılanmasını talep ederek evrakı Mahkeme Başkanlığına göndermiştir (28 Aralık 1923). İstiklâl Mahkemesi 30 Aralık 1923 tarihinde İbrahim Edhem Efendi'nin tutuklanmasına oy birliği ile karar vermiş ve bu karar 30/31 Aralık'ta Tevkifhane Müdiriyeti'ne Müddei-i Umumi Saruhan Mebusu Vasıf Bey imzalı bir yazı ile bildirilmiştir²¹.

İbrahim Edhem Efendi'nin İstanbul İstiklâl Mahkemesindeki yargılamasına 6 Ocak 1923 Pazar günü saat ikide başlanmıştır. Fındıklı Sarayı'nda yapılan duruşmada Mahkeme Başkanlığını İhsan

20 **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 1, Vesika: 1. İbrahim Edhem Efendi'nin İstiklâl Mahkemesinde yapılan yargılamalarına dair dosyada bulunan evrak şunlardan oluşmaktadır: 1) İddianame (29 Kanunuevvel 1339 tarihli) 2) Kitap (Matbaa-i Osmaniye, 1339) 3) İstanbul Vilayeti'nin Tezkeresi (15 Teşrinisani 1339) 4) Zabıt Varakası (13 Teşrinisani 1339 tarihli) 5) Evrak-ı İstintakiye (22 Kanunuevvel 1339) 6) Celbname (26 Teşrinisani 1339). Bk.: **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 1.

21 **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 1, Vesika: 2-4; **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 2; **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 81.

Bey, üyelik görevlerini Refik Bey ve Cevdet Bey yaparken Savcılık görevini Vasıf Bey yürütmüştür. Gazetecilerin ve Lütfi Fikri Bey'in yargılanması sırasındaki gibi dinleyicilerin sebep olduğu kalabalık ve izdiham yaşanmamıştır. Mahkeme salonunda yaklaşık yirmi civarında erkek ve 4-5 kadın dinleyici olarak bulunmaktaydı. 6-7 gazeteci de duruşmayı izlemek üzere kendilerine ayrılan yerde bulunuyorlardı. Avukat tutmayan İbrahim Edhem Efendi iki jandarma arasında mahkeme salonuna getirildikten sonra Mahkeme Heyeti yerini almıştır. Duruşma İhsan Bey'in zanlının hüviyetini sorması ile başlamıştır. İbrahim Edhem Efendi, Ankaralı Hacı Dedezaade, 20 yaşında ve ilmiyeden olduğu cevabını vermiştir. Bundan sonra yargılama soru-cevap şeklinde ilerlemiştir. Daha önce Bidayet Mahkemesindeki sorgusunda verdiği cevapları İstiklâl Mahkemesinde de tekrar etmiştir. Bidayet Mahkemesindeki yargılama dolayısıyla bir önceki bölümde yazılanları burada da tekrar etmeye gerek olmadığından, farklı soru ve cevapları özetle aşağıda verilmiştir²²:

- Ankara Sultanisindeki eğitimini yarım bıraktıktan sonra dini ilimleri tahsil etmeye ağırlık veren İbrahim Edhem Efendi, birçok kişiden ve bu arada Bursa'da ikamet eden Dağıstanlı Şeyh Şerafeddin Efendi'den de ders almıştır. Burada iken Ulu Cami'de vaaz etmiştir. Onun da teşviki ile Şam, Halep, Diyarbakır, Urfa ve Maraş'ta vaazlar verdikten sonra daha aydın ve yenilikçi bir şehir olduğunu duyduğu İzmir'e gitmiştir. Buradaki vaazlarına İzzettin Paşa ve Vali Aziz Bey de katılmıştır. Ününü duyanlar onu vaaz için köy ve kasabalarına davet etmişlerdir. Bu davetlere yetişemeyeceğini anlayan İbrahim Edhem Efendi, vaazlarda bahsettiği konuları içeren bir risale yazmaya karar

22 **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 81- 92 ; **İstanbul İstiklâl Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)**, C II, s.205-208; **Tanin**, No: 445 (7 Kanunusani 1340/7 Ocak 1924), s. 1; **Vakit**, No: 2166 (7 Kanunusani 1340/7 Ocak 1924), s. 1-2.

vermiştir. Risaleyi İzmir'de bastırmak istemiş ve hatta bir formasını (8 yaprak, 16 sayfa) orada bastırılmışsa da orada baskı masrafının daha pahalı olmasından dolayı, eserini daha ucuza bastırabilmek için İstanbul'a gelmiştir.

- Serveti ve işi olup olmadığına dair soruya; vaizlerin kendi paralarıyla değil, ekseriyetle halkın yardımlarıyla hayatlarını devam ettirdiği cevabını veren İbrahim Edhem Efendi, kendisinin hiç kimseden zekat ve yardım almadığını, ancak kitabını bastırmak için İzmir'de kaldığı süre içinde ücretsiz olarak konakladığı Tevfik Paşa Otelı sahibi Kulalızade Hüseyin Efendi'nin kendisine verdiğini kaydetmiştir. Ailesinin orta derecede servete sahip olduğunu ve babasının Ankara'da birkaç parça tarlası bulunduğunu anlatan İbrahim Edhem Efendi, Ankara'dan 50 lira ile yola çıktığını, Bursa ve Mudanya üzerinden İzmir'e gittiğini, orada iki ay kaldıktan sonra Hüseyin Bey ile birlikte İstanbul'a geldiğini ve bu süre içinde ailesinden para istemediğini söylemiştir.

- (Molla) Cami, Arapça, Mantık dersleri aldığını belirten İbrahim Edhem Efendi, Arapça ibareyi ve manasını zamanın şartlarına göre tefsir ederek çağın ihtiyaçlarına göre vaaz ettiğini ifade etmiştir.

- İstanbul'da bulunduğu süre içinde Fatih, Bayezit, Ayasofya ve Yeni Cami'de vaazlar verdiğini anlatan İbrahim Edhem Efendi, vaazlarında geçen "kız mekteplerinde onaltı kızın hamile kaldığı" şeklindeki sözleri kendisinin söylemediğini ve giyim-kuşamıyla Anadolu olduğunu tahmin ettiği, fakat tanımadığı cemaatten birisinin kendisine söylediğini belirtmiştir.

- Maarifperver birisi olarak halkı cehaletten ve cahillerin propagandasından korumak için bu konudan bahsettiğini anlatan İbrahim Edhem Efendi; "bakınız maarifi sevmeyenler, neler söylüyorlar, mekteplerde kızların bikrinin izale edildiğini söylüyorlarsa da bunu akıl

ve mantığın kabul edemeyeceğini ve mekteplerde böyle şeyler olamayacağını” ve maarife bağlılığın Allah’ın emri olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca 16 gibi bir rakam söylenmemiştir.

- Bunun üzerine risaleden ilgili bölümü ve zanlının önceki ifadesini okuyan Mahkeme Başkanı, zanlının bu sözleri kendisine mal ederek söylediğini iddia etmişse de İbrahim Edhem Efendi eski ifadesini reddederek görüşünde ısrar etmiştir.

- Risaleyi bastırmak için Valiliğin İstihbarat İdaresinden bir ruhsat alıp matbaaya verdiği söyleyen İbrahim Edhem Efendi, önceki ifadesi ile çelişmektedir.

- Sebülürreşad’a hitaben “biz dinsizler....” diye başlayıp tehdit ifadesiyle devam eden ibare ile halkı din aleyhine tahrik eden Karagöz gibi mizah gazete ve dergilerini hedef aldığını kaydeden İbrahim Edhem Efendi, risaleyi yazarak bu tür yayınlara cevap vermek istediğini, “böyle bir neşriyat Anadolu’da olsa...” ifadesi için “kimsenin hürriyetine tecavüz edilmemesi ve böyle halkı dinden uzaklaştıran ekal-liyetin bu gibi cür’etkârlıklarına mani’ olunması.....bu gibi neşriyatta bulunanlara hücum edin....” demekle Hükümetin bu gibi yayınları yapanlara sansür uygulaması ve matbaalarını kapatmasını kastettiğini anlatmıştır.

- Böyle yanlış anlaşılmalara sebep olacağını bilseydim bunları yazmazdım diyen İbrahim Edhem Efendi, şapka ile ilgili soruyu cevaplar-ken çantasından çıkardığı Karagöz’ün «Asıl çirkin şey işte budur» baş-lıklı haberini okuyarak; Tarsus gibi Anadolu’nun bazı yerlerinde entari ile gezilmesini eleştirip, Mısır ve Hindistan’da bazı Müslümanların şapka giymelerinin övülmesini doğru bulmadığını ifade etmiştir. Yani asıl amaç; bu gibi yayınlarla halkı şapka giymeye ve barlarda dansa teşvik edilmesinin eleştirilmesidir.

- Bu sırada Mahkeme Başkanı, “vaaza ihtiyacımız yoktur, siz her-kesin ahlâk muallimi misiniz?, mahkemede bile Türkiye’nin en necip

bir unsuru olan matbuatı teşhil ediyorsunuz. Şer'i şerifte Mü'mini tekfir hakkınız var mıdır? Adamın camiye gidip gitmemesinden veya Kur'an okuyup okumamasından size ne?" diyerek İbrahim Edhem Efendi'yi azarlamıştır. Bunun üzerine kimseyi kafirlikle suçlamadığını ve sözlerinin hedefinin basının tümü değil, sürekli olarak dine hücum etmeyi meslek haline getiren bazı mizah yazarları olduğunu ifade eden İbrahim Edhem Efendi, örnek olarak 26 Aralık 1923 tarihli ve 1644 (doğrusu 1646 olacak) nolu Karagöz gazetesinin 3. sayfasındaki "Beyler, Hanımlar" başlıklı yazıyı göstermiştir. Bu yazıda kadınların, kızların fena yollara sapmaması için kanun teklif edilmesi ve bizde kızların bekaretinin bozulmasının fazla önemsenmesi eleştirilmekte, batıda ise bunun önemsenmemesinden bahsedilmektedir.

- İbrahim Edhem Efendi, Karagöz'ün din aleyhindeki neşriyatına başka bir örnek olarak da yukarıda bahsedilen, İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'nin evinin sarık ve cübbe giyen birisi tarafından soyulması olayından dolayı "İmam" imajına yönelik yayını (bakınız hocalar neler yapıyor?) göstermiştir.

- Kadınların barlarda şarkı söylemeleri ile ilgili yapılan ankete verilen cevaplardan halkın çoğunluğunun muhafazakâr ve dini değerlerine bağlılığı sonucunun anlaşıldığını belirten İbrahim Edhem Efendi, bu tür olayların zamanla yaygınlaşması tehlikesine karşı tedbirler alınmasını savunmuştur.

- Bu cevap üzerine halkın muhafazakâr olan yüzde sekseninin diğerlerinden müsait bir zamanda intikam alacağı hususıyla ilgili soruya muhatap olan İbrahim Edhem Efendi, amacının Hükümetin dini ve milli değerler aleyhine yayın yapanlar hakkında kanun çıkartılması olduğunu savunmuştur.

- "Palabıyıklı ve asrî beyler" ayrımı ile ilgili soruyu, palabıyıklıların değerlerine bağlı olan ecdad ve asrilerin ise dönemdekiler olduğu

şeklinde cevaplandırılan İbrahim Edhem Efendi, “ervah ile konuşma” ifadesinden din adamlarının eserlerinde yazdıklarını kastettiğini izah etmiştir.

- “Asrî yiğitlerin koyduğu kanunlara uyulmaması” yönündeki sözde geçen kanun kelimesiyle kadınların açık-saçık gezmelerine dair yayımlar yapan Karagöz, Akbaba, Resimli Gazete gibi basının telkin ettiği prensipleri hedef aldığını ifade eden İbrahim Edhem Efendi, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun çıkardığı kanunlara uygun davranmanın herkesin görevi olduğunu savunmuş ve Hoca Rasih Efendi ve Abdullah Azmi Efendi gibi tanıdıklarının olduğunu belirtmiştir.

İbrahim Edhem Efendi’ye yönelik soru ve cevapların tamamlanmasından sonra Mahkeme Başkanı İhsan Bey, Savcı Vasıf Bey’den esas hakkındaki görüşünü sormuştur. Başına sarık saran Hafız İbrahim Edhem Efendi’nin bu dini kisveyi kötüye kullanarak camilerde vaaz vermek suretiyle halkı devletin kanunlarına karşı gelmeye teşvik ve tahrik ettiği, bu konuda bir risale yazarak teşvik ve tahriklerini daha ileriye götürdüğü, ecdadın ruhuna sorarak çağdaş kanunlara uymanın doğru olmadığını propaganda ettiği ve Maarif mektepleri aleyhinde beyanatta bulunduğu ve özetle halkı devletin kanunlarına uymamaya teşvik ve tahrik eylediği muhakeme sırasındaki beyan ve itiraflarından ve mezkur risalenin kendisine ait olduğunu kabul ve ifade etmesinden anlaşılmıştır. Memleketimizde yenilik ve ilerleme konusundaki her adıma karşı çıkan softa zümresinin bulunduğu bir gerçek olup yalnız ibadet ve taat mekanı olması gereken camilerde bu tür teşvik ve tahrikin yapıyor olması cezanın şiddetini arttıran hususlardan olması da dikkate alınarak İbrahim Edhem Efendi’nin teşvik ve tahriklerine dini ve dini kisveleri âlet ederek halkı devletin kanunların karşı teşvik ile memleketin emniyet ve asayişini tehlikeye düşürecek harekette bulunmasından dolayı Ceza Kanunu’nun 66. maddesinin ikinci zeyli mucibince cezalandırılması talep edilmiştir.

Savcının iddialarıyla ilgili savunması istenen İbrahim Edhem Efendi, İddianamedeki suçlamaları reddetmiş, kendisinin kanunlara itaatkâr, maarifperver ve çağdaş bir ilmiye mensubu olduğunu, vazlarının da bunu ispat etmekte olduğunu anlatmış ve çağdaşlaşma konusunu işlediği Maraş'taki vaazını dinlemek için halkın Ulu Camii'nin içini ve dışını doldurmasını örnek vermiştir. Eski vaizlerin aksine kendisinin vaazlarında çağa ve fenne uygun konuşmalar yaptığını savunan İbrahim Edhem Efendi, abdesti anlatırken bu mecburiyetin insanların sağlığı için faydalarını anlattığını örnek vermiş ve bu şekilde dinin emirlerini fen ve çağın gereklerine göre anlatmasından dolayı Maraş'taki bazı hocalar tarafından tehdit ve tekfir (dinden çıkmakla suçlamak) edildiğini anlatmıştır. Hatta Fatih Camii'ndeki vaazından sonra bir hocanın kendisini çağırarak "sana nasihat edeceğim, sakal bırakmalısın, parmağından altın yüzüğü çıkarmalısın, pantolon ve lastiği çıkarmalı, şalvar, pabuç giymelisin" dediğini kaydeden İbrahim Edhem Efendi, giyim ve vaaz yöntemi olarak kendisinin "Yeniye", yukarıda bahsedilen örnekteki hocaların da "eskiyi ve irtica" temsil ettiğini savunmuştur. Sarığı halkın hüsnü rağbetini temin için sardığını, yoksa kalpaklı veya fesli birinin de dini anlatabileceğini belirten İbrahim Edhem Efendi, Abdülhalim Çelebi'den aldığı tavsiyename ile gittiği Halep'te Mevlevihane'de misafir kaldığını, burada ve camilerdeki Arapça vaazlarında vurguladığı İttihad-ı İslam fikrinin halkın Fransızlara karşı isyanına sebep olduğunu ve bundan dolayı Fransızlar tarafından idama mahkum edildiğini Kilis'e geldiğinde öğrendiğini söylemiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Maraş, Malatya, Elazığ ve İstanbul camilerinde halkı Millî Hükümeti tanımaya ve ona itaat etmeye davet ettiğini savunan İbrahim Edhem Efendi, Mütareke yıllarında Taksim'de bir Fransız askerinin bir hocanın sarığını yere attığına şahit olduğu için savaş kazanıldığında Ayasofya Camii'ndeki vaazında "Ey millet Türk'ün yere atılan fesini, sarığını çamurdan çıkaran Hüküme-

timizle ordularını ve Türk(iye) Cumhuriyeti'ni takdis ediniz” dediğini ve Millî Mücadele'nin başlarında aldığı özel izinle, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar, Hoca Rasih ve Abdullah Azmi Efendiler'den oluşan bir heyetle birlikte cephedeki askerlere konuşmalar yaptığını anlatmıştır. Pazarcık'ta Ahi Dağı'nda zaferin kazanılmasında konuşmalarıyla askerlere moral vererek emek veren ve zekât kabul etmediği için “Kuva-yı Millîye'nin maaşlı propagandacısı” diye hakaretlere uğrayan birisinin “Mürteci” olamayacağını savunan İbrahim Edhem Efendi, kendisinin gönülden Cumhuriyet taraftarı olduğunu, İmalat-ı Harbiye'de (Ankara'da silah yapım atölyesi) çalışan kardeşlerini, anne ve babasını geçindirmek için çalışacağı yerde onları bırakarak, millet ve memleketin ihyası için çalıştığından dolayı mahkum edileceğine hayıflanmıştır. Casusluk için Anadolu'ya gelen Mustafa Sağır olayı ve diğer yargılamaları ile tanıdığı ve adaletine güvendiği İstiklâl Mahkemesinin huzuruna çıkmaktan endişe değil şeref duyduğunu vurgulayan İbrahim Edhem Efendi, kendisini teceddütperver, cumhuriyetperver, maarifperver, millet ve memlekete hâdim, ulema kıyafetinde Avrupa'ya aşık, memleketi için canını fedaya hazır, asrî bir ilmiyeciyi (mahkemenin) mahkum değil, takdir edeceğine emin olduğunu ve bu şekilde adaletin tecelli edeceğine inancını belirtmiş ve bera'etini talep etmiştir.

Mahkeme Başkanı İhsan Bey, Savcı Vasıf Bey'den müdafaaname ile ilgili olarak sözü olup olmadığını sormuş ve “hayır” cevabını almıştır. Bundan sonra Mahkeme Heyeti, dosyanın görüşülmesi ve karar için duruşmayı sonraki güne yani 7 Ocak 1924 Pazartesi gününe tehir etmiş (6 Ocak 1924)²³.

23 **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 81-92; **İstanbul İstiklâl Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)**, C II, s.205-208; **Tanin**, No: 445 (7 Kanunusani 1340/7 Ocak 1924), s. 1; **Vakit**, No: 2166 (7 Kanunusani 1340/7 Ocak 1924), s. 1-2; **Hâkimiyeti Millîye**, No: 1013 (7 Kanunusani 1340/7 Ocak 1924), s. 4; **Vatan**, No: 267 (7 Kanunusani 1340/7 Ocak 1924), s. 1-2.

7 Ocak 1924 günü saat 3.20'de başlayan ve 20-25 kişilik dinleyici grubunun olduğu duruşmada İhsan Bey, Zabıt Kâtibine Savcı Vasıf Bey'in iddianamesini ve İbrahim Edhem Efendi'nin bu iddialara karşı son savunmasını içeren kararnameyi okutturmuştur. Kararnamenin yarısını Zabıt Kâtibi okumuş son kısmını da Başkâtip okumuştur. "Milletin yegane ve hakiki mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisi namına icra-yı muhakeme ve i'ta-yı hükme mezum heyetimiz" şeklindeki ifade ile başlayan Kararnamedeki satır başları şu şekilde özetlenebilir:

- Zanlı İbrahim Edhem Efendi'nin Fatih ve Ayasofya Camilerinde vaaz esnasında kadınların örtünmesi ve içki yasağında bahsederken kadınların yükseltilmesi için açılan maarif mekteplerinde ergenliğe ermiş 16 kızın hamile kaldığını söyleyerek halkın zihnini bulandırdığı,

- Bastırdığı "İslamiyet'te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür" isimli risalesinde Anadolu ve İstanbul ahali arasında dini bir gerginlik çıkaracak kıyaslamalar yaptığı,

- "İmam" lafzının bazı İstanbul matbuatı tarafından kullanımından bahsederken Sebülürreşad'a hitaben yazılmış olduğunu söylediği "biz dinsizler ekseriyeti teşkil ediyoruz, aleyhimizde fazla söyler ve yazarsanız bir gün gelir matbaanızı parçalarız" sözlerini kullandığı,

- "Halbuki böyle bir cemiyet Anadolu'da olsa derhal hâk ile yeksan edilir" sözleriyle Anadolu halkının dini taassubunu tahrik ve İstanbul halkının dini konulardaki aldırış etmezliğini teşhir ve ifşa eylediği,

- Medeniyet ve şapka meselesiyle ilgili olarak "borusuz, çansız, kilisesiz, havrasız, İncil'siz, Tevrat'sız, İsa'sız ve Musa'sız herifler daha şapka giymezken camiye veda etmiş, Kur'an ve Ezan-ı Muhammedî'den uzaklaşmış", "çok memleketlerde bütün halk; Muhterem Meclis ahvali görmüyor mu? biz kadınlarımızı tiyatro artistleri gibi mey-

danda gezdirmek istemiyoruz” şeklindeki heyecan verici sözlerle halkı tahrik ettiği,

- “Bizde halkın yüzde yetmişi mutaassıp ve şiddetle muhafazakâr buldukları cihetle (bu çoğunluğun) İslami hassasiyetleri az olanların söz ve hareketlerine karşı şiddetli ve sürekli nefret hisleri besledikleri ve belki müsait bir zamanda bunlardan intikam alacakları...” sözleriyle millet arasında intikam ve infiale sebep olduğu,

- İzmir halkının bu konudaki isteklerini içeren imzalı bir dilekçenin TBMM’ye sunulacağı ve başka yerlerde de bu yönde hazırlıklar olduğu şeklindeki ifadenin bazı gizli hazırlıkların yapılmakta olduğunu ima ettirdiği,

- “Neslimizin palabıyıklı delikanlıları sağlam kanlarını bozdılar” imalı ifadesinden sonra “asrî yiğitlerin çıkardığı kanuna ecadımın ruhlarından sordum ki, buna inkıyad reva mıdır? Asla, dedi” sözleriyle halkı mevcut kanunlara uymamaya teşvik ettiği,

- Risalesinde “Ulu neslimin şiarına aykırı giden dünyalığı yıkmak için ne lazımsa yapmak isterim” “hayat-ı ictimaiyemizi şer’a ve adaba muvafık bir şekilde tesviye etmek hususunda vatanın imanlı insanları ve mütefekkirleri müttehiddirler” tarzında tahrik içeren ifadeler bulunduğu,

- “İşyankâr zümrelere karşı artık harp hali ile muamele ederek ıslah-ı âlem yolunda” tehdit ifadesiyle halkı germekte ve yargılanması sırasındaki ifade ve beyanlarını risalesi ve vaazlarındaki sözlerin teyit ettiği anlaşılmıştır.

Milletin hürmet ettiği dini bir kıyafeti giyerek bu kıyafetin verdiği manevi nüfuz ve kudreti suiistimal ile halkı yanlış yollara sevk eden zanlının fiil ve hareketlerine uyan Ceza Kanunu’nun 66. maddesi ikinci zeyline göre; tevkif edildiği tarihten başlamak üzere bir sene müddetle hapis cezası ile cezalandırılmasına oy birliği ile karar veril-

miştir (7 Ocak 1924). İmzalar: Reis İhsan (Cebelibereket Mebusu), Aza Refik (Konya Mebusu), Aza Cevdet (Kütahya Mebusu)²⁴.

Kararın okunmasından sonra Mahkeme Başkanı İhsan Bey, mahkum İbrahim Edhem Efendi'ye yönelik olarak şu konuşmayı yapmıştır: *“Bu milletin san'at sahasında, irfan sahasında, iktisat sahasındaki kabiliyetlerinin inkişafına mani' ve esasat-ı İslamiyeye muğayir tehlikeli bir zihniyeti taşıyorsunuz. Masum ve mazlum halkı, dini âlet vesile ittihaz ederek, selamet ve saadet-i memleket namına muvafık addedilemeyecek nâ-becâ (yersiz, uygunsuz) harekâta teşvîk-kâr bir yol takip ediyorsunuz. Ef'âlinizle irtikap ettiğiniz cürüme nazaran cezanızın daha pek çok icap edebilirdi. Yalnız sinninizin (yaşınızın) küçük olması ve ıslah edeceğiniz hakkında Hey'et-i Hâkimedede bir kana'atin tahassülü cezanızı bir sene olarak tayine sevk etti. Cenab-ı Hakk'tan temennimiz ıslah-ı hâl etmenize ma'tûftur.”* Bu sözler üzerine mahkeme heyeti yerinden kalkarken İbrahim Edhem Efendi; “bir çift söz söylemek isterim Reis Bey...” demişse de milletvekilleri mahkeme salonunu terk etmekte oldukları için onlara sesini duyuramamıştır. Merkez Komiseri onu sakinleştirmeye çalışırken hâlâ “Ankara'da başka, İzmir'de başka, İstanbul'da başka türlü olamaz, İzmir'de biz bunu yazdığımız halde bir şey icap ettirmedi...” şeklinde itirazlarına devam ediyordu. O sırada gelen otomobil ile yargılamanın yapıldığı Fındıklı Sarayı'ndan Hapishane'ye götürülmüştür²⁵.

24 **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 99-107; **İstanbul İstiklâl Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)**, C 2, s.25-27, 208-209; **Tanin**, No: 446 (8 Kanunusani 1340/8 Ocak 1924), s. 1; **Vakit**, No: 2167 (8 Kanunusani 1340/8 Ocak 1924), s. 1-2; **Vatan**, No: 268 (8 Kanunusani 1340/8 Ocak 1924), s. 2.

25 **Vakit**, No: 2167 (8 Kanunusani 1340/8 Ocak 1924), s. 2; **Tanin**, No: 446 (8 Kanunusani 1340/8 Ocak 1924), s. 1; **Vatan**, No: 268 (8 Kanunusani 1340/8 Ocak 1924), s. 2.

Yargılama sonucunda Ceza Kanunu'nun 66. maddesi ikinci zeyli hükümlerine göre bir sene hapis cezasına çarptırılan İbrahim Edhem Efendi'nin mahkumiyet kararının hüküm özeti 7 Ocak 1924 tarihinde İstiklâl Mahkemesi Savcılığına gönderilmiştir. Bu hüküm özetinin metni şu şekildedir²⁶:

“Devletin emniyet-i dâhiliyesini ihlâl ile kavanîn-i devlete halkı adem-i itâ'ate sevk cürmünden dolayı maznunen mahkemeye sevk edilen ve fi 30 Kanunuevvel sene 1339 tarihinde taht-ı tevkife alınan Ankaralı Hacı Dedezâde İbrahim Efendi hakkında vicâhen ve alenen icra kılınan muhâkeme neticesinde maznûn-ı mumaileyhin fi'l-i müdde'a-bih cür'eti sabit olarak hareketine tevâfuk eden Kanûn-ı Umûmî-i Ceza'nın altmışaltıncı maddesi ikinci zeyline tevfikân ve tarih-i tevkifinden itibaren bir sene müddetle hapsine karar verildiğini mübeyyin hulâsa-i hükm müzekkiresidir. Fi 7 Kanunusani sene 340. Hey'etten Hakkâri Mebusu Asaf”

Bu hüküm özeti 8 Ocak 1924 tarihinde Polis Müdüriyeti ve Tevkifhane Müdüriyetine gönderilmiştir. İbrahim Edhem Efendi'nin bu tarihte hapis haneye konulduğu, İstanbul Tevkifhaneler Müdüriyeti'nden İstiklâl Mahkemesi Savcılığına gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır (10 Ocak 1924)²⁷.

4) İbrahim Edhem Efendi'nin Şark İstiklâl Mahkemesinde Yargılanması ve İdamı

İstanbul İstiklâl Mahkemesinin mahkum ettiği kişilerin (Lütfi Fikri, Hafız İbrahim Edhem Efendi, Ali Osman Kahya) affı için çıkarılan 13 Şubat 1924 tarih ve 412 sayılı kanun²⁸ ile diğer mahkumlar

26 **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 1, Vesika: 5-6.

27 **TBMM Arşivi**, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 1, Vesika: 7-8.

28 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: II, C 6, s.10, 14-18; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 5, s. 623.

gibi İbrahim Edhem Efendi de affedilmiş ve 43 gün (30 Aralık 1923'te tutuklandığı tarihten itibaren) hapis yattıktan sonra tahliye edilmiştir.

Şeyh Sait isyanını önlemek amacıyla 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan 578 sayılı "Tahriri Sükun Kanunu" ile irtica ve isyana, memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükununu, emniyet ve asayişini bozmaya yönelik çabaları önlemek için Hükümete yetki verilmiştir²⁹. Yine aynı gün TBMM'ce alınan 117 sayılı kararla biri isyan bölgesinde ve biri Ankara'da olmak üzere iki İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur³⁰. 7 Mart 1925 tarihinde yapılan seçimde İsyân Bölgesi (Şark) İstiklâl Mahkemesi başkanlığına Hacim Muhittin Bey (Giresun), Savcılığa Ahmet Süreyya Bey (Karesi), üyeliklere Ali Saip Bey (Kozan), Avni Bey (Bozok) ve Müfit Bey (Kırşehir) seçilmişlerdir³¹. Daha sonra mahkeme heyetinde değişiklikler olacaktır.

Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla oluşturulan Şark İstiklâl Mahkemesi Diyarbakır başta olmak üzere bölgedeki çeşitli illerde yargılamalar yapmıştır. Bu çerçevede isyan sırasında oldukça hareketli bir dönem geçiren Urfa'da da yargılamalar yapacaktır. Burada yargıladığı kişilerden birisi de Hafız İbrahim Edhem Efendi'dir. İbrahim Edhem Efendi burada göz altına alınmış ve kefaletle serbest bırakılmış ise de daha sonra tutuklanıp İstiklâl Mahkemesine sevk edilmiştir³².

İbrahim Edhem Efendi'nin muhakemesine 4 Temmuz 1925'te mahkeme faaliyetleri için tahsis edilen Urfa Lisesinde hazırlanan salonda başlanmıştır. Mahkeme Başkanlığını Mazhar Müfit Beyin ve Savcılık görevini Bozok (Yozgat) Mebusu Avni Bey'in yaptığı bu

29 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: II, C 15, s.136-160, 166; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 6, s.144.

30 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: II, C 15, s.160-166, 218, 253, 258-259, 499, 619, 623, 664; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 6, s.146.

31 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: II, C 15, s.198,226.

32 **Vatan**, No: 800 (6 Temmuz 1925), s. 3.

mahkemede Ali Saib Bey üye olarak bulunmuştur. Avni Bey iddia-namesinde; bu isyanın aniden gelişmediğini ve birçok kişinin Türkiye'nin siyasi yapısını bozmaya ve bağımsız bir Kürt devleti kurmaya çalıştıklarını ve bunlar arasında isyanın tertipçisi, faili ve âmili Hoca İbrahim Edhem Efendi'nin de yer aldığını belirtmiştir. Bundan sonra Mahkeme Başkanı Mazhar Müfid Bey'in soruları ve İbrahim Edhem Efendi'nin cevapları ile yargılama devam etmiştir. Bu soru-cevap kısmı özetle aşağıdaki gibidir:

- Tahsili ile ilgili soruya, Ankara Sultanisi'nden ayrıldıktan sonra Konya Müftüsü ve eski mebus Vehbi Efendi ile İstanbul Müftüsü Fehmi Efendi'den Arapça dersleri aldığı cevabını veren İbrahim Edhem Efendi, sarık sarıp sarmadığı sorusunu "taktım, şimdi çıkardım, canım öyle istedi" şeklinde cevaplandırmış ve Bayramilik tarikatına mensup olduğunu belirtmiştir.

- Cumhuriyetin ilanından üç ay önce bastırmış olduğu kitap dolayısıyla bir yıla mahkum edildiğini, 43 gün hapis yattıktan sonra Af Kanunu'ndan yararlanarak hapisten çıktığını anlatan İbrahim Edhem Efendi, İzmir (Ramazan ayında Hisar ve Sahhebcioğlu Camilerinde ders vermiş), Ankara, Konya (burada biraderi varmış) ve pamuk ticareti için Adana'ya gittiğini, ancak pamuk mevsimi geçtiği için alamadığını, sonra fıstık almak için Antep'e gittiğini ve burada 200 kilo fıstık aldığını Urfa'daki ilk tutuklanmasından sonra serbest kalınca gidip Ankara'da sattığını söylemiştir.

- Antep'te Mevlevi Şeyhi Mustafa Efendi'de misafir olduğunu ve Pazarbaşızade Nuri Bey'le görüştüğünden sonra Behisni (Besni)'ye gittiğini ve burada Mebus Reşid Ağa ve Belediye Başkanı ile görüştüğünü kaydeden İbrahim Edhem Efendi "sen böyle dünyayı dolaşıyorsun, seyahat etmek için parayı nereden buluyorsun? yoksa milyoner misin?" sorusuna ise; 12 yaşından beri gezdiği, kendisinin bir miktar parası olduğu, Elazığ'da bir İmamdandan aldığı 400 altın ile Diyarbakır ve Ur-

fa'ya geldiği cevabını vermiş ve onun kızıyla evleneceğini de sözlerine eklemiştir.

- Mazhar Müfid Bey'den sonra Saib Bey soru sormaya başlamıştır. Bunun "sana hangi mebuslar tahsil için Mısır'a git dedi?" sorusunu "Antalya Mebusu Râsih, Menteşe Mebusu Es'ad Efendilerle Ankara Kadısı İsmail Efendi" diye cevaplandırır İbrahim Edhem Efendi; Şeyh Sünusi'den Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye "kendisinin tahsiline yardım etmesini isteyen" bir mektup götürdüğü iddiasını ise "mektubun muhteviyatını bilmiyorum" şeklinde cevaplandırmıştır. İbrahim Edhem Efendi, Savcının "siz Mısır'a gitmek için mektup aldığınızda, Mehmed Selim Efendi'nin Şam'da bulunduğunu biliyor sunuz" şeklindeki hitabına yeterli cevap verememiştir.

- Paraları nerede harcadığına dair soruya, 60 lirasını Katırcı Abdullah ile Antep'e gönderdiğini ve Urfa'ya geliş sebebi olarak Çolak Hafız'ın Kur'an okumasını dinlemek olduğunu İbrahim Edhem Efendi, neden Mebus Ali Bey'in evinde misafir olduğu şeklindeki soruya Diyarbakır'da iken Ali Bey'in evinin müsait olduğunu duyduğu için ona misafir olduğunu anlatmıştır.

- Diyarbakır'dan araba ile Urfa'ya gelirken Yedikapı köyünde arabanın kırılması sonucunda orada kaldığını ve Ahmed Ağa ile görüştüğünü belirten İbrahim Edhem Efendi, aşarın kaldırılmasının yararlı olduğu gibi konulardan bahsettiğini ve yol boyunca birlikte seyahat ettiği eskiden polislik yapmış olan Arnavud Celal Efendi'nin (hilafet lehinde konuştuğu gerekçesiyle) kendisini ihbar ettiğini ve bundan dolayı tutuklandığını anlatmıştır.

- Urfa'da Mebus Sivrekli Ali Bey'de misafir olduğunu kaydeden İbrahim Edhem Efendi, beraber yolculuk yaptığı kişinin "hilafet lehinde söz söylediği" şeklindeki ihbarı neticesinde tutuklandığını anlatmış ve artık Hilafetin gereği kalmadığına inandığı için Halifelik lehinde konuşma yapmadığını savunmuştur.

- Mürteci birisinin Millî Mücadele’de çok emeği olan bir Mebusun evinde misafir olmasının doğru olmadığı ve yalan söylememesi yönündeki uyarıya Ali Bey’e durumun sorulabileceği şeklinde karşılık veren İbrahim Edhem Bey, Urfa’da bulunduğu süre içinde Ali Bey, Vali Fuad Bey ile görüştüğünü söylemiştir.

- Bunun üzerine dinleyiciler arasında bulunan Fuad Bey, Mebus Ali Bey’in evine misafir olan Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey’e hoş geldin demek için gittiğinde İbrahim Edhem Efendi’yi de orada görünce şaşırdığını ve kefaletle tahliye olduğunu öğrendiğini ifade etmiştir.

- Savcı Avni Bey’in Şeyh Sünusi ile irtibatıyla ilgili sorusuna Peygamber soyundan gelen ve herkesin hürmet ettiği bir kişi olan Şeyhi ziyaret ettiğini anlatan İbrahim Edhem Efendi; Avni Bey’in şu sorusuna muhatap olmuştur: “Peygamber sülalesinden olduğunu söylediğin yalan söyler mi? Bak mektubunda; biz Edhem’in fikirlerini öğrendikten sonra sizin yanınıza gitmesini muvafık bulduk, siz de tanımış olursunuz yazıyor. Buna ne dersin?”

- Bunun üzerine kendisine Arapça aslı gösterilen mektuba bakan İbrahim Edhem Efendi, şeyhin yalan söylemeyeceği cevabını vermiştir.

- Daha sonra söz alan Savcı Avni Bey, “Maznun İbrahim Edhem’in halkı yekdiğeri aleyhine isyana teşvik ettiği mevzuubahis değildir. Hoca, Kürdistan istiklâlini istihdaf eden hareket-i isyaniye ile alâkadârdır. Binaenaleyh kendisinin Vilayet ve Adliye’de mevcut evrakının celbini talep ederim” şeklindeki talebi üzerine Mahkeme Heyeti evrakın getirilmesine ve davanın sonraki güne (5 Temmuz) ertelenmesine karar vermiştir³³.

33 **Vakit**, No: 2698 (6 Temmuz 1925), s. 3; **Cumhuriyet**, No: 415 (6 Temmuz 1925), s. 1-2; **Vatan**, No: 800 (6 Temmuz 1925), s. 1,3; **İkdam**, No: 10145 (6 Temmuz 1925) s. 3; **Vakit**, No: 2707 (15 Temmuz 1925), s. 1-2.

5 Temmuz 1925 tarihinde istenilen evrakın gelmesinden sonra İbrahim Edhem Efendi'nin muhakemesine devam edilmiştir. Bu duruşmada en önemli konu; Millî Mücadele Dönemi'nde Türkiye'ye gelen ve 1925 yılında Mersin'de ikamet etmekte olan Şeyh Sünusi'nin Mısır'da bulunan Osmanlı Hanedan üyelerinden Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye ulaştırılmak üzere İbrahim Edhem Efendi'ye verdiği mektup olmuştur. İbrahim Edhem Efendi mektubun içeriğini bilmediğini, kendisinin Mısır'da eğitimine devam etmesi konusunda Şehzade Selim Efendi'den yardımda bulunmasıyla ilgili olduğunu iddia etmiştir. Mahkeme heyetinin ve özellikle Savcılık görevini yürüten Avni Bey'in mektupla ilgili soruları karşısında İbrahim Edhem Efendi te'vile çalışsa da başarılı olamamıştır. Soru-cevap kısmının tamamlanmasından sonra Avni Bey; İbrahim Edhem Efendi'nin isyanın âmil ve tahrikçilerinden olduğunu söylemiş ve buna göre cezalandırılmasını talep etmiştir. Kendi aralarında müzakere eden Mahkeme Heyeti oy birliği ile aldığı idam kararını açıklamıştır. Sanık İbrahim Edhem Efendi'nin yüzüne karşı okunan mahkeme kararı özetle şu şekildedir: İsyân ile ilgili olduğu iddiasıyla suçlanan Ankara'nın Mucbut Mahallesi'nden Hacı Hüseyin oğlu Hoca İbrahim Edhem Efendi (21 yaşında)'nin yapılan yargılaması neticesinde; Millî Hükümet'in kuruluşundan sonra bu hükümet şekline karşı bir tavırla meydana atılarak Hükümetin icraatını tenkit ve zayıflatmak için irticai fikirlerini sözlü olarak açıkladığı gibi yayınlamış olduğu "İslamiyet'te Ahlâk ve Tesettür" eseriyle bu fikirlerini yaymasından dolayı İstanbul İstiklâl Mahkemesince mahkum edilip daha sonra affedilerek tahliye edilmiş olan ve bu mahkumiyetinden bir ders almamış olan İbrahim Edhem Efendi, aynı faaliyetlerine hız vererek devam ettirmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerine yaptığı seyahatlerinde kendi fikirler ve emellerine yardımcı olabileceğini düşündüğü kişilerle temas etmiş ve son olarak isyan öncesinde ticaret ve ziyaret görünümünü altında gerçekte ise bozguncu fikirlerini

yaymak ve halkı isyana teşvik için Ankara'dan ayrılarak Konya, Adana ve Mersin'e gitmiş ve burada Hükümetin misafiri olarak hayatını devam ettirmekte olan Şeyh Sünusi ile görüşmüş ve fikirlerini ona da anlatmıştır. Şeyh Sünusi tarafından Mısır'da ikamet etmekte olan Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye hitaben yazılan ve "bu zat geldi, arzu ve gayesi fikrimize uygundur, kendisine gereken yardımı ve desteği yapınız....." ifadelerini de içeren bir mektubu aldıktan sonra Adana, Urfa, Besni, Malatya, Elaziz ve Diyarbakır'a giderek halkı isyana teşvik içeren konuşmalar yapan İbrahim Edhem Efendi, Hükümetin yıkılması, vatanın parçalanarak bir kısmında Kürdistan kurulmasını hedefleyen isyanı kolaylaştıran telkinlerde bulunmak suretiyle isyana maddeten ve fiilen alâkadar bulunduğu, kendisinin sorgusunda ve yapılan aramada üzerinde bulunan Şeyh Sünusi tarafından yazılan ve Hükümeti yıkmayı hedefleyen mektup ile halkı etkilemek için tedarik ettiği agel ve kefiye gibi elbise ve başkası adına düzenlenmiş bir nüfus tezkeresinin çıkması bu suçlara iştirak ettiği kanaatini vermektedir. Yaptığı seyahat güzergâhının dikkat çekici olması ve bu seyahatleri sırasında kıyafet değiştirerek çeşitli yerlerde konuşmalar yapmasının yanında, yaptığı temaslara ilgili olarak icra edilen takip ve tahkikat evrakının içeriği yargılama sırasındaki ifade ve beyanlarını destekler mahiyette olmasından dolayı İbrahim Edhem Efendi'nin iddia edilen suçları işlediğine dair vicdani kanaati oluşturmuştur. Sonuç olarak; doğu bölgesinin ayrılarak vatanın bölünmesini amaçlayan isyan hareketine maddeten ve fiilen katılmış olduğu anlaşılan İbrahim Edhem Efendi'nin "Ceza Kanunu'nun 45.maddesinin hem fiillerle ilgili fıkrası delaletiyle birinci babının birinci faslına müzeyyel madde-i kanuniye ahkâmına tevfi kanına idamına müttefikan karar verilmiştir"³⁴.

34 **Vakit**, No: 2699 (7 Temmuz 1925), s. 1,2; **Cumhuriyet**, No: 416 (7 Temmuz 1925), s. 1-2; **Vatan**, No: 801 (7 Temmuz 1925), s. 1; **İkdam**, No: 10146 (7 Temmuz 1925) s. 1; **Hâkimiyet-i Millîye**, No: 1467 (7 Temmuz 1925), s.1; Mahmut Akyürekli, **Gereğe ve Hükümleriyle Şark İstiklâl Mahkemesi Kararları**, C 1, Nûbihar Yay., İstanbul, 2014, s. 355-356.

Şark İstiklâl Mahkemesi tarafından idam cezasına çarptırılan İbrahim Edhem Efendi, 7 Temmuz 1925'te sabahleyin Hükümet Konağı önünde asılarak idam edilmiştir. Öğleye kadar teşhir edilen³⁵ İbrahim Edhem Efendi'nin cenazesi Şanlıurfa Bediüzzaman Mezarlığı'na defnedilmiştir³⁶.

SONUÇ

İstiklâl Mahkemeleri, Millî Mücadele ve inkılâplar döneminin önemli kurumlarından birisidir. Günümüze kadar da kararları ile çok tartışılan bu mahkemelerle ilgili olarak sağlıklı bir sonuca ulaşılamamıştır. Özellikle de ya tam savunma ya da tam saldırı mantığı ile konuya yaklaşıldığı için uygun bir tartışma zemininin oluşmadığı da bir gerçektir. Her iki yaklaşımın da doğru olmadığını belirtmek gerekir.

İstiklâl Mahkemeleri hukuk mahkemeleri olmayıp, dönemin şartlarının bir neticesi olarak kurulan siyasi mahkemelerdir. Dolayısıyla bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Verdiği kararların çabuk yargılanmanın sonucu olduğunu unutmamak gerekir. Neticede verdiği kararlar içerisinde haklı kararlar olduğu gibi hakkaniyete uymayan kararlar da vardır. Günümüzde yıllarca süren soruşturma ve yargılamaların arkasından verilen kararlarda bile yanlışlıkların olduğu düşünülürse o dönem şartları içerisinde hatalı kararların olmasını yadırgamamak gerekir.

İbrahim Edhem Efendi, Sultaninin 9. sınıfına kadar mektep tahsilinden sonra kendi gayretleri ile çeşitli isimlerden dini dersler almıştır. Sistemli bir medrese eğitiminden geçmemiştir. Almış olduğu mektep ve medrese eğitiminin de bir sonucu olarak vaazlarında ve yazmış

35 **Cumhuriyet**, No: 420 (11 Temmuz 1925), s. 2; **Vakit**, No: 2704 (11 Temmuz 1925), s. 1; **Vatan**, No: 805 (11 Temmuz 1925), s. 1.

36 Sadık Albayrak, **İstiklâl Mahkemesi Kurbanı 22 Yaşında Bir Hoca**, Derin Tarih Yay., 2013, s.79.

olduğu risalede dini, günün şartlarını da yorumlayarak/örneklendirerek anlatmaya çalışmıştır. Burada klasik medrese ve ulema ekolü ile de ters düşmüş ve hatta onları eleştirmekten çekinmemiştir.

Vaaz ve risalesinin içeriği günlük hayattan seçilen konular (içki, kadın-erkek ilişkileri, giyim-kuşam vb.) dönemin batılılaşma/çağdaşlaşma ve geleneksel değerleri koruma tezlerinin mücadele alanlarını oluşturmaktadır. Bu konular aynı zamanda toplumsal dönüşümün de kırılma noktalarını ve hatta sinir uçlarını oluşturuyor denilse yanlış olmaz.

Genç ve ateşli bir ilmiyeli olarak vaazları ve risalesindeki ifade tarzı yeni kurulmakta olan rejimi/yönetimi rahatsız edecek boyuttadır ki, kendisi de İstanbul İstiklâl Mahkemesindeki yargılamaları sırasinda “yanlış anlaşılacağını bilseydim o ifadeleri yazmazdım” diyecektir.

Her iki İstiklâl Mahkemesindeki yargılamalar sırasında avukat tutmayan ve kendi savunmasını kendisi yapan İbrahim Edhem Efendi, söz ustalığı konusunda yetenekli olsa bile Mahkeme Heyetlerini ikna edememiştir.

İstanbul İstiklâl Mahkemesinde hapis cezasına çarptırıldığı duruşmanın sonunda İhsan Bey’in “mahkeme heyetinin kendinizi ıslah edeceğinize olan kanaati” İbrahim Efendi’de tam olarak karşılık bulmamıştır. Affedildikten sonraki faaliyetleri, küçük bir izden çok önemli kanaatlere varıldığı ve birçok tavır ve hareketle ilgili hassasiyetin yüksek olduğu bir dönemde İbrahim Edhem Efendi yine kendi yolunda ilerlemeye devam etmiştir. Hiç alışık olmadığı ticari faaliyetlere dalması, Şeyh Sünusi ile görüştükten sonra kendine göre; Mısır’daki Şehzade Mehmed Selim Efendi’ye verilmek üzere tavsiye mektubu (Mahkemeye göre isyan hareketiyle bağlantılı) almış, ancak doğrudan Mısır’a gitmek yerine isyanın/karmaşanın hüküm sürdüğü illeri dolaşmıştır. “İlim tahsili için Mısır’a gidecektim” demesi bu şüp-

heli seyahat ve ziyaretler nedeniyle çok da inandırıcı bulunmamıştır. Buna bir de mektubun muhatabı Şehzade Mehmed Selim Efendi'nin Şam'da bulunduğunu İbrahim Edhem Efendi'nin biliyor olması da eklenince durum aleyhine gelişme göstermiştir. Belki de Mısır'a gitmiş olsaydı kader çizgisi farklı ilerleyebilirdi.

Mahkeme Heyetlerinin hassas oldukları konularda, hiç de İbrahim Edhem Efendi'ye mal edilemeyecek suçlamaları da dikkat çekmektedir. Mesela; Karagöz dergisinin Sebilürreşad'a hitaben yazdığı "matbaanızı yıkarız" gibi ifadeyi sanki İbrahim Edhem Efendi naklen aktarmamış ve kendisi yazmış gibi algılanıp bundan dolayı suçlanması ilginçtir. Hemen arkasından gelen "böyle yayınlar Anadolu'da olsa yerle yeksan edilir" ifadesi İbrahim Edhem Efendi'ye ait ve kastını aşan bir ifadedir. Bundan dolayı suçlamak yerinde olabilir ancak bir önceki cümlede belirtilen ifadeden dolayı suçlamak pek de doğru olmayacaktır.

İbrahim Edhem Efendi aslında zeki ve dini hassasiyeti dolayısıyla keskin bir bakış açısına sahiptir. Gençliğin ve bu fütursuzluğun neticesi olarak, yanlış anlaşılacak ifadeler kullanması ve yine idamına giden süreçte şüphe çekebilecek hareketlerden kaçınmaması belki de bu sonu hazırlamıştır. Hele Mahkeme Heyetince, isyanla ilgili olduğu değerlendirilen bir mektubun çıkması ve konuşmalarında hilafeti savunur şekilde ifadeler kullanması idam cezası gibi ağır bir cezayı getirmiştir.

Burada en kritik konu, Şeyh Sünusi'nin Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye yazdığı Arapça mektubun içeriğidir. Gerçekten bu mektupta isyanı teşvik ve tahrikle ilgili bir husus varsa, verilen cezanın -ağır da olsa- haklılığını güçlendirecektir. Eğer tam tersi bir durum var ise verilen idam cezası haksız bir ceza olarak tarihteki yerini alacaktır. Bu da ancak üç mahkemeye (Ankara, El-cezire ve İstanbul) ilgili belgelerin tasnif ve açıklandığı gibi Şark İstiklâl Mahkemeleriyle ilgili belgelerin açıklanmasıyla ortaya çıkacaktır.

Olayların ve mücadelelerin sonucunu sadece taraflardan birinin diğerine göre fazla gayret göstermiş olması belirlemez, çoğunlukla diğer tarafın hataları belirleyici olur. Buradan hareketle kendisi hakkında delil arayan İstiklâl Mahkemelerine oldukça fazla koz veren İbrahim Edhem Efendi, gençliğinin ve tecrübesizliğinin kurbanı oldu demek de yanlış olmaz.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

TBMM Arşivi, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 1, Vesika: 1-8.

TBMM Arşivi, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 1-107.

B. Resmi Yayınlar

Düstur, Üçüncü Tertip, C 3.

Düstur, Üçüncü Tertip, C 4.

Düstur, Üçüncü Tertip, C 5.

Düstur, Üçüncü Tertip, C 6.

İstanbul İstiklâl Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları), C II, TBMM Yay., Ankara, 2015.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C 4, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: I, C 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: II, C 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: II, C 6.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: II, C 15.

C. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Hâkimiyeti Millîye

İkdam

Tanin

Vakit

Vatan

D. Araştırma Eserler

AKYÜREKLİ, Mahmut, **Gerekçe ve Hükümleriyle Şark İstiklâl Mahkemesi Kararları**, C I, Nübihar Yay., İstanbul, 2014.

ALBAYRAK, Sadık, **İstiklâl Mahkemesi Kurbanı 22 Yaşında Bir Hoca**, Derin Tarih Yay., 2013.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1994.

AYBARS, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, C I-II, İleri Kitabevi Yay., İzmir, 1995.

ÇULCU, Murat, **Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası**, Kastaş Yay., İstanbul, 1992.

İNAN, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK. Yay., Ankara, 1996.

SATAN, Ali, **Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması**, Ufuk Yay., İstanbul, 2013.

Ek:

İbrahim Edhem Efendi İstanbul İstiklâl Mahkemesinde Yargılama Sonrası Fındıklı Sarayı'ndan Çıkarken. **Vakit**, No: 2166 (7 Kanunusani 1340/7 Ocak 1924), s.1.

ŞARK İSTİKLÂL MAHKEMESİNDE GÖRÜLEN BİR DAVA: “GAZETECİLER DAVASI”

Yurdal DEMİREL*

ÖZET

Şark İstiklâl Mahkemesi, Şeyh Said İsyanını bastırmak amacıyla 4 Mart 1925 tarihinde Meclis kararıyla kurulmuştur. Mahkeme Diyarbakır, Elazığ, Urfa ve Malatya illerinde yaklaşık iki yıl çalışmıştır. Mahkeme, Şeyh Sait’le birlikte yargılananlar hakkında verilen kararın infaz edilmesinden sonra, 11 Temmuz 1925 Cumartesi günü Diyarbakır’dan Elazığ’a geçmiştir. Elazığ’da ele alınan davalardan biri de Diyarbakır’dan beri devam eden “Gazeteciler Olayı” olmuştur.

Şeyh Sait mahkemede yapılan sorgusunda bazı gazeteler neşriyatının kendilerini isyana tahrik ve teşvik edici mahiyetteki yazıları ihtiva ettiğini, bu kabil yazıların hükümete karşı kin ve adavetlerini artırdığını söylemiştir. Emekli Binbaşı Kasım Bey’de, Şeyh Sait’in bu sözlerini teyid ederek “Matbuat bunlara çok tesir ediyordu. Şeyh Sait’e bu cesareti veren gazetelerdir. Gazetelerin neşriyatı halkı da teşvik etti ve cesaretlerini artırmıştır” şeklinde beyanat yapmıştır. Şeyh Sait’in Vartolu Kasım Bey tarafından da desteklenen ifade ve iddiaları üzerine Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey, Savcı Süreyya Bey’den bu konuda mütalaa istemiştir.

* Öğrt., Millî Eğitim Bakanlığı, yurdaldemirel@gmail.com

Mahkeme heyeti 7 Haziran 1925 tarihinde oy birliğiyle Sebilürreşat gazetesi sahibi ve yazarı Eşref Edip, Tevhid-i Efkar gazetesi sahibi Velit Ebüzziya, Tok Söz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Son Telgraf gazetesi sahibi Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu) ile yazarı Sadri Ethem (Ertem), Vatan gazetesi Sahibi Ahmet Emin (Yalman) ile yazarlarından Ahmet Şükrü, Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayakon) ve Sayha gazetesi Sahibi Gündüz Nadir'i isyana kışkırtmak suçundan tutuklu sanık olarak getirilmelerine ve yargılanmalarına karar vermiştir. Ayrıca Sebilür Reşat, Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, Vatan, İstiklâl, Tanin, İleri gazeteleri ile Tok Söz gazetelerinin 1924 senesi Ocak ayından itibaren kararın alındığı tarihe kadar yayınlanan nüshalarının incelenmek üzere celp olunmasına karar verilmiştir.

Bu çalışmamızda “Gazeteciler Davası” olarak adlandırılan davada yargılanan gazetecilerin tutuklanma süreci, mahkemede yargılanma süreçleri hakkında bilgi verilecektir. TBMM arşivi, mahkeme tutanakları, günün gazeteleri, tutuklu olan gazetecilerin ve mahkeme heyeti üyelerinin hatıralarına dayanarak davanın öncesi, mahkeme süreci ve sonrasında nasıl ele alındığı açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstiklâl Mahkemeleri, Şark İstiklâl Mahkemesi, Elaziğ, “Gazeteciler Davası”, Eşref Edip, Abdülkadir Kemali, Ahmet Emin.

**A CASE IN THE EAST INDEPENDENCE
TRIBUNAL: “CASE OF JOURNALISTS”**

ABSTRACT

East Independence Court was established to suppress the revolt of Şeyh Sait by the act of parliament on March 4, 1925. Court had been on duty for two years in the cities of Diyarbakır, Elazığ, Urfa and Malatya. The court moved to Elazığ from Diyarbakır on Saturday on July 11, 1925 after the execution of the Court’s decision about the ones with Şeyh Sait. One of the investigated cases in Elazığ was the case named “Gazeteciler Olayı / Journalists’ Case”.

Şeyh Sait claimed in court that some of the newspapers had articles that provoke and encourage them to revolt and these articles raised hate and hostility against the government. Former Major Kasım Bey by confirming the words of Şeyh Sait, he claimed “The press affected them a lot. It was the newspaper that encouraged Şeyh Sait. Publications of newspapers provoked people and increased their courage.” The Presiding Judge of the Court Müfit Bey asked for opinion of Attorney Süreyya Bey related to this subject by the claims of Şeyh Sait that was supported by Vartolu Kasım Bey.

Court Board made a decision unanimously to bring Eşref Edip, both owner and writer of Sebilür Reşat Newspaper, Velit Ebüzziya, owner of Tevhid-i Efkâr Newspaper, Abdülkadir Kemali (Öğütçü), owner of Toksöz Newspaper, Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), owner of Telgraf Newspaper, Sadri Ethem (Ertem), writer of Telgraf Newspaper, Ahmet Emin (Yalman), owner of Vatan newspaper and the writers of the newspaper Ahmet Şükrü, Suphi Nuri (İleri) İsmail Müştak (Mayakon) and Gündüz Nadir, owner of Sahya Newspaper as the accused for provoking to revolt and be judged pending trial in July 7, 1925. Besides, a decision was made to investigate copies of Sebilür Reşat, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Vatan, İstiklâl, Tanin, İleri and Tok Söz newspapers from January 1924 to the date of the verdict.

In this research the imprisonment period, judgement on court process of the “Gazeteciler Olayı / Journalists’ Case” will be clarified. Judging process and afterwards are to be tried to elucidate based on TBMM (Grand National Assembly of Turkey) archives, court reports, newspapers of the case’s time, arrested journalists’ and Court Board members’ memories.

Keywords: Independence Courts, East Independence Court, Elazığ, Journalists Case, Ashraf Edip, Abdulkadir Kemali, Ahmet Emin.

GİRİŞ

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ VE ŞARK İSTİKLÂL MAHKEMESİ

İstiklâl Mahkemeleri, kökenini Fransız devriminden sonra kurulan olağan üstü yetkilerle donatılmış İhtilal Mahkemelerinden alıyordu. İnsan ve vatandaşlık hakları beyannamesine aykırı olağanüstü yetkilere sahip olarak kurulan mahkemeler örnek alınmıştır. İhtilal Mahkemeleri 1793 yılında kurulmuştur. Bu mahkemeler inkılap düşmanı her teşebbüsü, hürriyet, eşitlik, birlik, cumhuriyetin bölünmezliği ilkesine, devletin iç ve dış güvenliği aleyhindeki her su’i-kastı ve krallığı tekrar kurmak hedefini güden, millet hakimiyetine karşı koyan bütün komploları yargılamak ve cezalandırmak yetkisi ile kurulmuşlardı. Mahkemelerde bir jüri, bir savcı ve iki yargıç vardı¹.

İstiklâl Mahkemeleri, Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere iki dönemde ele alınabilir. Millî Mücadele Dönemi İstiklâl Mahkemeleri birinci ve ikinci dönem olmak üzere iki ayrı dönemde kurulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi’nden sonra Osmanlı Devleti resmen olmasa da fiilen sona erdi. Bunun üzerine Millî Mücadele’yi başarıya ulaştırmak ve elde kalan toprakları düşman istilasından korumak için 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi kuruldu. Kurulan Meclisin en önemli sorunlarından biri askerlikten firar edenler oldu. Otoritenin sarsıldığı, düşman işgallerinin başladığı böyle bir dönemde soygun ve yağmacılık yapan firari askerler memleketteki otoriteye büyük zarar vermeye başladılar².

1 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, C I-II, İleri Kitabevi, İzmir, 1995, s. 42-43.

2 Abdulhekim Koçin, “Giriş”, **İstiklâl Mahkemeleri**, TBMM Kütüphane ve

Karahisarısahib Mebusu Şükrü Bey 25 Nisan 1920 tarihinde Meclisin açılmasıyla birlikte alınacak kararlara bütün “Osmanlı tebaasının” itaat etmesi için Millî Meclisin kararları aleyhinde bulunanlar veya uymayanlar ancak vatan haini olabilirler ve bu gibilerin de vatan ihanelle suçlandırılmaları gerektiği gerekçesiyle, iki maddelik bir önergeyi Meclis Başkanlığına verdi. Teklifin ikinci maddesinde yer alan “Hiyanet-i Vataniye Hakkındaki Kanun-ı Mahsus, bu gibiler hakkında tatbik olunur.” hükmü ile kanunun çıkış süreci başlamıştır. 2 numaralı Hiyanet-i Vataniye Kanunu³ uzun tartışmalar neticesinde 29 Nisan 1920 tarihinde 14 madde olarak kabul edilmiştir. Bu kanunun birinci maddesi ile Meclisin meşruluğu tescil edilmiştir. Kanunun ikinci maddesi ile isyana katılanlara idam cezası verileceği, isyanı teşvik edenlere de Ceza Kanunu’nun 45. ve 46. maddeleri gereğince hüküm verileceği ilan edilmiştir. Bozguncu ve propagandacılar ile onlara yardım edenler de Hiyanet-i Vataniye suçu kapsamına alınmıştır. Mahkemeler, Hiyanet-i Vataniye Kanunu gereğince verdikleri kararları Meclise gönderiyorlardı. Meclis, gelen kararları Adliye Encümenine havale ediyor ve Encümenden gelen karar doğrultusunda hüküm veriyordu⁴.

Hiyanet-i Vataniye Kanunu’ndan beklenen sonucun alınabilmesi ve kanunun eksikliklerinin yok edilebilmesi, hızlı çalışan, çabuk karar verip uygulayan mahkemelerin kurulmasına bağlıydı. Hiyanet-i Vataniye Kanunu’nun kabulünden sonra, uygulanması mevcut mahkemelere bırakılmış ve dört aylık bir deneme yapılmıştı. Bu uygulamanın sonucu normal mahkemelerin ve harp divanlarının bu görevi yapamadıklarını gösterdi. Asker kaçağı, cepheyi bırakıp kaçtığında cephe gerisinde kendisine hayat hakkı tanımayan bir güç bulundu-

Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yay., C I, Ankara, 2015, s. IX.

3 Kanun metni için bk. Aybars, **a.g.e.**, s. 28-29; **İstiklâl Mahkemeleri**, s. 43-44.

4 Aybars, **a.g.e.**, s. 25-32; **İstiklâl Mahkemeleri**, s. 1.

ğuna inanmalı idi. Ancak, böyle bir güce duyulan ihtiyaç ve normal mahkemelerin çalışmalarından olumlu sonuç alınamaması, Millî Mücadele’yi baltalayacak olayların ve karşı davranışların yok edilememesi, merkezi otoritenin kurulamaması, İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunu hazırlayan etkenler oldu⁵.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun dört aylık uygulama süresinde beklenen sonuç alınamadığından kanunu daha etkin hâle getirmek için İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunu sağlayan Firariler Hakkında Kanunun Meclisçe kabul edilmesi gündeme gelmiştir.

Cepheden firar edenlerin artması endişe verici boyuta ulaştınca hükümetin bu durumla mücadele edebilmesi için çareler aranmıştır. Askerlikten firar edenlere Askerî Ceza Kanunu hükümleri çerçevesinde ceza veriliyordu. Ancak bu kanunla firarilere genellikle üç ay, altı ay prangabent cezaları veriliyordu. Bu cezalar ise firarilere cephede savaşmaktan daha kolay geliyor ve firarların artmasına sebep oluyordu. Bu nedenle firarların önüne geçebilmek amacıyla şiddetli tedbirler alınması, firar edenleri himaye ve teşvik edenlerin cezalandırılması için yeni bir kanun çıkarılması çalışmalarına başlanılmıştır. 2 Eylül 1920 tarihinde, orduda kaçakların önüne geçmek amacıyla, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal tarafından verilen “Seferberlikte firar ceraimini irtikab edenler hakkında” önerge Meclis gündemine alınmıştır. Aynı gün Müdafaa-i Millîye Vekili Ferik Fevzi Paşa tarafından “Ahval-i hazıra dolayısıyla görülen lüzum ve ihtiyac-ı fevkaladeye binaen vakt-i sefere mahsus olmak üzere firariler hakkında kaleme alınan mevadd-ı kanuniye müsveddesi ol babdaki esbab-ı mucibe layihasiyle maan takdim kılınmış olmakla müstacelen Meclis-i Millîce tetkik ve tasdikine delalet buyrulması maruzdur.” şeklinde verilen önerge ile İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasına dayanak sağlayan Firariler Hakkında Kanun’un görüşmelerine başlanmıştır⁶.

5 Aybars, a.g.e., s. 35.

6 İstiklâl Mahkemeleri, s.1.

Firariler Hakkında Kanun'un⁷ kabul edilmesinin ardından bu kanuna dayanılarak İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasına, kurulacak olan mahkemelerin firar eden askerlerle ilgilenmesine ve bu konuda verecekleri kararların da temyizinin olmayacağına karar verildi. Bu kanundan bir hafta sonra 18 Eylül 1920 tarihinde Heyet-i Vekile'nin verdiği teklifle on dört yerde İstiklâl Mahkemesi kurulması istendi ve aynı gün 45 numaralı Meclis Kararı ile Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Kayseri olmak üzere yedi bölgede İstiklâl Mahkemesinin acilen kurulması kararlaştırıldı⁸. Daha sonra 27 Ekim 1920 tarihinde Meclis tezkeresiyle Kayseri İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına gerek olmadığı kararlaştırılmıştır. Bu altı mahkemenin yanında 68 numaralı Meclis Kararı ile 9 Kasım 1920 tarihinde Diyarbakır'da, 73 numaralı Meclis Kararı ile 15 Kasım 1920 tarihinde Pozanti'da birer İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına karar verilmiştir. Böylece sekiz İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur. Ancak bunlardan Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi görevine başlayamamıştır⁹.

26 Eylül 1920 tarihinde çıkarılan 28 numaralı kanunla İstiklâl Mahkemelerinin yetkileri genişletilerek, mahkemelere asker kaçakları yanında, Hıyanet-i Vatanîye Kanunu kapsamında bulunan askerî ve siyasi casusluk suçlarına bakma yetkisi verilmiştir. Bu dönemde kurulan bu ilk mahkemeler 4 aylık görev süresinden (Ankara İstiklâl Mahkemesi hariç) sonra 17 Şubat 1921 tarihinde 97 numaralı Meclis Kararıyla kapatılmıştır¹⁰.

Bu dönemde kurulan İstiklâl Mahkemeleri askerlikten firar edenlerle alakalı davalara bakmanın yanı sıra gasp, soygun, iç güvenliği

7 Kanun metni için bk. Aybars, **a.g.e.**, s. 41-42; **İstiklâl Mahkemeleri**, s. 112.

8 Koçin, a.g.m., s. IX.

9 **İstiklâl Mahkemeleri**, s.2-3.

10 **İstiklâl Mahkemeleri**, s.3.

ihlal, bozgunculuk, casusluk gibi davalara da baktı. Ankara İstiklâl Mahkemesi bu mahkemelerden farklı olarak gıyaben Sadrazam Damat Ferit Paşa, Rıza Tefik, Reşat Halis, Çerkez Ethem’in davaları ile Mustafa Sağır ve Yeşil Ordu gibi siyasi ağırlıklı davalara da baktı¹¹.

İstiklâl Mahkemelerinin kapatılmasından sonra firar, casusluk, soygunculuk gibi suçlarla Divan-ı Harpler ve Bidayet Mahkemeleri ilgileneşine rağmen istenilen sonuç alınamamıştır. Bu gelişmeler üzerine 22 Temmuz 1921 tarihli 140 numaralı Meclis Kararıyla Konya, Kastamonu ve Samsun olmak üzere, üç bölgede İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına karar verilmiştir. Çok geçmeden, iki hafta sonra 5 Ağustos 1921 tarihinde tartışmalı geçen bir oturum sonunda çıkarılan 144 numaralı Başkumandanlık Kanunu’yla Meclis tarafından, Mustafa Kemal Paşa’ya Meclis’in sahip olduğı yetkileri şahsında toplamak ve meclis adına yürütmek üzere üç ay süreyle Başkumandanlık yetkisi verildi. Böylece, Mustafa Kemal meclis yetkilerini şahsında toplayan mutlak idareci oldu. Verdiği emirler kanun sayılacaktı. Bu tarihe kadar Meclise karşı sorumlu olan İstiklâl Mahkemeleri, doğrudan doğruya Başkumandan Mustafa Kemal’e bağlandılar. Ayrıca bu kanunla birlikte ve 8 Eylül 1921 tarihli Başkumandanlık tezkeresiyle Yozgat İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur¹².

İkinci dönem İstiklâl Mahkemeleri yine öncelikli olarak asker kaçakları ve emniyet-i dahiliye ile alakalı davalara bakmıştır. Bunun yanında Tekalif-i Millîye emirlerinin uygulanmasında da mahkemelerin etkin bir rolü vardır. Ayrıca Samsun İstiklâl Mahkemesi Pontuşçulukla ilgili davalara da bakmıştır¹³.

11 Birinci dönem İstiklâl Mahkemelerinde bakılan davalar ve dönemin değerlendirmesi ile ilgili geniş bilgi için bk.: Aybars, **a.g.e.**, s. 49-96. Ayrıca Ankara İstiklâl Mahkemesi ve burada görülen davalar hakkında geniş bilgi için bk.: Kılıç Ali, **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yay., İstanbul, 1955.

12 Aybars, **a.g.e.**, s. 100-102; **İstiklâl Mahkemeleri**, s.3.

13 İkinci dönem İstiklâl Mahkemelerinde bakılan davalar ve dönemin değerlendirmesi ile ilgili geniş bilgi için bk. Aybars, **a.g.e.**, s. 103-125.

Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süre ile verilmiş olan Başkumandanlık aralıklarıyla üç defa uzatılmış, 20 Temmuz 1922 tarihinde kabul edilen 245 numaralı kanunla süresiz hâle getirilmiştir. Ancak Meclisin yetkilerini şahsi olarak kullanma durumu iptal edilmiştir. Ayrıca yine aynı tarihte çıkarılan 271 numaralı Meclis Kararıyla Başkumandanlık Kanunu'na tevfikan İstiklâl Mahkemeleri azalarının vazifelerine son verilmiştir. Ardından 31 Temmuz 1922 tarihinde 249 numaralı İstiklâl Mahakimi Kanunu¹⁴ çıkarılmıştır. Bu kanunla birlikte, firariler hakkındaki 11 Eylül 1336 tarihli kanun ve tadilleri ve 26 Eylül 1336 tarihli İstiklâl Mahkemeleri Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Bununla birlikte İstiklâl Mahakimi Kanunu yeniden düzenlenerek, İstiklâl Mahkemelerinin görev ve yetkileri belirlenmiştir. Kanunda yapılan bu değişiklikten sonra 1 Ağustos 1922 tarihli 274 numaralı Meclis Kararıyla, çıkarılan bu kanuna tevfikan ikinci kez kurulmuş olan İstiklâl Mahkemelerinin faaliyetlerine son verilmiştir¹⁵.

İstiklâl Mahakimi Kanunu kabul edildikten sonra Samsun İstiklâl Mahkemesinin kaldırılmasıyla birlikte Amasya, Samsun ve çevresinde asayişin bozulması ve Rum çetelerinin asayişsizliği nedeniyle Amasya'da bir İstiklâl Mahkemesi kurulması gündeme gelmiştir. Mahkeme üyeleri seçilip göreve başlamış ancak yaklaşık bir ay kadar çalışmıştır. 27 Kasım 1922 tarihinde Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in Meclis'e sunduğu beyanatta bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin büyük ölçüde azaldığı için Amasya'da bir İstiklâl Mahkemesine ihtiyaç kalmadığını beyan etmesiyle mahkeme fiilen kaldırılmıştır¹⁶.

Yunanlıların kesin yenilgisi ve Anadolu'nun düşman işgalinden tamamen kurtarılmasından sonra, bu bölgelerde işgal sırasında

14 Kanun metni için bk. Aybars, **a.g.e.**, s. 127-129; **İstiklâl Mahkemeleri**, s. 163-165.

15 **İstiklâl Mahkemeleri**, s.3.

16 Aybars, **a.g.e.**, s. 130-133; **İstiklâl Mahkemeleri**, s.3.

düşmanla iş birliği yapmış, durumdan yararlanıp soygun, cinayet ve yolsuzluk gibi suçları işlemiş olanların cezalandırılmaları amacıyla 4 Aralık 1922 tarihinde Abdulkadir Kemali Bey tarafından teklif verilmiştir. Be teklif ile kurtarılmış bölgelerde üç bölgede İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına ve bu bölgeleri Heyet-i Vekilenin tayin etmesine karar verilmiştir. 13 Aralık'ta Heyet-i Vekile İzmir, Bursa ve Eskişehir merkez olmak üzere mahkemelerin kurulmasına dair tezkereyi Meclise sunmuştur. Bu mahkemelerden İzmir İstiklâl Mahkemesinin aza seçimleri yapılmasına rağmen, mahkeme kurulamamıştır. Mebusların oylamaya bile katılmayacaklarını bildirmeleri üzerine konu tekrar gündeme gelmemiştir¹⁷.

20 Ocak 1923 tarihinde yapılan gizli celsede İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf Bey, Elcezire mıntıkasında bir İstiklâl Mahkemesinin kurulmasının gerekliliği hakkında Meclise bilgi vermiştir. Ardından 25 Ocak 1923 tarihli 335 numaralı Meclis Kararı ile Elcezire'de bir İstiklâl Mahkemesinin kurulması kararı verilmiştir. Mahkeme 9 Mart 1923 tarihinden 11 Mayıs 1923 tarihine kadar iki ay çalışmıştır. Çalışmaları sırasında Diyarbekir, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz ve Malatya'da bulunmuştur. Elcezire İstiklâl Mahkemesinin görev süresinin sona ermesiyle birlikte Cumhuriyetin ilanından önce kurulan İstiklâl Mahkemelerinin görevi son bulmuştur¹⁸.

Cumhuriyet Dönemindeki İstiklâl Mahkemeleri 1923-1927 yılları arasında, Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan yeni rejimin hayat hakkını savunma perdesi altında, her türlü muhalefeti sindirme ve ortadan kaldırma amacıyla kurulan mahkemelerdir. En önemli Kemalist devrimlerin İstiklâl Mahkemeleri aracılığıyla uygulandığı söylenebilir.

17 Geniş bilgi için bk. Aybars, **a.g.e.**, s. 133-137.

18 Aybars, **a.g.e.**, s. 137-141; **İstiklâl Mahkemeleri**, s.4.

Bu dönemde kurulan İstiklâl Mahkemeleri, İstanbul, Ankara ve Şark İstiklâl Mahkemeleridir¹⁹.

Saltanat ve hilafetin kaldırılması, Cumhuriyet'in kurulması gibi hadiseler Mecliste ciddi bir muhalefetin oluşmasına sebep oldu. Mecliste muhalefetin ve görüş ayrılıklarının derinleştiği böyle bir dönemde 13 Şubat 1925 tarihinde dönem içerisinde “*Genç Ayaklanması*”, “*Genç İsyanı*” olarak anılan fakat tarihe “*Şeyh Said İsyanı*” olarak geçen ayaklanma meydana geldi.

Olayı bir karşı devrim olarak algılayan İsmet Paşa ve Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde kendisine yakın olan bir grup, Başvekil Ali Fethi Bey'i pasif kalmakla suçlayarak, sert bir muhalefete başladılar. 4 Mart 1925 tarihinde Ali Fethi Bey Başvekillikten istifa etti ve yerine İsmet Paşa Başvekilliğe getirilmiştir. İsmet Paşa Başvekilliğe getirildiği gün 578 numaralı Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır.

Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabul edilmesinin hemen ardından aynı gün kabul edilen 117 numaralı Meclis Kararı ile “Harekâtı Askeriye Mıntıkasında ve Ankara'da Birer İstiklâl Mahkemesi Teşkilî” hakkındaki tezkere kabul edilmiş ve Ankara İstiklâl Mahkemesinin idam kararları Mecliste onaylanmış, Harekâtı Askeriye bölgesindeki mahkemenin idam kararlarının ise Meclise sunulmadan infaz edilebilmesi onaylanmıştır.

Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabulünden sonra hükümet, 6 Mart 1925 tarihinde kanunun birinci maddesine dayanarak, İstanbul'da Tevhid-i Efkar, İstiklâl, Son Telgraf, Aydınlık, Orak ve Çekiç, Sebülürreşad, Adana'da Sayha ve Trabzon'da İstikbal adlı gazete ve dergileri, zararlı ve yıkıcı yayında buldukları gerekçesiyle kapattı²⁰.

19 Seyfettin Aslan - Tahir DüNDAR, “Cumhuriyet Döneminde İstiklâl Mahkemeleri”, **Mukaddime**, C 5, S 1, Mardin, 2014, s. 29.

20 **Vakit**, 7 Mart 1925, s.1; **Vakit**, 8 Mart 1928, s.1; **Tanin**, 7 Mart 1925, s.1.

7 Mart 1925 Cumartesi günü Büyük Millet Meclisinin 71’inci içtımının 1’inci celsesinde isyan bölgesi ve Ankara İstiklâl Mahkemelerinin üye, savcı ve başkanlarının seçimi yapıldı. Şark İstiklâl Mahkemesinin üye seçiminde başkanlığa 126 oy ile Hacim Muhittin Bey (Giresun), savcılığa 124 oy ile Ahmet Süreyya Bey (Karasi), üyeliklere 123 oy ile Ali Saib Bey (Kozan), 125 oy ile Avni Bey (Bozok), 122 oy ile Müfit Bey (Kırşehir) seçildiler²¹.

12 Mart tarihli meclis oturumunda İsyın Bölgesi İstiklâl Mahkemesi başkanlığına seçilen Giresun mebusu Hacim Muhittin Bey’in meclisin kendisine gösterdiği teveccühe teşekkür ettikten sonra, bir buçuk aydan beri devam eden grip hasatlığının etkisiyle sağlık durumunun uzun seyahat icrasına uygun olmadığını bu nedenle istifa ettiğini bildiren telgrafı okunmuştu. İstifa eden Hacim Muhittin Bey’in yerine reislik için 12 Mart’ta yapılan seçime 106 aza katılmış; bir kişi oylama işleminden sonra katıldığı için oyu geçerli sayılmamış, 17 çekimser oya karşı Mazhar Müfit Bey’e 87 oy verilmişti. Ancak görüşmeye yeter sayı olmadığından oylamanın tekrarına karar verilmişti²².

Daha sonra 16 Mart’ta yeni bir seçim yapıldı. 17 Mart’ta belli olan sonuca göre kullanılan 117 oyun 97’sini alan Mazhar Müfit Bey başkanlığa seçildi²³.

Bu seçim sırasında Abdullah Bey, mahkemenin adının “Vilayet-i Şarkıye İstiklâl Mahkemesi” değil, “İsyın Bölgesi İstiklâl Mahkemesi” olduğunu belirtti ve bu istek uygun bulundu.

Sonuçta Şark (Harekat-ı Askeriye Mıntıkası) İstiklâl Mahkemesinin kuruluşu şu şekilde belirlendi²⁴:

21 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi** (bundan sonra TBMM ZC), C 15, İçtima Senesi 2, İçtima 71, s.218-253.

22 **TBMM ZC**, C 15, İçtima Senesi 2, İçtima 76, s. 397; **TBMM ZC**, İçtima Senesi 2, İçtima 79, s. 576.

23 **TBMM ZC**, İçtima Senesi 2, İçtima 79, s. 576.

24 Ahmet Süreyya Örgöevren, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi**

Reis : Mazhar Müfit Bey (Kansu) (Denizli)

Müdde-i Umumi : Ahmet Süreyya Bey (Örgeevren) (Karasi)

Üye: Ali Saib (Ursavaş) (Urfa)

Üye: Lütfi Müfit (Özdeş) (Kırşehir)

Yedek: Avni Doğan Bey (Bozok)

8 Mart'ta gazeteler seçim haberlerini vermişlerdi. Ankara İstiklâl Mahkemesi 8 Mart'ta işe başlamıştır.

Şark (Harekat-ı Askeriye Mıntıkası) İstiklâl Mahkemesi Heyetinin hemen hareket ederek kaza çevresini teşkil eden on dört vilâyet ve iki kaza içinde bulunan Diyarbakır'ı ilk merkez yaparak vazifeye başlaması tensip edildi. Ancak heyet erkânının seyahat hazırlıklarının tamamlanması, mahkeme ve müdde-i umumîlik kalemleri için gereken kâtipler kadrosuna personel tedariki gibi hususlar mahkeme heyetinin derhal yola çıkmalarını mümkün kılmamıştır. Bundan başka, mevsim ve yol vaziyeti de derhal seyahate pek elverişli değildi. Ayrıca gidişi engelleyen en önemli hususlardan biri de isyan harekâtının şiddetle devam etmekte bulunduğu geniş bir bölge içinde, mahkemenin kurulup, icabında vazife yapacağı bir yerden diğer yere, sürat ve emniyetle gidebilmesi oralarda kaza vazifesi yapabilmesi için, daima emrinde bulunacak nakil vasıtalarına kati bir lüzum ve ihtiyaç da vardı²⁵.

Bir ay içinde hazırlıklarını tamamlayan mahkeme heyeti 4 Nisan 1925 tarihinde Ankara'dan yola çıkmıştır. Adana-Antep-Urfa istikametinde yaptıkları uzun bir yolculuktan sonra 12 Nisan 1925 tarihinde akşam saat 19 civarında Diyarbakır'a varmış ve Vali Mithat Bey ve Mürsel Paşa ile beraberindeki bazı subaylar tarafından karşı-

-**Vesikalar, Olaylar, Hatıralar**-, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2002, s. 88.

25 Örgeevren, **a.g.e.**, s. 89.

lanmışlardır. Ertesi gün, 13 Nisan 1925 tarihinde bütün heyet azası hep birlikte Vali Mithat Bey'in vilayeti adliye binasında Şark İstiklâl Mahkemesi için hazırlattığı binayı görmeye gitmiştir. İç kaledeki vilayet konağı ile hemen onun yanında bulunan ordu müfettişlik binası ve kolordu binasının yanında bulunan binanın durumu kötü idi. Mahkeme heyeti Adana'dan valiye telgraf çekerek mahkeme için iyi bir daire hazırlamasını rica etmelerine rağmen bu kötü durumdaki binanın hazırlanmasına memnun olmayarak, Valiyle beraber Hükümet konağını gezerek mahkeme salonu olmaya müsait büyükçe bir salon ile Reis ve azalar için bir, müddeimumilik için bir, mahkeme ve müdde-i umumilik kalemleri olarak da iki olmak üzere toplam dört odanın mahkeme için tahsis edilmesini Vali'den istedi. Vali Mithat Bey'in bir mazeret olarak ileri sürdüğü imkânsızlığa rağmen, heyet duruşma salonu bütün levazımıyla Şehir ve Belediye Reisi Nazım Bey'in gayretiyle bizzat mahkeme tarafından iki gün içinde ikmal ettirildi²⁶.

İlk iş olarak divanı harplere, adliye mahkemelerine, valilere bir yazıyla Sark İstiklâl Mahkemesinin göreceği davaların ne gibi cürümlere münhasır olduğunu açıklayarak, bu cürümlerden dolayı sanık olarak tutuklu bulunan şahısların soruşturma evrakıyla birlikte derhal Diyarbakır'da vazifeye başlayan Şark İstiklâl Mahkemesi Savcılığına gönderilmelerini bildirdi²⁷.

14 Nisan 1925 günü Diyarbakır'daki divan-ı harpte görülmekte olan davalara ilişkin evrak savcılıkça alındı. Teslim edilen dosyaların suçluları da divan-ı harp kararıyla tutuklu bulunuyorlardı. Artık Şark İstiklâl Mahkemesi yargılamalara fiilen başlamıştı²⁸.

26 Örguevren, a.g.e., s. 90-102.

27 Örguevren, a.g.e., s. 103.

28 Örguevren, a.g.e., s. 103.

Mahkemenin ilk davası Diyarbakır'a gelişinden dört gün sonra yani 16 Nisan 1925 Perşembe günü yapılan Şeyh Eyüp ve Dr. Fuat Bey'in davası olmuştur. Mahkeme bu davadan sonra; Kürdistan Teali Cemiyetinin Reisi Seyit Abdülkadir, yanında oğlu Mehmet ve Erbil'li Hüsrev aşireti üyelerinden Nafiz ile Kürt Teali Cemiyeti üyesi Palulu Abdullah Sadî'nin yargılanması gibi davaları görülmüştür²⁹.

27 Haziran'da Şark İstiklâl Mahkemesinde Savcı Süreyya (Örgeevren), Şeyh Sait ve diğer sanıklar hakkındaki iddianamesini hazırlamış ve 28 Haziran'da Mahkeme Şeyh Sait ve diğer sanıklar hakkında idam kararı almıştır. Şeyh Sait ve 47 sanık hakkındaki idam hükmü, 2 Temmuz'da Diyarbakır'da infaz edilmiştir³⁰.

1. ŞARK İSTİKLÂL MAHKEMESİ

Şark İstiklâl Mahkemesi Şeyh Sait'le birlikte yargılananlar hakkında verilen kararın infaz edilmesinden ve "*fikirler biraz sükûn bulduktan sonra*"³¹, 11 Temmuz 1925 Cumartesi günü Diyarbakır'dan Elâzığ'a gitti. Yargılanmak üzere tutuklu bulunan sanık gazeteci ve yazarlar da Elâzığ'a sevk olundular³².

Mahkeme heyeti şehirde Vali Ali Rıza Bey, Kumandan Nureddin Paşa, belediye reisi ve şehir ileri gelenleri tarafından karşılanmışlardır³³.

Mahkeme Elâzığ'da göreve başladıktan sonra bir mazereti çıkan Savcı Ahmed Süreyya Bey, 3 Ağustos'ta izinli olarak ayrıldığından o

29 Geniş bilgi için bk.: Aybars, **a.g.e.**, s. 296-310.

30 **Hâkimiyet-i Millîye**, 2 Temmuz 1925.

31 Eşref Edib, **İstiklâl Mahkemelerinde - Sebilürreşad'ın Romanı**, Haz. Fahrettin Gün, Beyan Yay., İstanbul, 2005, s.80.

32 Örgeevren, **a.g.e.**, s. 281.

33 **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1925, s.2.

sırada Ankara’da izinde bulunan Mahkeme azası Avni Bey derhal geri çağrılarak savcılık görevi kendisine verildi³⁴.

Elâzığ Erkek Öğretmen Okulu, İstiklâl Mahkemesinin duruşma salonu olarak ayrıldı. Okul binasını duruşmalara uygun şekilde düzenlemesi için yapılan değişikliklerin bitmesi ile yargılamanın başlayacağı bildirildiğinden, duruşmalar bir süre gecikti³⁵.

Bu arada yargıçlardan Ali Saib Bey, ailevi sebeplerden dolayı izinli olarak Ankara’ya geldi. 16 Temmuz’da Başbakan İsmet Bey ve diğer bakanları ziyaret eden Ali Saib Bey, on beş gün kaldıktan sonra Elâzığ’a döneceğini, Şark İstiklâl Mahkemesinin görevini başarıyla yerine getireceğini, işlerin bitmediğini belirtti. Derebeylerin vatandaşlar üzerinde zulüm ve çıkarlarının devamına asla izin verilmeyeceğini, bu mesele çözümlenene kadar çalışacaklarını söyledi³⁶.

Şark İstiklâl Mahkemesi, gerekli onarım ve düzenlemenin bitmesi üzerine 18 Temmuz’da görevine başladı. İstiklâl Mahkemesi Elâzığ’a vardıktan sonra, Elâzığ Sıkıyönetim Mahkemesinden, ellerindeki suçluların ve dosyaların kendisine devrini istedi. Bunun üzerine 211 kişi ile ilgili dosya İstiklâl Mahkemesine verildi. 20 Temmuz’a kadar yirmi dosya incelendi. 24 Temmuz’da da geri kalan yirmi altı dosya incelemeye Başkanlığa teslim edildi³⁷.

Mahkemenin Elazığ’daki ilk davası 18 Temmuz’da görülmüştür. Bu davada müstahdem bulunduğu Van Hudut Taburu 1. Bölük efradından olup kıtasından firar ederek İran’a giden ve Cumhuriyet

34 Avni Doğan, **Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yay., İstanbul, 1964, s. 173.

35 **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1925, s.2; **Hakimiyeti Millîye**, 15 Temmuz 1925, s.1; **Akşam**, 15 Temmuz 1925, s.1; E. Aybars, 1998, **a.g.e.**, s.276.

36 **Hakimiyeti Millîye**, 17 Temmuz 1925; **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1925, s.2; E. Aybars, 1998, **a.g.e.**, s.277.

37 E. Aybars, 1998, **a.g.e.**, s. 277; **Hakimiyeti Millîye**, 20-26 Temmuz 1925.

idaresi aleyhinde çalışan ve sonradan isyana iştirak eden 28 yaşındaki Bakırmadenli Osman bin Ahmed'in mahkemesi olmuştur. Mahkeme neticesinde adı geçen kişi idama mahkum edilmiştir³⁸.

2. GAZETECİLER DAVASI

2.1. Gazeteciler Hakkında Tutuklanma Kararının Çıkması

Gazeteciler hakkında tutuklanma kararının alınması sırasında mahkeme heyetinde savcı olarak görev yapan Ahmet Süreyya Örgeevren hatıralarında bu süreci şöyle anlatmaktadır³⁹:

“Muhterem okuyucularımızın hatırlıyacıkları gibi, Şeyh Said mahkemede yapılan sorguları cevaplandırırken, bazı gazeteler neşriyatının kendilerini isyana tahrik ve teşvik edici mahiyetteki yazıları ihtiva ettiğini, bu kabil yazıların hükümete karşı “kin ve adavetlerini artırdığını” söylemişti.

Mütekaid Binbaşı Kasım Bey de Şeyh Said'in bu sözlerini teyid ederek “matbuat bunlara çok tesir ediyordu: Şeyh Said'e bu cesareti veren gazetelerdir. Gazetelerin neşriyatı halkı da teşvik etti ve cesaretlerini artırmıştır.” şeklinde beyanat yapmıştı.

Bu hususta adları söylenen gazeteler arasında bilhassa Sebilürreşad, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Tok Söz gibi risale ve gazeteler üzerinde ısrar olunmuştu.

Şeyh Said'in Vartolu Kasım Bey tarafından da desteklenen bu yoldaki ifade ve iddiası üzerine, mahkeme reisi Mazhar Müfit Bey (Kansu) iddia makamından bu hususta mütalâa istedi.

38 **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1925, s.2; **Vakit**, 19 Temmuz 1925, s.1; Mahmut Akyürekli, **Gerekçe ve Hükümleriyle Şark İstiklâl Mahkemesi Kararları-1**, Nûbihar Yay., İstanbul, 2014, s. 45, 357; **Şark İstiklâl Mahkemeleri 1925-1927**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s.22.

39 Örgeevren, **a.g.e.**, s.280.

Maznun şeyhin bu iddia ve beyanatı mutlaktı. Adları söylenen risale ve gazetelerin hangi tarihli nüshalarında neşredilmiş olan hangi yazıların ayaklanmayı tabrik ve teşvik edici mahiyette oldukları bildirilemiyordu. Bu sebeple hangi gazeteler sahip, mesul müdür ve yazarlarının maznun olarak muhakemeye ithal edilmeleri gerekeceğine dair iddia makamınca bir talep ve mütalâada bulunmaya imkân, yoktu. Onun için iddia makamı tarafından bildirilen mütalaada “isyan ve ihtilâlin vukua getirilmesinde müessir olduğu maznunlar tarafından söylenen gazetelerin tayin ve tesbit edilecek zamanlardaki nüshalarının getirtilerek tesbit ve mütalaasından sonra bu hususta bir karara varılması gerektiği” şekli ve manasında bir mütalaa serdolunarak mahkemenin bu hususta takdir salahiyetini kullanması istendi.”

Savcılığın bu talebine rağmen mahkeme heyeti 7 Haziran 1925 tarihinde oy birliğiyle Sebilürreşat gazetesi sahibi ve yazarı Eşref Edip, Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi Velit Ebüzziya, Tok Söz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Son Telgraf gazetesi sahibi Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu) ile yazarı Sadri Ethem (Ertem) Beylerin, hükümet’in manevi nüfuzunu kırarak isyana kışkırtmak suçundan tutuklu sanık olarak getirilmelerine ve yargılanmalarına ve Sebilürreşad, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Vatan, İstiklâl, Tanin, İleri gazeteleri ile Tok Söz gazetelerinin 1924 senesi Ocak ayından itibaren kararın alındığı tarihe değin yayınlanan nüshalarının incelenmek üzere celp olunmasına karar verdi. Verilen bu karar ara karar niteliğinde olduğundan savcılığın karar aleyhine temyiz hakkı bulunmadığından kararın infazına başlandı⁴⁰.

Bu süreçte Savcı Avni Doğan’ın hatıralarından mahkeme heyetinden müdde-i umumi Balıkesir Mebusu Ahmet Süreyya Örguevren’in,

40 Örguevren, a.g.e., s.281.

gazetecilerin Şeyh Said davasına dahil olmaları için bir sebep olmadığını ileri sürdüğünü öğrenmekteyiz⁴¹.

Son dönemde yayınlanan hatıratlarda gazetecilerin tutuklanması konusunda mahkeme heyetinden Ali Saib Bey tarafından Şeyh Said'e gazetecileri işe karıştırsa idamdan kurtulacağı ve ömrünün bundan sonra kalan kısmını sürgün olarak geçireceği konusunda telkinlerin yapıldığı ve bundan dolayı Şeyh Said'in gazeteleri işe karıştırdığı ifade edilmektedir.

Eşref Edib hatıralarında konuyu şöyle dile getirmektedir⁴²:

“- Kabahati gazetecilere yüklemeye kalkıştı. Gazeteleri okuya okuya çalgın bir hale gelmiş; onun üzerine bu işe kalkışmış. Kendisine Ali Saib böyle kanaat vermiş; Eğer sen gazetecileri işe karıştırsan idamdan kurtulursun. Seni sürgün etmekle yetiniriz. Şeyh Said son dakikaya kadar Edirne'ye sürgün edileceği kanaatinde idi.”

Aynı konuda mahkeme heyetinde savcı olarak görev yapan Bozok Mebusu Avni (Doğan) Bey hatıralarında şunları yazmaktadır⁴³:

“Şeyh Said muhakemesi sırasında kendisini isyana sürükleyenlerin, Türk basını olduğunu ileri sürmüş ve bir kısım gazete ve yazarların isimlerini de vermişti. Bu iddia gülünçtü. Gerçi Vatan, Tevhid, İstiklâl, Son Telgraf, Sebilürreşad ve Toksöz gazeteleri, Cumhuriyetin ilanından başlayarak, Hilâfetin kaldırılması dünya işlerinin dinden ayrılması sırasında yersiz ve çok yıkıcı yayınlarda bulunmuşlardı. Ama Şeyh Said'in mürettep, irticai ve siyasi isyanıyla ne gibi bir münasebeti olabirdi?

...

41 Doğan, a.g.e., s.173.

42 Eşref Edib, a.g.e., s.67.

43 Doğan, a.g.e., s.173-174.

Şeyh Said'in gazeteciler hakkında yaptığı beyanat, kendi fikir ve kendi kanaatinden doğmuş değildir, ona telkin yapılmış, muayyen isimler verilerek bunları itham ederse cezasının hafifletileceği vaad olunmuştur.”

19 Haziran'da Velit, Sadri Ethem, Fevzi Lütfi ve Eşref Edib'in tutuklanma kararları İstanbul'a geldi. Emri alan İstanbul Valiliği tutuklama işlemlerini yerine getirdi. Son Telgraf gazetesi başmuharriri Sadri Ethem matbaada iken memurların gelişi üzerine burada arkadaşları ile vedalaşıp polis müdürlüğüne getirilmiştir. Son Telgraf gazetesi sahibi Fevzi Lütfi Bey Son Saat gazetesini okurken arandığından haberdar oldu ve polis müdüriyetine gelmiştir. Tevhid-i Efkâr gazetesinin sahibi Velid Bey de arandığını gazetelerden öğrenince Vali Süleyman Sami Bey'e telefon ederek polis müdüriyetine gitmiştir. Onun gelişiyle birlikte gazetenin idare müdürü Nail Bey ile hademelerinden Hidayet Beyler serbest bırakılmışlardır⁴⁴.

Tok Söz gazetesinin sahibi Abdulkadir Kemali Bey Adana'dan Diyarbakır'a sevk edilmiştir⁴⁵. Eşref Edib Bey ise haberi Heybeli Ada'da öğrenmiş ve burada karakola teslim olmuştur. Daha sonra adadan merkezdeki polis müdürlüğüne getirilmiş ve buradan da önce Ankara'ya sonra oradan da Diyarbakır'a sevk edilmiştir⁴⁶.

Tutuklanan gazeteciler ayrı ayrı odalarda tutulup birbiriyle görüştürülmemişlerdir. Gazetecilerin emrine birer hademe verilmiş ve bu hademeler vasıtasıyla dışarıdan olan ihtiyaçları giderilmiştir. Fakat bir ziyaretçileri geldiği zaman Velid Bey Polis Müdürü Ekrem Bey'in odasında diğer tutuklular ise kendi odalarında görüşebiliyorlardı⁴⁷.

44 **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1925, s.1; **Vakit**, 20 Haziran 1925, s.1; **Vakit**, 21 Haziran 1925, s.1.

45 **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1925, s.1.

46 Eşref Edib'in Diyarbakır'a sevk edilişi hakkında geniş bilgi için bk.: Eşref Edib, **a.g.e.**, s.33-69.

47 **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1925, s.1; **Vakit**, 21 Haziran 1925, s.1.

Tutuklu gazeteciler ve sanıklar 22 Haziran'da Diyarbakır'a sevk edildiler. Diğer sanıklar da tutuklanarak Diyarbakır'a geldikleri zaman, Savcılıkla Mahkeme heyetinin bu hususta görüş ve düşünüş farkını Savcıdan öğrendiklerinde biraz rahatladılar.

11 Ağustos 1925 tarihinde birinci grup gazetecilerin muhakemelerinin yapıldığı ilk oturumda Mahkeme Savcısı Avni (Doğan) Bey'in "*mütarekeden sonra bir kısım matbuatda görülen neşriyatın isyanı teshil ve emniyet-i dâhiliyye ve hariciyemizi ihlâl ettiği*" ne dair talebi üzerine;

Vatan gazetesinin kapatılmasına ve sahibi Ahmet Emin (Yalman) ile yazarlarından Ahmet Şükrü (Esmer), İleri gazetesi sahibi Suphi Nuri (İleri) ile İstiklâl gazetesi sahibi İsmail Müştak (Mayokan) ve Adana'da çıkan Sayha gazetesi sahibi Gündüz Nadir Beylerin tutuklanmalarına karar verdi⁴⁸.

Ahmet Emin Bey hatıralarında yargılanma kararının nedeni olarak birinci grupta tutuklanan gazetecilerden bir ikisinin mahkeme heyetine; "*Neden Ahmed Emin ve Ahmed Şükrü gazetelerinin başında ve serbest... Neden İsmail Müştak, Suphi Nuri ve diğerleri bizimle aynı nevi tenkitlerde buldukları halde istisna yollu muamele görüyorlar ve buraya çağırılmıyorlar?*" olarak sızlanmalarını göstermektedir. Ayrıca Ali Saib Bey'in kendisine ve mahkeme heyetindekilerin İsmail Müştak'a olan düşmanlıklarını göstermektedir⁴⁹.

Eşref Edib Bey ise ikinci grup gazetecilerin tutuklanma kararının nedeni olarak Savcı Avni Bey'in verişini şöyle anlatmaktadır:⁵⁰

48 **Vakit**, 12 Ağustos 1925, s.1-2; **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1925, s.1-2; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C 1, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1973, s.345.

49 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, C 2, Pera Yay., İstanbul, 1997, s.1003.

50 Eşref Edib, **a.g.e.**, s.87.

“Fakat o sırada Savcı Avni Bey, yeni bir mesele ortaya attı. “Gazeteciler yalnız şu bir kaç kişiden ibaret değil. Bir takım gazeteciler daha vardır ki, onların muhalif yayınları daha kuvvetli olduğu halde, onlar, bugün İstanbul’da kollarını sallayarak dolaşıyorlar. Bu, bir bütündür, ayrılamaz. Onları da celb etmek lazım.””

Eşref Edib Bey bu kararın alınmasına iki nedenden dolayı çok memnun kaldıklarını yazmaktadır.

*“Bir kere vakit kazanılacak. İkinci olarak şiddetli günlerin geçecek. Sonra, mesuliyet, mahdud sahadan çıkıp genişleyecek; birkaç kişinin yükleneyeceği mesuliyet bir çok arkadaş arasında taksim olunacak. Mesele münferid olmaktan çıkacak, bir matbuat meselesi olacak. Birkaç kişi yerine bir çok gazetecinin sahip ve başmuharrirlerinin bir araya gelmesi elbette bir ferahlık idi.”*⁵¹

İkinci grup gazetecilerin tutuklanma kararıyla birlikte Vatan gazetesi de 12 Ağustos 1925 Çarşamba günü mahkemenin aldığı karar ile müddetsiz olarak tatil edilmiştir.

2.2. Gazetecilerin Elazığ’a Gelişi

Daha önce de değinildiği üzere gazeteciler mahkeme heyetinin Diyarbakır’dan Elazığ’a sevk ile birlikte gelmişlerdir. İlk olarak gelen kafileden Velid Ebuuzziya, Sadri Edhem, Fevzi Lütfi, Abdülkadir Kemali ve Eşref Edib Bey yer almıştır. Gazetecilerle birlikte kafileden Diyarbakırlı Kadı Seyfettinzadelerden üç kardeş yer almıştır⁵².

Gazetecilerin de içinde yer aldığı kafiye Diyarbakır’dan sabah saat sekizde üç otomobil ile hareket etmiştir. Kafiye o gün yaklaşık on saat

51 Eşref Edib, **a.g.e.**, s.87.

52 “Mevkûf Gazeteciler Elaziz’e Giderken”, **Vakit**, 18 Temmuz 1925, s.1; **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1925, s.2; Aybars, **a.g.e.**, s. 329.

süren yolculuğun ardından öğleden sonra saat altıda Elazığ'a varmıştır⁵³.

Yolculuk sırasında ve Elazığ'a geldiklerinde onlara çok iyi davranıldığını gazetelerde yer alan haberlerden öğrenebilmekteyiz.

Vakit gazetesinin 18 Temmuz 1925 tarihli nüshasında "Mevkûf Gazeteciler Elaziz'e Giderken" başlıklı yazıda gördükleri kolaylıklara teşekkür ettikleri dile getirilmiştir. Gazetecilerden Velid Ebuuzziya, Vakit gazetesine verdiği demeçte seyahatin sağlık durumu üzerinde çok iyi bir tesir bırakmasından dolayı olaydan memnuniyetle bahsetmektedir. Ayrıca yolda yanlarına refakatçi olarak verilen iki genç zabitin yolda onlara karşı nezaketle davrandıklarından ve bu durumun gazeteciler tarafından da hoş karşılanmasından ötürü olaydan şükranla bahsetmektedirler⁵⁴.

Gazeteciler 12 Ağustos'ta İstanbul'dan tren ile Elazığ'a sevk edilmişlerdir. 15 Ağustos'ta Adana'ya vardılar. Burada Sayha gazetesinin sahibi Gündüz Nadir Bey de gruba dâhil oldu.

Tutuklu gazetecilerden Suphi Nuri, İsmail Müştak, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü; 15 Ağustos 1925 tarihinde Adana'dan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çektiler. Gazeteciler bu telgraflarında;

"Biz yüksek dehanızın tesis ettiği rejimin tabii ve samimi adamları ve hâdimleriyiz. Vücade getirdiğiniz büyük binada samimi kanaatla birer fikir amelesi gibi çalıştık. Orta çağı kaldırıp, onun yerine az zaman içinde, bu asrı ikame etmek hususundaki muazzam eseriniz, en büyük ve samimi emellerimizin tahakkukundan başka bir şey değildi. Bu itibarla bizim bu gaye ve prensipleri tenkit etmemize imkân yoktur. Biz yalnız

53 "Mevkûf Gazeteciler Elaziz'e Giderken", s.1; **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1925, s.1.

54 "Mevkûf Gazeteciler Elaziz'e Giderken", s.1; **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1925, s.1.

tatbikata ait usuller hakkında fikir beyan etmiştik. Çünkü muazzam dehânızın büyüklüğü, bize daima mevcuttan fazla ve ideal derecesine yakın şeyler istemek hak ve imkânını veriyordu. Tatbikata ait neşriyatımızda hatalı cihetler olabilir. Fakat samimî gayemiz, Cumhuriyet idaresini kuvvetlendirmekten ve yeni rejimin zafer ve istikrarına faydalı olmaktan başka bir şey olamazdı; bize bu idareden başka nefes alma hakkı verecek bir idare tasavvur edemiyoruz. Münakaşa hürriyetinin faydalarına karşılık, elbette mahzurları da vardı. Bunların Şeyh Sait gibi hainlerin suikastini kolaylaştıracağı tarzında bir zannı hatıra getirebileceğini tasavvur etseydik kalekimizi kırmakta, bir saniye, tereddüt etmezdik. Hararetle müdafaa etmiş olduğumuz yenilik ve inkılâp esaslarına karşı olan bir suikasti kolaylaştırmak gibi bir zannın, bir saniye için bile, bize teveccüh etmesinden dolayı yeis içindeyiz. Yeni rejimin husule getirdiği neticelerden müspet sahalarda istifade edebilmek için memleketin sarsıntısız bir sükûn devresine muhtaç olduğumu görüyoruz. Biz bu gayenin husulüne hizmet maksadıyla bâdema gazetecilik ve siyasetin tamamıyla haricinde kalacağımızı ve sâkin ve İktisadî çalışmalar ile memlekete faydalı olmağa çalışacağımızı temin ederiz. Kurucusu bulunduğunuz rejimin, çok samimî hâdimleri sıfatıyla, bu emelimizin tahakkuku hususunda hüsnü teveccühünüzü bizden esirgememenizi ve mürtecilerin suikastini kolaylaştırma,” gibi bir zan altından kurtarılmamızı en derin tazimlerimize ekleyerek istirham ederiz, muhterem Cumhurreisi Hazretleri.

İmzalar: Suphi Nuri, Müştak, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü.”

diyerek Cumhuriyete ve rejime bağlılıklarını bildirdiler, af edilmelerini dilediler. Daha sonra Diyarbakır’dan da aynı anlama gelen bir telgraf daha çektiler. Bu telgraflar Mustafa Kemal Paşa tarafından Şark İstiklâl Mahkemesi Başkanlığına gönderildi⁵⁵.

55 Soyak, a.g.e., s. 346; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983, s.438; **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1988, s.263.

Gazeteciler 18 Ağustos Salı Günü Siverek'ten Diyarbakır'a geçtiler⁵⁶. Diyarbakır'a vardıklarında mahkeme heyetinin Elazığ'daki işlerinin bitmesine kadar burada birkaç gün misafir oldular. Diyarbakır'da eski milletvekili ve Belediye Başkanı Şeref Bey tarafından ağırlanarak evinde misafir edildiler⁵⁷.

İkinci grupta yer alan gazeteciler Diyarbakır'da da Adana'daki gibi bir telgraf yazarak Mustafa Kemal'e gönderdiler.

“Yüksek dehânızla vücude getirdiğiniz inkılâpta hakikî ve samimî birer fikir amelesi sıfatıyla çalıştığımızı ve Cumhuriyetin zafer ve istikrarına faydalı olmaktan başka emel beslemediğimizi, İstiklâl Mahkemesinin huzuru adaletinde de ispat etmek için, Şark vilâyetlerinden Elaziz'e doğru giderken isyan ve irticain pençesinden bir defa daha kurtarmış olduğunuz bu Vatan parçasında gördüklerimiz ve duyduklarımız, bize şu kanaati verdi ki, eski idarelerin ihmal ettiği memleketimizde, yazı masası başında, görülemiyen bir takım vaziyetler mevcuttur. Bu vaziyet içinde Vatanın süratli bir inkişafa mazhar olmasını temin edebilmek ve Türk Milletini işaret ettiğiniz inkılâp yolu üzerinde gayeye doğru sarsıntısız yürütebilmek için, şahsî münakaşalardan ziyade, birlik ve dayanışma halinde bir sükûnete muhtaç olduğumuza kanaat getirdik. Türk aile topluluğu içinde, bundan sonra, işgal edeceğimiz mevki, her ne olursa olsun, mesleğimizi bu kanaate göre düzenlemeye ve çevremize aynı kanaati samimiyetle telkin etmeye çalışacağımızı arzeder ve kurtarıcımıza, irticadan huzur ve refaha kavuşan bu muhitten, en derin tazimlerimizi bir daha tekrar ederek feyizli nazarlarınızın üzerimizden eksik edilmemesini istirham eyeriz muhterem Cumhurreisimiz Hazretleri.

*İmzalar: Ahmet Şükrü, Ahmet Emin, Müştak, Suphi Nuri, Gündüz Nadir.*⁵⁸

56 **Vakit**, 19 Ağustos 1925, s.1.

57 Yalman, **a.g.e.**, s.1004-1009.

58 Soyak, **a.g.e.**, s.346-347.

Gerek Adana’daki telgraf gerekse Diyarbakır’dan çekilen ikinci telgraf daha sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından Şark İstiklâl Mahkemesi Başkanlığına gönderildi⁵⁹.

İkinci grupta yer alan gazeteciler Diyarbakır’dan Elazığ’a 21 Ağustos’ta vardılar.

2.3. Yargılama Süreci

Gazeteciler davasının yargılama sürecinin başlangıcı ilk tutuklanma kararının alındığı 7 Haziran 1925 tarihinden iki ay bir hafta sonra 11 Ağustos 1925 tarihinde öğleden sonra saat ikide başlamıştır. Sürecin bu kadar uzamasının sebebi Sebilürreşad, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Vatan, İstiklâl, Tanin, İleri gazeteleri ile Tok Söz gazetelerinin 1924 senesi Ocak ayından itibaren kararın alındığı tarihe değin yayınlanan nüshalarının incelenme işinin uzamasıydı.

11 Ağustos 1925 tarihindeki ilk sorguda Fevzi Lütüfi, Sadri Ethem, Abdulkadir Kemali ve Velit Beylerin ifadesi alınmıştır⁶⁰. Gazetecilerin davaları genellikle yazıları ile ilgili soruşturmalar ve bu yazıların ayaklanma üzerindeki etkisini anlamaya çalışmakla geçti.

16 Ağustos’ta yapılan ikinci celsede Sebilürreşad gazetesi sahibi Eşref Edib Bey’in ifadesi alınmıştır. Bu sorgulamada Başta sanığın Tevhidi Tedrisat Kanunu ile medreselerin kapatılmasına karşı çıkışı ve bu yolda yazdığı makaleleri olmak üzere şapka meselesi, dinin yıkılması meselesi, güncel bazı konular (ilahiyat fakültesi, ahlak konusu, hazin bayramlar, camilerde hıfz-ı kuran suçluları, dans salonları vb.), Millî Mücadele döneminde Sebilürreşad gazetesi, dincilik ve milliyetçilik gibi konular üzerinde durulmuştur⁶¹.

59 Soyak, **a.g.e.**, s. 347; Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar**, s.263.

60 İlk sorgulama ve gazetecilerin ifadeleri hakkında geniş bilgi için bk.: **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1925, s.1-2; **Vakit**, 13 Ağustos 1925, s.1, 3.

61 Eşref Edib Bey’in sorgulanması hakkında geniş bilgi için bk.: Eşref Edib, **a.g.e.**, s.110-172. Mahkeme heyetinin soruları ve Eşref Edib Bey’in cevapları hakkında bk.: **Vakit**, 17 Ağustos 1925, s.1, 3; **Vakit**, 18 Ağustos 1925, s.2.

3 Eylül'de yapılan celsede ise ikinci grup gazetecilerin ifadelerine başvurulmuştur. Bugün yapılan celselerde önce İsmail Müştak sonra Ahmed Emin ve Ahmed Şükrü Beylerin ifadeleri alınmıştır. Ahmet Emin Bey ile Rauf Bey arasında geçen mektuplaşmaya değinen Başkan, Rauf Bey'in rejime karşı olup olmadığını anlamak istedi. Ahmet Emin Bey de Rauf Bey'in demokrasiye bağlı bir kişi olduğu cevabını verdi. Soruşturmalar bu şekilde günlerce sürdü. Rauf Bey'in adı da İstiklâl Mahkemesi duruşmalarında ilk kez geçiyor, onun rejime olan tutumu için bilgi isteniyordu⁶².

6 Eylül'de yapılan celsede ise gazetecilere İstiklâl, Son Telgraf, İleri ve Vatan gazetelerinde çıkan makaleler ile ilgili sorular sorulmuştur.

Gazetecilerin yargılamaları devam ederken, evvelce yazılmış yazılar ortaya dökülüyor, başta reis olmak üzere, her aza ayrı ayrı izahat istiyordu. Bazen bu sual ve cevaplar karşılıklı münakaşaya dökülmekte ve hakimlerin sanıklar hakkında hükümleri açıkça hissedecek şekle girmekte idi. Yargılama, haftalar ve aylarca sürdü. Hakimlerin tutumundan endişe duyan yazarların mukavemet ve tahammülleri son günlerde tamamen tükenmiş ve derin karamsarlığa kapılmışlardı⁶³.

Mahkeme heyetinden bazı kişiler kullandıkları cümleler ile gazeteciler üzerinde psikolojik baskı kurmuşlardır. Bu durum gazetecileri çok etkilemiştir. Bu, hatıratlarda gazetecilerin kaldıkları evde akşam kendi aralarında yaptıkları konuşmalarda açıkça görülmektedir:

Gazeteciler, Mahkemedeki soruşturmalar sırasında da, hatalarını itiraf etmişler, fakat yazılarının iyi niyetle yazıldığını, inkılâpçı Cumhuriyete daima sadık olduklarını, vukubulan olaylardan müte-

62 **Vakit**, 4 Eylül 1925, s. 2; **Vakit**, 5 Eylül 1925, s. 1,3; **Vakit**, 7 Eylül 1925, s.1,2; **Hakimiyeti Milliye**, 18 Ağustos 1925, s.1; Aybars, **a.g.e.**, s.333.

63 Doğan, **a.g.e.**, s.173.

essir bulduklarını ilâve eylemişlerdi; duruşmalar tamamlanmak üzereyken 13 Eylül 1925 tarihinde Adana ve Diyarbakır'dan sonra üçüncü defa Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çektiler.

“Şark İstiklâl Mahkemesi karşısında isticvplarımız icra ve ikmal olunduğu şu günlerde, nimete karşı şükran kabilinden bir hareketle, büyüklüğünüzün manevî huzuruna çıkmayı vecibeden addettik. Cumhuriyetin sadık birer amelesi, inkulâbın samimî birer hizmetçisi olduğumuzu ispat etmiş olmak kanaatiyle sonsuz bir fahır ve gurur duyarak zatı riyasetpenahilerine, bir kere daha, arzederiz ki bu kanaat şu dakikada vicdanlarımızı müsterih etmekle beraber bundan daha çok güvendiğimiz nokta, asil kalbinizin, hataları örten lütfudur. Bu lütfün minnetini yâd ile ve bitmez tükenmez kalbî bağlılık ile bundan sonra vazifemize devam edebilmek, vicdanlarımızda hasıl olan uyanıklığı gelecekteki hareketlerimizde rehber edinerek yüksek gayemize doğru, temiz alın ile, yürüyebilmek için itimadınızın feyzini bizlerden esirgememenize pek muhtacız. Mahkeme huzurunda meydana çıkan masumiyetimiz ancak Büyük Kurtarıcının yüksek vicdanından duyacağımız af ve müsamaha müjdesiyledir ki, bizim için, kıymettar olur. Bu lütfü bizden esirgemiyeceğinizi, kalbinizin yüceliğinden ümit ederek, en derin tazimlerimizi arz ve takdim ederiz muhterem Cumhurreisi Hazretleri... On gazetecinin imzaları.”⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa diğer iki telgrafta olduğu gibi bu müracaatı da aşağıdaki telgrafta mahkeme heyetine tebliğ etmiştir:⁶⁵

“Şark İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumiliğine;

Gazetecilerin mahkemeye celbinden sonra, Anadolu'da ve isyan sahasındaki meşhudatları üzerinde hatâ ettikleri ve nadim oldukları hakkındaki telgrafnamelerini evvelce Mahkemenin nazarı adaletine takdim

64 Soyak, a.g.e., s.347-348.

65 Soyak, a.g.e., s.348.

etmiştim. Yine müştereken yukarıdaki telgrafla müracaat ediyorlar; bunu da nazarı insafa almak muvafıktır efendim...

Reisicumhur Gazi MUSTAFA KEMAL”

Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyete ve rejime bağlılıklarını, pişmanlıklarını açıklayarak aklarını isteyen gazetecilerin, bu davranışlarının dikkate alınmasının uygun olacağını hatırlattı⁶⁶.

2.4. Gazetecilerin Elazığ'daki Yaşamları

Gazeteciler diğer tutuklulara göre oldukça şaşalı bir hayat yaşamaktaydılar. Diğer tutuklular eski bir kilisede mahkûm hayatı sürmekteyken onlar konaklarda yaşamaktaydılar. Gazetecilerden ilk kafiye Elazığ'a geldiğinde Vakit gazetesindeki habere göre iki odalı bir eve yerleştirilmişlerdir. Daha sonra şehrin ileri gelenlerinden Çarsancaklı Ahmet Şükrü Bey'in⁶⁷ konağına yerleşmişlerdir. Konak oldukça bü-

66 Aybars, **a.g.e.**, s.333. Hasan Rıza Soyak hatıralarında Mustafa Kemal Atatürk'ün gerek şahsî gerekse siyasî hayatında, ilk defa işlediği bir kusuru itiraf ederek pişmanlık gösterenlere karşı, daima gayet müsait davrandığını ve bu gibileri affa, hatta himayeye lâyık gördüğünü, onları büsbütün kaybetmektense, memleket ve inkılap hesabına kazanmayı ve şahsiyetlerini yeniden yapmak için kendilerine fırsat vermeyi tercih ettiğini; bu itibarla gazetecilerin samimi bir intibah ve nedamet ifade eden telgraflarını, aynen mahkeme heyetine ulaştırmayı ve böylece onların lehinde tecelli eden şahsi duygu ve düşüncesini belirtmeyi münasip gördüğünü kaydetmektedir Soyak, **a.g.e.**, s.347.

67 Ahmet Şükrü Bey, 1885 (1301) yılında Pertek İlçesine bağlı Çarsancak Nahiyesi, Pınarlar Köyünde doğdu. Bölgenin eşraf ailelerinden Çarsancak Ağalarından Hacı İsmail Ahmet Efendi'nin oğludur. Özel hocalardan öğrenimini tamamladı. Meclisi Umumî ve İl Komisyonu üyeliklerinde bulundu. Tarımla uğraştı. TBMM'nin II'nci Dönem seçimlerinde 145 oy alarak Dersim'den milletvekili seçildi. 12 Ağustos 1923 tarihinde Meclise katıldı. Umuru Tasarrufiye ve Dilekçe Komisyonu üyeliklerinde bulundu. Ahmet Şükrü Bey, 13 Kasım 1928 tarihinde vefat etti ve naaşı Göktepe Köyündeki aile mezarlığına defnedildi bk.: Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927**, C 3, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1995, s.227.

yük olup sahibi, gazetecileri tanıdığı için “gazetecilere karşı bir lütuf olarak” verilmişti.

“Bir hafta geçmeden diğer gazeteciler El-Aziz kapılarına geldiler.. Yerimiz dar... Onlar gelince bu küçük evin bizi almayacağı tabii. Onlar gelmeden evvel büyük bir yer arandı. Fakat yok. O civarda Çarsancaklı eşrafından Ahmet Beyin büyük bir konağı var. Fakat hususi ikametgaha mahsus. Burasını kiralamak mümkün değil. Verirse ancak gazetecilere karşı bir lütuf olarak verebilirdi. Kendisi ile zaten ahbabız. Hergün görüşüyoruz. Vaziyeti anlattık. Derhal muvafakat etti.

- Gazeteciler için konağımı tahsis etmekle iftihar ederim dedi.

Ahmet Bey, Çarsancaklı eşrafından, hanedandan bir zat. Durumu Savcılığa haber verdik. Eşyalarımızı hemen buraya naklettik. Perapalas salonları gibi kocaman odalar, geniş salonlar. İçinde at koştur. On gazeteciye değil, bir tabur asker alır.”⁶⁸

Gazeteciler yaşamlarını sürdürürken gündüzleri bazen şehirde gezmekteydiler. Gezmeleriyle, yedikleriyle ve yaşadıklarıyla gazetecilerin yaşamları “mükemmeldi”.

“Yaşayışımızı yoluna koyduk. İki aşçımız, iki de hizmetçimiz var. Konağın büyük mutfağında her gün çeşit çeşit yemekler hazırlanıyor. Arkadaşlar beni vekil-harç olarak seçtiler Hepimiz günde birer Ura veriyoruz. Günde on lira nasıl sarf olunur⁷ Her şey ucuz. Her gün bir koyun alsak, baklava börek yesek yine bitmez. Nitekim öyle yapıyoruz. Bir böbrek yahnisi için bütün kasaplardaki böbrekleri topluyoruz. Her gün bir küfe üzüm, su yerine şıra; her gün başka başka yemekler, başka başka tatlılar. Müştak, evdeki adamını getirmiş; çok becerikli. Ne dersiniz mükemmel yapıyor, yaptırıyor. Onunla beraber çarşıya gidiyoruz. Lazım olan şeyleri tedarik ediyoruz. Hesabı ben tutuyorum. Hafta sonunda arkadaşlar para

68 Eşref Edib, a.g.e., s.88-89.

vermek istiyorlar. Paramız daha bitmedi, diyorum. Bu kadar sofralara, bu kadar yemeklere nasıl bu para yetişir, diye hayret ediyorlar. Ne yapalım? Her şey ucuz...

Sadri Ethem'le, Abdülkadir Kemali'nin enseleri şiştikçe şişiyor; boynuna yiyoruz. Akşam üzeri kırlarda geziyoruz. Adet üzere kapıda süngülü askerler bekliyor. Fakat serbestiz; istediğimiz vakit dışarı çıkıyoruz. Rahatımız yerinde.⁶⁹

"Mahkeme Heyetiyle bizim aramızdaki sıkı ve teklifsiz münasebet tarzı, günden güne genişleyen müsamaha ve imtiyazlara yol açtı. Biz gelmezden evvel bilhassa İsmail Müştak'a diş bileyen "Bir defa elimize geçsin, ona kan ağlatacağız," diyen Mahkeme başkan ve üyeleri, kısa zamanda onun zekasının, neşesinin, hoş mizacının sihri altına düşmüşlerdi. Üyeler, boş zamanlarda onu otomobillerine alıyor, gezdiriyorlardı. Biz de onun vasıtasıyla ne istersek elde ediyorduk. Duruşma olmayan gün ve saatlerde at gezintileri yapmak, geçirdiğimiz garip hayatın itiyatlarından biri haline geldi. Benim biniciliğim parlak değildi. Bir gün Harput'a yaptığımız uzun bir at gezintisinden dönerken atıma hakim olamadım. Müştak'a:

"Müştak, ben düşeceğim, düşüyorum, düştüm," diye seslendim.

Bir yerime bir şey olmadı, fakat Müştak, yaman atlatma kudretiyle bu hadiseyi derhal tuhaf bir hikaye haline koydu.

Hele atla gezintiler yapmak hürriyeti, bizim İstiklâl Mahkemesinin tutukluları olduğumuzu bize çok çabuk unutturdu, başımız döndü. Elazığ'ın yerli kıyafetleriyle, grup halinde hatıra resimleri çektirdik. Bir zevk seyahatına çıkmış turistlere mahsus haz ve neşe yüzlerimizden kolayca okunuyordu.

69 Eşref Edib, a.g.e., s.93.

Bu resimleri bir takım jurnalciler, Ankara'ya gönderdiler. İstiklâl Mahkemesi şiddetli bir zılgıt yedi. El altından duyduğumuza göre şöyle deniliyormuş:

“Biz onları hadlerini öğrensinler, pişmanlık duysunlar diye oraya gönderdik. Halbuki yerli kıyafetlerle resimler çektirerek, her gün at gezintileri yaparak, her akşam rakı sofralarında cümbüş ederek, bizi hiçe sayıyorlar, meydan okuyorlar, şımarıklığı son dereceye kadar vardiıyorlar. Bu böyle olamaz, gazetecilerin hadlerini bilmelerine dikkat edilmelidir.”

Mahkeme Heyeti kulağımızı büktü. Rakı sofralarına, bir iki gün ara verildi; atla gezintiye bir aralık çıkmadık, yeni resimler çektirmedik, fakat ortak hayatımız neşe ve rahatlık içinde geçmekte devam ediyordu. Eşyamızı yerleştirmek ve gündüz uykusuna yatmak için ikişer, üçer kişilik kafiler halinde konağın geniş odalarına taksim olmuştuk, fakat geceleri hepimizin yatakları cibinlikleriyle beraber damın üstüne sıralanıyordu. Elazığ'ın geceleri acık havada serin oluyordu. Damlarda yatmak umumi bir usuldü. Rahat bir uyku içinde yarımın karanlık ihtimalleriyle ilgili dertleri biraz unuttuyorduk.”⁷⁰

Mahkeme heyetindeki üyeler başta reis Mazhar Müfit Bey ve Savcı Avni Bey olmak üzere gazetecileri sık sık ziyaret etmekteydiler. Bu ziyaretlerde hem mahkeme süreci hem de günlük gelişmelerin ve özel konuların konuşulduğunu hatıratlardan öğrenebilmekteyiz⁷¹.

Başkan Mazhar Müfit Bey'in tutuklu sanıkları sık sık ziyaretleri ve gazetecilerin tutuklanmalarının onların kesin suçlu oldukları anlamına gelmeyeceği, gerçek durumun yargılama sonucunda belli olacağı şeklindeki açıklamaları davanın ılımlı bir ortamda sürdürülmesini sağladı. Mazhar Müfit Bey'in bu davranışlarından tutuklamaların bir gözdağı verme amacıyla yapıldığı anlaşılıyordu.

70 Yalman, a.g.e., s.1013-1014.

71 Yalman, a.g.e., s.1012-1013; Eşref Edib, a.g.e., s.87-96.

2.5 Karar

Doğu vilayetlerinde çıkan isyanın mahrekleri oldukları gerekçesiyle yargılanan Vatan gazetesi sermuharriri Ahmet Emin Bey ve Sebilürreşad, sahip ve muharriri Eşref Edib Beyle arkadaşları hakkında son iddiasını okuyan Savcı, fiili savaşın kazanılması ve Lozan'ın imzalanmasından sonra huzur ve sükûna ve savaşın bıraktığı ağır yaraları sarmaya ihtiyaç duyulan ülkede yeni bir ruhla yapılan inkılaba karşı eski kuruluşları yaşatmak isteyenlerin, politika muhterislerinin perde arkasından inkılâpçı ve cumhuriyetçi çalışmalara engel olmaya çalıştıklarının şüphesiz olduğunu belirttikten sonra; bunda bazı yayın organlarının da olumsuz etkileri bulunduğunu. Bunların kendilerine tanınan basın hürriyetini kötüye kullandıklarını hatırlatıp, “Devletin emniyet-i dâhiliyesini ihlâlden sakınmadılar, âli mahkememizde kıraat olunan baştanbaşa mezelet ve iftira dolu yazılarla vahdet-i millîyeye mânevi suikast yapmaktan çekinmediler” dedikten sonra devamlı, devleti lekelemeye, hükümeti diktatörlükle, iktidarda bulunan partiyi tedhiş idaresi getiren bir kuvvet olarak gösterdiklerini ve dolayısıyla kamuoyunun düşüncesini bozmak ve tahrik için her şeyi yaptıklarını, perde arkasında fırsat kollayan inkılâp ve Cumhuriyet düşmanlarına ortam yaratıldığını ve Şeyh Said isyanının bu ortamdandır yararlanılarak çıktığını; Devletin bu tehlikeyi bastırmak için yokluk içinde olmasına rağmen, yaklaşık yirmi milyon lira harcamak zorunda kaldığını açıkladı. Gazetecilerin bu gerekçe ile tutuklandıklarını, seksen yedi gündür beri devam eden duruşmalardan ve yayınladıkları gazetelerden anlaşıldığı üzere devletin güvenliğini bozmak ve kargaşa çıkarmak yoluyla ayaklanma çıkmasına sebebiyet verdiklerini, ancak bunun Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda belirtilen kasıt hükmüne uymadığını, yazıların gelişi güzel ve kasıttan uzak yazıldığını, doğuda çıkan ayaklanmayı bilerek etkilemediği kanaatinde olduğunu, bu sebeple suçlarının Ceza Kanunu'nun birinci babının ikinci faslında ve

Matbuat Kanunu'nun 17'nci maddesiyle devletin iç güvenliğini bozucu suçlardan kabul edilerek, Matbuat Kanunu'nun 32. Ceraim-i matbuat ile tarih-i neşrinden itibaren üç ay zarfında ikmal olunmayan davalar istimağ edilemez” diyen hükme göre suçun varlığına rağmen davanın devamına son verilmesini istedi. Devamla, “tedhiş idaresi” suçlamasının fiilen tezkib etmiş olduğunu, zaten basın mensuplarının da Cumhurbaşkanı'na başvurarak aflarını istemekle pişman olduklarının görüldüğünü ve Cumhurbaşkanı'nın da Mahkemeden büyüklük göstererek aflarını istediğini hatırlatıp, Toksöz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemal Bey'e isnat edilen suçun “*kavlen hıyanet-i vataniye faili mahiyetinde*” olduğu için Adana Ceza Mahkemesinin, zaman aşımı isteğinden önce takibatta bulunulduğundan Ceza Kanunu'nun 299. ve Matbuat Kanunu'nun 17. maddeleri gereğince cezalandırılmasını istedi⁷².

İddianamenin okunmasını müteakip Reis, gazetecilere ayrı ayrı bir diyecekleri olup olmadığını sormuş, hepsi Mahkemenin adaletinden emin buldukları cevabını vermişlerdi. Gazeteciler Mahkemenin adil karar vereceğine emin olduklarını söylerken Abdülkadir Bey, Adana ve İstiklâl Mahkemesi savcılıklarınca kendisinin iki farklı suçtan yargılanmasının istendiğini zaten altı ay ceza da aldığını söyleyerek affını istedi. Mahkeme verdiği kararla Toksöz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemali Bey'le ilgili dosyayı ilgisi nedeniyle Ankara İstiklâl Mahkemesine gönderdi. Öteki sanıklara beraat kararı verdi⁷³.

Nihayet Reis Mazhar Müfit Bey (Kansu) Mahkemenin kararını tebliğ etmişti; bu kararda:⁷⁴

72 Soyak, **a.g.e.**, s.348-351; Aybars, **a.g.e.**, s.333-334.

73 Soyak, **a.g.e.**, s.351; Aybars, **a.g.e.**, s.334-335.

74 Soyak, **a.g.e.**, s.351.

“Yazıları ile halkı isyana teşvik etmek ve isyanla alâkadar olmak suçlarından sanık Velid, Sadri Ethem, İsmail Müştak, Suphi Nuri, Gündüz Nadir, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü, Eşref Edip, Fevzi Lütü ve Abdülkadir Kemali beyler hakkında icra kılınan muhakeme neticesinde bunlardan Velid, Suphi Nuri, İsmail Müştak, Sadri Ethem ve Gündüz Nadir beylerin isyanla ilgili olduklarına dair vicdanları temine kâfi deliller ve vesikalar görülemediği ve fakat kasta makrun olmasa bile yazılarının bu çevrede fena tesir yaptığına kendileri de kail ve bu halin neticede ibret ve intibahı mucip olduğu anlaşılmış ve Cumhurreisi Hazretlerine takdim ettikleri aynen okunan, telgraflar dahi bunu teyit eylemiş bulunmasına binaen beraatlerine, diğer sanık Ahmet Emin, Ahmet Şükrü, Eşref Edip ve Fevzi Lütü beylerin yazıları, gerçi isyan üzerinde tesir husule getirmiş ise de bunun kasta makrun olduğuna dair emare ve kanunî deliller mevcut olmadığına ve mamafih bu halin bilmiyerek müessif neticeler husule getirdiğine kail bulunmalarına binaen, yeni deliller zuhurunda kanunî icaplara tevessül edilmek üzere, âdemi mesuliyetlerine, cümlesinin başka sebeple mevkuf değilseler tabliyelerine ve sanık Abdülkadir Kemali Beyin de Şark isyanıyla alâkası görülmemiş ve fakat ayrıca sanık bulunduğu, halkı isyana teşvik suçunun, Mahkemenin muntıkası haricinde bulunan Adana’da vukubulmuş olmasına binaen, aidiyeti cihetiyle, Ankara İstiklâl Mahkemesine tevdiine vicahen ve müttefikan karar verildiği” bildiri-liyordu.

Ahmet Emin Bey hatıralarında mahkemenin verdiği kararla ilgili şunları yazmaktadır:⁷⁵

“İşte bunun üzerine büyük kurtuluş ve sevinç saati geldi. Mahkeme hepimiz hakkında beraat kararı verdi. Mevcut kanunlar dairesinde yayın vazifelerini yaptığımızı, ortada suç bulunmadığını kararda belirtti. “Devlet otoritesini sarsarak isyana sebep olmak” istinadı ortadan kalkmıştı. Fakat Ali Saip Bey’in ısrarı üzerine Ahmet Şükrü ile benim hakkımda

75 Yalman, a.g.e., s.1022.

beraat tabiri kullanılmamış, “Yeni deliller zuhurunda tekrar yargılanmak üzere muhakememizin men edilmesine” karar verilmişti. Ali Saip bu noktada kendi kendisini aldatmıştı. “Meni muhakemenin” beraattan ziyade lehimize bir hüküm olduğunu, ortada suç bulunmadığını ifade ettiğini, “Yeni deliller zuhurunda tekrar yargılanmak” sözünün tamamıyla boş bir hüküm olduğunu kavramamıştı.

Beraat kararı alınca bütün çektiklerimizi unuttuk. Meslek sevgimiz yeniden uyandı. Hürriyete kavuştuğumuza ve asılmadığımıza sevinmekle beraber, mahkeme tarafından tatil edilen gazetelerin açılması meselesinin kararda kapalı geçmesinin üzerinde durduk, fakat yapılacak bir şey yoktu. Bunu ileriye bırakmak lazım geliyordu.”

SONUÇ

İstiklâl Mahkemeleri yakın tarihimizin en çok merak edilen ve en çok tartışılan konularından biridir. İlk meclisin kuruluşundan yaklaşık beş ay sonra 18 Eylül 1920 tarihinde 45 numaralı Meclis Kararı ile ilk İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştur. Millî Mücadele döneminde kurulan İstiklâl Mahkemeleri asker kaçakları, iç güvenlik, bozgunculuk ve casusluk gibi sorunlarla uğraşarak yurttan güvenli bir ortamın kurulmasını amaçlamıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde dört ay zarfında bu konularda önemli başarılar elde edilmiştir. Bu dönemdeki mahkemeler Ankara İstiklâl Mahkemesi hariç 17 Şubat 1921 tarihinde sonlandırılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi İstiklâl Mahkemeleri ise her türlü muhalefeti sindirme ve ortadan kaldırma amacıyla kurulan mahkemelerdir. Bu mahkemeler İstanbul, Ankara ve Şark bölgesinde kurulmuştur. Bu mahkemelerden biri olan Şark İstiklâl Mahkemesi, 4 Mart 1925 tarihinde kurulmuş, 12 Nisan 1925 tarihinde göreve başlamıştır. Bu ta-

rihten kapatıldığı 7 Mart 1927 tarihine kadar mahkemede beş binden fazla kişi yargılanmıştır.

Şark İstiklâl Mahkemesinde görülen davaların bir kısmı yakın tarihimizin en çok tartışılan davalarından olmuştur. Bu davalardan biri de Gazeteciler Davası'dır.

Şeyh Said'in mahkemede yapılan sorgusunda bazı gazeteler neşriyatının kendilerini isyana tahrik ve teşvik edici mahiyetteki yazıları ihtiva ettiğini, bu kabil yazıların hükümete karşı kin ve adavetlerini artırdığını söylemişti. Emekli Binbaşı Kasım Bey de, Şeyh Said'in bu sözlerini teyid etmesi üzerine mahkeme heyeti 7 Haziran 1925 tarihinde oy birliğiyle Sebilürreşad gazetesi sahibi ve yazarı Eşref Edip, Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi Velit Ebüzziya, Tok Söz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Son Telgraf gazetesi sahibi Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu) ile yazarı Sadri Ethem (Ertem) Beylerin hükümetin manevi nüfuzunu kırarak isyana kışkırtmak suçundan tutuklu sanık olarak getirilmelerine ve yargılanmalarına karar verilmiştir.

Elazığ'da 11 Ağustos 1925 tarihinde birinci grup gazetecilerin muhakemelerinin yapıldığı ilk oturumda Mahkeme Savcısı Avni (Doğan) Bey'in talebi üzerine; Vatan gazetesinin kapatılmasına ve sahibi Ahmet Emin (Yalman) ile yazarlarından Ahmet Şükrü (Esmer), İleri gazetesi sahibi Suphi Nuri (İleri) ile İstiklâl gazetesi sahibi İsmail Müştak (Mayokan) ve Adana'da çıkan Sayha gazetesi sahibi Gündüz Nadir Beylerin tutuklanmalarına karar verilmiştir.

11 Ağustos 1925 tarihinde başlayan yargılama süreci genellikle gazetecilerin yazıları ile ilgili soruşturmalar şeklinde geçmiş olup 16 Eylül 1925 tarihine kadar devam etmiştir. Duruşmalar neticesinde özellikle affedilmeleri için yaptıkları başvurunun da etkisiyle dava gazetecilerin lehine sonuçlanmıştır.

Dava neticesinde verilen kararlar Velid Ebüzziya, Suphi Nuri, İsmail Müştak, Sadri Ethem ve Gündüz Nadir’in isyanla ilgilerinin bulunduğunu gösteren belgelere, kanıtlara rastlanmamış, bu konuda vicdani bir kanaate de varılmamıştır. Ancak kendileri de yazılarının isyan bölgesinde olumsuz etkiler yaptığını kabul etmişlerdir. Ahmet Emin, Ahmet Şükrü, Eşref Edip ve Fevzi Lütfi’nin yazılarının isyanın çıkmasında etkili olduğu görülmüştür. Fakat kendileri böyle bir kasıt gözetmedikleri için bilmeyerek yol açtıkları bu durumdan sorumlu sayılmamışlardır. Bununla birlikte ileride yeni kanıtlar bulunacak olursa haklarında dava açılabilir.

Gazeteciler davasında yargılanan gazeteciler mahkemede yargılanan diğer tutuklulardan farklı bir tutukluluk hayatı yaşamışlardır. Gazeteciler hapisane yerine konaklarda ağırlanmışlardır. Şehirde geziler yapmış, eğlenmiş, akşamları mahkeme heyetinde yer alan kişilerle akşam bir araya gelerek uzun uzun sohbetlerde bulunmuşlardır. Gezmeleriyle, yedikleriyle ve yaşadıklarıyla gazetecilerin yaşamları “*mükemmeldi*”.

Cumhuriyet dönemi İstiklâl Mahkemeleri vasıtasıyla rejime muhalif olan ve siyasi iktidara rakip olan kişi, kurum ve basın-yayın organları susturulup sindirilmiştir. Gazeteciler davasında yargılanan gazetecilerde İstiklâl Mahkemesi sayesinde sindirilen kişiler olmuşlardır.

Mahkeme heyetindeki kişilerin gazetecilere yumuşak davranmaları ve onlara karşı affedici tutumları davanın bir uyarı niteliği taşıdığını göstermekteydi.

KAYNAKÇA

A. Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

B. Süreli Yayınlar

1. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Millîye

Tanin

Vakit

C. Hatıralar ve Araştırma Eserleri

AKYÜREKLİ, Mahmut, **Gerekçe ve Hükümleriyle Şark İstiklâl Mahkemesi Kararları-1**, Nûbihar Yay., İstanbul, 2014.

ASLAN, Seyfettin – DÜNDAR, Tahir, “Cumhuriyet Döneminde İstiklâl Mahkemeleri”, **Mukaddime**, C 5, S 1, Mardin, 2014, s. 27-44.

AYBARS, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, C I-II, İleri Kitabevi, İzmir, 1995.

DOĞAN, Avni, **Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yay., İstanbul, 1964.

Eşref Edib, **İstiklâl Mahkemelerinde-Sebilürreşad'ın Romanı**, Haz. Fahrettin Gün, Beyan Yay., İstanbul, 2005.

İstiklâl Mahkemeleri, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yay., C 1, Ankara, 2015.

Kılıç Ali, **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yay., İstanbul, 1955.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983.

_____, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1988.

KOÇİN, Abdulhekim, “Giriş”, **İstiklâl Mahkemeleri**, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yay., C 1, Ankara, 2015, s. IX-XIII.

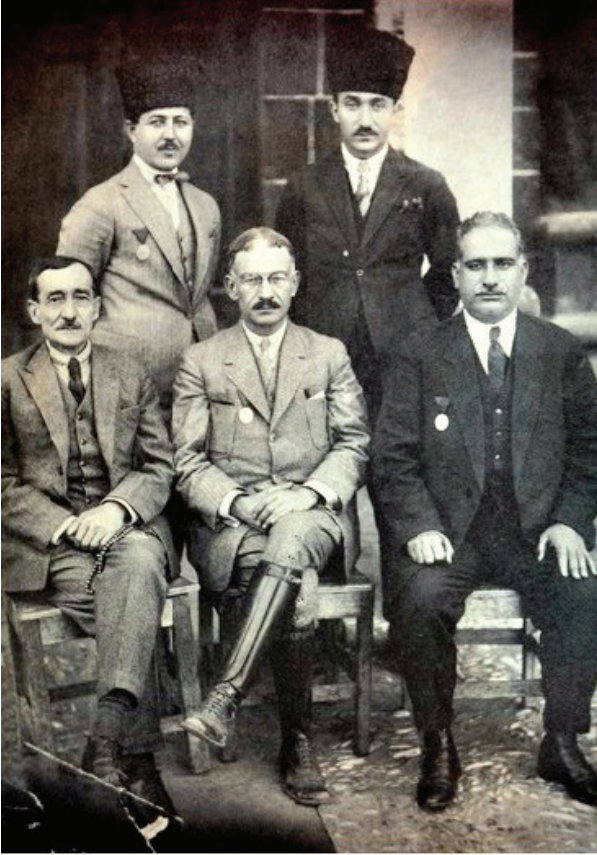
“Mevkûf Gazeteciler Elaziz’e Giderken”, **Vakit**, 18 Temmuz 1925.

ÖRGEEVREN, Ahmet Süreyya, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi -Vesikalar, Olaylar, Hatıralar-**, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2002.

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927**, C 3, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1995.

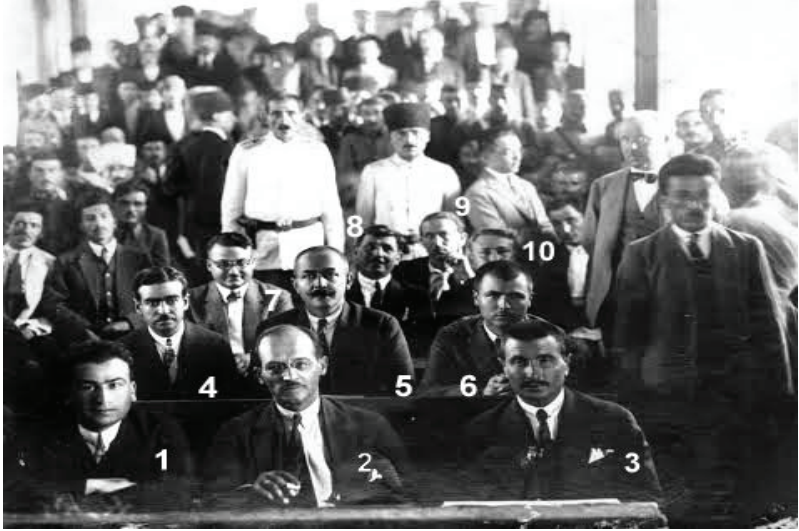
SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk’ten Hatıralar**, C 1, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1973.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, C 2, Pera Yay., İstanbul, 1997.

EKLER**EK 1:**

Şark Mahkemesi Üyeleri: Oturanlar, soldan Lütfi Müfid Özdeş, Ortada Mazhar Müfid Kansu, Ali Saib Ursavaş, Ayaktakiler, Ahmed Süreyya Örgöven, Avni Doğan. (<http://turkctarih.com/takrir-i-sukun-kanunu-ve-sark-istiklal-mahkemesi/>)

EK 2:

Elazığ'da Yargılanan Gazeteciler Toplu Halde:

1- Sadri Ethem Ertem (Son Telgraf) 2- Velid Ebuuzziya (Tasvir-i Efkâr) 3- Eşref Edip Fergan (Sebilürreşad) 4- Ahmet Emin Yalman (Vatan) 5- Abdülkadir Kemali Öğütçü (Tok Söz-Adana) 6- Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (Son Telgraf) 7- Ahmet Şükrü Esmer (Vatan) 8- İsmail Müştak Mayakon (İstiklâl Gazetesi) 9- Gündüz Nadir (Sayha Gazetesi-Adana) 10- Suphi Nuri İleri (Son Telgraf) (Yurdal Demirel Arşivi).

EK 3:

Elazığ'da Yargılanan Gazeteciler Toplu Halde

Ön Sıra (Sağdan): Mahkeme Katibi Selim Rauf Sarper, İsmail Müştak Mayakon (İstiklâl Gazetesi), Sadri Ethem Ertem (Son Telgraf), Ahmet Şükrü Esmer (Vatan),

Orta Sıra (Sağdan): Eşref Edip Ferman (Sebilürreşad), Ahmet Emin Yalman (Vatan), Velit Ebuuzziya (Tasvir-i Efkar), Suphi Nuri ile-ri (Son Telgraf), Bir Görevli,

Arka Sıra (Sağdan): Muhafız Suphi Bey, Bir Görevli, Abdulkadir Kemali Öğütçü (Tok Söz-Adana), Güzdüz Nadir (Soyha Gazetesi-Adana), Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (Son Telgraf) (<http://belgelerle-gercektarih.com/2012/09/26/istiklal-mahkemeleri/>)

EK 4:

Gazetecilerin Kaldıkları Konağın Sahibi Çarsancaklı Ahmet Şükrü Bey (Kazım Öztürk, **Parlamento Tarihi**, C 3, s.227).

İSTİKLÂL MAHKEMELERİNDE YARGILANAN GAZETECİLER

Hilmi BENGİ*

ÖZET

Yeni Türk devletinin kuruluş safhasında yasama organı tarafından, yasama organı üyeleri arasından oluşturulan İstiklâl Mahkemeleri gerek kuruluşu, gerek teşekkül biçimi ve gerekse yargılama yöntemleri, aldığı kararlar ve sonuçları itibariyle yakın dönem Türk tarihinin en tartışmalı konularından biridir.

Millî Mücadele sırasında “Hıyanet-i Vataniye Kanunu” ile savaş suçlularını yargılamak amacıyla kurulan İstiklâl Mahkemeleri özellikle cumhuriyet döneminde siyasi nitelikli bir hal almış, yargı bağımsızlığına aykırı kararlarla zaman zaman ülkede huzur ve sükûnu sağlamak yerine tersine bir işlev görmüş, yeni tartışmaların ve huzursuzlukların bizatihi kaynağı haline gelmiştir.

İstiklâl Mahkemelerinin uygulamalarından biri de “*basına gözdağı vermek, basını hizaya getirmek, muhalif basını susturmak*” olmuştur. Gazeteler kapanmış, dönemin önde gelen gazetecileri yargılanmıştır.

Yargılanan gazeteciler arasında aslında yeni Türk devletinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) ile dünya görüşü itibariyle farklılıkları ol-

* Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Rektör Danışmanı, hbengi@etu.edu.tr

mayan ancak kendilerine göre yanlış ya da eksik gördükleri uygulamaları eleştirmekten geri durmayan Hüseyin Cahit (Yalçın), Ahmet Emin (Yalman) gibi isimler de vardır. Ankara İstiklâl Mahkemesinin kararıyla Çorum'da sürgün cezasını çeken, İzmir Suikastı ile ilgili davada ise idamdan kurtulan Hüseyin Cahit'in "*Böyle bir mahkemede hakim olmaktansa mahkûm olmayı tercih ederim*" ifadesi, bu mahkemelerin meşruiyetini sorgulaması itibarıyla tarihe mal olmuştur.

İstiklâl Mahkemelerinde yargılanan gazeteciler arasında Nazım Hikmet (Ran), Halikarnas Balıkcısı olarak bilinen Cevat Şakir (Kabağaçlı) gibi Türk solunun ve Türk edebiyatının önde gelen isimlerinin yanı sıra Eşref Edib (Fergan), Tahir-ül Mevlevi (Olgun) gibi muhafazakâr isimlerin de bulunması, mahkemelerin bir başka işlevinin "*aşırı görüşleri engellemek*" olduğu kanaatini uyandırır. Siyasal iktidarın başka uygulamaları da bu yargıyı güçlendirir.

İstiklâl Mahkemelerinin basının önde gelen isimlerini yargılamasıyla, gazetecilerin cezalandırılmasından ziyade basına gözdağı verilmesinin amaçlandığı görüşü daha fazla kabul gören bir değerlendirmedir. Şark İstiklâl Mahkemesinde yargılanan gazetecilerin Ahmet Emin'in öncülüğünde hazırladıkları, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'den af dileyen "*nedamet mektubu*"nun ardından beraat etmeleri ve daha sonra bu gazetecilerin önemli bir bölümünün rejim yanlısı bir tutum takınmaları bu değerlendirmeyi doğrular niteliktedir.

Bu çalışmada Ankara, İstanbul, Diyarbakır, Elazığ gibi yurdun çeşitli yerlerinde kurulan İstiklâl Mahkemelerinde yargılanan gazetecilerin yargılanma sebepleri, amaçları, bu yargılamaların sonuçları ve yansımaları üzerinde durulmuştur.

Arşiv belgeleri, mahkeme tutanakları, hatıralar ve konu ile ilgili bilimsel kitaplar değerlendirilerek hazırlanan bildiriye Türk devletinin kuruluş evrelerinde basın ve düşünce özgürlüğünün durumu ve İstiklâl Mahkemelerinin basın üzerindeki rolü tartışılmaktadır.

JOURNALISTS TRIED IN INDEPENDENCE TRIBUNALS

ABSTRACT

Independence Tribunals are one of the most controversial issues in recent Turkish history.

Independence Tribunals that were established to judge war criminals with the treason act during the National Struggle gained political character especially within the Republican period. Some of the decisions from Independence Tribunals instead of providing peace resulted with new arguments and concerns about the court.

One of the functions of Independence Tribunals was “threaten press and silence opponent press”. Newspapers were closed. Besides, outstanding journalists were trialed. Hüseyin Cahit (Yalçın) and Ahmet Emin (Yalman) are some journalists that were trialed in a court. In fact, they have the same world-view with the founder of brand new Turkish Republic, Gazi Mustafa Kemal (Atatürk). Hüseyin Cahit was banished in Çorum by the judgment of Ankara Independence Tribunal. During that period, he was saved from the execution in court which was about Assassination of İzmir. Hüseyin Cahit during the court cited this sentence which made history: “I prefer to be a convict instead of being a judge in such a court”.

Journalists who were interrogated at Independence Tribunals comprise not only the leading names of Turkish Left such as Nazım Hikmet (Ran), Şevket Süreyya (Aydemir), Zekeriya Sertel, Cevat Şakir (Kabağağaçlı, also known as The Fisherman of Halicarnassus) but also some conservatives like Eşref Edip (Fergan), Tahir-ül Mevlevi (Olgun). This situation proves the theory that Tribunals’ further function was preventing radical views. Similar practices of the government strengthen this theory.

Independence Tribunals aimed to threaten the press rather than punishing journalists. It is remarkable that journalists were released following the “letter for excuse” addressed to the president Gazi Mustafa Kemal and most of them became regime minded.

This paper dwells upon the reasons and results of the trials of the journalists in the Independence Tribunals of Ankara, İstanbul, Diyarbakır, Elazığ. The archive documents, court documents, reminiscences and books related to the topic were used along with the research for discussing the situation of the freedom of the press and the role of Independence Tribunals on the press.

GİRİŞ

İstiklâl Mahkemeleri Millî Mücadele döneminde asker kaçaklarını yargılamak amacıyla kurulan olağanüstü bir mahkemedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra yaptığı ilk işlerden biri savaş ortamında ülke güvenliğini sağlayıcı yasal düzenleme olmuştur. Bu amaçla 29 Nisan 1920'de 2 numaralı Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılmış, ancak yaptırım gücü olmadığından beklenen sonucun elde edilemediği düşüncesiyle 11 Eylül 1920'de 21 numaralı Firariler Hakkında Kanun çıkarılmış, bu kanuna dayanılarak olağanüstü mahkemeler kurulması kararlaştırılmıştır.

18 Eylül 1920'de Heyet-i Vekilenin (hükümetin) önerisiyle on dört yerde İstiklâl Mahkemesi kurulması istenmiştir. 45 numaralı Meclis Kararı ile bunların yedisi derhal faaliyete geçirilmiştir. Süreç içinde, ihtiyaç durumuna göre yenileri kurulmuş, bazıları kapanmış ya da yerleri değiştirilmiştir.

26 Eylül 1920'de çıkarılan 28 numaralı Kanunla yetkileri artırılan İstiklâl Mahkemeleri gasp, soygun, casusluk gibi davaların yanı sıra siyasi davalara da bakmış, Sadrazam Damat Ferit Paşa, Çerkez Ethem gibi bazı siyasi kimlikleri giyaplarında yargılamıştır.

Ankara İstiklâl Mahkemesi dışındaki birinci dönem İstiklâl Mahkemeleri 17 Şubat 1921 tarihli 97 numaralı Meclis Kararıyla kapatılmıştır. Ancak 8 Eylül 1921 tarihli Başkumandanlık tezkeresiyle Yozgat İstiklâl Mahkemesi kurulmuş, Tekâlif-i Millîye Emirlerini uygulamayanların cezalandırılması konusu da İstiklâl Mahkemelerinin görevleri arasına alınmıştır. 31 Temmuz 1922'de kabul edilen 249 numaralı İstiklâl Mehâkimi Kanunu ile görev ve yetkileri yeniden düzenlenen mahkemelerin faaliyetlerine 1 Ağustos 1922 tarihli 274 sayılı Meclis Kararıyla son verilmiş, ancak ihtiyaç duyulan yerlerde yeni bölgesel mahkemeler (Amasya, Elcezire) kurulmuştur¹.

1 İrfan Neziroğlu (Yayımlayan), **İstiklâl Mahkemeleri Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları**, C I, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. X, XI.

Cumhuriyet döneminde ise daha çok yapılan inkılaplara ve yeni rejime karşı hareketleri cezalandırmak amacıyla İstiklâl Mahkemelelerine yeniden ihtiyaç duyulmuştur. 8 Aralık 1923'te Meclis kararıyla öncekilerde olduğu gibi Hıyanet-i Vatanîye Kanununa dayanarak İstanbul'da İstiklâl Mahkemesi kurulurken, Şeyh Sait İsyanının ardından çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile olay bölgesinde ve Ankara'da yeni mahkemeler oluşturulmuştur.

Kuruluş amaçlarına ilişkin suçların yanı sıra İstanbul, Ankara ve Şark (İsyan Bölgesi) İstiklâl Mahkemeleri gazetecileri de yargılamış; hatta İstanbul İstiklâl Mahkemesi sırf bu amaçla kurulmuştur.

İstiklâl Mahkemelerinin başkan ve üyeleri milletvekilleridir, hukukçu olmaları şart değildir. Yalnızca savcıların (ilk dönemde zorunlu değildi) hukukçu olmalarına özen gösterilmiştir.

Geleneksel yargı sisteminin dışında oluşturulan İstiklâl Mahkemeleri, yeni Türk Devletinin kuruluşu sırasında siyasi otoritenin tesisini sağlama, rejimi oturtma, aykırı siyasi ve fikri oluşumları engelleme işlevleri gören, daha çok ihtilal mahkemesi olarak kabul gören olağanüstü mahkemelerdir.

BİRİNCİ DÖNEM

Birinci dönem İstiklâl Mahkemelerinde gazetecilik faaliyeti dolayısıyla bir istisna dışında yargılama yoktur. Tek yargılama gazeteci Arif (Oruç)'un² yargılanmasıdır. O da doğrudan gazetecilik faaliyetinin

2 Gazeteciliğe 1913'te Tanin'de başlayan Arif Oruç, Tasvir-i Efkâr ve Sabah gazetelerinde çalıştıktan sonra Sofya'da çıkan Türk Sadâsı adlı gazetenin başyazarlığını yaptı. Burada Sofya Askeri Ataşesi Gazi Mustafa Kemal ile tanışma fırsatı buldu. İstanbul'da döndükten sonra bir süre Tasvir-i Efkâr'da çalışan Arif Bey, Millî Mücadeleye destek verdi. Çerkez Ethem'in maddi katkısı ile Eskişehir'de Seyyare-i Yeni Dünya gazetesini çıkardı. Daha sonra Yeni Dünya adıyla yayınlanan gazete Türkiye Komünist Fırkasının yayın organı

den dolayı değil, komünizm propagandası sebebiyledir.

Gizli Komünist Partisi'nin de kurucularından olan Yeni Dünya gazetesi başyazarı Arif Bey, Çerkez Ethem ve Yeşil Ordu Cemiyeti davası sebebiyle Ankara İstiklâl Mahkemesinde yargılandı. Arif Bey, 9 Mayıs 1921'de yapılan karar duruşmasında hükümetin uygun göreceği yerde ikamet şartıyla tutuklu kaldığı süre yeterli görülerek serbest bırakıldı.

Arif Bey yaklaşık 5 yıl sonra yeniden İstiklâl Mahkemesi huzuruna çıktı. İzmir suikastı dolayısıyla tutuklandıysa da suikastla ilgisi tespit edilemediği için 24 Temmuz 1926'de Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından serbest bırakıldı.

GAZETECİLER DAVASI

İstiklâl Mahkemeleri, özellikle ikinci döneminde basının üzerinde etkisi olan bir güç olarak karşımıza çıkar. Gazeteler kapanmış, dönemin önde gelen gazetecileri yargılanmıştır.

Cumhuriyet sonrasında gazetecilerin ilk yargılanması hilafetin kaldırılması hazırlıklarının sürdürüldüğü bir sırada Hintli Müslüman Liderler Emir Ali ve Ağa Han'ın³ Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Ke-

haline geldi. İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamanın ardından Yeni Dünya'yı yeniden yayınlamak istediysen de fazla uzun ömürlü olmadı. Yeni İzmir ve Büyük Turan gazetelerini çıkardı. 1926'de İzmir Suikastı davasından kurtulduktan sonra aktif gazeteciliğe ara verdi. 1929'da Yarın gazetesini çıkararak Serbest Cumhuriyet Fırkasını destekledi. Gazete iki yıl sonra kapatılınca Mücadele adıyla yeni bir gazete çıkarmak istediysen de ilk sayısı toplatılan gazeteye yayını yasağı getirildi. 1931'de kurduğu Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası aktif faaliyet gösteremeden kapandı. Bir süre Balkanlarda sürgün hayatı geçiren Arif Oruç, yurda döndükten sonra idam talebiyle yargılanmasına rağmen beraat etti. 1946'da Yarın gazetesini yeniden çıkarmak istediysen de engellendi. Müstakil Türk Sosyalist Partisi'ni kurduktan iki yıl sonra 1950'de vefat etti.

3 Mektuba imza koyanlardan Asıl adı Sultan Sır Muhammed Şah olan III. Ağa Han, İsmailiye tarikatı şeyhiydi ve Hint Müslümanları Birliği'nin başkanlığını

mal ve Başbakan İsmet Paşalara yazdıkları mektup yüzünden olmuştur. Emir Ali ve Ağa Han'ın halifeye bağlılıklarını ileten ve hilafetin Müslümanlar arasında bir bağ olarak muhafazasını isteyen Londra'dan gönderilen 24 Kasım 1923 tarihli mektubun İstanbul basınında yayınlanması Ankara'da sert tepki ile karşılanmıştır.

Muhataplarına yazılan tarihten 4 gün sonra 28 Kasım 1923'te Londra'dan postaya verilen mektup 4 Aralık'ta bazı İstanbul gazetelelerine ulaşmıştı. Mektubun üzerinde “*Hilafet meselesine dair Ağa Han ile Emir Ali tarafından Ankara'da Türkiye Başvekiline gönderilmiş olan bir mektubun kopyasını leffen (zarf içinde) gönderiyorum*” notu bulunuyordu.

Söz konusu mektup, 5 Aralık 1925 tarihli Tanin'de “*Hilafet Meselesine Dair- Ağa Han ve Emir Ali Hazretlerinden Hey'et-i Vekile Reisi İsmet Paşa Hazretlerine Gönderilen İngilizce Mektubun Sureti Mütercemesidir*” başlığıyla yorumsuz olarak verilmişti⁴. Aynı tarihli İkdam'da yer alan haberde ise “*Hilafet ve İngiltere Cemiyet-i İslamiyesi - Gazi Reis-i Cumhuriyumuza Gönderilen Bir Mektup*” başlığı kullanılmıştı⁵. Başbakan'a hitaben yazılan mektubun örneği Tanin'e, Cumhurbaşkanı hitaben yazılan mektubun örneği de İkdam'a gönderilmişti. Aynı mektup, ertesi gün de Tevhîd-i Efkâr gazetesinde yer buldu. Benzer yayın yapan Tercüman-ı Hakikat ve İleri gazetelerinde de yapıldı.

Mektubun muhataplarına ulaşmadan İstanbul basınında yayımlanmasının yankısı daha çok Ankara'da duyuldu. Hey'et-i Vekile Reisi (Başbakan) İsmet Paşa (İnönü) çok sert tepki gösterdi. Meclis'in 8 Aralık'ta yaptığı gizli görüşmede söz alan İsmet Paşa bu durumun, 1

yapmıştı. Emir Ali de Londra'da İslam Cemiyeti Başkanlığını yürütüyordu. Her ikisi de İngiltere'de yaşıyorlardı.

4 EK:1.

5 EK:2.

Kasım'da alınan saltanatın kaldırılmasına ilişkin karara ters düştüğünü söyledi. Mektupta *“Âlemşümül propaganda yapıldığını” ifade eden Başbakan “Halifeye bir vaziyet-i idariye vermezseniz İslamiyet inhilal eder (dağılır) Âlem-i İslam bundan müteezzî ve muzdarip olur (üzülür, incinir)”* şeklinde mesaj verilmeye çalışıldığını söyledi. Ağa Han ve Emir Ali'nin Londra'da İngiliz Hükümetinin ve İngiliz kraliyet sarayının en yakın adamları ve *“sadık İngiliz tebaası”* olduğunu kaydeden İsmet Paşa, mektubu yayınlayan gazetecilerin de *“İngiliz Hükümetinin yönlendirmeleriyle hareket ettiklerini”* ileri sürüyordu.

Saltanatın ilgasına dair kanunda aleyhte yayın yapmanın suç sayıldığını kaydeden İsmet Paşa bu yayında bulunanların cezalandırılması talebini şu sözlerle dile getiriyordu:

*“Hıyaneti Vatanıye için Meclisi Âliden hususiyle fevkalade bir tedbir olmak üzere kanunun verdiği salahiyete binaen İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi gönderilmesi ve bu İstiklâl Mahkemesinin meseleye vaziyet ederek seri bir surette takibat yapmasını, mevzuubahis olan hıyaneti vatanıye cürmü ve bu cürmün dahilde ve hariçte ihtilâtı (kargaşa) ve tertibatı hakkında memleketi tenvir etmesini (aydınlatmasını) arz ediyorum.”*⁶

İsmet Paşa'ya göre bu tarz yayınların yapılabileceği algısı olursa benzer yayınlar tüm ülkede yapılabilir, önlem almakta gecikilirse tehlike yayılabilir ve *“birçok masumun farkında olmadan bu yola girerek kendilerini yakmasına”* yol açabilirdi. Yine Başbakan'a göre *“fikren telkinat ile vatanın, memleketin esas direkleri ve esas temelleri”* sarsılabilirdi. Bu yüzden *“tehlike mühim”* di ve kesinlikle önlem alınmalı ve Meclis İstiklâl Mahkemesi ile duruma el koymalıydı.

Eski Başbakan İstanbul Milletvekili Hüseyin Rauf Bey (Orbay) ise İstiklâl Mahkemesinin diriltilmesine taraftar değildi. İstiklâl Mahkemesinin dışarıda *“ihtilal mahkemesi”* olarak algılandığını belirten

6 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 314-317.

Rauf Bey, bu mahkemelerin kurulması ile adliye ve güvenlik kurumlarının yetersizliği gibi bir kanaatin ortaya çıkabileceğini ifade ediyor, İstanbul'a bir "*ihtilal mahkemesi*" giderse "*memleketin vaziyetini ihtilalkâr göstermek*" durumunun ortaya çıkacağını söylüyordu⁷.

Gizli görüşmelerin ardından açık oturuma geçildi. Yapılan oylamada hükümetin teklifi uygun bulunarak İstanbul basınındaki yayınlar, Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'nun saltanatın kaldırılmasına karşı eleştiri yapılamayacağını hükme bağlayan birinci maddesine aykırı bir tutum olarak değerlendirildi ve 63'e karşı 89 oyla İstanbul'da bir İstiklâl Mahkemesi kurulması kararlaştırıldı⁸. Böylece yalnızca cumhuriyet döneminin ilk İstiklâl Mahkemesi kurulmuş olmakla kalmıyor, milli mücadele sırasında savaş suçluları için oluşturulan olağanüstü mahkemelerin niteliği değişiyor, daha siyasal bir hüviyete bürünüyor-du.

Yapılan oylamadan sonra Cebelibereket (Osmaniye) Mebusu Topçu İhsan Bey (Eryavuz) başkanlığında kurulan İstanbul İstiklâl Mahkemesi heyetinde Savcı Saruhan Mebusu Vasıf (Çınar) Bey ile üyeler Refik (Koralan), Cevdet (İzrap Barlas) ve Asaf (Doras) Bey bulunuyordu⁹.

Mahkemenin başkanı hukukçu değildi. Savcı Vasıf Bey, hukuk tahsili yapmakla birlikte eğitim alanında çalışmıştı. Üyelerden Refik

7 A.g.e., s.321, 322.

8 TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Kânunuevvel 1339, Devre II, C 4, s.121.

9 İstanbul ve mülhakatında bir İstiklâl Mahkemesi teşkiline dair No. 50. "8.12.1339 tarihli altmış dördüncü içtimain ikinci hafi celsesinde Heyet-i Vekile tarafından gösterilen lüzuma binaen İstanbul ve mülhakatında bir İstiklâl Mahkemesi teşkili takarrür etmiş ve üçüncü aleni celsede icra kılınan intihabat neticesinde mahkeme-i mezkûr riyasetine 102 rey ile İhsan Bey (Cebelibereket), müddei-i umumiliğine 105 rey ile Vasıf Bey (Saruhan), azalıklarına 116 rey ile Refik Bey (Konya), 109 rey ile Asaf Bey (Hakkari) ve 106 rey ile Cevdet Bey (Kütahya) intihap edilmişlerdir." (Neziroğlu, a.g.e., s.21)

Bey ile Asaf Bey ise milletvekilliğinden önce savcılık ve hakimlik yapmışlardı¹⁰.

İstiklâl Mahkemesinin talimatıyla bu mektubu yayınlayan gazeteciler Tanin, Tevhîd-i Efkâr ve İkdâm gazetelerinin sahip ve başyazarları Hüseyin Cahit (Yalçın)¹¹, Velit Ebüzziya¹² ve Ahmet Cevdet (Oran)¹³ Beylerin yanı sıra Tevhîd-i Efkâr ile İkdâm gazetelerinin so-

-
- 10 Mahkeme Başkanı Cebelibereket Mebusu İhsan Bey harbiyeyi bitirmiş, mühendislik eğitimi almıştı. Topçu binbaşılığında emekli olduğu için Topçu İhsan diye anılıyordu. Savcı Vasıf Bey yarım bıraktığı hukuk tahsilini bir süre sonra tamamlamakla birlikte eğitim alanında hizmet vermiş, öğretmenlik ve yöneticilik görevlerinde bulunmuştu. Bir dönem gazetecilik de yapan, Balıkesir’de, İzmir’de Doğru gazetesini çıkaran Vasıf Bey, İzmir Maarif Müdürü iken Saruhan milletvekili olarak ikinci dönemde Meclise girmişti. Kütahya Milletvekili Cevdet Bey de bir öğretmendi. Konya Milletvekili Refik Bey, Darülfünun Hukuk Şubesini (İstanbul Hukuk Fakültesi) bitirdikten sonra savcılık ve emniyet müdürlüğü görevlerinde bulunmuştu. Hakkari Milletvekili Asaf Bey ise İstanbul Hukuk’tan mezundu. Elbasan, Serez, Kudüs, Adana, İstanbul, Konya ve Ankara’da çeşitli mahkemelerde başkanlık yapmıştı.
- 11 1875’te doğan Hüseyin Cahit, Mülkiye’de okurken “Mektep” adlı dergiyi çıkardı. Servet-i Fünun’da edebi yazılar yazdı. 1908’de Tanin’i çıkardı. İttihat ve Terakki’nin Genel Sekreterliğini yaptı. İngilizler tarafından Malta’ya sürgün gönderilmesine rağmen İngiltere yanlısı olmakla itham edildi. Malta sürgünlüğünden sonra Tanin’i yeniden çıkardı. Muhafif tutumu yüzünden bir süre Çorum’da sürgün cezası çekti. İsmet İnönü döneminde milletvekili oldu. Türk Basın Birliği Başkanlığı yaptı. 1957’de seçim kampanyası sırasında vefat eden Hüseyin Cahit’in mücadeleci ve muhalif bir kişiliği vardı. Yakın arkadaşı eski Maliye Nazırı Cavit Bey’in İzmir suikastı gerekçesiyle idamından sonra evlatlık aldığı oğlu Şiar Yalçın’ın ifadesi ile ateistti. Ancak hilafetin kaldırılmasına karşı çıkmıştı.
- 12 Velit Ebüzziya 1884’te İstanbul’da doğdu. Gazeteci Tevfik Ebüzziya’nın oğludur. Fransa’da hukuk ve siyaset bilimi tahsili yaptı. Tasvir-i Efkâr’da gazeteciliğe başladı ve babasının ölümünden sonra da başyazar oldu. Malta sürgününden döndükten sonra Tevhîd-i Efkâr’ı, 1935’te bir yıl yayımlanabilecek olan Zaman’ı çıkardı. Öldüğü 1945 yılına kadar, 2 Mayıs 1940’ta yeğeni Ziyad Ebüzziya’nın kurduğu Tasvir-i Efkâr’da başyazarlık yaptı.
- 13 1862’de İstanbul’da doğan Ahmet Cevdet Oran, Hukuk Mektebi ve Mülkiye’yi bitirdi. Gazeteciliğe 1883’te Tercüman-ı Hakikat’te başladı; Sabah, Ta-

rumlu müdürleri Hayri Muhittin ve Ömer İzzettin Beyler 8 Aralık'ta tutuklandılar.

Mahkeme heyeti 10 Aralık'ta İstanbul'a ulaştı ve Fındıklı'daki Eski Meclis-i Mebusan binasında çalışmaya başladı. Heyetin talimatıyla 10 Ekim tarihli Tanin'deki bir yazısı dolayısıyla aynı gün İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri ve Tanin sorumlu müdürü Baha Bey de nezarete alındı. Hilafet Yaveri Ekrem de tutuklananlar arasındaydı.

Bu arada saltanat yanlısı ve cumhuriyet karşıtı bir makale yazdığı gerekçesi ile Birinci Meclis'in muhalif milletvekillerinden Toksöz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemalî (Öğütçü)¹⁴ de Adana'da tutuklanmıştı.

Tutuklamalar basın camiasında tepki ve tedirginliğe yol açmıştı. Tutuklanan başyazarlar, tepkilerini ertesi gün gazetelerinde yansıttılar. Hüseyin Cahit, tutuklamaların yönetimin prensipleri ve savundukları değerlerle bağdaşmadığını belirterek tutukluluk halinin sona erdirilmesi için Meclis'e başvurduğunu açıklıyordu. Velit Bey de tutuklamanın kanunsuz olduğunu belirtiyordu. Ahmet Cevdet ise gerekçesini anlamadığını ifade ettiği tutuklamaları Abdülhamit dönemi ile kıyaslıyordu, Başyazarlığını Mehmet Akif (Ersoy) Bey'in yaptığı Eşref Edib (Fergan) Bey'in Sırat-ı Müstakim gazetesi gelişmeleri eleş-

rik, Saadet gazetelerinde başyazarlık yaptı. Temmuz 1894'te İkdâm Gazetesi'ni yayınlamaya başladı. 31 Mart Olayından sonra Fransa ve İsviçre'de yaşadı. 1923'te yurda döndü. Sağlık sorunları yüzünden İkdâm'ın yönetimini Mecdi Sadrettin'e bıraktı. 1935 yılında öldü.

14 Adana'da Ahali ve Toksöz gazetelerini çıkaran Abdülkadir Kemalî Bey, aynı zamanda hukukçudur. TBMM'nin birinci döneminde Kastamonu milletvekilliği yapmış, Ahali Cumhuriyet Fırkasını kurmuştur. Milletvekili olduğu dönemde Kastamonu ve Pozantı İstiklâl Mahkemelerinde görev alan Kemalî Bey, gazetecilikteki ve siyasi hayattaki muhalif tutumu yüzünden bir dönem görev aldığı İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmak durumunda kalmıştır. Yazar Orhan Kemal'in babasıdır.

tiriyordu. Vatan'da Ahmet Emin (Yalman) Bey de özenli bir üslupla kaleme aldığı yazısında durumu, “*Hükümetin Ağa Han ile Emir Ali'nin mektuplarına kızması pek tabiidir. Fakat üç gazetecinin bu işteki mes'uliyetine gelince; Hüseyin Cahit, Velit ve Ahmet Cevdet Beyler gibi adamların İngiliz entrikalarına alet olabileceklerini kimse aklına getiremez*” şeklinde değerlendiriyordu¹⁵. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Halit Ziya Bey (Uşaklıgil) 12 Aralık'ta yapılan Cemiyet toplantısının ardından yaptığı açıklamada basın özgürlüğünün önemini vurguluyor, tutuklanan gazetecilerin vatan sevgisiyle bilinen kişiler olduğunu belirtiyordu. Gazetecilere sahip çıkan Cemiyet, görüşlerini yazılı olarak TBMM ve İstanbul İstiklâl Mahkemesi Başkanlıklarına iletmişti. Bu tavır Hüseyin Cahit tarafından “*o günkü şartlar altında bir medeni cesaret eseri*” olarak değerlendirilecektir.

İstiklâl Mahkemesi Savcısı Saruhan Milletvekili Vasıf Bey gazeteciler davasıyla ilgili iddianamesini 15 Aralık'ta okudu. Gazeteciler savunmalarında mektubun yayımlanmasının bir gazetecilik faaliyeti olduğunu vurguladılar. Mektubu ilk yayımlayan gazetelerden Tanin'in Başyazarı Hüseyin Cahit'in, başka gazeteleri atlatmak amacıyla bu yayını yaptığını söylerken “*Fakat asıl atlayan biz olmuştuz!..*” şeklindeki ifadesi mahkeme heyeti de dahil duruşma salonunda gülüşmelere sebep oldu. Hüseyin Cahit, “*mektuptan ne anladınız*” şeklindeki soruya da “*Herzevekillik*” (saçmalık) cevabını vererek mektubun içeriğine katılmadığını vurguluyor, daha da ileri giderek “*bu mektubun gelmesi kendi yaptığımız binayı baltalamaktır*” değerlendirmesinde bulunuyordu. Mahkeme başkanının, bu kanaatine rağmen mektubu neden yayınladığı sorusuna ise yazar, “*Bu alelade bir makale değildir, İsmet Paşa*

15 Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz**, C III, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s.95. “Dünkü Tevkifler”, **Vatan**, 10 Aralık 1923.

hazretlerine yazılmış bir vesikadır. Hatta birinde böyle bir mektup var deseydiler, gazetecilik ilkeleriyle para verir, basmak için alırdım, bu gazetecilik açısından borcumdur” karşılığını vererek, olaya metnin içeriği açısından değil, haber değeri açısından yaklaştığını ve önemine binaen gazetecilik dürtüsüyle mektubu gazeteye koyduğunu belirtiyordu¹⁶.

Mektubu yayınlayan Tercüman-ı Hakikat ve İleri gazeteleri hakkında herhangi bir takibat yapılmadığını ifade eden Hüseyin Cahit, “*Demek ki ceza görmek için yalnız mektubu neşretmek kâfi gelmiyor. Başka bir şey daha yapmalı. Bu nedir?*” diyordu¹⁷. Hüseyin Cahit, savunduğu değerler açısından bu yayının suç teşkil etmediğine o kadar inanıyordu ki, bu özgüvenle mahkeme heyetine oldukça sert cevaplar veriyordu.

Nitekim duruşmayı izleyen Falih Rıfkı (Atay), “*Öyle zamanlar oluyordu ki, sanki sanıklar yargıçları muhakeme ediyordu.*” diyor ve ekliyordu:

*“Keşke bu İstiklâl Mahkemesi hiç gönderilmemiş olsaydı.”*¹⁸

Mahkeme heyeti, sanıkların sorgulamalarından sonra bilirkişi sıfatıyla diğer gazetecileri de dinledi. Vatan gazetesi başyazarı Ahmed Emin, mektubun kendilerine ulaşmadığını, ancak kendilerine gelmiş olsaydı, gazeteciliğin gereği olarak haber değeri taşıdığı için yayınlamakta sakınca görmeyeceğini ifade ediyordu. Ahmed Emin, “*...fakat ya başlığa veya yazının altına bunu hoş görmediğimizi ve iç işlerimize bir karışma saydığımızı belirtirdik. Mesela, iç işlerimize fuzuli bir müdahale derdik*”¹⁹ ifadesiyle yayınlardaki yorum eksikliğini dile getiriyordu.

16 Bengi, a.g.e., s.226.

17 Ali Haydar, **Hüseyin Cahit Bey İstiklâl Mahkemesi Huzurunda Nasıl Müdâfaa Eylediler**, Tanin Matbaası, İstanbul, 1339, s.76.

18 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2011, s. 484.

19 Yalman, a.g.e., s.96.

Yargılamalar devam ederken Tanin “*Hindistan Hilafet Komitesi*” nin Cumhurbaşkanına gönderdiği daha öncekine benzer mahiyetteki mektubu yayınladı²⁰.

Tanin’de yer alan hilafet yanlısı yazı sebebiyle İstiklâl Mahkemesine getirilen İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey’in yargılaması da 19 Aralık’ta başladı. Lütfi Fikri Bey iddianamenin okunmasından sonra yaptığı savunmasında hilafetin korunması gerektiğine işaret etti ve Türkiye’nin hilafet sayesinde Müslüman halklar arasında etkin bir yeri olduğunu belirtti.

Savcı Vasıf Bey, 25 Aralık’ta okuduğu iddianamesinde bir taraftan Türk basınının Emir Ali ve Ağa Han’ın aleti durumunda olmadığını ve lekesiz olduğunu ifade ederken, diğer yandan mektubun yayınlanmasının suç teşkil ettiğini ileri sürdü. Savcı, beraat talep ederken Hüseyin Cahit Bey’in cumhuriyetçi olmasını hafifletici sebep saydı. Hüseyin Cahit ise bu sözlere “*cumhuriyeti savunduğu için değil, yaptığı iş suç olmadığı için*” beraat ettirilmesi gerektiğini ifade ederek tepki gösterdi.

Uzun süren duruşmalar sonucunda savunmalar 31 Aralık’ta tamamlandı. İstiklâl Mahkemesi’nin kararı 2 Ocak 1924’te açıklandı. Kararda, mektubun yayımlanmasının aslında bir suç oluşturduğu; bununla birlikte gazetecilerin bu mektubu suç işlemek kastıyla yayımladıkları belirtilerek gazetecilerin tümünün beraat ettikleri açıklandı.

İstiklâl Mahkemesi gazetecilerden önce Baro Başkanı ile ilgili kararını açıklamıştı. 27 Aralık’ta açıklanan kararla Lütfi Fikri Bey, tutuklandığı tarih olan 15 Aralık’tan geçerli olarak beş yıl hapse mahkûm edildi. Lütfi Fikri Bey kararı “*Memleket sağ olsun*” sözleriyle karşıladı ve düzeltilmesi ya da affedilmesi için Meclis’e başvuracağını açıkladı. Ahmed Emin Yalman, Lütfi Fikri Bey’in affi için bizzat

20 Tanin, 18 Aralık 1923, s. 1,2.

İstiklâl Mahkemesi Başkanı İhsan Bey'in bir kanun teklifi vereceği söylentilerinin dolaştığını belirtir²¹. Nitekim Lütü Fikri Bey'in cezası, “*rejim aleyhine çalışmak*”la suçlanan Ali Osman Ağa ve dini siyasete alet etmekle suçlanan İbrahim Ethem Efendi'nin cezaları ile birlikte 13 Şubat 1924'te özel bir af kanunuyla kaldırılmıştır.

Hilafet yanlısı tutumu sebebiyle Nutuk'ta Atatürk'ün eleştirilerine uğrayacak olan²² Lütü Fikri Bey 6 ay hapis yattıktan sonra, TBMM'nin 13 Şubat 1924 tarihli birleşiminde kabul edilen kanunun kabulüyle²³ serbest bırakıldı ve 1924 Ağustos'unda yeniden İstanbul Baro Başkanı seçildi.

Görev süresi iki aydan az süren İstanbul İstiklâl Mahkemesinin faaliyetlerine Meclis tarafından 69 sayılı kararla 30 Ocak 1924'te son verildi.

Her ne kadar Cumhurbaşkanına suikast iddiasına yönelik bir başka davaya da bakmış olsa İstanbul İstiklâl Mahkemesinin sadece gazetecileri yargılamak amacıyla kurulduğu izlenimi doğmaktadır. Yargılamaya sebep olan mektup gerekçe gösterilerek muhalif İstanbul gazetecilerinin yargılanması, buna mukabil aynı mektup hakkında yayın yapmalarına rağmen hükümete yakın yayın çizgisi olan Tercüman-ı Hakikat ve İleri gazetelerinin yöneticileri hakkında bir işlem yapılmaması dikkat çekicidir. Dikkate değer bir başka husus da Tevhîd-i Efkâr ve İkdâm gazetelerinin sahip ve yöneticilerinin de yargılandığı dava sürecinde sanki elebaşı gibi Tanin başyazarına odaklanılması, asıl hedefin Hüseyin Cahit olduğu kanaatini doğurur.

21 A.g.e., s. 99.

22 Atatürk, a.g.e., s.457, 458.

23 İstanbul İstiklâl Mahkemesince muhtelif cezalara mahkûm edilen Lütü Fikri Beyle Hafız İbrahim Ethem Efendi ve Ali Osman Kâhya'nın aflarına dair Kanun (TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C 5, s. 802.)

Nitekim “İstanbul’daki bazı gazetelerin memleket ve cumhuriyetin yüksek menfaatlerine zararlı tarzda devam eden yayınları da orada öyle bir hava yarattı ki Meclis, İstanbul’a bir İstiklâl Mahkemesi göndermeyi zaruri gördü” diyen Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Nutuk’ta birkaç yerde adını anmaya bile değer görmeden “Tanin Başyazarı” sıfatıyla Hüseyin Cahit’i gerek hilafet konusundaki tutumu, gerekse Cumhuriyetin ilanı süresince yazdığı olumsuz yazılar sebebiyle eleştirmesi dikkat çekicidir²⁴.

Her ne kadar İstanbul İstiklâl Mahkemesinin oluşturulmasında ve gazetecilerin yargılanmasında perde önünde İsmet Paşa aktif bir rol üstlense de perde gerisinde asıl yönlendiricinin Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk’ün, Meclis’in İstanbul’da bir İstiklâl Mahkemesi kurduğuna yönelik ifadeleri sadece bir durum tespiti mahiyetinde değildir. Bu ifadeler, Nutuk’ta yer alan özellikle Hüseyin Cahit ve Velit beylere yönelik eleştirel sözlerle birlikte değerlendirildiğinde ve Gazi Mustafa Kemal’in liderlik otoritesi dik-kate alındığında sırf gazetecileri yargılamak için İstiklâl Mahkemesi kurmak gibi önemli bir kararın Cumhurbaşkanının bilgisi ve iradesi dışında alınması düşünülemez.

Bu arada Başbakan İsmet Paşa’nın Mahkeme Başkanı İhsan Bey’den Hüseyin Cahit’in kellesini istediği ileri sürülür. Ancak Hüseyin Cahit, idamının istendiği yolundaki iddia bizzat İhsan Bey tarafından kendisine aktarılmasına rağmen daha sonra yazdığı anılarında bu iddiayı “*garazkârâne bir masal*” olarak niteleyecektir²⁵.

24 Atatürk, **Nutuk**, Kültür Bakanlığı Yayınları, C II, Ankara, 1989, s.458, 459.

25 Topçu İhsan Bey, bir yemek sırasında Hüseyin Cahit’e “Biz sizi asmaya gelmiştik. Eğer mektup posta yoluyla değil, elden size ulaştırılmış olsaydı kurtuluş yoktu” demiştir. Gazeteciler davasından sonra Topçu İhsan Bey’in Başvekil İsmet Paşa ile arası açılır. Bunda İsmet Paşa’nın “Hüseyin Cahit’in kellesini istiyorum” demesine rağmen mahkemeden beraat kararının çıkmasının etkili olduğu ileri

Mahkeme Başkanı Topçu İhsan, gazeteciler davası ile ilgili karardan yaklaşık bir ay sonra bu mahkemede yargılanan gazetecilerin de katıldığı Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'de gazetecilerle buluşmasında aktif rol üstlenecektir²⁶. Amacı, gazetecilerle Cumhurbaşkanı arasındaki gerilimi yumuşatmaktır.

İzmir'de Uşaklızade köşkünde 4 Şubat 1924'te gerçekleştirilen toplantıya basının önde gelen isimleri; Hüseyin Cahit (Tanin), Ahmet Emin (Vatan), Hüseyin Şükrü (Tercüman-ı Hakikat), Necmettin Sadık (Akşam), Celal Nuri (İleri), Ahmet Cevdet (İkdam) Mehmet Asım (Vakit) katıldı. Tevhîd-i Efkâr Başyazarı Velit Ebüzziya da davet edilmesine rağmen Gazi Mustafa Kemal'in önceden kamuoyuna açıklanmamasını istemesine rağmen basınla buluşmayı gazetesinde duyurduğu için toplantıya alınmadı.

Mustafa Kemal, toplantıda, Türk tarihinde cumhuriyet devrinin açıldığını belirterek *“Arkadaşlar, Türk basını milletin gerçek seda ve iradesinin kendini belirtme şekli olarak Cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi. Basın mensuplarından bunu istemek cumhuriyetin hakkıdır”* dedi.

İzmir'deki görüşme bir süre gerilimi azaltsa da Hüseyin Cahit, Velit Bey ve Ahmed Emin bir süre sonra eleştirilerine devam edecekler, bunun sonunda da kendilerini İstiklâl Mahkemelerinde bulacaklardır.

sürülür. İddiaya göre Topçu İhsan'ın bir süre sonra yolsuzluk suçlaması ile 3 yıl hapse mahkûm olmasının arkasında da bu sebep yatar. Kellesini istediği iddialarına karşılık Atatürk'ün vefatından sonra Hüseyin Cahit'e İsmet İnönü'nün sahip çıkması da dikkate değer bir durumdur. (Bengi, **a.g.e.**, s.258,259.)

26 Cumhurbaşkanı ile gazetecileri buluşturmak isteyen İhsan Bey Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadık (Sadak) beyle bağlantı kurdu. Plan, gazetecilerin isteği doğrultusunda bu buluşmayı sağlamaktı. Hüseyin Cahit, Cumhurbaşkanı ile randevu isteme yöntemine karşı çıktı. Cumhurbaşkanlığından bir davet geldiği takdirde icabet edebileceğini söyledi. İhsan Bey bunun üzerine toplantının Cumhurbaşkanı ile gerçekleştirilmesini sağladı. (Bengi, **a.g.e.**, s. 207.)

ŞARK (İSYAN BÖLGESİ) İSTİKLÂL MAHKEMESİ

Şeyh Sait isyanının ardından gerçekleşen hükümet değişikliği ile Başbakan olan İsmet Paşa, hükümetinin güvenoyu aldığı 4 Mart günü Tahrir-i Sükûn Kanunu'nu Meclise sundu. Basın faaliyetlerine ciddi kısıtlamalar da getiren kanunun Meclis'teki müzakereleri sırasında muhalefet, hukuk devleti ilkelerine temel hak ve hürriyetlere aykırılık gerekçesiyle tepki gösterdi.

İktidar yanlısı milletvekilleri İstanbul basınını inkılaplara karşı gelmekle suçluyor, “*satılmış*” nitelemesinde bulunuyorlardı. Başbakan İsmet Paşa, kanunun inkılâpları korumak, huzur ve sükûnu sağlamak amacıyla hazırlandığı görüşündeydi²⁷.

İstanbul Milletvekili Rauf Bey (Orbay) ve Dersim Milletvekili Feridun Fikri (Düşünsel) en sert eleştiride bulunanlar arasındaydı. Özgürlükleri kısıtlayan kanunun ülkede korku ve dehşete sebep olduğu ifade ediliyordu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Genel Başkanı İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir Paşa da “*istenildiği şekle sokulabilen, elastiki bir kanunla hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmaması gerektiğini*” ifade ederek, kanunun kabulü halinde basının baskı altına alınacağını söylüyordu²⁸.

Görüşmelerin ardından kanun, oylamaya katılan 144 kişiden 122'sinin oyuyla kabul edildi²⁹. Tahrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak alınan 117 sayılı Meclis Kararı ile biri olay yöresinde diğeri olayla bağlantılı siyasal yargılamaları yapmak üzere Ankara'da olmak üzere iki İstiklâl Mahkemesi kuruldu.

Söz konusu kararla isyan bölgesinde kurulan İstiklâl Mahkemesine, aldığı idam kararlarını uygulama yetkisi verilirken, Ankara İstik-

27 TBMM Zabıt Ceridesi, D.II, C 15, s. 137-165.

28 A.g.e., s.156.

29 A.g.e., s. 166.

lâl Mahkemesinin idam kararlarının Meclis'in onayından sonra infaz edilmesi hükme bağlandı. Ancak 20 Nisan 1925'te Meclis'in tatilde olduğu süre boyunca Ankara İstiklâl Mahkemesine de verdiği idam kararlarını uygulama yetkisi tanındı³⁰.

Meclisin 7 Mart 1925 tarihli toplantısında isyan bölgesinde kurulan İstiklâl Mahkemesi heyeti belirlendi. Başkanlığa Giresun Milletvekili Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey seçildi. Savcılığına Karesi (Balıkesir) Milletvekili Ahmet Süreyya (Örgeevren) Bey'in getirildiği mahkemenin diğer üyeleri de Urfa Milletvekili Ali Saip (Ursavaş), Kırşehir Milletvekili Lütfi Müfit (Özdeş) ve yedek üye Bozok (Yozgat) Milletvekili Avni (Doğan) Beylerdi³¹. Muhittin Bey'in istifasından sonra Denizli Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu) Bey mahkeme başkanı oldu. Onun da ayrılmasından sonra Hacim Muhittin yeniden başkan seçildi. Muhittin Bey, bir yıl görev yaptıktan sonra ayrıldı ve yerine mahkeme üyelerinden Ali Saip (Ursavaş) Bey geçti. Ondan boşalan üyeliğe de Kocaeli milletvekili İbrahim (Tolon) Bey seçildi. Mahkeme üyelerinden sadece savcı Ahmet Süreyya Bey hukukçuydu³².

12 Nisan 1925'te Diyarbakır'a varan heyet, ertesi gün harp divanlarına, adliye mahkemelerine ve valilere bir bildiri göndererek, mahkemenin bakacağı davaların hangi suçları kapsadığını bildirdi ve tutuklu bulunanların derhal İstiklâl Mahkemesine gönderilmelerini istedi.

Şark (İsyan Bölgesi) İstiklâl Mahkemesi Diyarbakır, Elazığ, Urfa ve Malatya illerinde yaklaşık iki yıl çalıştı. Mahkeme 1 Mart 1927'de son kararını verdi ve mahkeme heyeti bir hafta sonra Ankara'ya dön-

30 Neziroğlu, **a.g.e.**, s. XII.

31 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 15, s. 226.

32 Mazhar Müfit, Hüseyin Hacim ve Avni Beyler Mülkiye Mektebinden, Ali Saip, Lütfi Müfit ve İbrahim Beyler Harbiye'den mezundu, Ahmet Süreyya Bey, İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Razlık ve Edremit Savcılığı görevlerinde bulunmuştu.

dü. Mahkeme, yaklaşık iki yıl süren görevi sırasında başta Şeyh Sait ve arkadaşları olmak üzere birçok önemli davaya baktı. Bunların arasında verilen cezalar itibariyle değil fakat kamuoyundaki yansımaları itibariyle gazetecilerle ilgili dava önemli bir yer tutar.

ŞARK (İSYAN BÖLGESİ) İSTİKLÂL MAHKEMESİNDE GAZETECİLER DAVASI

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesinden hemen sonra 6 Mart 1925'te hükümet muhalif gazete ve dergileri kapatarak basını susturmaya yöneldi. Takrir-i Sükûn Kanununa dayanarak, İstanbul'da yayınlanan Tevhîd-i Efkâr, Son Telgraf ve İstiklâl gazeteleri, Sebilürreşat, Aydınlik ve Orak Çekiç dergileri ile Adana'da neşredilen Sayha gazetesi Hey'et-i Vekilenin (Bakanlar Kurulu) 5 Mart'ta aldığı karara dayanarak kapatıldı. Üç gün sonra da İstanbul'da Presse du Soir, İzmir'de Sadâ-yı Hak, Trabzon'da Kahkaha ve İstikbal gazetesinin yayınları durduruldu. 15 Nisan'da da Tanin kapatıldı.

Kapatma kararları Şeyh Sait'in İstiklâl Mahkemesine verdiği ifade dede bazı gazetelerin kışkırtıcı yayınlarından etkilenerek isyana kalkıştığına yönelik ifadeleri üzerine alınmıştı. Zira Şeyh Sait ifadesinde kendisi üzerinde basının etkisinin büyük olduğunu ifade ederken, Sebilürreşat, Tevhîd-i Efkâr, Son Telgraf ve Toksöz gazetelerinin ismini veriyor, özellikle Sebilürreşat'ın şeriata aykırı işler yapıldığı, Tevhîd-i Efkâr ve Son Telgraf'ın hükümetin meşru olmadığı yolundaki yayınlarından etkilendiğini söylüyordu³³.

33 Şeyh Sait'in Mahkeme üyelerinden Ali Saip Bey'in gazetecileri suçlaması halinde idamdan kurtulabileceği, cezasının sürgüne çevrilebileceği yönündeki sözleri üzerine bu ifade dede bulunduğu ileri sürülmekle birlikte İstiklâl Mahkemesinde yargılanan Sebilürreşat gazetesi sahibi Eşref Edib Bey, Şeyh Sait'e bu telkinin "ibtirasi" bir politikacı tarafından yapıldığını belirtir. Mahkeme üyelerinden Avni (Doğan) Bey de yıllar sonra bunu doğrulayacaktır. Ama bu

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal de Şeyh Sait Ayaklanması sebebiyle yayınladığı bildiriye cumhuriyeti tahrip etmeye yönelik yayınlara izin verilmeyeceğini belirtirken bu tür yayınları yapanların şiddetle cezalandırılacağını bildiriyordu³⁴.

Mahkemenin 7 Haziran 1925'te aldığı ara kararlarla Sebilürreşat gazetesi sahibi Eşref Edib (Fergan)³⁵, Tevhîd-i Efkâr gazetesi sahibi Velit Ebüzziya, Toksöz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemalî (Öğütçü), Son Telgraf gazetesi yazarlarından Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu),³⁶ Sadri

siyasetçinin kim olduğu belirtilmez. Şeyh Sait'in ifadelerinde yer almadığı halde bu sözlerin ifade metnine sonradan eklendiği ve bu şekilde ifade metninin imzalatılmasından sonra idamın gerçekleştirildiği de ileri sürülür. Savcı Süreyya Bey ise anılarında Şeyh Sait'in duruşma sırasında gazetecilerle ilgili sözlerini nakleder. (Fahrettin Gün, Hazırlayan Eşref Edib (Fergan), **İstiklâl Mahkemelerinde, -Sebilürreşad'ın Romanı-**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 76; Ahmet Süreyya Örgöevren, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, Vesikalar, Olaylar, Hatıralar**, Temel Yayınları, İstanbul, 2007, s. 247, 248; Avni Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964, s. 165).

- 34 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s.562, 563.
- 35 Eşref Edib Fergan, 1882'de Serez'de doğdu. Ebul'ula Mardin ile birlikte 1908'de Sırat-ı Müstakim adlı haftalık dergiyi çıkardı. Daha sonra kendisinin imtiyaz sahipliğinde derginin adı "Sebilürreşat" olarak değişti. Derginin başyazarı Mehmet Akif (Ersoy) ile birlikte Millî Mücadeleyi destekledi. İstiklâl Mahkemesindeki yargılamasından sonra ara verdiği Sebilürreşat'ın yayını 1948'de yeniden başlattı ve 1966'ya kadar sürdürdü. Ayrıca Tevhîd-i Efkâr, Yeni Sabah, Millet, Diyanet, Yeni Asya, Yeni İstiklâl, Bugün, Sabah, İttihat gazete ve dergilerinde yazdı. Yazılarında İslam birliği düşüncesini savundu. Bugün gazetesinde tefrika edilen Kara Kitap sebebiyle yeniden yargılandığı da beraat etti. 1971'de İstanbul'da öldü.
- 36 Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, 1900 yılında Manisa'da doğdu. Dergâh dergisinde başladığı yazarlığı kurucularından olduğu Son Telgraf'ta sürdürdü. İstiklâl Mahkemesindeki yargılamadan sonra bir süre gazeteciliğe ara verdi. Çok partili hayata geçişten sonra Demokrat Parti'de siyasete atıldı. Bakanlık yaptı. Basın özgürlüğünün engellendiğini ileri sürünce DP'den atıldı. Hürriyet Partisi'ni kurdu ve genel başkanlığını yaptı. 1960 ihtilalinden sonra oluşturulan Kurucu Meclis'te CHP Temsilcisi olarak bulundu. 1978'de vefat etti.

Ethem (Ertem)³⁷ Beylerin tutuklu olarak yargılanmalarına ve Sebilürreşat, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Vatan, İstiklâl, Tanin, İleri gazeteleri ile Toksöz gazetelerinin yayınlanmış sayılarının incelenmesi için getirilmesine oybirliği ile karar verildi. Karar, Savcı Süreyya Bey'in "İsyanın türlü türlü sebepleri vardır. *Bunların arasına basın hürriyetini şahsi maksatlar veya şahsi siyasi gayeler uğruna kötüye kullanan, kasti veya gayri kasti surette yazılar yazanların isyan üzerine tesirleri dokunan gazetelerin tutumu da girebilir. Bu suretle gazeteler buraya celbedilmeli, yazılarının isyana tesiri dokunduğuna kanaat gelen gazeteciler davaya dahil edilmelidir*" şeklindeki talebi doğrultusunda alınmıştı³⁸.

Tutuklamanın ardından Eşref Edib Bey, önce Ankara'ya getirildi. Cebeci'deki tutukevinde bir süre kaldı. Tutukluluk sırasında inşaatı yeni tamamlanan tutukevini kontrole gelen Mahkeme üyelerinden Kılıç Ali, Edib Bey'e yargılamanın birkaç güne kadar başlayacağını söylerken "Seni Şark'tan istiyorlar" dedi³⁹.

Bu görüşmeden bir hafta kadar sonra Eşref Edib, Ankara İstiklâl Mahkemesine çıkarıldı. Mahkeme Başkanı Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey (Çetinkaya), "Tarikat-ı Salâhiye"⁴⁰ adlı tarikatla ilgisi olup

37 Sadri Etem Ertem 1898'de İstanbul'da doğdu. Darülfünun Felsefe bölümünü bitirdi. Matbuat Müdürlüğünde danışmanlık yaptı. Tanin ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde çalıştıktan sonra 1924'te Son Telgraf gazetesinin kurucuları arasında yer aldı ve gazetenin başyazarlığını yürüttü. İstiklâl Mahkemesindeki yargılamadan sonra kendini edebiyata adadı. Kütahya Milletvekili olarak iki dönem Meclis'te görev yaptı. 1943'te öldü.

38 Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1922-1944)**, C III, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s. 163.

39 Gün, **a.g.e.**, s. 49.

40 Kiraz Hamdi Paşa'nın öncülüğünde 1920'de kurulan İttihatçı karşıtı cemiyet. Masonluğa karşı, onların yöntemlerini kullanarak gizlilik esaslı çerçevesinde örgütlenen "Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti"nin varlığına rejim karşıtı ve padişah yanlısı çalışmalar yürüttüğü gerekçesiyle Ankara İstiklâl Mahkemesince son verildi.

olmadığını sordu. Bu tarikatla ilgisinin bulunmadığını söyleyen Eşref Edib, mahkeme başkanının talebi üzerine Millî Mücadeleye destek konusunda yaptığı hizmetleri anlattı. Hilafet konusundaki düşünceleri sorulunca da “*Büyük Millet Meclisi’nin karar vermiş olduğu meselelerde hiç kimsenin fikrini ileri sürmesine müsaade yoktur. Bundan dolayı bu soruyu sormamanızı rica ederim*” şeklinde diplomatik bir cevap verdi⁴¹.

Mahkeme heyeti fazla üstelemedi. Edib Bey, “*Tarikat-ı Salâhiye*” suçlamasından berat etti, ancak Şark İstiklâl Mahkemesinin talebi doğrultusunda Diyarbakır’a gönderildi.

Yolculuk sırasında Edib Bey’e oldukça müsamahakâr davranılmıştı. Hatta, Eşref Edib, Urfa’da Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit (Kansu) ile sıcak bir görüşme yapmış, Diyarbakır’a da mahkeme heyetinden Avni (Doğan)⁴² Bey’le aynı otomobilde gitmişti.

Tevhîd-i Efkâr gazetesinin sahibi Velit Ebüzziya, Son Telgraf gazetesi yazarları Sadri Ethem, Fevzi Lütfi Beyler mahkemenin tutuklama emri tebliğ edilince 20 Haziran’da Emniyet’e getirildiler ve iki gün sonra Diyarbakır’a gönderildiler.

Gazeteciler Diyarbakır’a ulaşmadan önce 28 Haziran’da Şark İstiklâl Mahkemesi Şeyh Sait ve 29 arkadaşı hakkında idam kararını vermiş, bir gün sonra da infaz gerçekleştirilmişti. Şeyh Sait ve arkadaşları hakkındaki kararda Sebilürreşat gazetesi sahip ve yazarı Eşref Edib, Tevhîd-i Efkâr gazetesi sahibi Ebüzziya Velit, Son Telgraf sahip ve yazarları Sabri Ethem ve Fevzi Lütfi ile Toksöz gazetesi sahip ve sorumlu müdürü Abdülkadir Kemalî haklarındaki davalar ayrıca görülmek üzere ana davadan ayrılmıştı⁴³.

41 A.g.e., s.53.

42 Avni Bey, o sırada izinli olan Savcı Süreyya Bey’e vekâlet ediyordu.

43 Mahmut Akyürekli, *Şark İstiklâl Mahkemesi 1925-1927*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 65.

Gazetecilerin dosyalarının ayrılması, Elazığ'a intikallerinin gecikmesi yüzünden olmuştur.⁴⁴ Oysa mahkeme, karardan önce suça azmettirdiği ileri sürülen gazetecilerle Şeyh Sait'i yüzleştirmek istemişti. Gazeteciler ana duruşmaya yetiştirilemeyince bu yüzleşme gerçekleştirilemedi⁴⁵.

Diyarbakır'a gelen gazetecilerden Velit Ebüzziya, Sadri Ethem, Fevzi Lütfi, Eşref Edib ve Adana'da yayınlanan Toksöz gazetesinin sa-

44 Eşref Edib, Diyarbakır'a gelmeden önce konakladığı Urfa hapisanesinde karşılaştığı bir kişinin intikalde geciktiğini söyledikten sonra şöyle dediğini aktarıyor:

“Siz daha evvel gelecektiniz. Ali Saip Bey (Ursavaş) sizi Şeyh Sait’le karşılaştıracak, münakaşa ettirecekti. Sizi, Velit Bey’i, diğer gazetecileri birkaç gün Şeyh Sait’le oturtacaktı. Mahkeme de sizleri onunla konuşturacaktı. Sonra gerek İstanbul’dan gelen gazeteciler, geciktiğiniz için onları daha fazla bekletmeye siyaset müsaade etmedi. Onlar hakkında son hüküm verildi ve infaz edildi. (Şeyh Sait) kabahati gazetecilere yükletmeye kalkıştı. Gazeteleri okuya okuya çılgın bir hale gelmiş, onun üzerine bu işe kalkışmış. Kendisine Ali Saip bey böyle kanaat vermiş. Eğer sen gazetecileri işe karıştırırsan idamdan kurtulursun. Seni sürgün etmekle yetiniriz.” (Gün, a.g.e., s. 65.)

45 Mahkemede Şeyh Sait’le olan diyalog Süreyya Örgöven’in anılarına şöyle yansır:

“- Din ahkâmının tatbik edilmediğini matbuattan en fazla hangisi yazıyordu? Evet.. Matbuat idi, çok müessir oluyordu. Sebilürreşat çok yazıyordu. Şer’i şerife muhalif hareket olduğundan bahsediyordu.

Demek gazetelerin yazmış olduğu bütün şeyleri hakikat olarak kabul ettin öyle mi? Der idik ki; eğer yalan olsa yazamaz, cesaret edemez. Hükümet kapatır der idik.. Binaenaleyh hakikat sayardık. Sebilürreşat daima diğer gazetelere istinad ederdi, bunlar bizim kin ve düşmanlığımızı doğurur ve artırır.

Sebilürreşat kadar sana müessir olan hangi gazete vardı?

Tevhîd-i Efkâr. O da din bahislerinde tesirli olurdu. Gazeteciler tâ ecnebiler içine kadar gidiyor. Bunlar iftira olsa nasıl kabul eder, hükümet müsaade eder derdim. (...)

O iki gazeteden başka diğer gazeteleri sana göstersek, sen bunları okuduktan sonra hangisinin müessir olduğunu söyler misin?

Anlarım tabii. (Örgöven, a.g.e., s. 247,248)

hibi Abdülkadir Kemalî (Öğütçü) 11 Temmuz'da “*Hükümetin manevi nüfuzunu kıırarak isyana sebep olmak*” suçlamasıyla tutuklandılar; bir süre sonra da yargılanmak üzere Diyarbakır'dan Elazığ'a sevk edildiler.

Şark İstiklâl Mahkemesinde yargılanan gazetecilerden bazılarının Ahmed Emin, Ahmet Şükrü (Esmer), İsmail Müştak ve Suphi Nuri'nin neden dışarıda oldukları yolundaki şikayetleri üzerine⁴⁶ Vatan Gazetesi başyazarı Ahmed Emin⁴⁷ ve Ahmet Şükrü⁴⁸ İstanbul emniyetine götürüldüler ve ardından İstiklâl gazetesinden İsmail Müştak (Mayakon)⁴⁹ ve Son Posta gazetesinden Suphi Nuri (İleri)⁵⁰ ile birlik-

46 Yalman, *a.g.e.*, s.171.

47 Ahmed Emin Yalman, 1888 yılında Selanik'te doğdu. Alman Lisesi'ni bitirdi. 1907 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi'nde öğrenciyken Sabah gazetesinde çalışmaya başladı. Hukuk öğreniminden sonra ABD'ye giderek Columbia Üniversitesi'nde gazetecilik ve felsefe dallarında doktora yaptı. Yurda döndükten sonra 1917 yılında Mehmet Asım Us'la birlikte Vakit gazetesini çıkardı. Malta sürgünlüğünden döndükten sonra 1923'te Vatan gazetesini çıkardı ve başyazarlığını yaptı. İstiklâl Mahkemesinde yarılandıktan sonra bir süre gazeteciliğe ara verdi. 1940'ta Vatan'ı yeniden çıkardı, çok partili hayatı savundu. 1952 yılında uğradığı suikast girişiminde yaralandı. 1961'de çıkardığı Hür Vatan gazetesi fazla yaşamadı. 1972'de İstanbul'da ölen Yalman, liberal demokrat görüşleri ile tanındı, Amerikan yanlısı olduğu ileri sürüldü.

48 Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer 1891'de Lefkoşe'de doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. ABD'de hukuk doktorası yaptı. Bu sırada New York'ta Sada-yı Vatan gazetesini çıkardı. Yurda döndükten sonra Vakit gazetesinde çalıştı. Son Telgraf gazetesinin ortaklarından oldu. Bir süre gazeteciliğe ara verdikten sonra Vatan ve Milliyet gazetelerinde görev yaptı. Gazeteciliğinin yanı sıra akademik çalışmalarını da yürüttü. 1939'da milletvekili seçildi. 1949'da Basın Yayın Genel Müdürlüğü yaptı. Laik ve sosyal demokrat görüşleri ile bilinen Esmer'in, hayatını kaybettiği 19 Ocak 1982 gününde bile Barış gazetesinde yazısı yayımlanmıştı.

49 İsmail Müştak Mayakon 1882'de Teselya'da doğdu. Mülkiye'yi bitirdi. Tanin gazetesinde çalıştı. İstiklâl gazetesini çıkardı. İstiklâl Mahkemesinde yarılandıktan sonra gazeteciliği bıraktı. Siirt Milletvekilliği yaptı. 1938'de öldü.

50 Suphi Nuri İleri, 1887'de Gelibolu'da doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi'ni ve Paris Siyasal Bilimler Okulu'nu bitirdi. Ağabeyi Celal Nuri İleri'yle çıkardıkla-

te Konya, Adana, Gaziantep, Urfa yoluyla Diyarbakır'a gönderildiler. Yolculuk sırasında kendilerine oldukça iyi davranılmıştı. Sayha gazetesi sahibi Gündüz Nadir⁵¹ de Elazığ'a gönderilen gazeteciler arasındaydı.

Bu sırada 12 Ağustos'ta Elazığ İstiklâl Mahkemesi'nin kararıyla Vatan gazetesi kapatılmıştı.

Ahmed Emin ve arkadaşları Diyarbakır'a geldiklerinde mahkemenin nakli sürprizi ile karşılaştılar. Diyarbakır'da işini tamamlayan mahkeme, Elazığ'a taşınmıştı. Bunun üzerine gazeteciler 21 Ağustos'ta Elazığ'a giderek daha önce buraya gelmiş olan gazetecilerle buluştular. Yargılanmak üzere gelen gazetecilerle özellikle Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey arasında hakim-sanık durumundan çok milletvekili-gazeteci ilişkisi vardı; yeniyor, içiliyor, sohbetler, şakalar yapılıyordu.

Üyelerden Ali Saip Bey ise daha katı bir duruş sergiliyor, Ahmed Emin'e şimdi sıranın kendilerinde olduğunu, intikamını alacağını ifade ediyor, önce asılacağını, sonra sürgün edileceğini daha sonra da babası ve kardeşinin de tutuklanacağını söyleyerek manevi işkence yapıyordu⁵². Eşref Edib'e göre Ali Saip, mahkemenin gölge başkanı gibiydi⁵³. Nitekim mahkemenin son döneminde başkanlık görevinde

rı İleri gazetesini yönetti. Sosyalist partisi genel sekreterliği, Türkiye Sosyalist İşçi ve çiftçi partisi üyeliği yaptı. Millî mücadeleye destek verdi. İkinci Lozan Konferansına danışman olarak katıldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra Müstakil ve Son telgraf adlı gazeteleri (1924) çıkardı. İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmasının ardından üniversitede akademisyenlik yaptı. 1945'te öldü.

51 Millî Mücadele'den önce İstanbul'da çıkan edebiyat ağırlıklı Hayat dergisinde çalıştı. 1925 yılı başında Adana'da Sayha gazetesini çıkardı. İstiklâl Mahkemesindeki yargılamadan sonra bir süre gazeteciliğe ara verdi. 1928 yılında İsmail Habib Sevük tarafından çıkarılan Maarif dergisinde yazılar yazdı.

52 **A.g.e.**, s. 181,182.

53 "Mahkemenin iki yüzü var! Biri resmi yüzü, diğeri iç yüzü. Reis Mazhar Müfit (Kansu) mahkemenin resmi yüzünü idare ediyor. Ali Saip (Ursavaş) ise iç yüzünü.

bulundu.

Bu arada yargılamalar da yapılıyor, gazetecilere daha önce yazdıkları özellikle Tevhîd-i Tedrisat Kanunu ve medreselerin kapanışı hakkındaki yazılar soruluyordu.

Önce Başbakan İsmet Paşa'dan yardım isteyen Ahmed Emin, onun Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'i işaret etmesi üzerine af talebini en üst mercîye yapmış ve Adana'da iken Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben bir telgraf çekmişti. Gazeteciler Diyarbakır'a gelince benzer içerikli bir telgraf daha çektiler⁵⁴.

Elazığ'a geldiklerinde aynı girişimi tekrarladılar. Bu kez gazetecilerin toplu olarak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'dan af talebini içeren bir telgraf metni hazırlandı. Başlangıçta bazı gazetecilerin imzalamak istemediği metin yeniden düzenlendi. Diğer direnenlerin ardından son olarak Velit Bey'in de ikna edilmesi üzerine⁵⁵ on gaze-

Bunun gibi Ankara'nın da iki şifresi var. Biri mahkeme reisliğine mahsus, diğeri de Ali Saip (Ursavaş)ın şahsına. Görünürde reis Mazhar Müfit (Kansu), hakikatte mahkemenin diktatörü Ali Saip. Herkes bunu biliyor; mahkeme reisi, azaları, savcısı, kalem memurları, gazeteciler, hatta halk.” (Gün, a.g.e., s.105, 106.)

54 Seyahat sırasında kendisine ticaret yapmayı telkin eden fıstık tüccarı Abdullah'ın verdiği ilhamla Ahmed Emin'in kaleme aldığı, Suphi Nuri, İsmail Müştak ve Ahmet Şükrü'nün de imzaladığı telgraf metni özetle şöyle:

*“Biz yüksek dehanızın kurduğu rejimin tabii ve samimi adanmışları ve hizmetkârlarıyız. Vücuda getirdiğiniz büyük binada samimiyetle fikir amelesi olarak çalıştık. Ortaçağı kaldırıp onun yerine az zamanda bu asrı ikame etmek hususundaki muazzam eseriniz, en büyük ve samimi emellerimizin gerçekleşmesinden başka bir şey değildir. (...) (Yazdıklarımızın) Şeyh Sait gibi hainlerin suikastını kolaylaştıracağı tarzında bir zannı hatıra getirebileceğini tasavvur etseydik kalemimizi kırmakta saniye tereddüt etmezdik. Bundan sonra gazetecilik ve siyasetin tamamıyla dışında kalacağımızı ve sakin ve iktisadi çalışmalar ile memlekete faydalı olmaya çalışacağımızı temin ederiz.” (Yalman, a.g.e., s. 174; Taha Akyol, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s.483; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 332.)*

55 Velit Ebüzziya *“Bizim suçumuz mu var ki merhamet dilenecəğiz. Var ise mahkûm*

tecinin imzasıyla metin Ankara'ya gönderildi. Bu girişimde Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit'in '*...Ben vicdanımı Ankara'ya sattım. Bana as derlerse asarım, bırak derlerse bırakırım, bu sebeple siz Ankara'ya başvurup işinizi halletmeye bakın*'⁵⁶ şeklindeki sözlerinin de etkili olduğu ileri sürülür⁵⁷.

etsinler, yoksa berat kararı versinler. Ankara'ya telgraf çekmek de ne oluyor?" diyerek metni imzalamak istememişti. Fevzi Lütfi ve Abdülkadir Kemali de Velit beye hak verdilerse de diğerlerinin ısrarları üzerine metni imzaladılar. Velit Bey ise "*Ne zillet bu, ne zulüm bu. İnsan yaşamaktan iğrenir, tiksindir. Bir sürü masum insanı yakala. Hic suçları yokken hapisaneleri doldur. Aylarca darağaçları altında sorguya çek, kıvrandır, öldür. Sonra hiçbir suç isnadına imkan bulamayınca 'af ve müsamaha et de seni beraat ettireyim' de. Bu ne hayasızlık. Bu ne zulüm ve işkence. Engizisyon dan bin beter.*" şeklinde tepki koymuştu. Ancak Edib Bey'in telkinleriyle metni o da imzaladı. (Gün, a.g.e., s.185, 191.)

56 Ekrem Dumanlı, "Vicdanını Ankara'ya Satan Hakimler", **Zaman**, 7 Temmuz 2015.

57 Metin şöyle:

"Ankara'da Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine,

Şark İstiklâl Mahkemesi karşısında isticvablarımız (sorgulanmalarımız) icra ve ikmal olunduğu şu günlerde tahdis-i nimet kabilinden bir hareketle huzur-u ulviyetinize çıkmayı vecibeden addettik (yüce huzuruza çıkmayı görev saydık). Cumhuriyetin sadık birer amelesi, inkılabın samimi bir hadimi olduğumuzu ispat etmiş olmak kanaatıyla, bipeyan (sonsuz) bir fahr ve gurur hissederek zat-ı riyasetpenâhlarına bir kere daha arzederiz ki, bu kanaat şu dakikada vicdanlarımızı müsterih etmekle beraber bundan daha çok güvendiğimiz nokta, asalet-i kalbinizin lütf-i hata püşanesidir güvendiğimiz nokta, asil kalbinizin hataları örten lütfudur.) Bu lütfun yâd-ı imtinankârenesiyle (minnetle) ve zeval-i nâpezir (devamlı kalıcı) bir irtibat-ı kalbî ile bundan sonra vazifemize devam edebilmek, vicdanlarımızda hasıl olan intibahı (uyaniş) harekât-ı müstakbelemize rehber edinerek yüksek gayemize doğru temiz nasiye ile (yüzle) yürüyebilmek için feyz-i inzâr-ı itimadımızın bizlerden diriğ buyurulmamasına (esirgenmemesine) pek muhtacdız. Huzur-u muhakemede taayyün eden (belirginleşen) masumiyetimiz için Büyük Münci'nin (önderin) yüksek vicdanından duyacağımız müjde-i afv ve müsamaha iledir ki bizim için kıymetdar (değerli) olur. Bu lütfu bizden esirgemeyeceğinizi uluvvükalbinizden (yüce kalbinizden) ümit ederek en derin tazimatımızı arz ve takdim ederiz, Muhterem Reis-i Cumhur hazretleri.

On gazetecinin imzası." (Gün, a.g.e., s.192, **Cumhuriyet**, 14 Eylül 1925)

Bu toplu af talebi üzerine Cumhurbaşkanı da İstiklâl Mahkemesine bir telgraf göndererek “*nazar-ı insafa almak muvafıktır*” ifadesiyle gazetecilerin durumlarının değerlendirilmesini istedi. Gazi Mustafa Kemal, doğrudan gazetecilerin saliverilmesi ile ilgili bir emir vermemişti ama gazetecilerin serbest bırakılmasında kendisi açısından bir sakınca olmadığı yolundaki nazik ve diplomatik ifade mahkemeye verilen dolaylı bir talimat niteliğindedir⁵⁸.

Cumhurbaşkanının tavrı etkisini göstermişti. İddianamede önce sanıkların hükümeti diktatörlükle suçlayarak devleti lekeleyen çalışmalarından, basın hürriyetini kötüye kullandıklarından ve halkı tahrik ettiklerinden söz ediliyor; ardından “*devletin iç güvenliğini bozucu nitelikteki bu fiillerin Matbuat Kanununun 17. Maddesine göre suç teşkil ettiği belirtiliyor, yazıların yayınlanmasından itibaren 3 ay içinde işlem yapılmadığı için*” davanın düşmesi talebinde bulunuluyordu. Savcı gazetecileri hem suçluyor hem de zaman aşımı gerekçesiyle haklarında işlem yapmaya gerek duyulmadığını bildiriyordu. O sırada savcılığa Avni Bey vekâlet ediyordu⁵⁹. Savcının yaklaşımında Cumhurbaşkanı-

58 Metin şöyle:

“*Şark İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umumiliğine (Savcılığına),*

Gazetecilerin mahkemeye celbinden sonra Anadolu’da ve isyan sahasındaki meşhuratları üzerinde hata ettikleri ve nadim oldukları hakkındaki telgrafnamelerini evvelce mahkemenin nazar-ı adaletine takdim etmiştim. Bu defa yine müştereken yukarıdaki telgrafla müracaat ediyorlar. Bunu da nazar-ı insafa almak muvafıktır, efendim.” (Cumhuriyet, 14 Eylül 1925, Gün, a.g.e., s.193, Yalman, a.g.e., s.187, Soyak, a.g.e., s.334).

59 Ahmet Emin, asıl savcı Süreyya Bey görevinin başında olsa kurtulmalarının zor olduğu görüşündedir. (Yalman, a.g.e., s.187.) Oysa Savcı Süreyya Bey, gazetecilerin Şeyh Sait davasına dahil olmaları için bir sebep bulunmadığı kanaatinde. (Doğan, a.g.e., s.173.) Süreyya Bey anılarında, izinli olduğu sırada yapılan gazeteciler yargılaması hakkında “*gerek gazetecilerin muhakeme dosyasını şöylece bir gözden geçirerek, gerekse bu zatların mevkuf olarak yargılandıkları günlerde mahkeme dışındaki durumları ve bazı olayları müddeiumumilikte (savcılıkta) dinleyerek öğrendiklerim çok enteresan şeylerdir*” değerlendirmesini yapar.

nın etkisi açıktı. Nitekim iddianameyi “*adli ve siyasi tarihimize yüksek bir adalet hatırası*” olarak niteleyen savcı, gazetecilerin Cumhurbaşkanından af dilemelerini övüyor, Cumhurbaşkanının takdiri “*insaf nazarı*” ile mahkemeye bırakmasını da “*ulvî bir hareket*” olarak değerlendiriyordu⁶⁰.

Mahkeme de savcının talebi doğrultusunda karar verdi⁶¹. Velit

Bu üstü kapalı ifadeler Ahmed Emin’in kuşkusunun yersiz olmadığı intibasını vermekle birlikte Süreyya Bey İstiklâl Mahkemesindeki görevi sırasında hukuk kuralları içinde kalmaya özen gösterdiğini ifade eder. (Örgeevren, **a.g.e.**, s. 281.)

60 Gün, **a.g.e.**, s.196.

61 Mahkeme kararı şöyledir:

“... Yazılılarıyla halkı isyana teşvik ve isyanla alakadar olmak cürümlerinden maznununu aleyhim ve mevkufl bulunan (tutuklu sanık) Sebülürreşat muharriri (yazarı) Sirozlu olup Dersaadet’te mukim Eşref Edib Bey bin İslam ve Tevhîd-i Efkâr gazetesi muharriri Dersaadet’te mukim Velit bin (oğlu) Ebuzziya Tevfik Bey ve Son Telgraf muharriri, Sadri Ethem Bey bin İbrahim Ethem ve Fevzi Lütfi Bey bin Lütfi ve Toksöz muharriri Adana’da Ceyhan kazasında mukim muharrir Abdülkadir Kemalî Bey bin Bekir Sıtkı ve Vatan gazetesi sahibi Ahmed Emin Bey ve muharrirlerinden Ahmet Şükrü Bey ve İstiklâl gazetesi muharriri İsmail Müştak Bey ve Sayba gazetesi muharriri Gündüz Nadir Bey ve İleri gazetesi muharriri Suphi Nuri Bey haklarında icra kılınan muhakeme neticesinde, bunlardan Velit ve Suphi Nuri ve İsmail Müştak ve Sadri Ethem , İsmail Müştak, Gündüz Nadir beylerin isyanla alakadar olduklarına dair temin-i vicdana kâfi delâil ve vesâik (vicdani kanaat sağlamaya yeterli delil ve belge) görülmediği ve fakat kasta makrun (kasıtlı) olmasa bile yazılarının bu havalide (yörede) su-i-tesir hâsıl ettiğine (kötü etki bıraktığına) kendileri de kail (kabul etmiş) ve bu halin binnetice ibret ve intibâhı (uyanıklık) mücip olduğu anlaşılmış ve Reiscumhur hazretlerine takdim ettikleri ve aynen kıraat olunan (okunan) telgraflar da bunu te’yid ettiğine binaen (doğruladığından) beraatlarına ve diğer maznun (sanık) Ahmed Emin ve Ahmed Şükrü ve Eşref Edib ve Fevzi Lütfi beylerin yazıları gerçi isyan üzerinde tesir busâle getirmiş ise de bunun kasta makrun olduğuna dair emâre ve delâil-i kanuniyenin adem-i mevcudiyetine (kasıtlı olduğuna ilişkin yasal delilin bulunmamasına) ve mamafih (bununla birlikte) bu halin bilmeyerek netâyic-i müessife husule getirdiğine (kötü sonuç doğurduğuna) kani bulunmalarına binâen delâil-i cedide zuburunda (yeni deliller ortaya çıktığında) icabât-ı kanunisine tevessül edilmek (yasal gereği yerine getirilmek) üzere adem-i mes’uliyetlerine (sorumlu olmadık-

Ebüzziya, Suphi Nuri, İsmail Müştak, Sadri Ethem ve Gündüz Nadir berat etmiş, Ahmed Emin, Ahmet Şükrü, Eşref Edib ve Fevzi Lütfi yeni deliller bulunduğu takdirde tekrar yargılanmak üzere muhakemeden men edilmelerine karar verilmişti⁶². Yani Cumhurbaşkanının dolaylı onayı doğrultusunda gazeteciler serbest bırakılmıştı ama her an haklarında takibat yapabilmek için de bir açık kapı bırakılmış, adeta Demokles kılıcı tümüyle kaldırılmamış, sadece kınına sokulmuştu. Ancak kılıç bir tek Toksöz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemalî Bey'in üzerinden tümüyle kalkmamıştı. Kemalî Bey, Adana Asliye Mahkemesi'nin zaman aşımından önce takibata başlaması sebebiyle suçlu sayılmış ve dosyası Ankara İstiklâl Mahkemesine gönderilmişti. Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından hapis cezasına çarptırılan Abdülkadir Kemalî, yaklaşık dört buçuk ay hapis yattıktan sonra serbest bırakılmıştır⁶³.

larına ve cümlesinin (tamamının) sebebi âharla mevkuf (başka bir suçtan dolayı tutuklu) değil iseler tahliyelerine ve diğer maznun Abdülkadir Kemalî Bey'in de şark isyanıyla alakası görülmemiş ve fakat halkı isyana teşvik cürmünün mahall-i vak'a-i dairesi (suçun işlendiği yer) kazamız haricinde olduğundan, mâbibizzannî (zan sebebi) olan fiilin Adana vilayet-i dahilinde vuku bulmuş olmasına binaen hakkındaki davanın işbu evraktan tefriki (ayrılması) ile mûmaileyhin (adı geçenin) evraki ile ma'an ait olduğu (ilgisi yönüyle) Ankara İstiklâl Mahkemesine tevdiî ve izâmına (gönderilmesine) vicahen (yüzlerine karşı) ve müttefikân (oy birliğiyle) karar verildi." Cumhuriyet, 14 Eylül 1925, s.2; Akyürekli, a.g.e., s.116; Gün, a.g.e., s.199,200;Yalman, a.g.e., s.188. EK: 3)

- 62 Karar açıklandıktan sonra Cumhuriyet gazetesi muhabiri Doğan Bey, gazetecilerden bir kısmına "beraat", bir kısmına da "adem-i me'suliyet" kararı verildiğini hatırlatarak savcıya bu ikisi arasındaki farkı sorar. Savcı da "Beraat kararında fiil memnu'î kanuni var, fakat delaîl yok demektir; adem-i me'suliyet kararında fiil var fakat kanunen müstelzim ceza değildir. Binnetice ikisi arasında hiçbir fark yoktur" cevabını verir. (Cumhuriyet, 14 Eylül 1925, s. 2)
- 63 Kemalî Bey, 24 Eylül 1930'da Ahali Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuş ama partinin faaliyetine izin verilmemiştir. Kemalî Bey, muhalif yayını Toksöz'den sonra çıkardığı Ahali'de sürdürürce bu gazete de kapatıldı ve kendisinden "bir daha muhalefet etmeyeceği" yolunda taahhütname alındı. Abdülkadir Bey,

Özgürlüğe kavuşmanın ardından Ahmed Emin ve Ahmet Şükrü İstanbul'a dönerken gazetelerinin tekrar açılması için devlet ricaliyle görüşebilmek umuduyla Ankara'ya uğrarlar; ancak başvurdukları tüm kapılar kapalıdır. Bu durum, her ne kadar mahkeme tarafından cezalandırılmamış olsalar da cumhurbaşkanından af dileyen gazetecilerin devlet ricali nezdinde tam anlamıyla itimada mazhar olmayı başaramadıklarını gösterir.

Ahmed Emin yaklaşık bir yıl sonra kendini yeniden İstiklâl Mahkemesinin karşısında bulacaktır. Ancak bu kez sanık değil tanık olarak. İzmir suikastı davasına bakan Ankara İstiklâl Mahkemesi Rauf Bey'in bir mektubu dolayısıyla ifadesine başvurulmuş ve daha sonra serbest bırakılmıştır⁶⁴.

Gazetesini yeniden açtırma girişimlerini başaramayan Ahmed Emin, yaklaşık on yıllık aradan sonra 1936 yılı başlarında Ankara'da Karpiç lokantasında bulunduğu Atatürk'e bağlılığını bildirdi ve bu biat sonrasında yeniden gazeteciliğe dönmesine izin verildi⁶⁵.

ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİNDE YARGILANAN GAZETECİLER

Şeyh Sait isyanının ardından Takrir-i Sükûn Kanunu ile Ankara'da da bir İstiklâl Mahkemesi kurulmuştu.

Ankara İstiklâl Mahkemesi üyeleri TBMM'nin 7 Mart 1925'teki

tutuklanacağı haberini alınca yeniden mahkemeye düşmemek için 24 Aralık 1930'da Suriye üzerinden Beyrut'a kaçtı ve burada lokanta işletti. Atatürk'ün vefatından sonra 1939'da çıkarılan afla yurda döndükten sonra gazeteciliğe dönmedi, avukatlık ve hakimlik yaptı. (Işık Ögütçü, **Orhan Kemal'in Babası Abdülkadir Kemali Bey'in Anıları**, Everest Yayınları).

64 Yalman, **a.g.e.**, s. 195.

65 Yalman, **a.g.e.**, s. 215.

71. birleşiminde seçildi. Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) Milletvekili Ali (Çetinkaya) mahkeme başkanı, İzmir Milletvekili Necati Bey (Uğural) savcılığa getirildi. Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali ile Rize Milletvekili Ali (Zırh) Bey üye, Aydın Milletvekili Reşit Galip Bey de yedek üyeydi⁶⁶. Necati Bey'in annesinin rahatsızlığı sebebiyle istifası üzerine yerine savcılığa bu kez Denizli milletvekili Necip Ali (Küçükka) Bey seçildi. Heyet içinde savcı ve bir üye hukukçuydu⁶⁷.

Mahkeme başlangıçta askerlikten firar edenleri yargıladı. İstiklâl Mahkemeleri içinde verdiği kararlar ve yansımaları itibariyle en dikkat çekenlerden biri olan Ankara İstiklâl Mahkemesinin bakmış olduğu davaların en önemlisi kuşkusuz Millî Mücadelenin önde gelen isimlerinin yargılandığı İzmir Suikastı davasıdır. Yıllarca tartışılacak olan bir diğeri de şapka davasıdır. Sivas, Tokat, Erzurum, Rize, Giresun'da da gezici olarak görev yapan Ankara İstiklâl Mahkemesi ayrıca rejime muhalefet ettiği gerekçesiyle hemen her siyasi görüşten birçok muhalif gazeteciyi de yargılamıştır.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, İsyân Bölgesi (Şark) İstiklâl Mahkemesi ile birlikte yaklaşık iki yıl görev yaptıktan sonra, Meclis'in 7 Mart 1927'de aldığı kararla kapatılmıştır⁶⁸.

TANİN DAVASI

Takrîr-i Sükûn Kanunu'nun kabulünden sonra Hüseyin Cahit eleştirel bir tutum takınmıştı. Tanin'de okuyuculara yaptığı açıklama-

66 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C 15, s.225.

67 Mahkeme Başkanı Afyon milletvekili Ali Bey (Çetinkaya) ile üye Kılıç Ali askeri. Reşit Galip Bey de Tıp doktoruydu. Savcı Necip Ali (Küçükka) kendisinden önce aynı göreve seçilen Necati Bey gibi hukukçuydu. Hukukçu diğer üye Rize Milletvekili Ali (Zırh) Bey'di. Mahkeme heyetinin dördünün isminin Ali olması sebebiyle bu mahkemeye "Dört Aliler Divanı" denilmiştir.

68 Neziroğlu, **a.g.e.**, s. XII.

mada, bu kanunun çıkmasından sonra artık politik yazı yazmayıp, anılarını kaleme alacağını⁶⁹ ifade ederek adeta bir protesto tavrı ortaya koyan Hüseyin Cahit, “*Sokakta nara atan sarboşların da İstiklâl Mahkemeleri’ne verilip verilmeyeceği*” gibi iğneleyici ifadelerle çıkarılan yasayı ve kurulan İstiklâl Mahkemelerini eleştirmişti⁷⁰.

Tanın gazetesinin, Terakkiper Cumhuriyet Partisi bürosunun 12-13 Nisan gecesi polis tarafından aranması ile ilgili haberi “*baskın*” başlığıyla yayınlaması bardağı taşıran damla oldu. Bunun üzerine gazete binası İstiklâl Mahkemesi kararıyla polis tarafından arandı. Yazı işleri müdürleri Baha ve Kadir Beyler ile sorumlu müdür Muammer Bey tutuklanarak Ankara’ya gönderildiler. Tanin, 16 Nisan’da Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılırken, “*gelişmeler hakkında kendisinden bilgi alınmak üzere Emniyet’e getirildiğini zanneden*”⁷¹ Hüseyin Cahit yargılanmak üzere 19 Nisan’da Ankara’ya getirildi.

Hüseyin Cahit Bey Türkiye sınırları dışında tanınmış bir gazeteci olduğu için, tutuklanması dış basına da yansdı. The Times, Sultan Hamit rejimini devirmiş olan İttihat ve Terakki Partisi’nin liderlerinden olarak tanımladığı Cahit Bey’in, Malta’ya sürülenler arasında bulunduğunu, daha önce Ağa Han’ın mektubu dolayısıyla yargılanıp beraat ettiğini hatırlatıyor, hükümete yönelik eleştirileri dolayısıyla tutuklandığını bildiriyordu⁷².

Hüseyin Cahit’in Hacıbayram Camii yakınlarındaki iki katlı köhne bir binada⁷³ kurulan Ankara İstiklâl Mahkemesindeki yargı-

69 Hüseyin Cahit, “Karilere Veda”, **Tanin**, 6 Mart 1925, s.1.

70 **Tanin**, 10 Mart 1925, s. 1.

71 Yalçın, **Halkçı**, 28 Haziran 1955.

72 **The Times**, 29 Nisan 1925, s. 13.

73 Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s.369.

laması 27 Nisan'da başladı. Yazar, sadece Tanin'deki "Baskın" başlıklı haber yüzünden değil, Lozan'dan itibaren gazetesinin izlediği politika yüzünden yargılanıyordu. Nitekim Malta sürgünlüğünde aynı kaderi paylaştığı bu kez karşısında sanık olarak bulunduğu Mahkeme Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey bunu ifade etmekten kaçınmamıştı. Takrî-i Sükûn Kanunu çıktıktan sonra Tanin'de yer alan yazılarda hükümeti protesto etmenin amaçladığını ileri sürüyor, "Karîlere (okurlara) Veda" başlıklı yazının "Memlekette artık hürriyet ve bâhusus söz ve yazı hürriyeti kalmadığından, siyasi yazılara veda etmek mecburiyetinde kaldığımızı ilan şeklindedir" diyordu.

Sorgulamalar sırasında muhabirler Nureddin, Muammer ve Kadri Bey'ler yetkinin Cahit Bey'de bulunduğunu, bir çalışan olarak kendilerinin gazetesinin izlediği politikaya uymak zorunda olduklarını söylerken Hüseyin Cahit kendi sorumluluğunu reddediyordu.

Savcı Necip Ali Bey, 5 Mayıs Salı günü iddianameyi okudu. İddianamede, gazetesinin baskın kelimesini kullanmakla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında yapılan aramayı kamuoyuna hukuk dışı bir işlem gibi göstermeye çalışıldığı ve böylece halkın tahrik edilmesinin amaçlandığı ileri sürülüyordu. Savcı, Lozan'dan itibaren izlediği eleştirel politikanın, Hüseyin Cahit'in hükümete ve cumhuriyete karşı kinle dolu olduğunu ortaya koyduğunu ileri sürüyordu.

Hüseyin Cahit, 7 Mayıs 1925 Perşembe günü savunmasını yaptı. İddialara tek tek cevap vererek suçlamaları reddeden Hüseyin Cahit, fikrin suç sayılamayacağını ifade ediyordu. Takrî-i Sükûn Kanunundan önceki fiil ve davranışlarından dolayı yargılanamayacağını, kanunun geriye yürütülemeyeceğini savunan Hüseyin Cahit, tarihe mal olacak olan şu sözleri söylüyordu:

"Türk Cumhuriyeti'nin adli tarihine öyle elim bir örnek kaydedilir ki, tarihî bir muhakeme gördüğünü bildiren yüce mahkememiz tarih huzuruna böyle bir karar ile çıkmaktan kaçınacağına şüphem yoktur. Her-

halde böyle bir mahkemede ben hakim olmaktan ise mahkûm vaziyetinde bulunmayı tercih ederim.”

Hüseyin Cahit, İstiklâl Mahkemesine meydan okuma niteliğindeki bu ifadelerden sonra savunmasını isim vermeden Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e gönderme yaptığı şu sözlerle tamamladı:

“En hürmet ettiğimiz ağızlar bize ‘Hürriyet-i matbuatın ilacı gene hürriyet-i matbuattan ibarettir’ demiyor mu? Bunlar demiyorlardı ki ‘Hürriyet-i matbuatın ilacı sonradan bir İstiklâl Mahkemesi teşkil ederek ve kanunu makabline teşmil eyleyerek gazetecileri mahkûm etmekten ibarettir. (...) Bu müdâfaaya istinad ederek diyorum ki, vatanın en yüksek fikr-i adaletini temsil etmesi lazım gelen mahkeme-i âliyeleri beni mahkûm edemez. Yalnız kasıt, intikam ve kuvvet mahkûm edilebilir.”⁷⁴

Mahkeme heyeti kısa bir aradan sonra kararını açıkladı. Hüseyin Cahit, Matbuat Kanunu'nun 17. maddesine göre süresiz sürgün cezasına çarptırılıyor, cezasını Çorum'da çekmesine karar veriliyordu. Tanin sorumlu müdürü Muammer Bey ve yazarlardan Nuri Bey aynı kanunun 19. maddesinin üçüncü fıkrasına göre ikişer sene hapis cezasına çarptırılıyor, suçta iştiraki sabit olmayan Baha Bey beraat ediyor, tutukluluk süresi yeterli görülen yazı işleri müdürü Kadri Bey serbest bırakılıyordu.

İZMİR SUİKASTI DAVASI

Çorum'da sürgün hayatı yaşayan Hüseyin Cahit, bir yıl sonra yeniden kendini Ankara İstiklâl Mahkemesinin huzurunda bulacaktır. Bu kez suçlama daha ağırdır: Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik suikast teşebbüsünde bulunmak. Hüseyin Cahit'in gazetesindeki yazıları suç sayılıyor, Şükrü ve Cavit Beylerle birlikte suikastı teşvik ettiği ileri sürülüyordu⁷⁵.

74 Yalçın, **Halkçı**, 8 Temmuz 1955.

75 Sema Ilıkan, Faruk Ilıkan, **Ankara İstiklâl Mahkemesi, Ankara İstiklâl**

Bu ağır suçlama sebebiyle Hüseyin Cahit, maceralı bir yolculuğun ardından Çorum'dan Ankara'ya getirildi; ancak 2 Ağustos 1926'da başlayan duruşmaya yetişemedi⁷⁶. Kendisi sürgünde iken planlandığı iddia edilen İzmir Suikastı sebebiyle suçlanmasına anlam veremeyen Hüseyin Cahit, İstiklâl Mahkemesine ve özellikle Mahkeme Başkanı Ali Bey'e güvenemediği için tedirgindi ve idam edilebileceği kuşkusunu taşımaya, Ankara'ya gidişinin “*ebedi bir yolculuk*” olabileceğini düşünmeye başlamıştı. Ancak korktuğu başına gelmedi. 11 Ağustos günü yapılan duruşmada savcı Necip Ali Bey, başlangıçta İzmir suikastının tertipçileri arasında gösterdiği Hüseyin Cahit Bey hakkında yeterli kanıt bulunmadığını belirterek beraat istedi. Hüseyin Cahit de savunmasında sürgünde bulunduğu bir sırada yapıldığı ileri sürülen bir tertipten kendisinin suçlanamayacağını ifade etti. 26 Ağustos 1926 Perşembe günü karar açıklandı.

Savcının talebine uyan mahkeme, beraat kararını şu ifadelerle açıklıyordu:

“Hüseyin Cahit Bey'in Cavit Bey'in evindeki toplantılara iştirak eylediği ve başmuharriri bulunduğu Tanin gazetesinde bu toplantının müzakere ve kararlarını bazı makalelerle neşretmiş olduğu tezahür etmişse de gizli hey'etin suikast ve hükümeti devirme kararına takaddüm eden zamanlarda tevkif ve muhakeme ve sürgün edildiği tespit olunmuş ve onun dahi gizli, cinaî ve siyasi teşebbüslerde medhal ve iştiraki bulunmadığı anlaşılmıştır.”⁷⁷

Sürgün cezası onun için hayırlı olmuş, idamdan kurtulmasını

Mahkemesi'nde Cereyan Eden Suikast ve Taklib-i Hükümet Davası'na Ait Resmî Zabıtlar, Simurg Kitapçılık Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.7.

76 Polis nezaretinde 1 Ağustos'ta yola çıkan Hüseyin Cahit, otomobilin arızalanması sebebiyle bir gün sonraki trenle Ankara'ya intikal ettirilebilmiştir. (Bengi, a.g.e., s.250)

77 **TBMM Arşivi**, Ankara 2. İstiklâl Mahkemesi Karar Defteri IV-3, E. No: 69, Karar No: 111.

sağlamıştı. Bu yargılamadan beraat etmesine rağmen Hüseyin Cahit, sürgün cezasına devam edilmek üzere mahkeme tarafından Çorum'a gönderildi. Bu arada gazeteci milletvekillerinden Hakkı Tarık (Us) devreye girdi. Ceza yazasındaki değişiklikle müebbet sürgün cezasının kaldırıldığı, sürgünün 3 yıldan fazla olamayacağını hükme bağlandığı hatırlatılarak Hüseyin Cahit'in, yargılama sırasındaki tutukluluk hali de göz önünde bulundurulduğunda cezasını tamamlamış sayılması gerektiği belirtildi ve serbest bırakılması istendi. Mahkemenin bu başvuruya dayanarak verdiği serbest bırakma kararı ancak Hüseyin Cahit'e Çorum'a gittikten sonra bildirildi. Hüseyin Cahit'in, Ankara'da bulunduğu sırada serbest kalmak için Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Başbakan İsmet Paşa ile temaslar yaptığı ileri sürülür⁷⁸. Yalçın, Cumhurbaşkanı ile görüşme iddiasını reddederken, İsmet Paşa ve mahkeme heyeti ile görüşmesinin serbest bırakılmasından sonra gerçekleştiğini ifade eder⁷⁹.

Hüseyin Cahit, bu badireleri atlattıktan sonra gazeteciliğe ara verir ve bir süre İsmail Müştak'la birlikte gümrük komisyonculuğu yapar⁸⁰.

ZEKERİYA SERTEL, CEVAT ŞAKİR VE ATA ÇELEBİ'NİN YARGILANMALARI

Ankara İstiklâl Mahkemesi 1925 Nisan'ında Hüseyin Cahit'in yanı sıra gazeteci Zekeriya (Sertel), sonradan Halikarnas Balıkcısı olarak tanınacak olan Cevat Şakir (Kabağağaçlı) ile Mersinli gazeteci Ata Bey'in de yargılanmalarına sahne olacaktı.

78 (Feridun Kudret) Kandemir, **İzmir Suikastının İçyüzü**, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955, s. 119.

79 Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 285.

80 Bengi, **a.g.e.**, s. 267.

Zekeriya Bey, eşi Sabiha hanım ve çocuğuyla Gülhane Parkında piknik yaparken polis tarafından Ankara'ya gönderilmek üzere emniyete götürülmüştü. Zekeriya Bey, o sıralarda, çıkardığı Resimli Hafta⁸¹ gazetesinde Millî Mücadelenin kahramanlığının tek bir kişiye mal edilemeyeceği görüşünden hareketle bir meçhul asker anıtı dikilmesi gerektiği yönünde kampanya başlatmıştı. Bu kampanya dolayısıyla görüşlerine başvurulacağını düşünüyordu. Ancak kendisini İstiklâl Mahkemesinde yargılanmak üzere Ankara'ya gönderilmek için tren garında buldu. İstasyonda aynı gazetenin yazarlarından Cevat Şakir ile karşılaşmıştı. Trenle Ankara'ya getirilen iki arkadaş ayrı ayrı Polis Müdürlüğü'nün nezarethanesine konuldular. Üç gün sonra ise İstiklâl Mahkemesi Heyetinin karşısındaydılar.

28 Nisan 1925'te yapılan yargılamanın gerekçesi, Cevat Şakir'in, Resimli Hafta adlı dergisinde Hüseyin Kenan müstear adıyla kaleme aldığı, babasını öldürme suçundan bir süre hapis yattığı cezaevi anılarından oluşan "*Hapishanede idama mahkûm olanlar bile bile ölümüne nasıl giderler*" başlığı altındaki yazıydı⁸².

Mahkeme, dergide yer alan ifadelerin halkı orduya ve hükümete karşı kışkırtma anlamına geldiği görüşündeydi. Derginin sahibi ve sorumlu müdürü Zekeriya Bey ve Hüseyin Kenan müstear adını kullanan yazar Cevat Şakir Bey bu yüzden Ankara İstiklâl Mahkemesine getirilmişlerdi.

Önce Zekeriya Bey, sonra da Cevat Şakir Bey sorgulandı. Yapılan duruşmanın ardından mahkeme, dergide yer alan yazıda memleketin içinde bulunduğu olağanüstü durumda ordunun maneviyatını ihlal ve askeri kaçmaya kışkırtıcı bir kasıt görüldüğü ifade ediliyor, bu gerekçeyle sanıklar, Ceza Kanunu'nun 60. maddesi uyarınca üç sene sürgün

81 Resimli Ay gazetesinin çıkması engellenince Resimli Hafta adı ile yayınlandı.

82 **Resimli Hafta**, 13 Nisan 1925, s.6. (EK: 4)

cezasına çarptırılıyordu. Bu cezayı Zekeriya Bey Sinop'ta Cevat Şakir Bey Bodrum'da çekecekti.

Kararın ardından Cebeci hapishanesine getirilen Zekeriya ve Cevat Şakir Beyler kapıda mahkeme sonucunu merak eden Hüseyin Cahit ve Ata Bey'le karşılaşırlar.

Sertel, bu karşılaşma anını şöyle anlatıyor:

“Kollarımızı sallaya sallaya mahkemededen çıktık. Bir arabaya bindik. Sevine sevine hapishaneye döndük. Hüseyin Cahit’le Ata Celebi bizi kapıda merakla bekliyorlardı. “Ne oldu? Nasıl geçti?” dediler. “Darısı başınıza” dedik. “Ne o, berat mı ettiniz?” ‘Hayır, üç sene kalebentlik cezası verdiler. Ölüm beklerken üç sene kalebentlik cezası bize öyle hafif gelmişti ki, onlara da aynı cezanın verilmesini diler olmuştuk.”⁸³

Aynı günlerde yargılanan, Mersin'de yayınlanan Doğru Öz gazetesini sahibi Ata Çelebi de bir yıl hapse mahkûm edildi. Onun da suçlu inkılaplara muhalefetti⁸⁴.

Ata Çelebi hüccresine döndüğünde karşılaştığı Zekeriya Sertel ve Cevat Şakir'e şöyle diyordu:

“Burası bir cehennemdir, bir salhanedir (mezbahadır). İstiklâl Mahkemesine getirilenlerin yüzde doksanı öldürülür. Eğer mahkeme sizi savunma için bildirilen günden önce çağırırsa, hakkında idam hükmü ve-

83 Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, İstanbul, 1968, s. 145.

84 C.H.F.'nin hazırladığı istihbarat raporlarında Ata Çelebi ile ilgili olarak *“Bu adam komünisttir. Gazi Paşa Hazretlerine kadar dil uzatmış, memleketin emniyeti dâhiliyesini ihlal edecek neşriyatta bulunduğundan İstiklâl Mahkemesinde bir sene hapse mahkûm olmuş ve komünistlikten maznunken berâyi muhakeme Ankara'ya sevk edilmiş, çok kıymetsiz, kararsız dönem bir adamdır. Her türlü tezvîratı(yalan) yapar. Talebe arasında komünistliği tamim için faaliyeti tespit edilmiştir”* denilmektedir. (Mehmet Pınar, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mersin Hilal-i Ahmer Cemiyeti”, **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2012, s. 285,285)

*rilmiş demektir. Süreyi uzatmakta fayda yoktur. Yok, gününde çağrılırsanız, durumunuz şüpheli demektir. Mahkeme daha bir karara varmamıştır. Savunma günü sonraya bırakılmışsa, kurtulduğunuza işarettir. Çünkü mahkeme aceleye lüzum görmüyor demektir.*⁸⁵

KOMÜNİZM DAVASI

Şeyh Sait isyanının ardından bazı gazete ve dergiler kapatılmıştı. Kapatılan yayın organları arasında gizli Türkiye Komünist Partisi'nin yayın organı durumundaki Aydınlık dergisi Sorumlu Müdürlüğünü Hüseyin Vasıf Bey'in üstlendiği "Siyasi Amele ve Köylü Gazetesi" haftalık Orak-Çekiç ve Bursa'da yayımlanan Yoldaş gazeteleri de bulunuyordu. İktidar belki böylelikle, kapatılan Sebilürreşat ve Tevhîd-i Efkâr gibi muhafazakâr gazetelere karşı bir denge sağlamayı amaçlıyordu. Oysa Orak-Çekiç gazetesi Şeyh Sait isyanına karşı hükümetin yanında yer almış, Şeyh Sait'i "İngilizlerin oynattığı irtica kuklası" olarak nitelemiş, "jobazların sarıkları, jobaz zümresinin kefeni olmalı" şeklinde tahrir edici üslupta yazılara yer vermişti⁸⁶.

Bu yayın organları Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılırken sorumluları hakkında tutuklamalar başladı. Önce Aydınlık dergisi kütüphane memuru Şevki Efendi tutuklandı. Ardından Amele Teali Cemiyeti Genel Sekreteri Abdi Recep, Aydınlık dergisi sahibi Sadrettin Celal (Antel)⁸⁷, yazar Şevket Süreyya (Aydemir)⁸⁸, Orak-Çekiç

85 Ayşe Hür, "Cumhuriyet'in Terör Aygıtı: İstiklâl Mahkemeleri", **Taraf**, 5 Temmuz 2009.

86 **Orak-Çekiç**, 5 Mart, 1925, S 7, s.1. (EK:5)

87 1890 yılında doğan Sadrettin Celal Antel Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nde okudu. Emile Durkaim'in öğrencisi olan Antel, Türkiye'ye dönünce Kurtuluş ve Aydınlık gazetelerinde sosyalizmi övücü yazılar yazdı, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'nin üyesi oldu. 1936'da İstanbul Üniversitesinde Pedagoji Profesörü oldu. 1954'te öldü.

88 Şevket Süreyya Aydemir, 1897'de Edirne'de doğdu. Küçük yaşlarda siyasete

gazetesi sorumlu müdürü Eczacı Vasıf (Onat) ile Bursa'da yayınlanan Yoldaş Gazetesi sahibi İbrahim Hilmi sorgulamalarından sonra "Komünistlik teşkilat ve propagandası yapmak suretiyle emniyet-i dahiliyeyi ihlal ve binnetice şekl-i hükümeti tağyire matuf ef'al ve harekatta bulunmak" suçlamasıyla Ankara İstiklâl Mahkemesine gönderildiler⁸⁹.

TKP Genel Sekreteri Şefik Hüsnü (Değmer)⁹⁰ Hasan Âli (Ediz)⁹¹

ilgi duymaya başladı. İttihat ve Terakki üyesi iken Turancı fikirlere sahipti. Azerbaycan'da öğretmenlik yaptı. Burada iken komünizme ilgi duymaya başladı. Moskova'da İktisadi ve Siyasi Bilimler Okulunu bitirdi. Türkiye'ye döndükten sonra Aydınlik'ta komünizm propagandasına dönük yazılar yazdı. 1925'te TKP üyesi oldu. İstiklâl Mahkemesince çaptırıldığı ağır hapis cezasının bir bölümünü çektikten sonra 20 Ekim 1927'de çıkarılan genel aftan yararlanarak serbest kaldıktan sonra TKP'den ayrıldı. Sosyalist fikirleri bırakarak Kemalizmi bir fikir akımı olarak benimsedi. Kadro dergisinin kurucularından ve Kadro hareketinin önderlerindedir. Türk tarihinde önemli rol oynayan kişilikleri inceleyen eserleri ile ünlenmiştir. Kendi yaşamını anlattığı Suyu Arayan Adam, Atatürk'ü anlatan Tek Adam, İnönü'yü konu alan İkinci Adam, Menderes'in Dramı, Enver Paşa adlı kitapları ile tanındı. 1976'da Ankara'da öldü.

- 89 Atilla Coşkun, **Nâzım'ın Siyasal Yaşamı ve Davaları**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.26.
- 90 Türkiye'de komünist hareketin liderlerinden olan Şefik Hüsnü Değmer, 1997'de Selanik'te doğdu. Fransa'da fen ve tıp eğitimi gördü. Türkiye'ye döndükten sonra Mütareke döneminde Kurtuluş dergisinde yazıları yayınlandı. 1919'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın genel sekreteri oldu. Türkiye Amele Birliği yönetiminde bulundu. Haziran 1921'de Aydınlik dergisini yayınlamaya başladı. Faaliyetlerini gizli sürdüren Türkiye Komünist Partisi'nin 1925'te yapılan üçüncü kongresinde genel sekreter seçildi. İstiklâl Mahkemesinin gıyabında verdiği mahkûmiyet cezasını yurda dönünce çekti. 1945'te Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisini kurdu. Kuruluşunun üzerinden 6 ay geçmeden parti kapatıldı ve 43 parti yöneticisi ile birlikte tutuklandı. 1950 affıyla serbest kaldıysa da 1951'de gizli TKP yöneticisi olarak yeniden tutuklandı. 5 yıl 10 ay hüküm giydi. 65 yaşını bitirmiş olduğundan, cezası 4 yıl 2 ay ağır hapis, 1 yıl 4 ay 20 gün müddetle Manisa'da sürgün cezasına çevrildi. 1959'da sürgünde iken öldü.
- 91 Hasan Ali Ediz 1904'te Sırbistan'ın Priboy kentinde doğdu. 1913'te ailesiyle birlikte Türkiye'ye geldi. 1922'de Darülfünun-i Osmani Tıp Medresesi'ne girdi. Daha sonra Askeri Tıbbiyeye geçti. Siyasi bir suçlamayla tutuklanınca tıp

yurt dışındaydı. Gelişmelerin yaşandığı sırada İzmir’de olan Aydınlik yazarlarından Nazım Hikmet (Ran)⁹² polisin kendisini İzmir’de aradığını öğrenince farklı bir kimlikle İstanbul’a gelmiş, oradan da tayfa kılığına bürünerek bir taka ile Moskova’ya kaçmıştı.

Ankara İstiklâl Mahkemesindeki yargılamalar 4 gün sürdü. 38 kişinin yargılandığı 9 Ağustos’ta yapılan ilk duruşmada 15 tıp öğrencisi tahliye edildi. 10 Ağustos’ta yapılan ikinci duruşmada Aydınlik Dergisi sahibi Sadrettin Celal ile derginin yazarlarından Şevket Süreyya, Nizamettin Bey, Amele Tealî Cemiyeti Genel Sekreteri Abdi Recep ve cemiyet üyelerinden Elektrikçi Nuri’nin, ertesi gün de Orak Çekiç Gazetesi Sorumlu Müdürü Eczacı Vasıf ve Aydınlik dergisi ressamı Semih Efendi’nin sorgulamaları yapıldı. Ardından tüm sanıklar duruşma salonuna alınarak Savcı Necip Ali (Küçüka) Bey tarafından iddianame okundu.

İddianamede sanıklar iki grupta değerlendiriliyordu. Ev toplantılarıyla komünizm propagandası yapanlar birinci grupta, gazeteciler ise

öğrenimini yarım kaldı. 1924’te bir grup arkadaşıyla Moskova’ya gitti. Orada kaldığı beş yıl içinde iktisat ve sosyoloji öğrenimi gördü. Bu arada Aydınlik dergisinde yazılar yazdı. Daha sonra Son Posta, Tasvir-i Efkâr, Tan, Haber, Yeni Adam, Ayda Bir, Kalem, Cumhuriyet, Tercüman, Yeditepe, Yirminci Asır, Yeni Edebiyat gibi çeşitli gazete ve dergilerde eleştiri ve makaleleri yayımlandı. Edebi çeviriler yaptı. 1972 yılında öldü.

- 92 1902 doğumlu olan şair ve yazar Nâzım Hikmet, Bahriye Mektebini bitirdi. Hamidiye Gemisinde güverte subayı olarak askerliğe başlayan Nazım Hikmet, disiplinsiz davranışları yüzünden 1921’de ordudan atıldı. Moskova’ya giderek siyaset ve iktisat eğitimi aldı. 1924’te Türkiye’ye dönerek Aydınlik’ta yazmaya başladı. İstiklâl Mahkemesinde yargılanacağını anlayınca Moskova’ya kaçtı. 1928’de aftan yararlanarak Türkiye’ye döndü ve Resimli Ay dergisinde çalışmaya başladı. Komünist faaliyetleri yüzünden tutuklamalar ve yargılamalar peşini bırakmadı. 1938’de Askeri Mahkeme tarafından 28 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1950’de tekrar Moskova’ya gitti. 1951 yılında Türk vatandaşlığından çıkarıldı. Polonya’ya geçerek Borzecki soyadını aldı. 1963’te öldü. Mezarı Moskova’da bulunuyor. 5 Ocak 2009 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile vatandaşlıktan çıkarılma kararı iptal edildi.

ikinci grupta yer almıştı. Sanıkların “*memleketin sükûn, asayiş ve nizam-ı içtimaisini ihlal ettikleri*” gerekçesi ile cezalandırılması isteniyordu. İddianamede yer alan Aydınlık dergisindeki edebi sütunlara ilişkin değerlendirme ile isim vermeden Nazım Hikmet suçlanıyordu⁹³.

Mahkeme kararı 12 Ağustos 1925 tarihinde yapılan son duruşmada açıklandı. Sanıkların komünizm propagandası amacıyla ev hücreleri oluşturdukları, gizli toplantılar gerçekleştirdikleri ileri sürülen kararda İstanbul’da Aydınlık, Bursa’da Yoldaş adlı yayınlarla mevcut yönetimi değiştirmeye yönelik propagandaların yapıldığı, hedeflenen amaca ulaşmak için ihtilalin araç edinildiği ileri sürülüyor, “*Memlekette içtima-i nizamı ihlal maksat ve gayesiyle propagandada bulunmak*” suçlamasına yer veriliyordu.

Mahkeme kararına göre, sanıklardan Yoldaş gazetesi sahibi İbrahim Hilmi ve Amele Tealî Cemiyeti üyesi Şevki, Elektrikçi Nuri, Aydınlık dergisi sahibi Sadrettin Celal, Sanayi-i Nefise’den (Güzel Sanatlar) Sami ve tıp öğrencilerinden Nuri Haydar yedişer yıl, Amele Teali Cemiyeti Genel Sekreteri Abdi Recep, Aydınlık yazarlarından Şevket Süreyya, Eczacı Vasıf, Dr. Teğmen Mümtaz, Tıp Fakültesi öğrencilerinden Hüseyin Hikmet (Kıvılcımlı) ve Süleyman Necati onar yıl ağır hapisle cezalandırılıyorlardı. Firar halinde olan Şefik Hüsni, Hasan Âli (Ediz), Nazım Hikmet ve Cevdet Bey giyaplarında on beşer yıl (kürek) ağır hapis cezasına çarptırılmışlardı. Diğer sanıklar ise berat ettiler⁹⁴.

93 Coşkun, **a.g.e.**, s.30.

94 Karar metni şöyle:

“*Memlekette içtima-i nizamı ihlal maksat ve gayesiyle propagandada bulunmakla maznun, Yoldaş gazetesi sahibi, İbrahim Hilmi ve Amele Teali Cemiyeti azasından Şevki, Abdi Recep, Elektrikçi Nuri, Aydınlık gazetesi sahibi Sadrettin Celal, muharrirlerinden Şevket Süreyya, Nizameddin Nazif, Eczacı Vasıf, Sanayi-i Nefise’den Sami, doktor mülazım Mümtaz, tıp talebesi Hikmet Hüseyin, Nuri Haydar, Fabrettin, Mustafa, Ahmet Şükrü, Şakir, Me’sud Said, Ali Rasim, Mehmet*

Mahkûmların büyük bir kısmı yol paralarını kendileri karşılayarak, Abdi Recep, Şevket Süreyya, Şevki ve Nuri Beyler ise paraları olmadığından para sağlandıktan sonra hapis çekecekleri yerlere gönderildiler⁹⁵.

Bu cezaların da 29 Nisan 1925'te çıkarılan kanunun geriye yürütülmesi suretiyle verildiği ileri sürülüyordu⁹⁶. Normal bir ortamda bu gerekçeler haklı sayılabilirdi. Ancak yargılamayı yapan olağanüstü yetkilerle donatılmış bir ihtilal mahkemesiydi ve kararları kesin, temyiz yolu da kapalıydı.

*Sabit, Burhaneddin, Süleyman Necati, Haydar İsmail, Mansur Gabrenski, Selahattin, İsmail Hakkı ile hal-i firarda olan doktor Şefik Hüsnü, tıp fakültesinden Hasan Âli, Nazım Hikmet ve Cevdet Efendiler: Hanelerinde yapılan aramada komünistliğe müteallik evrak ve muhaberat ve Üçüncü Enternasyonele ait muhaberat ele geçirilmiş ve kendilerinin İstanbul'da açılıp bilahare saddeden Üçüncü Enternasyonele bağlı şubenin yerine, gizlice leyli mekteplerde isimlerine göre "Hücreler" tertip ettikleri ve mezkur hücreler vasıtasıyla memleketine faydalı unsurlar olabilmek için tahsil hayatına atılmış olan talebeyi iğfal ve teşvik ve tabrik etmek suretiyle teşkilatları arasına aldıkları ve İstanbul'da "Aydınlık", Bursa'da "Yoldaş" namı ile komünist efkârını tamim ve idare-i hazırayı taklibe matuf olarak neşriyatta buldukları, istihdaf ettikleri gayeye vüsul için "İhtilali" vasıta edilmiş olan bu teşkilata dahil maznunların muayyen içtima mahallerinde gizli, müzakarat icra ettikleri ve bu içtimalarda, Anadolu'da bir bolşevizm idaresi tesisini mümkün kılacak buhranengiz vaziyetler ihdasına ma'tuf olduğuna kanaat-i vicdaniye hasıl olduğundan: İbrahim Hilmi, Şevki, Elektrikçi Nuri, Sadrettin Celal, Sami, talebeden Nuri Haydar Efendiler yedişer sene ve Abdi Recep, Şevket Süreyya, Eczacı Vâsıf, Doktor Mülâzım Mümtaz, tıp talebelerinden Hüseyin Hikmet ve Süleyman Necati'nin onar sene küreğe ve hal-i firarda bulunan doktor Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet, muharrir Cevdet ve tıp talebesinden Hasan Ali Efendilerin de on beşer sene küreğe konulmalarına giyaplarında karar verildi." (Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, İleri Kitabevi, İzmir, 1995, s.390, 391.)*

95 İlhan Darendelioglu, **Türkiye'de Komünist Hareketler**, Toprak Yayınları, İstanbul, 1962, s.30.

96 Coşkun, **a.g.e.**, s. 220-222.

MEMLEKET GAZETESİ DAVASI

Ankara İstiklâl Mahkemesinde yargılanan bir başka gazeteci de Sivas Kongresinde katiplik yapan, Millî Mücadele sırasında İrade-i Millîye ve Hakimiyet-i Millîye gazetelerinde yazılar yazan Memleket Gazetesi sahibi İsmail Hami Bey (Danışmend)'dir.

Saltanat yanlısı olduğu gerekçesiyle vatana ihanetle yargılanan İsmail Hami Bey'in duruşması 18 Mayıs 1925 Pazartesi günü öğleden sonra başladı. İsmail Hami Bey, Paris'te *Mücâhede* isimli gazete çıkarmak ve bu gazetede *Hezeyan* takma adıyla Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruiyeti aleyhinde yazılar yazmakla suçlanıyordu. Yargılama sırasında Çerkez Ethem ve Rauf Bey'le ilişkilerine dair sorular da yöneltildi.

Millî Mücadeleye hizmet ettiğini, cumhuriyetçi olduğunu belirten İsmail Hami, suçlamaları reddetti. Paris'te bulunduğu sırada Osmanlı Hanedanı ile görüştüğü yolundaki iddiaları da reddeden İsmail Hami, *Mücâhede* gazetesi ile kendisinin bir ilgisinin olmadığını, gazeteyi Mesut Fani, Reşat Has ve Şerif Paşa'nın çıkarmış olabileceğini söyledi. İsmail Hami Bey'in *Mücâhede* gazetesi ile ilgisi olup olmadığının belirlenmesi amacıyla Paris ve Bükreş Büyükelçiliklerinden rapor istendi. Bu raporların gecikmesi üzerine dava uzadı. Elçiliklerden gelen raporlarda İsmail Hami Bey'in söz konusu gazete ile ilgisinin tespit edilemediği belirtildi. Bu raporlar doğrultusunda savcı 8 Eylül 1925'te yapılan duruşmada İsmail Hami Bey hakkında beraat talebinde bulundu. Mahkeme heyeti de savcının talebine uyarak beraat kararı verdi⁹⁷.

97 **Cumhuriyet**, 19 Mayıs, 25 Ağustos, 9 Eylül 1925, **Hakimiyet-i Millîye**, 9 Eylül 1925.

ŞAPKA DAVASINDA YARGILANAN GAZETECİLER

İstiklâl Mahkemelerinin en tartışmalı yargılamalarından biri “Şapka Davası”dır. Ancak bu davada yargılanan sadece İskilipli Atıf Hoca değildir. Mahfil dergisi sahibi Tahir’ül Mevlevi (Olgun)⁹⁸, Sebilürreşad dergisi ve Vakit gazetesi yazarı Millî Şairimiz Mehmet Akif Ersoy’un damadı Ömer Rıza (Doğrul) Bey,⁹⁹ Atıf Hoca’nın “*Frenk Mukallitliği ve Şapka Risalesi*”ni basan matbaanın sahibi Mihran Efendi ve kitapçı Aziz Efendi de bu davada yargılanmışlardır.

Sanıklar, Ankara İstiklâl Mahkemesinin talimatıyla İstanbul Emniyeti tarafından gözaltına alındı ve emniyetteki sorgulamalarının ardından yargılanmak üzere 25 Aralık 1925’te Ankara’ya gönderildiler. Mahkemeye çıkmadan önce mahkeme heyetinden Necip Ali ve Kılıç Ali, Cebeci hapisanesine yaptıkları teftiş ziyareti sırasında Tahir’ül Mevlevi ile karşılaştılar ve önceden tanışık olduklarından halk hatır sohbeti yaptılar.

Bu görüşmeden kısa süre sonra 17 Ocak 1926’da yargılama başladı. İddianamenin okunmasının ardından 26 Ocak’ta Aziz ve Mihran Efendilerin ardından Tahir’ül Mevlevi’nin duruşması yapıldı. Teali-i İslam Cemiyeti, İskilipli Atıf Hoca ve yazdığı şapka risalesi ile ilgi-

98 Tahir’ül Mevlevi 1877’de doğdu. Asıl adı Mehmet Tahir’dir. Mevlevi tarikatına girdikten sonra Tahir’ül Mevlevi adını kullanmaya başladı. Öğretmenlik yaptı. Resimli Gazete’yi yayınlamak istediyse de başarılı olmadı. Rehber-i Vatan gazetesini çıkardı. Beyan-ül Hak, Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşat dergilerinde yazdı. 1948’de İslam Yolu adlı bir dergi çıkardı. 1951’de hayatını kaybetti.

99 Ömer Rıza Doğrul, 1893’te Kahire’de doğdu. El-Ezher Üniversitesi Dini İlimler Fakültesini bitirdi. Mısır El-Alem ve El Şa’b Gazetelerinde Türkçe çevirmenliği ve yazarlık, Tasvir-i Efkâr’da Kahire Muhabirliği, Sebilürreşat dergisinde yazarlık yaptı. İkdam, Akşam, Vakit, Son Posta, Tan Gazetelerinde çalıştı. Haftalık Selâmet Mecmuasını çıkardı. Türk İslam Ansiklopedisinin yayıncıları arasında yer aldı. TBMM’nin IX. döneminde Konya Milletvekilliği yaptı. 1952’de vefat etti.

li sorular yöneltildi. 2 Şubatta Savcı Necip Ali, iddianameyi okudu. Ertesi gün de sanıkların savunmalarına geçildi. Tahir'ül Mevlevi şapka ile geldiği mahkemede yaptığı savunmasında bir süre üyesi olduğu Teali-i İslam Cemiyetinden görüş ayrılıkları sebebiyle ayrıldığını, suç olmadığı dönemde yazılan şapka risalesinden de 5 adet sattığını söyledi. Bir süre sonra karar açıklandı. Tahir'ül Mevlevi, Ömer Rıza Bey, Kitapçı Aziz ve Mihran Efendiler, İskilipli Atıf Hoca ve Müftü Ali Rıza Efendi hakkında idam cezası verilen yargılamadan beraat ederek kurtuldular¹⁰⁰.

100 Tahir'ül Mevlevi, **Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s.219-355; Ahmet Nedim, (Derleyen), **Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000. s.293.

SONUÇ

Yeni Türk Devletinin kurulduğu dönemde başlangıçta savaş suçlularını yargılamak için kurulan İstiklâl Mahkemeleri cumhuriyet döneminde devletin güvenliğinin sağlanması, rejimin güçlendirilmesi işlevlerini üstlenmiştir. Meclis kararıyla üyeleri milletvekilleri arasından teşkil edilmiş olağanüstü mahkemelerdir. Bu konuda en kapsamlı araştırmayı yapan Prof. Dr. Ergun Aybars, “*devrim ve ihtilal mahkemeleri*” olarak nitelediği İstiklâl Mahkemelerinin “*ulusal inançtan ve ihtiyaçtan doğduğu*” görüşündedir¹⁰¹. İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali’ye göre bu mahkemeler, “*memleketi iç ve dış bozgunlara karşı keskin bir silah olarak*” kurulmuştur. Mahkemelerin kurulduğu dönemdeki siyasi şartlara dikkat çeken Kılıç Ali, görev yaparken adalet ve vicdan ölçüsünde kılı kırk yararken çalıştıklarını söylerken,¹⁰² Şark İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Kırşehir mebusu Lütfi Müfit Bey, “*Bizim belli bir amacımız vardır. Ona varmak için ara sıra kanunun üstüne de çıkarız*” demektedir. Aynı mahkemede üyelik yapan Avni Doğan da anılarında, Ankara’dan şifreli telgraflar geldiğini aktararak siyasi iktidarın mahkemeler üzerindeki etkisini vurgulamakta, yargılamalar sırasında delil bulunmadığı durumlarda mahkemenin tamamen vicdani kanaate göre karar verdiğini belirtmektedir¹⁰³. Şark İstiklâl Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit’e atfedilen “*vicdanımı Ankara’ya sattım*” ifadesi ile kast edilen de Cumhurbaşkanının mahkemeler üzerindeki etkisidir.

İlk dönemde Hıyanet-i Vataniye Kanunu, ikinci dönemde Takrir-i Sükûn Kanunu kapsamında görev yapan İstiklâl Mahkemeleri, Cumhuriyet sonrasında muhalif basınının susturulmasına dönük bir iş-

101 Aybars, **a.g.e.**, s.167, 204, 477.

102 Kılıç Ali, **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Yenigün Haber Ajansı Yayını, İstanbul, 1997, s. 31.

103 Avni Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964; Aybars, **a.g.e.**, s.300.

lev üstlenmiş, çeşitli vesilelerle gazetecileri de yargılamıştır.

1923 yılının son günlerinde sırf Hint Müslümanları liderlerinin Cumhurbaşkanı ve Başbakana gönderdikleri Halifeliğin kaldırılması taleplerini içeren mektubu yayınlayan gazetecileri yargılamak amacıyla İstanbul'da özel bir mahkemenin kurulduğu bile olmuştur.

Şeyh Sait isyanı üzerine çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak özgürlükler sınırlandırılmış, basın özgürlüğü rafa kaldırılmış, gazeteler kapatılmıştır¹⁰⁴. Şark İstiklâl Mahkemesinde isyancı Şeyh Sait'i azmettirdikleri suçlamasıyla dönemin önde gelen gazetecilerinden Ahmed Emin (Yalman) gibi liberal, Ahmet Şükrü gibi sol, Suphi Nuri gibi reform yanlısı, Velit Ebuzyiya, Eşref Edib gibi muhafazakar isimlerin de aralarında bulunduğu on gazeteci yargılamıştır.

Ankara İstiklâl Mahkemesi de İstiklâl Mahkemeleri aleyhinde olumsuz yayın yaptıkları gerekçesi ile Zekeriya Sertel ve Cevat Şakir'i, yazdıkları yazılarla komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle Nazım Hikmet, Şevket Süreyya, Şefik Hüsnü, Hasan Ali (Ediz), Hikmet (Kıvılcımlı) gibi Türk solunun önde gelen gazeteci ve yazarlarını, Şapka Kanununa muhalefet sebebiyle idam edilen İskilipli Atıf Hoca'nın Şapka Risalesini dağıttıkları gerekçesiyle Tahir'ül Mevlevi ve Ömer Rıza gibi muhafazakâr gazetecileri yargılamış, bu yargılamalardan, Millî Mücadele sırasında Sivas Kongresinin sekretaryasında görev üstlenmiş olan İsmail Hami Bey de nasibini almıştır.

Verdiği kararlar itibariyle bakıldığında gazetecilerin bu olağanüstü mahkemelerin önüne çıkarılmasında cezalandırmaktan çok uyarı amacı güdülmüştür. Nitekim Millî Mücadele kahramanlarından Ali Fuat Cebesoy da muhalif gazetecilerin yargılanmasının amacının "yıldırımak" olduğunu belirtmektedir¹⁰⁵. Ahmed Emin Yalman da

104 Nurettin Güz, **Türkiye'de İktidar Basın İlişkileri (1920-1927)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 141-155.

105 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C II, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1960, s.181.

mahkemelerin olağanüstü bir devrin gereklerinden doğduğunu, ideal bir yargılama sistemi sayılamayacağını belirtirken “*gelişigüzel seçilen birkaç milletvekili tarafından ilk hislere göre verilen hükümler arasında bir hayli hatalılar ve haksızlıklar olmuş, adaletten çok, önce ortalığı susturmak ve bastırmak gayesi aranmıştır*” değerlendirmesini yapmaktadır¹⁰⁶.

Ergün Aybars ise basın mensuplarına yargılamalar sırasında yumuşak davranıldığından yola çıkarak hiçbir inkılap olayında muhalif basından söz edilemeyeceğini savunurken basına yapılan baskıları ve yargılamaları mazur görme eğilimindedir.

Gerçekten Mahkemelerin genel tavrı ile gazetecilere yaklaşımı arasında farklılıklar vardır. Diğer davalarda çok acımasız olan İstiklâl Mahkemelerinin, gazetecilerin yargılanmaları sırasında daha duyarlı hatta müsamahakâr davrandığı söylenebilir¹⁰⁷. Örneğin Şark İstiklâl Mahkemesi heyetinin karar duruşmasından önce sanık durumunda ki gazetecilerle samimi bir havada görüşme yapması, hatta Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit’in sabah kahvelerinde bulunduğu gazetecilerle çapkınlık anılarını anlatacak kadar yüzgöz olması dikkat çekicidir¹⁰⁸.

Ne var ki bu yumuşak yaklaşıma rağmen söz konusu mahkemelerin otoritesi, olağanüstü mahkeme olma vasfı, verdiği kararların kesinliği, kararların çoğunun idam şeklinde olması, gazetecileri büyük ölçüde sindirmeye yetmiştir. Şark İstiklâl Mahkemesinde gazetecilerin Cumhurbaşkanı’dan af talebinde bulunmaları, Ankara İstiklâl Mahkemesinde görülen Şapka Davasında Ömer Rıza’nın “*mahkeme heyetini okşayacak*” bir makale yazması¹⁰⁹, Tahir’ül Mevlevi’nin, yargılandığı şapka davasında hakim karşısına eline aldığı şapka ile çıkması ve savunmasını “*Afv ve âtifete mazhar buyurulmaklığıma mahkeme-i celile-*

106 Yalman, **a.g.e.**, C II, s. 245.

107 Gün, **a.g.e.**, s. 171.

108 Yalman, **a.g.e.**, s. 179.

109 Tahir’ül Mevlevi, **a.g.e.**, s.335.

nin *şefkat ve re'fetine sığınarak istirham ederim*" ifadeleri ile yapması dikkat çekicidir.

Çoğu davanın beraatla sonuçlanmasında gazetecilere yönelik müsamahakâr tavrın etkisinden söz edilse de bu yaklaşımda gazetecilerin otorite karşısında boyun eğmişliğinin etkisi daha fazladır. Nitekim gazetecilik faaliyetini yerine getirmenin suç sayılmasını kendine yediremeyen, Hüseyin Cahit'in, Ankara İstiklâl Mahkemesinde yargılanırken söylediği "*Böyle bir mahkemede ben hakim olmaktan ise mahkûm vaziyetinde bulunmayı tercih ederim*"¹¹⁰ şeklinde sözlerle otoriteye rest çekmesi cezasız kalmamıştır. Hüseyin Cahit, İstiklâl Mahkemelerinin meşruiyetini tartışmaya açan bu sözlerin bedelini ömür boyu sürgün cezasına çarptırılmakla ödemiş, aynı mahkemede gerçekleştirilen İzmir Suikastı davasında ise suçlamaların yapıldığı dönemde sürgünde bulunması hayatını kurtarmış, idamdan dönmüştür.

İstiklâl Mahkemelerinde yargılanan gazetecilerin genel özelliği "*muhaliif*" olarak tanınmalarıdır. Ancak gazeteciler mahkeme karşısına doğrudan siyasi iktidara muhalefet etmek gibi bir suçlama ile çıkarılmamış, yargılanmalarını sağlamak için çeşitli gerekçeler, mazeretler ya da bir başka deyişle "bahaneler" bulunmuştur. Bu gerekçe bazen Cumhurbaşkanı'na ve Başbakan'a gönderilen bir mektubun yayınlaması olmuş, bazen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bürosunun aranmasının "*baskın*" olarak nitelenmesi suç sayılmış, kimi zaman idam mahkûmlarının sehpaya nasıl gittiklerinin anlatılması İstiklâl Mahkemelerine hakaret olarak görülmüş, kimi zaman da Şeyh Sait'in gazetelerin yayınlardan etkilendiği sözleri yargılamalara gerekçe olmuştur.

İstiklâl Mahkemelerinde yargılanan gazeteciler arasında Türk solunun önde gelen isimlerinin yanı sıra muhafazakâr olarak bilinenlerin de bulunması, yargılamalarda bir denge politikasının gözetildiğini gösterir. Bir yanda içlerinde muhafazakârı da liberali de sol eğilimli

de olan gazetecilerin Şeyh Sait'i azmettirdikleri suçlamasıyla Şark İstiklâl Mahkemesinde yargılanmaları, diğer tarafta sol eğilimli gazetecilerin komünizm davasında, muhafazakâr eğilimli gazetecilerin şapka davasında Ankara İstiklâl Mahkemesinin karşısına çıkarılmaları, yeni rejimin ideolojisi dışındaki görüşlere müsamaha gösterilmeyeceği mesajını vermektedir. Bu durum mahkemelerin bir başka rolünün de *"aşırı görüşleri engellemek"* olduğu kanaatini uyandırır.

Atatürk'ün Nutuk'ta başta Hüseyin Cahit olmak üzere muhalif gazetecilere yönelik ağır eleştirilerde bulunması, bu eleştirileri yaparken isimlerini anmaya bile değer görmemesi, Tanin Başyazarı, Tevhîd-i Efkâr başyazarı, Vatan başyazarı şeklinde ifadeler kullanması dikkat çekicidir. Yine Nutuk'ta yer alan, muhalefetin Vatan, Tanin, Tevhîd-i Efkâr, Son Telgraf ve Adana'da Abdülkadir Kemâlî Bey tarafından çıkarılan Toksöz gibi gazetelerle birleşerek saldırıya geçtikleri ve ülkede fikri kargaşa çıkardıkları¹¹¹ şeklindeki ifadeler hatırlandığında, bu gazetelerin yöneticilerinin neden İstiklâl Mahkemesinde yargılandıkları sorusunun cevabı ortaya çıkar. Bu sözleri sadece bir süreci tespite yönelik ifadeler olarak değil, Atatürk'ün bu süreçteki rolünün de beyanı olarak değerlendirmek gerekir. Şark İstiklâl Mahkemesi başkanının gazetecileri Cumhurbaşkanından af dilemeye yönlendirmesi, gazetecilerin bu doğrultuda müracaatta bulunması ve Cumhurbaşkanının da mahkemeye af taleplerinin dikkate alınması yolundaki talimatı bu rolü kanıtlamaktadır.

Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) ile dünya görüşü itibariyle temelde farklı düşünmeyen ancak yanlış ya da eksik gördükleri uygulamaları eleştirmekten geri durmayan gazetecilere yönelik bu olumsuz tavır, özellikle rejimin oturtulması ve inkılapların yerleştirilmesi evresinde iktidarın mutlak itaat istemesinden kaynaklanmaktadır. Siyasal iktidarın başka uygulamaları da bu yargıyı güçlendirir. Nitekim gerekli mesajı alan yazarlar bir süre sonra eleştirileri bırakmışlar; Ahmed Emin, 1936'da Atatürk'e biat ettikten

111 Atatürk, **Nutuk**, s. 488.

sonra yeniden mesleğini yapabilme imkanı elde etmiş, sağlığında Atatürk'e muhalefetten çekinmeyen Hüseyin Cahit, Atatürk'ün vefatından sonra Atatürk ilkelerinin en büyük savunucularından olmuştur.

Olağanüstü şartlarda kurulan İstiklâl Mahkemeleri yoluyla yapılan baskı ve yıldırma politikası bir ölçüde amacına ulaşmış olmakla birlikte, bu mahkemelerde yargılanan gazetecilerin önemli bir bölümü Türkiye'de demokratikleşme yolunda atılan adımlarda ve basın mevzuatının özgürlükler çerçevesinde yeniden düzenlenmesinde etkin rol üstlenmişlerdir. Zekeriya Sertel ve Ahmed Emin Yalman, Türkiye'nin çok partili hayata geçişi sırasında gazetelerinde demokratikleşme kampanyaları başlatmışlardır. Hüseyin Cahit Yalçın da tercihini CHP'den yana kullanmakla birlikte çok partili hayatı savunmuştur.

Sonuç olarak, bir ihtilal mahkemesi niteliğindeki İstiklâl Mahkemelerinde gazetecilerin de yargılanması, basına gözdağı verme, yıldırma amacı taşır. Muhalif gazeteciler, ağır cezalar verilmeden sindirilmeye, hizaya getirilmeye çalışılmış, basının eleştiri yapması önlenmiş, gelişmelerin siyasi iktidarın tasarrufları doğrultusunda aktarılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yargılamaların, gazete kapatmaların, basın özgürlüğüne getirilen kısıtlamaların, olağanüstü şartlardan kaynaklandığı söylenebilir. Ancak özgürlüklerin temelini düşünce, ifade ve basın özgürlüğü olduğu, basın özgürlüğünden doğan sakıncaların giderilme yolunun yine basın özgürlüğünden geçtiği unutulmamalıdır¹¹².

112 Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 1 Mart 1924'te Meclisin ikinci dönem ikinci yasama yılı açılışında şöyle konuşmuştur: *"Matbuatın hayatı umumiyede, hayatı siyasiyede ve Cumhuriyetin tekamülât ve terakkiyâtında haiz olduğu yüksek vezâîfi yâd etmek isterim. Matbuatın tam ve vâsi hürriyeti hüsnü istimal etmesi ne derecede nazik bir vaziyet olduğunu da beyana lüzum görmem. Her türlü kuyûd-u kanuniyeden evvel bir sahib-i kalemin ilme, ihtiyaca ve kendi telakkiyât-ı siyasiyesine olduğu kadar vatandaşların hukukuna ve memleketin her türlü telakkiyât-ı hususiyesinin fevkinde olan yüksek menâfiine de dikkat ve hürmet etmek mecburiyet-i maneviyesi, asıl bu mecburiyettir ki intizam-ı umûmiyeyi temin edebilir. Mâhâza bu yolda zühûl ve kusur olsa bile bu kusuru tashih edecek müessir ve*

KAYNAKÇA

AKYOL, Taha, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

AKYÜREKLİ, Mahmut, **Şark İstiklâl Mahkemesi 1925-1927**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

Ali Haydar, **Hüseyin Cahit Bey İstiklâl Mahkemesi Huzurunda Nasıl Müdafaa Eylediler**, Tanin Matbaası, İstanbul, 1339.

ALKAN, A. Turan, **İstiklâl Mahkemeleri**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, C I-III, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991.

ATAY, Falih Rıfki, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2011.

AYBARS, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri**, İleri Kitabevi, İzmir, 1995.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

BENĞİ, Hilmi, **Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

vasıta, asla mazide zannolunduğu gibi hürriyet-i matbuatı takyideden rabıtalar değildir. Bilakis, hürriyet-i matbuattan mütevellit mehâzirin vasıta-i izalesi, yine binnefs hürriyet-i matbuattır, kanatindeyiz.” (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C 7, s.5; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, C I, Ankara, 1997, s. 348.)

CEBESOY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1960.

COŞKUN, Atilla, **Nâzım'ın Siyasal Yaşamı ve Davaları**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.

ÇULCU, Murat, **İstiklâl Mahkemesinde Gazeteciler Davası (Hilafetin Sonu)**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993.

DARENDELİOĞLU, İlhan, **Türkiye'de Komünist Hareketleri**, Toprak Dergisi Yayınları, İstanbul, 1962.

DOĞAN, Avni, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964.

ERMAN, Azmi Nihat, **İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemele-ri**, Temel Yayınları İstanbul, 1971.

GÜN, Fahrettin, **Eşref Edib (Fergan) İstiklâl Mahkemelerinde**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.

GÜZ, Nurettin, **Türkiye'de İktidar Basın İlişkileri**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

ILIKAN, Selma, ILIKAN, Faruk, **Ankara İstiklâl Mahkemesi**, Simurg Yayınları, İstanbul, 2005.

KANDEMİR, (Feridun Kudret), **İzmir Suikastının İçyüzü**, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955.

KILIÇ, Ali, **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997.

NEDİM, Ahmed (Derleyen), **Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000.

NEZİROĞLU, İrfan (Yayımlayan), **İstiklâl Mahkemeleri Kanun, Gereğe ve Genel Kurul Tutanakları**, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015.

(OLGUN) Tahir'ül Mevlevi, **Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.

ÖĞÜTÇÜ Işık, **Orhan Kemal'in Babası Abdülkadir Kemali Bey'in Anıları**, Everest Yayınları, İstanbul, 2009.

ÖRGEEVREN, Ahmet Süreyya, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi**, Temel Yayınları, İstanbul, 2007.

PINAR, Mehmet, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mersin Hilal-i Ahmer Cemiyeti", **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2012.

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım (1905-1950)**, Nadir Kitap, İstanbul, 1968.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 4-19, 1924-1925.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1976.

_____, "Meşrutiyet Devri ve Sonrası: Atatürk Devri", **Halkçı**, 21 Mart 1955-30 Temmuz 1955.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1922-1944)**, C III, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.

Gazeteler:

Cumhuriyet

İkdam

Hakimiyet-i Millîye

Resimli Hafta

Sebilürreşat

Orak-Çekiç

Tanin

Taraf

Tevhîd-i Efkâr

The Times

Zaman

EK:2

Hintli Müslüman cemaati liderlerinin mektubu İkdam'da "Hilafet ve İngiltere Cemiyet-i İslamiyesi- Gazi Reis-i Cumhuriyumuza Gönderilen Bir Mektup" başlığıyla yayımlandı.

